

АДЫГЭ ИОРЫИОТЭ ПАМЯТИКХЭР

(НАЧАЛСЯ)
Б. Б. (ВАЛЕНЬ СЕРГЕЙ)
С. А. (СЕРГЕЙ АЛЕКСАНДР)

НАРТХЭР

АДЫГЭ ЭПОС

**ТОМИБЛ ХЪУРЭ
ТЕКСТ УГЬОИГЪЭХЭР**

Зэфээзыхысыжьхи зэхэзгэеуцуагъэр, ублэндэ
очеркыимрэ комментариехэмрэ зытхыгъэр

ХЪЭДЭГЪЭЛЭ АСКЭР

**I
Т О М**

SEFER E. BERZEG

МЫЕКЪУАПЭ—1968

си бзэ sibza.org

vk.com/circasbook

АДЫГЭ НАУЧНЭ-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКЭ ИНСТИТУТЫМ И УЧЕНЭ
СОВЕТ ИУНАШЬОКІЭ КЪЫХАУТЫ

РЕДКОЛЛЕГИЕР:

Кэстан Д. Г. (редактор шъхьаI)
Мэрэтыкъо Къ. Хъ., филологическэ наукэхэмкIэ кандидат
Хъут Ш. Хъ., научнэ ЙофышI

ПЕЧАТАЕТСЯ ПО РЕШЕНИЮ УЧЕНОГО СОВЕТА АДЫГЕЙСКОГО
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

Д. Г. Костанов (главный редактор)
К. Х. Меретуков, кандидат филологических наук.
Ш. Х. Хут, научный работник.

ПРЕДИСЛОВИЕ

У каждого народа имеются устнopoэтические произведения, в которых правдиво запечатлены его история и быт, его обычаи и нравы, мечта о свободной и счастливой жизни, его лучшие интеллектуальные качества — ум, честь и совесть. Они представляют собой большую научно-познавательную ценность. У адыгов таким титаническим фольклорным памятником является древний героический эпос «Нарты», под которым мы подразумеваем совокупность оригинальных адыгских народных песен (орэд), пещинатлей (своеобразных поэм) и легенд (хъишъэ) о нартских богатырях. Эпос «Нарты» — самое ценное из всего, что создано в прошлом и сохранено народным искусством адыгов за их многовековую жизнь.

По своей значимости древнеадыгский эпос «Нарты» стоит в одном ряду с такими величайшими творениями, как эпосы «Манас», «Алпамыш», «Амираниани», «Кер-оглы», «Олонхо», «Калевала», «Давид Сасунский», «Гэсэриада», «Песнь о Нibelунгах», «Рамаяна». Он входит в сокровищницу мировой культуры.

На протяжении более трех десятилетий Адыгейский научно-исследовательский институт языка, литературы и истории систематически производил запись адыгских народных песен, пещинатлей, легенд, пословиц и поговорок эпоса «Нарты» в Адыгее, Причерноморской Шапсугии, в адыгских селениях Успенского района Краснодарского края, Карачаево-Черкесии, Кабардино-Балкарии, а также на хуторах моздокских адыгов-христиан Курского района Ставропольского края. При этом соблюдались особенности языка певца и сказителя. Тексты записывались на бумагу, мелодии песен — на магнитофонную ленту. Этот фонд значительно был обогащен материалами, полученными в порядке обмена из родственных институтов Кабардино-Балкарии и Карачаево-Черкесии. К нему добавились тексты, полученные из разных стран Ближнего Востока (Сирии, Иордании, Ливана и др.), где проживают адыги.

В 1946—68 годах заведующий сектором литературы АНИИ, кандидат филологических наук А. М. Гадагатль систематизировал, составил, написал «Вступительный очерк», «Комментарии» и, таким образом, впервые подготовил к печати собрание текстов адыгского народного эпоса «Нарты» в 7 томах.

Ко всем текстам и нотным записям дается научная документация. Во «Вступительном очерке» приводятся документы в виде схем, чертежей и географических карт. В конце каждого тома помещены

портреты певцов и сказителей с их биографическими данными и перечнем основного репертуара каждого; помещаются нотные записи мелодий адыгских песен и пышнатлей о нартах, принципы публикации текстов.

В наших томах представлены абдзахские, беслинейские, бжедугские, кабардинские, хатукайские, чемгуйские, хакучинские и шапсугские основные тексты песен и легенд о нартах, т. е. учтены почти все особенности и объем адыгского героического эпоса «Нарты». Собственные имена нартов и топонимические наименования оставлены в разночтении, т. е. в той форме, в какой они были засвидетельствованы от певца или сказителя.

При подготовке к печати томов мы руководствовались инструкциями, составленными Сектором народно-поэтического творчества Института мировой литературы Академии наук СССР, учили высказывания ученых и опыт составления подобных собраний сочинений. В процессе работы над рукописью оказал нам свои ценные услуги проф. Михаил Ясонович Чиковани из Академии наук Грузинской ССР.

Принципы научной публикации текстов адыгского народного эпоса «Нарты» обсуждены и одобрены в Институте мировой литературы Академии наук СССР.

Ценную работу по сбору и публикации текстов адыгского эпоса «Нарты» проделали заслуженные деятели искусств Кабардино-Балкарской АССР Аскерби Шортанов и Зарамук Кардангушев.

Настоящее издание собрания текстов героического эпоса «Нарты» адыгских народов на языке оригинала рассчитано на широкий круг читателей, научных работников и аспирантов, учителей, учащихся школ и училищ, преподавателей и студентов высших учебных заведений Адыгеи, Кабардино-Балкарии и Карачаево-Черкесии.

Адыгейский научно-исследовательский институт.

Майкоп, 1968.

ПСЭЛЪАПЭ

Цыф лъэпкъ пэпчъ ежь къырыкIуагъэр, ищыIэкIэ-псэукIэцтыгъэр къыгъэлъагъоу, хабзэу, шэнэу хэлъыгъэхэри, гулъытэу, йушыгъеу, гугъэ-гупшисэу иIагъэхэри къышыхъатэу ЙорыIотэ шагъохэр иIэх. Ахэр историческэ тхылъ тхыгъэхэу щымытхэ нахь мышIэми, Карл Маркс зэриIуагъеу, шынкъэнгъэ зэрахэлъим пае, цыфлъэпкъым къырыкIуагъэмкIэ гъозэшIух, «гъунджэ» нафэх. Ащ фэдэ ЙорыIуатэу адыгэхэмэ яIэмэ эпосэу «Нартхэр» зыфиIорэри ашыщ. Ар, къыргызхэм я «Манас», къалмэкъмэ я «Джангэр», ермэлмэ я «Давид Сасунский» зыфиIохэрэмэ афэдэу, дунэе культурэм ибайныгъэ IахышIоу хэхье.

Нартмэ яхылIэгъэ адыгэ орэдхэмрэ хъишъэхэмрэ икъоу угъоингъэхэу къыдэгъэкIыгъэхэмэ, тхэкIэ амал зимиIэгъэ адыгэ цыфлъэпкъым иисторие зэгъэшIэгъэнымкIэ яшIогъэшхо къэкIошт.

Адыгэмэ яэпос итекстхэр угъоингъэхэу, народым зэрэхэль шыкIэри, ащ ябагыи къыгъэлъагъоу, ахэр зэхэпфын, зэбгъэшIэн плъэкынэу икъоу хэутыгъеу щыIэх плон плъэкIыщтэл. Ащ фэшI нартмэ яхылIэгъэ орэдхэу хъишъэхэу ильес пчэгъабэхэм аугъоихээ зэфахысыжыгъэхэр томибл хъоу къыдэдгъэкIынхэу тетыубытагъ.

Титомхэмэ къадэхъэгъэ адыгэ текстхэр анахьэу зыщатхыгъэхэр Адыгейр, ХыIушшо Шапсыгъэр, Къэбертаер, Черкесиер; ИэкIыб къэралхэм (Сирием, Иорданием, Ливан, нэмыкIхэм) къышаугъоингъэхэри адэтых.

Адыгэ текстхэу нартхэмэ яхылIагъэхэм ятхыжынрэ язэфэхысыжынрэ илъэсэйбэ дэлэжкагъэхэм Шортэн Аскэрбийрэ КъэрдэнгъушI Зырамыкурэ ашыщых.

Адыгэ нарт ЙорыIуатэхэр хаутынхэу дгъэхъазырхэ зэхъум, ахэмэ ягъэпсыкIэ-шIыкIэштымкIэ цыф гъэсэгъэ инмэ тяупчIыжыгъ, СССР-м наукэхэмкIэ и Академие и Институтэу дунэе литературэм пылъым шытегущIагъэх, ащ инаучнэ ИофышIэхэм дэгъоу тагъэгъозагъ; Грузиен наукэхэмкIэ и Академие ИофышIэу, профессорэу М. Я. Чиковани джэуапышIу къытфэхъугъ.

1946—68 илъэсхэм къакIоцI нартымэ яхылIэгъэ адыгэ ЙорыIуатэхэр зэфэзыхысыжыгъэр, ахэр томибл хъоу хаутынхэм фэзгъэхъазырьгъэр, ублэпIэ очеркыри, текстхэм якомментариехэри, орэдьло тхыдэIуатэхэм якъэбар кIэкIхэри зытхыгъэр филологическэ наукэхэмкIэ кандидатэу ХыэдэгъэлIэ Аскэр.

Апэрэ томхэмэ зэкIэлъыкIокIэ-шIыкIэу яIэр мыш фэд: «Псэлъапэм» ыужы ублэпIэ очеркэу «Нартхэр» зыфиIорэри ит. Ащ «Текстыхэр» цикл-циклэхэу зетеутыгъэхэу лъэкIох. Етланэ нотэкIэ тхыгъэхэу адыгэ орэдышъохэр дэтых. Ащ ыуж «ТиорэдIохэмрэ тхыдэIуатэхэмрэ», «Комментариехэр» итых.

Ятлонэрэ томым Къэбэртаэрэ Черкесиемрэ ялтературабзэклэ тхыгъэу «Адыгэ нартхэр» зыцлэ очерк дэт.

Арэущтэу «Нартхэр» зыфиорэ адыгэ ЙорыIуатэхэр, къэIоклэ зэфэшъхъафыбэхэр зэгъусэхэу хэтэу томиблмэ ягъэкIугъэхэу, академическэу гъэпсыгъэу наукэм иIoфышихэм, цIыфлъэпкь культурам изэгъэшигъэ фызиIэ пистэухэм апае Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтын апэрэу къыдегъекIых.

Адыгэ научнэ-исследовательскэ институт.

Мыекъуапэ, 1968.

ПСЭЛЬАПЭ

Дэтхэнэ цыху лъепкъми еzym гъуэгуу къикIуар, и щыIэкIа-и
псэукIар къигъэлъагъуу, хабзэу, щэнү, гулъытэу, Гущагъыу, гугъэ-
гупщысэу иахэм я щыхъету IуэрыIуатэ гъэшIэгъуэнхэр иIэш. Ахэр
тхыдэ тхылъу тхауэ щымыт пэтми, Карл Маркс зэрыжийIэши, пэжы-
гъэ зэрахэлъым щхъекIэ, лъепкъим и тхыдэ «гъуджэ» наIуэш. Ал-
хуэдэ IуэрыIуатэу адыгэхэм яIэш «Нартхэр» зи цIэ эпосыр. Ар
къыргъызхэм я «Манас», къалмыкъхэм я «Джангар», ермэлыхэм я
«Давид Сасунский» эпосхэм я хуэдэу дуней культурэм и беягъым
Иыхъашхууэу хохъэ.

Нартхэм ятеухуа адыгэ пишиналъэхэмрэ хъыбархэмрэ къанэ
щымыIэу зэхуэхъесыжкауэ къыдэгъэкIатэмэ, тхыгъэ зимыIа адыгэ
лъепкъим и тхыдэр зэбгъэшIэнымкIэ сэбэпышхуэ хъунут.

Адыгэхэм я эпосым и текстхэр зэхуэхъесауэ, народым зэрыхэль
щыIэри, ахэм я куэдагъри къигъэлъагъуу ахэр зэхэнхун, зэб-
гъэшIэн щхъекIэ тхылъ напэм тедзауэ щыIэш жыпIэн плъекIыну-
къым. Абы папщIэ нартхэм ятеухуа пишиналъэхэу, хъыбархэу илъес
бжыгъэ куэдым къриубыдэу зэхуахъесурэ яугъуяхъэр томибл хъууэ
къыдэдгъэкIыну мурад быдэ тщIаш.

Ди томхэм хэдгъэхъэ адыгэ текстхэр Адыгейм, Хы ФыцIэм и
Iуфэм Iус Шапсыгъым, Къэбэрдейм, Шэрджэсым щатхащ, Iашыб
къэралхэм (Сирием, Иорданием, Ливаным, нэгъуэшIхэми) къышы-
зэхуахъесахэри яхэтщ.

Нартхэм ятеухуа текстхэр къызэхуэхъесыжынымрэ тхыжынымрэ
илъес куэдкIэ хэлэжыхъаш Шортэн Аскэрбиэ КъардэнгъушI Зы-
рамыкурэ.

Адыгэ нарт IуэрыIуатэхэр тедзэным щыхуэдгъэхъэзырым, абы-
хэм гъэпсыкIэу яIэн хуемкIэ цыху еджагъашхуэхэм дечэнджещаш.
ЩIэнныгъэхэмкIэ СССР-м и Академиим и Институту дунейпсо ли-
тературэм елэжым щытепсэлъыхъаш, абы и научнэ лэжъакIуэхэр
чэнджещэгъу къытхуэхъуаш. ЩIэнныгъэхэмкIэ Грузиим и Академи-
ем и лэжъакIуэ профессор М. Я. Чиковани фытуэ къыддэлэпы-
къуаш.

1946—68 гъэхэм нартхэм ятеухуа адыгэ IуэрыIуатэр зэхуэзы-
хъесар, ахэр томибл хъууэ тедзэным хуэзыгъэхъэзырар, щIэдзапIэ
очерки, текстхэм я комментариехэри уэрэджыIэхэм, къэзыIуэтэж-
хэм ятеухуа хъыбар кIэшIхэри зытхар филологическэ щIэнныгъэхэм-
кIэ кандидат ХъэдэгъэлIэ Аскэрщ.

Япэрэй томхэм зэкIэлъыкIуэкIэу яIэр мыпхуэдэш: «Псалъапэм»
и ужъкIэ «Нартхэр» жыхуйIэ очеркыр къокIуэ. Абы текстхэр цикл-
циклхэу кIэлъокIуэ. АдэкIэ къыкIэлъокIуэ нотэкIэ тхауэ «Адыгэ

наарт пшыналъэхэр». Абы иужь итщ «Ди уэрэджыIэхэмрэ тхыдэIуатэхэмрэ», «Комментариехэр».

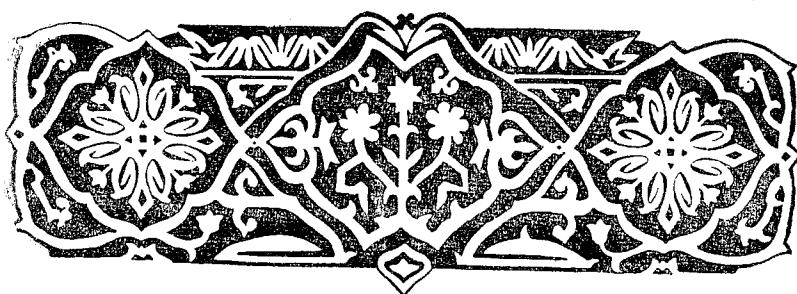
ЕтIуанэрей томым къэбэрдей-шэрджэс литературэбзэкIэ тхауз «Адыгэ наартхэр» зицIэ очерк итщ.

Аращи, «НарткIэ» зэджэ IуэрыIуатэхэм я жыIэкIэ псори зэгъусэу томиблым игъэзэгъяуэ наукэм елэжъхэм, цыху лъэпкъ кулътурэр зэгъэшIэным пыль псоми щхъэкIэ Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтын япэу научнэу къыдегъэкI.

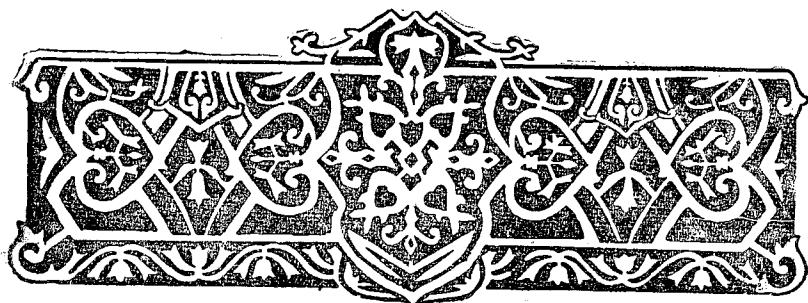
Адыгэ научнэ-исследовательскэ институт.

Мейкъуапэ, 1968.

УБЛЭПІЭ
ОЧЕРК

Н А Р Т Х Э Р

I

Нартхэм яхылIагъэу адыгэмэ аусыгъэ орэдхэм, пшыналъехэм, хъишъехэм адыгэ лыхъужъ нарт эпоскIэ яджэх. Ахэр ижъ дэдэрэ лъехъанхэм, тиэрэ ыпэрэ зэман чыжъехэм къащыкIедзагъэу цыфмэ зэхалъхъэзэ, лIэшIэгъу пчагъехэм хахъо афэхъузэ къырыкIогъэ адыгэ эпос-эпопе ин мэхъух.

Эпосым иIoфыгъо пстэуми такъытегущыIэнэу, ахэр зэкIэ мы очёркым къыщызэхэтфынхэу тэ пишъерылъ зыфэтшыжьырэп, тэ зигугъу къэтши тшIоигъор адыгэ эпосым илъеныхъо заул ныIеп. Эпосым мэхъэнэ лъапсэу иIэм, аш ублапIэу фэхъугъехэм, иинагъэкIэ зыфэдизым, циклехэм «ныбжъэу» яIэм тишишIхэр къетIолIэныр ары тэ тынаI зытетыр.

Адыгэ эпосыр — тицифлъэпкъ пстэухэм ясабыигъо иорэд, ятхыд, яакъыл, ягупшыс, ягульыт. Ар адыгэмэ къацыкIуагъэм ихъишъ. Эпосыр пэсэрэ адыгэхэм яхъишъ, яшэн, ящIэгъешху, ябэрчэтыгъ, язэхэтыкI, яцIыфыгъешху, ядунэееплъыкI, яхудожественнэ историе.

Эпосым «адыгэкIэ» тызыкIеджэрэ аш изэхэлъхъаны адыгэ лъэпкъ пстэухэри зэдыхэлэжъагъехэу, адыгэ лъэпкъ пстэуми зэдалэжъыгъэу зэдиряеу, аш яхъишъэтидэ гъэшIэгъонэу зэрэштым фэшI ары.

«Адыгэ лъэпкъхэр» Томэ ашыкIэ зыцIэ къетIохэрэр: абдзахэхэр, бжъэдигъухэр, бесльэнейхэр, натыхъуаджэхэр, шапсыгъэхэр, хвакIуцуухэр, кIэмгуехэр, къэбэртаехэр, хъатикъуаехэр, мамхыгъэхэр, еджэркъуаехэр.

«Нартхэр» — классынчъэ обществэм иэпос.

Карл Маркс къызэриIорэмкIэ, эпосыр щынакIэм къы-

гъэхъугъэу, ар къыгъэлъагъо щыт. Аш фэшы, ар зищи-
Так! Э къыхэкъыгъэ адигэхэр зыфэдэхэм игугъу къэшы-
гъэн фае. Сыда Помэ, аш ущымыгъуазэу адигэ эпосым
изытет икъук! Э къэбгъэлъэгъон плъекъыштэп.

Г. В. Новицкэм къызэритхырэмк! Э, 1830-рэ иль. Ады-
гейм адигэу нэбгырэ 1 082 200-рэ исыгъ (гл. 3. «Кубан-
ские областные ведомости», № 38, 1884). Джы заохэми
гъаблэхэми къялышыгъэу япчъагъэк! Э мин 350—400 фэ-
лиз хъухэу ХыIушьо Шапсыгъэми, Адыгейми, Шъхъашэ-
фыжь къуаджэхэми, Черкесием, Къэбэртаеми, Мэздэгу
районми, Ставропольем щыщ Курскэ районми адигэхэр
ащэпсэух.

Адыгэхэр тиқъэралыгъо к!оц!ык! Э анахъэу зыдэс къа-
лехэр: Туапсэ, Мыекъуапэ, Шытхъалэ, (Белореченск),
Лэбап, Краснодар, Армавир¹, Черкесск, Нальчик, Мэз-
дэгу², Тырныауз, ахэмэ анэпэмык!хэри.

Лъэхъан зэфэшхъафхэм заохэу щыIагъэхэм къахэ-
кык! Э, Кавказыр абынэжкыгъагъэу джы Ирак, Ливан,
Индийскэ океаным хэт хыгъэхъунэшкоу Мадагаскари,
Албанием, Иорданием, Сирием, Тыркуем, Египет, Тунис,
Алжир, Израиль, аш анэпэмык!рэ йек!ыб къэралхэми
адигэхэр арысых. Тыдэ щы! Э адигэхэмэ нартмэ яхыл!э-
гъэ орэдхэри пынналъэхэри, хъишъэхэри зэлъаш!х.

Адыгэхэр Кавказым къышыхъугъэ цыфых. Пэсэрэ
письменнэ памятникхэм къызэрагъэлъагъорэмк! Э, ильэс
2500-рэ фэдизк! Э узэк!элбэжьми ахэр мыш щэпсэух.
Арэу зэрэштыр античнэ авторхэу Гекатея Милетскэм,
Гёлланика Митиленскэм, псевдо-Скилак, псевдо-Ским-
нэм, Страбон, Птоломей афэдэхэм къаушыхъаты³.

Генуэзцэу Георг Интериано адигэхэмэ 1551-рэ ильэ-
сым къатегушы!эзэ, ахэр чып!эу зэрысихэр, хабзэу, нэ-
шанзу ахэлтыгъэхэр къыгъэлъэгъожкыгъэх. «Зихыхэр»—
арэуштэу итальянскабзэки, грекыбзэки, латинабзэки
заджэхэрэр, тыркухэмрэ тэтархэмрэ чиаркаси зэраюхэ-
рэр — ежь зэрэзэджэжъхэрэр — адигэ.

...Сабый къэхъугъак! Эр псым ахьышъ, къыгъэштэу
чы!эу щэрэт еблэми, аш щатхъак!ы...

Ахэмэ яхэгъэгу инахыбэр орыжъыль, къамылрэ псы-
уцрэ арыт. Хъалэлныгъэм лъытэныгъэшко фашы, шыхэм-
рэ Гашэхэмрэ хэмйтэу, зэк! Э а!э ильыр фэчэфэу къуаты.

¹ Армавиры адигэ ермэл унэгъуи 100 фэдиз дэс. Ахэмэ абзи, ятхыдэхэри,
якультури — адигэ.

² Мэздэу къалэ адигэ чыристан унэгъо 300 фэдиз дэс.

³ Япль: «Очерки истории Адыгии», I, Майкоп, 1957, н. 13—60; История
Кабарды, М., 1957, 1—2 шъхъэхэр.

Ахэмэ дыштэ лэгъэшхохэу дукат 300 щегъэжьагъэу 500 нэс зыуасэхэри, фэшъхафхэрэу тыжыным хэшигыгъэхэри ялэх; гүйтэныгъэшхо ахэлъэу ахэмкээ тхэм паешшох...

Ахэр тэтархэу, лъэныкъо пстэухэмкээ къэзыуцуухьавхэрэмэ, ренэу язэозэптих. Загъорэ ахэр Босфор⁴ мылымкээ зэпрыкихэти, Херсонес Таврическэм⁵ ис тэтармэхъункээ арашилгэштгэв; ахэмэ ашыщ тээкүм тэтар дээ псау ыфын ельэкты, арэуштэу ахэр нахышиу уяашгъэх, нахь чаных, нахь лэбланэх.

Зихыхэр нахыбэрэмкээ дахэх, дэгъоу зэхэлтих, ядэхагъэ Каиры имамелюкхэм⁶ азыфагу ашагъэшлагъо. Бзылъфыгъэмэ сыйд фэдизкээ хъулъфыгъэхэм зашигуагъэ билъэу щытэп.

Ахэр анахьэу зэрэщиэхэр — пцэжъиешэнэр... ахэмэ гъажьорэ нэмыкээрэ фышхьэ лэжьыгъэхэмрэ бэу ялэх. Яшьонхэрбахьсым, шьюу. Ахэмэ яунэхэр уарзэм, къамылым е пхъэм хэшигыгъэх...

Мафэ къэс зихыхэмэ щебзащэхэр зыфашижых...

Непэрэ Гуашхьэм къэбарэу апылъыр къуигъашэу, зыгорэ зылгээкээ аш «къэгъесэй» зэрэфашыщтыгъэри мырэуштэу аш пыдзагъэу мы авторым къетхы: пхъэмбайм ятгээр тыратакъозэ къэ Гуашхьэхэр зэтырагъэсащтыгъ; лагъэр нахь баев, нахь лъэрыхь къэс, нахь къотэгъубэ илагъэ къэс, а къэ Гуашхьэр нахь лъагэу нахь инэуи хъущтыгъэ⁷.

Ахэмэ афэдэу, сабыир къызыхъукээ пуркээ зэратыщтыгъэми, Калэхэр шэсным, бзыум фэдэу шым рыбынхэм, сэр чанэу агъэбзэным, зэфэнэгъэр шиу алъэгъуным, щэгэгъэшхо ялэным, шхъактор амыгъэгъоу — ишыклагъэ зыщыхъурэм — алъ ашгэжыным, хъэлэлэу лэжэенным, псэуным фагъасэштыгъэх; пишашгэхэр — шэсным, дэным; дэхагъэрэ шхъактор эшхорэ ахэлъыным, унэгъо Йофхэр зэрахьэным фалэжыщтыгъэх.

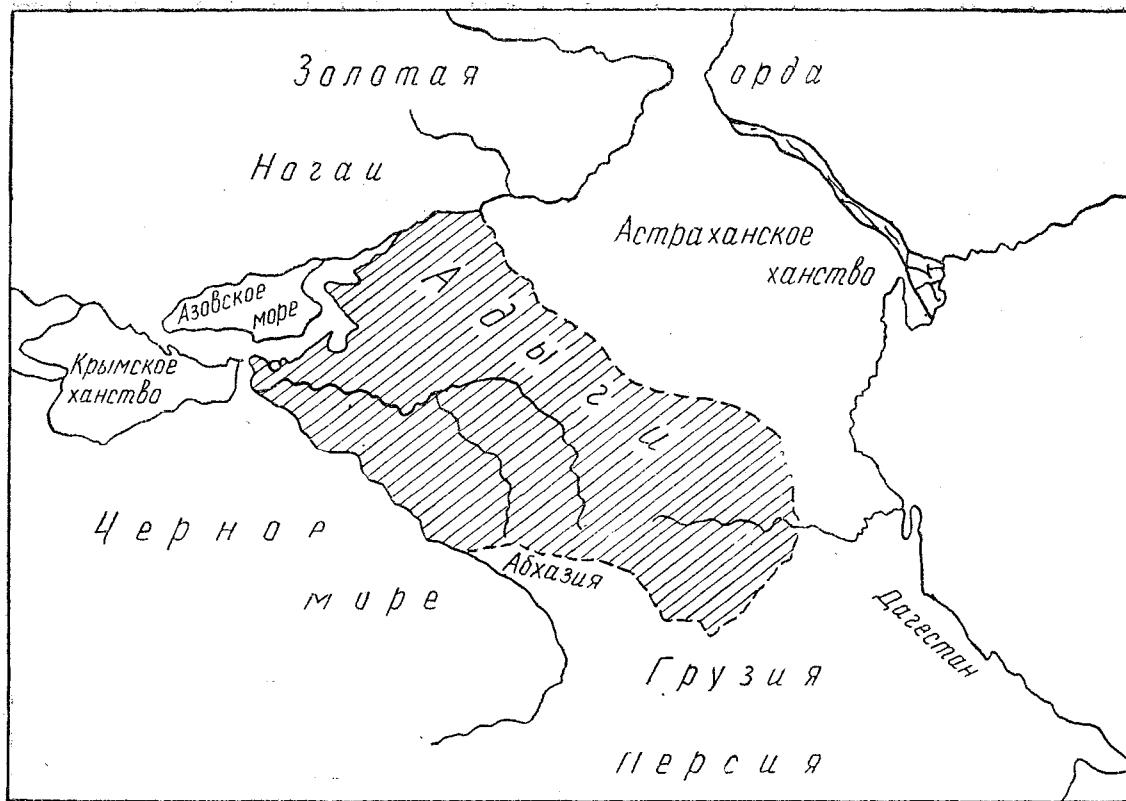
Кавказым ицифлээпкээм япэсэрэ хабзэхэр, зэхэтыгээ-

⁴ Босфор-Керч хытуалэр. Адыгэхэр зэрэджэхэрэ: «Хы тиуалэр».

⁵ Херсонес Таврическэр — ижкээ Кърым арэуштэу еджэштыгъэх.

⁶ Мамелюкхэр е мамлюкхэр — (араб. «агъэфедэнхэу зэрагъэгъотыгъэхэр») — египетскэ эмирхэм ядээ хэтыгъэ хэшигыгъэ отрядхэмэ арэуштэу яджэштыгъэх. Ахэр Кавказым и хы Шицэ нэпкыни Гуашыгъэ гъэрхэмэ нахыбэрэмкээ къахэштыгъэх. Ильяс 1382-рэ ильясым къышыублагъэу 1517-рэ ильясым нэс «Черкес мамелюкхэм», эмирхэр ежь тырагъахъээзэ, Египетым тетын ёор щайгъыгъэ. Аш «черкес династигээ» еджагъэх.

⁷ Цит, зэрэтишиэрэ: Фредерик Дюбуа де Монперэ, Путешествие вокруг Кавказа, т. I. урысыбээкээ зээзыдээк. Н. А. Данкевич — Пушкина, Сухуми 1937, н. 24—29.

Адыгэхэр я XV—XVI лэшIэгъухэм

шыкIэхэр амыукъоу лIэшIэгъу пчъегъабэхэм къызэрапхырахырэр автор нэпэмыкI зэфэшъхафыбэми, шIагъо ашыхъоу, къатхыжыгъ.

«Тэ тиэрэ ыпэкIэ илъес минкIэ узэкIэбэжьмэ ашIэштыгъэр, Страбон илъехъаны ашIэштыгъэр ары джыри ашIэрэр... — къетхы Фредерик Дюбуа. — Адыгэмэ афэдэу, ежь ялантичнэ хабзэмэ пытэу атет гори пэсэрэ цIыфлэпкъымэ къахэнагъэп» (А тхылъ дэдэм дэт, н. 39).

А хабзэхэу, илъес минхэр зыныбжыхэу адыгэхэм, ахэмэ ятэ пIэшьэ чыжъехэм ахэлъыгъэхэу мы къэдгъэлъэгъуагъехэр нарт лIыхъужъ эпосым нэфэ шъыпкъэу иолъэгъукIых. А пэсэрэ адыгэхэм яхабзэхэм ягугъу къэпшизыыхъукIэ, тинэIосэ дэдэхэм фэдэу, нартхэм яобразхэр танэIу къетаджэх: Сэтэнэе IэпэIасэм штуашэр Iэужырыэу ёшIы пёт, Лъэпшы сабыуу Саусырыкъор епсахыыжы; Гащэмэзы янэ ыIэ бэджынэ стырым хеIушъ, ятэ зыукIыгъэр къырегъяIо; Нарт Колэс иIуашъхэ гурышшэкIэ олъэгъужы; Шэбатыныкъо къэшэсыгъэу «Тенэ къырэгъуази, гъуазэ къырыдэки, Пшызэ ииКIыгъончъэ шычэпэпс фэмыхъоу» зыкъыригъэхъэу олъэгъужы фэд.

Арэуштэу А. М. Горькэм зэриIуагъэу, ижъ дэдэрэ лъэхъанхэм къашыублагъэу, къыкIэлтырымызэу, игъусэ зэпитетэу фольклорыр историем къыдэкIуагъ.

Эпосым къызэригъэлъагъорэмкIэ, зы лъэныкъомкIэ, нартхэр — бэрчэтых, гукIэгъушIэх, шIушIэх, байх, шы дэгъумэ атесых, ешхэх-ештох; адирэ лъэныкъомкIэ—жъалымых: жъы хъужърэр аукIыжы, лъешIэжыр—хэбзэ мыукъоу ахэль. Эпосыр лIэшIэгъубэхэм къызэрапхырыкIыгъэм пае, лъэхъаныбэмэ яIэуж—лъэужыбэ хэлъэу хъугъэ. Ау, къэIогъэн фаер, мунтIэхэм — адыгэхэм яшыIэкIэ-псэукIэ изытет шъыпкъэ художественнагъэ хэлъэу эпосым къызэригъэлъагъорэм къышыуцурэп, цIыфхэм ягухэль — гупшиысагъэхэри къыделъытэ. Пэсэрэ цIыфамалынчъэу природэ пхъашэм ишынагъо зышхъащыгъэм, зилэжъыгъэ е огъум, е псыкъиугъэм, е машIом шIуихыштыгъэм щыIэкIэ тхъэгъошхо иIэн ылъэкIынэу щытывгъэп. Эпосым нартхэм гъэбэжъушхо яIэу къыгъэлъагъорэр — пэсэрэ цIыфхэм ягухэль-гупшиыс, яхъопсапI нахь, яшыIэкIэ шъыпкъэп.

Ижъ дэдэрэ цIыфлэпкъхэу, ижъигурэ лъэхъан чыжъэ дэдэхэм къашыкIэдзагъэу Кавказым щыпсэухэу, а уахътэм елъытыгъэмэ, культурэ гъэнэфэгъэ ин адыгэхэм яIэу зышэтым, историе тхыгъэ щыIагъэп. Еүи шIоуи бэ къяо-

лIагъэр, цIэу къафашигъэри макIэп, ау зыпкъ нахь къинэжыгъехэр ежыхэмэ аусыгъэ цIэхэр ары.

Кавказым идэхагъэ, ибаигъэ, шIогъабэу хэлъмэ апаеадыгэмэ нэкъокъоуи пыеуи къафыкъокIыштыгъэр бэ. Ащ фэдэу къафыкъокIхи, Хы ШуцIэм грекхэмэ яколониехэр къышагъэпсыгъэх. Арэуштэу культурэ ин зиIэ, тхэкIэамал зыIэкIэль цIыфлъепкъ гъэнэфэгъэ гъунэгъу къафхъугъагъ.

Дариус Гиспас ипэчъахыгъом, тиэрэ ыпэкIэ ильэс 522-рэкIэ узызэкIэIэбэжыкIэ, щыIэгъэ античиэ пэсэрэ географ цIэрыIоу Скилакс Кориадскэм нэпкъыхэу Понты⁸ иIэхэр зыфдэхэр ежь иIофшиагъэу «Пропилея» зыфиIорэм хитхэхээ, Доны щегъэжъагъэу Фэрзэ псыхъо нэс цIыфлъепкъхэу Ѣыпсэухэрэр къегъэлъагъох. Ахэмэ ашыщэу, «маэтхэм» («меотхэм» е «мыутIэхэм»), керкетхэм (черкесхэм) ягугъу къешIыя. Арэуштэу тиэрэ ыпэкIэ я VI лIэшIэгъум, нэмыкIэу къэпIон хъумэ, ильэс минитIорэ шъитфырэ фэдизкIэ узэкIэIэбэжьмэ, джы къызнэссыгъэми ежь адыгэмэ амыгъэфедэрэ терминэу, ау ахэмэ къызэряджэрэ гущиIэу «черкес» зыфиIорэр историем апэрэу хэтхагъехэу уIокIэ.

А пстэумэ къаушыхъатырэр — апэрэу, адыгэхэр пасэм къыщыублагъэу Кавказым, Хы ШуцIэ, Хы Тюлэ, Хы МыутIэ гъунэхэм ашыпсэухэу зэрэштыгъэр; ятIонэрэу, адыгэхэмэ ижь дэдэрэ лъэхъанхэми зыпкъ иуцогъэ культурэ ин зэряIагъэр ары.

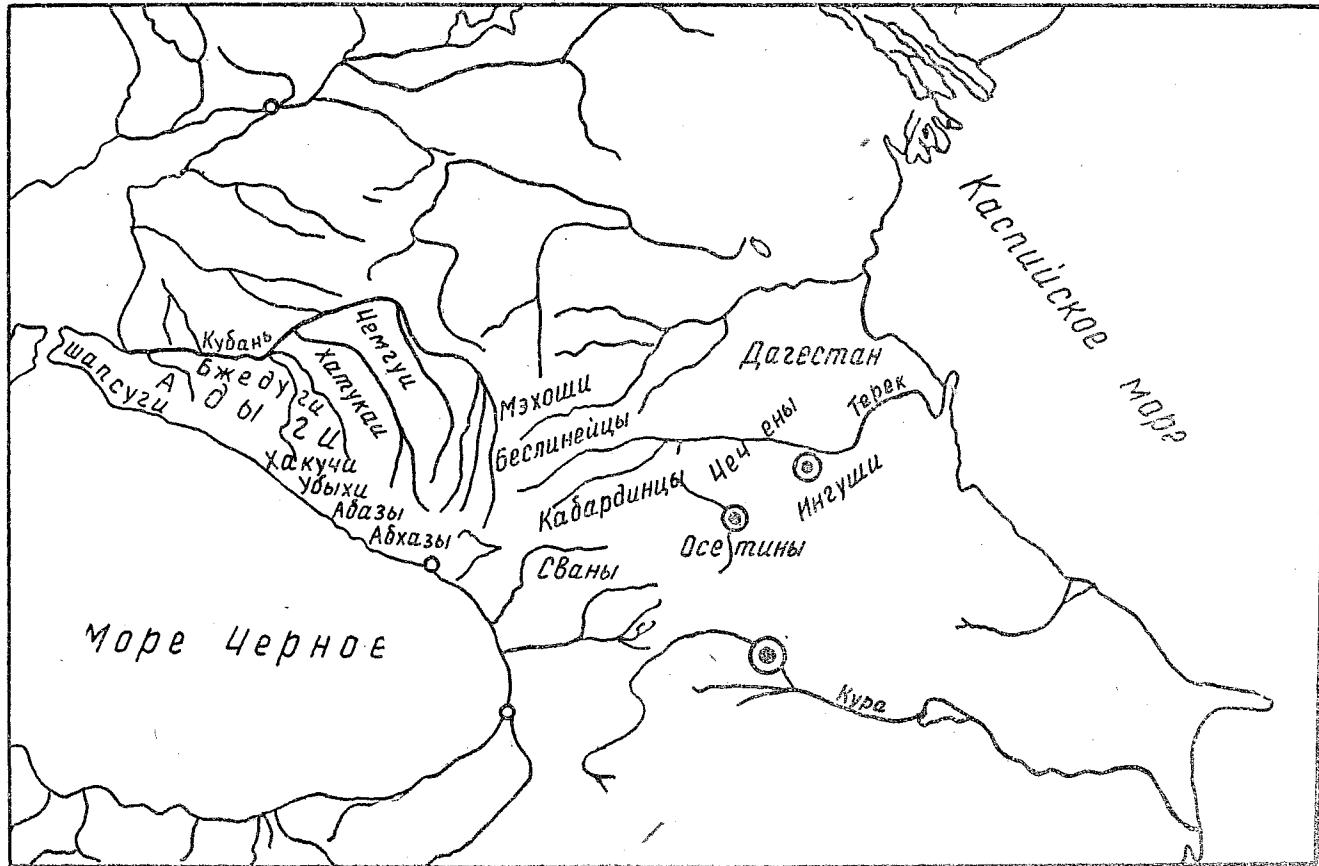
Нартхэр адыгэ цIыф лъепкъ гъэнэфагъэу, щыIагъехэу зылъытэхэрэр щыIэх. УпчIэу афэдгъахыгъагъехэм яджэуалэу, Дамаскэ къызэрэтфыратхыкIыгъэмкIэ, ащ «щыIэ адыгэ лIыжъхэмрэ гъесагъ-еджагъехэмрэ зэра-лъытэрэмкIэ, нартхэр зэрыадыгагъэм къаIу-наIу хэмийлъеу ары». Арэуштэу Сирием ис адыгэхэу, тэш фэдэу нартIорIатэхэр жъугъэу зиIэхэмэ, «нартхэр адыгэм щыщэу, зы лIэкъуагъэу апчы, ыкIи адыгэ лIакъоу а лъэхъаным щыIагъэм янахь лъашэу, янахыбыэу Ѣытыгъехэу ары къызэраторэр»¹⁰.

ТэтишIошIыкIэ адыгэ эпосэу «Нартхэр» зыфиIохэрэр цIыфхэмэ ежь зэхалъхагъэ нахь, историческэ нарт лIэ-

⁸ Понт (Евксинский) — ижъэр грекхэр арэуштэу хы, ШуцIэм еджэштыгъэх.

⁹ Фредерик Дюбуа. Путешествие вокруг Кавказа, т. I, Сухуми, 1937, нэклуб. 14—15.

¹⁰ Адел Абделсалам письмэу июным и 14-м 1959 ильэсэм Шам къыщыт-фыритхыкIыгъэр. Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтым наархив хэлъ.

Адыгэхэмрэ аш ягъунэгъухэмрэ

къо гъэнэфагъэ щыIагъэу, ащ орэдхэри, пшыналъэхэри, хъишъэхэри атыраусыхъагъэу щытэп.

Ижърэ эпосым щыщ орэдхэри, пшыналъэхэри, хъишъэхэри бзэу зэрэусыгъэхэр — адыгабзэ. Эпосым лIэшIэгъубэ ыныбжь нахь мышIэми, ащ хэт гушыIэхэри, терминхэри, IокIэ-шикIэхэри къызэтенагъэх.

Адыгэ орэдхэу, пшыналъэхэу, хъишъэхэу нартхэм яхылIагъэмэ фэшъхъафрэ цыфлъэпкъмэ, гушыIэм фаIо, тэтармэ, тыркумэ, монголмэ абзэ къыхэкIагъэ гушыIэзырыхэр зэрахэтим пае, эпосыр адыгэмэ амыусыгъэу, ямы-еу плъытэнэу щытэп. Фэшъхъафрэ цыфлъэпкъмэ абзэ щыщ гушыIэхэр адыгабзэм къызэрэхафэхэрэм фэшIы ар мыадыгабзэу хъурэп, — ар адыгабзэ. А бзэр ары адыгэ лIыхъужь эпосыр зэрэусыгъэр. Ащ фэдэ бзэ Гулъэу дунам фэшъхъафрэ цыфлъэпкът тетэп, — ежь адыгэмэ анэ-пэмыкI горэм нартмэ яхылIэгъэ орэдхэмрэ пшыналъэхэмрэ адыгабзэкIэ ыусын ылъэкIынэу щытэп.

НэмыкIыбзэмэ къахэкIыгъэ гушыIэхэр адыгабзэм зэрэхэтим къышыхъатырэр, адыгэхэмрэ нэмыкIрэ цыфлъэпкъхэмрэ зэлъыIесыхэу зэрэштыгъэр ары.

Адыгэ эпосым иорэдхэмрэ ижърэ историческэ лIыхъужь орэдхэмрэ япоэтикэй, яобразнэ системэкИ, ялек-сикэкИ зы.

Эпосымрэ адыгэхэм ящиIэкIэ-псэукIэрэ зэпхыгъэх. ГушыIэм пае, эпосым хэт символическэ цIэхэр адыгэхэм бэу яI. Ахэмэ ашыщхэр: Нарт-псыхъу, Натхъуадж (Нарт-къуадж), нарсан (нарзан), натыф (нартыф, нартыху, натрыф), лIэкъуацIэхэр: Нарт, Нартэкъохэр, Натэкъохэр, Іашмэзкъохэр, Сэтмыкъохэр, Нэренкъохэр; цIэхэр: Сэтэнай, Саусырыкъу, Пэтэрэз, Лъэпшъ, Хъымыш, Орзэмэс, Іадыиф, Колэс, Шъэофыжь...

II

Сыдигъуа нарт эпосым ылъапсэ къызежъагъэр? Цик-лихэм сыйд аныбжь? Ахэр зэлэгъуха?

Мы упчIэмэ ученэмэ къараIуалIэрэр бэ. Ызыныкъомэ эпосыр зэрэпсаоу аштэшь: «эпосыр жыы дэд», — аIо, тиэрэ иапэрэ лIэшIэгъухэм къашежъэ фэдэу къатхы¹¹. Адырэ-мэ зэрашIоширэмкIэ, нарт эпосыр тиэрэ ыпэкIэ я VII-рэ лIэшIэгъум къышежьи тиэрэ ия XIV-рэ лIэшIэгъум нэс хахъо иIэзэ къырыкIуагъэ фэд¹². Апэрэми ыужырэхэми къаIохэрэр фактхэмкIэ научнэу къашыхъатыжъэр.

¹¹ Х. С. Бгажба. Об абхазском героическом эпосе, «Труды Абхазского института языка, литературы и истории им. Д. И. Гулиа», нэкIубгъор 238.

¹² В. Абаев. Историческое в нартском эпосе, «Нартский эпос», сб. статей, Дзауджиаку, 1949, н. 43.

Цыфмэ зэхалъхьэгъэ народнэ эпосым ыныбжь дэдэ бгъэунэфын плъэкынэу енэгүягъоп. Ермэлмэ я эпосэу «Давид Сасунскэм» изэгъэшIэн дэлэжьэгъэ акад. И. А. Орбели зэриIогъагъэу, народнэ эпосыр псыхъо цыкIу лъэкъуабэ зиIэ псыхъошху хым хэлъэдэжырэм фэд. Адэ а псыхъошхом ичъакIэ, ышъокIэ, иIашIугъэкIэ джы къэпшIэн плъэкIына апэрэ псыхъолъакъор къызщежьэгъэ мафэр, илъесыр?..

Тэ зэрэтшIоширыэмкIэ, нарт эпосыр зэрэпсауу пштэу, шыупкIыгъэу «мыр икъежжапI», «мыр иуцужжыпI» Пон плъэкIыштэп. Эпосым ипроизведениехэм аныбжыхэр зэлгъухэп. Ижь дэдэрэ лъэхъанхэм аусыгъэ IорIуатэхэри, нахь лъэхъан кIасэхэм зэхалъхьагъэхэри нарт эпосым хэолъагъох. Лъэхъанэу ахэр зызэхалъхьагъэхэр ежь IорIуатэмэ-пишыналъэмэ, орэдмэ, тхыдэмэ къаушыхъатыжы. Сыда Помэ, марксист цIэрыIоу Поль Лафарг къызэригъэлъэгъуагъэу, хтугъэ-Шагъэр ежь зыщыхъугъэ лъэхъан дэдэм орэдэу, пишыналъэу цыфмэ аусымэ къаIоу къахэхъаныр яхэбзагъэ нахь, лIашIэгъухэр тешIэмэ аусыжыхэу щытыгъэп¹³.

Непэ тхылъым цыф чан дэдэмэ ацIэ егъэшIэрэу хэтийнэу зэрэратхэрэм, ащ ылужыпкъэм мыжъо сынэ зэрэфа-гъэуцуурэм, ясурэт джэрзым зэрэхашIыкIырэм фэдэу, пасэми «шыыпкъагъэ зыхэлльэу псэемыблэжжэу банэу, лыгъэ зезыхъагъэм иштыхъу мыкIодыжжынэу лIашIэгъухэм къахэнэнэу орэдым щыхагъечъахыштыгъэ»¹⁴. ТхылъипIэр лэжъэни, мыжъо сынэр тэкъои, джэрзыр стыжыни, ау мыкIодыжжырэр цыфмэ яорэды, ятхыдэ «щыхагъечъахыштыгъэ» образхэр ары: Сэтэнай, Мыгъэзэшыкъо Орзэмэс, Сэтэнайкъо Саусырыкъу, Шэбатыныкъу, Хъымыш, Пэтэрэз, Гашэмэз, Чэлэхъсэт, Лъэпшь, Нэбгырыекъо Шъэуай, Гадыиф, БэукI, Сэтымыкъохэр, ПакIокъо Тэтэршъяу, Ергун, ащ анэпэмыйхэри.

Янэхэм ацIэкIэ ащ акъохэм зэряджэштыгъэхэр матриархатым иапэрэ нэшанэу эпосым хэтхэмэ ашыщ.

Адыгэ эпосэу «Нартхэр» зыфиIорэм хэт персонажхэм нахь апэблагъэ зыпшIэу, ахэмэ Iофхъабзэу зэрахъэхэрэм, сэнэхъатэу ахэлъхэм, къэбарэу апылъхэм нэIуасэ зызашфэпшIыкIэ, шхъадж ежь IорIуатэр къызыщыхъугъэшт, зызэхалъхьэгъэшт лIашIэгъум иIэгъо-благъо загъорэ къэбгъэлъэгъон плъэкIынэу къыпщэхъу. Ащ елъытыгъэу,

¹³ П. Лафарг. Очерки по истории культуры, М., 1926, н. 54.

¹⁴ КIэрэшэ Тембот. Адыгэ орэдыхъэр, Мыекъуапэ, 1946, н. 6.

нарт «нахыжъхэри» нарт «нахыкIэхэри» тиIэнхэу мэхъу.

ГушиIэм пае, адыгэ нарт эпосым чыпIабэ щызыубыт-рэ нарт Лъэпштыр—гъукIэ цIэрыIу, — апэрэ гъупчъери, алэрэ Iадэри, сэшхо зэфэшъхаяфхэри, пчы инхэри, щэбза-шэхэри гъучIым фэкIэшыгъо хешIыкIых. Ренэу ащ Iоф зыдыриIэу, сидрэ пкыыгъуи зыхихэу IækIэлъ зэпытыр гъучIыр ары. Мы образым узэрыгъозэнэу, апэрэ нэшанэу иIэр—гъучIы. Ащ фэшIы, нарт Лъэпшь ехылIэгъэ цик-лыр лъэхъанэу къизежъэгъэштыр къэбгъэлъэгъоным пае, Кавказым, лIэшIэгъухэу апэу гъучIыр цIыфмэ ащаgъэфе-дэу зыщыхъугъэр хэгъэунэфыкIыгъэн фае. АшыкIэ исто-рием ифактхэм нэIусэ зафэтши.

Археологэу Е. П. Алексеевам къизэритхырэмкIэ, тэтиэрэ ыпэкIэ я VIII—VII лIэшIэгъухэм Тэмир Кавказым гъучIыр щагъэфедэу, ащ сэр, Iэмэ-псымэхэр хашIыкIхэу щаублэ¹⁵.

Пэсэрэ лъэхъаным иIушхъэхэу Пышээ Iушъю (Келер-месскэм, Костромскоим) археологхэмэ щауплъэкIугъэхэми а лIэшIэгъу чыжъэ дэдэхэм къашегъэжъагъэу гъучIыр Кавказым щагъэфедэу зэрэштыгъэр къаушыхъаты¹⁶.

Археологэу Е. И. Крупновым занкIэу къизэритхырэмкIэ, северо-кавказскэ цIыф лъэпкъмэ япэсэрэ лъэхъаным, къушхъэчIэс цIыфхэмэ джэрзыр хъоеу агъэфедэу, лIэблэнагъэр щыIэнныгъэ шапхъэ фэдэу яIэу зыщэтым, ахэр джыри социальнэу мыгошыгъэхэу, лъэпкъ пстэури зэдэ-псэухэу зыщэт лъэхъаным нарт къэбармэ алъапсэ уцу-ниэу фежъэ.

«Епэсыхъэу щытыр, — къетхы археологэу Е. И. Крупновым, — гъучIым икъежэйпIэ лъэхъаным Лъэпшты, ижърэ гъукIэ IэпэIэсэнэгъэ иныр зыхэлъым ехылIэгъэ тхыдэжъхэмэ яцикл лъэпсэ гъэнэфагъэу къизэрежъагъэр ары¹⁷.

Арэуштэу историкхэмрэ археологхэмрэ къизэрагъэу-нэфырэмкIэ, апэрэу тIон тльэкIыщтыр: адыгэ нарт эпосым щыщ циклэу Лъэпшты ехылIагъэм икъежэйпIэ-ублапIэр — тэтиэрэ ыпэкIэ я VIII—VII-рэ лIэшIэгъухэр ары; ятIонэрэу ащ дакIоу дгъэунэфырэр: Лъэпшь икъэ-бархэр адыгэ цIыф лъэпкъ жъугъэмэ ахэлъы зэхъум, ски-

¹⁵ Е. П. Алексеева. О чем рассказывают археологические памятники Ка-рачаево-Черкесии, Черкесск. 1960, стр. 14.

¹⁶ «Очерки истории Адыгена», Майкоп, 1947, и. 31.

¹⁷ Е. И. Крупнов. Древняя история Кабарды, Нальчик, 1952, и. 48.

фхэри¹⁸ сарматхэри¹⁹, аш къаужрэ аланхэри северэ-западнэ Кавказым джыри къихъэгъягъэхэп.

А пстэумэ къаушыхьатырэр Лъэпшь ициклэу адыгэ эпосэу «Нартхэр» зыфиЮрэм хэтым имотивхэр тиэрэ ыпэрэ лІэшІэгъу чыжъэхэм къежъагъэу зэрэштыр ары. Эпосэу «Нартхэр» Кавказым ис цыфлъэпкь горэми имьеу, иранцэмэ, е аламмэ, е монголмэ (?) Кавказым тэ тиэрэ и I—I-рэ лІэшІэгъухэм нарт эпосыр къахыгъэ фэдэу къэзыйтэрэ автормэ яшІошЫныгъэ зэрэмьтэрэзыр нафэ къешы.

Мы автормэ зыцІэ къыраЮрэ цыф лъэпкъхэр ыужырэ лІэшІэгъу зэфэшъхьяфхэм Кавказым къызэкІохэм, адыгэ цыф лъэпкъхэр хъугъэу мы чыпІэм иавтахтониэ-аборигенхэу культурэ зэтеуцуагъэ зиІэхэм къайкІагъэх. А лъэхъаным адыгэ лъэпкъхэмэ чыгур алэжыштыгъ, гъучым Іэмэ-псымэ зэфэшъхьяфхэр — гъупчъэр, сэр, щэбзащэр, пэмыкІхэри хашЫкышигъэ²⁰.

Мы Йофым изытет ехылІагъэу археологэу Е. Н. Алексеевам нарт эпосыр сармат-аланхэм Темир Кавказым тиэрэ и I—I-рэ лІэшІэгъухэм къахыгъэу зыІогъагъэхэр зэрэхэукаштыгъэхэр 1956-рэ илъесым иоктябрэ мазэ Орджоникидзе щыІэгъэ зэІукІэм нафэу къыщиІогъагъ²¹. Археологым къызэритхырэмкІэ, «тиэрэ иапэрэ лІэшІэгъухэм джыри алан цыф лъэпкъмэ, зэкІэ сарматмэ атекІэу, ежь культурэ яІагъэп. Алан памятникэм, алан культурэм тэ тыкъытегущыІэн зытлъэкІырэр тиэрэ и IV лІэшІэгъум къышыкІэдзэгъэ къодьеу ары ныІеп»²².

Аш фэд историем ифактхэмэ къайорэр.

Нарт эпосым щыщ цикл пстэухэри, ывшъэкІэ къызэритІагъэу, а зы пэсэрэ лъэхъан дэдэм къыщызэдежьатъэхэп, нарт цикл пстэуми зэфэдэу зы ныбжь яІеп. Гуши-Іэм фаІо, нартхэмэ ягъукІэу Лъэпшь ехылІэгъэ циклыр тштэнышь тыкъытегущыІэн. Нарт Лъэпшь ехылІэгъэ къэбархэр тиэрэ ыпекІэ я VIII—VII-рэ лІэшІэгъухэм къежъэхэмэ, цыфыр къушхъэм раІулЫным яфэмэ-бжымэхэр къызытеорэ образхэр зыхэт нарт пицыналъэхэр аш нахьи нахь лъэхъан пэсэ дэдэу Іугъо-пицэгъуашъомэ ахэкІо-кІэжърэмэ къащежъэгъэнхэкІэ енэгүягъо щыт. Грузин ученэ-филологэу Е. Б. Вирселадзе, тотемическэ мифхэм

¹⁸ Е. И. Крупнов. А тхыль дэдэр, н. 48.

¹⁹ П. А. Дитлер. Впускное курганиное погребение близ Майкопа, Іэпэрых, АНИИ-м ифонд, № 2.

²⁰ П. А. Дитлер. ЗышІэ къетІогъэ Йофшагъэм хэт.

²¹ Нартский эпос. Материалы совещания, Орджоникидзе 1957, н. 219.

²² Е. П. Алексеева. О предках адыго-черкесских племен, «Ученые записки Черкесского научно-исследовательского института», том. 2.

адакІоу, пэсэрэ шэкІо тхыдэхэри Қавказ эпосым ианахъ элементыжъы дэдэмэ ахелььти²³.

Матриархальнэ зэфыштыкІэхэмкІэ анахъ пэсэрэ дэдэ Іоғыгъоу АдыгеймкІэ къэбгъэлъэгъонэу щытыр эпосыр ары²⁴.

Мы зигугъу къэтшЫгъэ ижъ дэдэрэ шыпкъэ фэмэбжымэхэр адыгэ нарт эпосым ыкупкI щыщ циклхэу «Нарт Сэтэнайрэ Орзэмэджрэ», «Нарт Сэтэнайкъо Саусырыкъу», «Нарт Хъымыщ», «Хъымыщиkъо Пэтэрэз», «Нарт Шэбатныкъу», «Нарт Іашэмэз», «Нарт Нэбгырыекъо Шъэуай», «Нарт Іадыиф», «Нарт Ергун», «Нарт Па-кIокъо Тэтэршъау» зыфилохэрэмэ, ахэмэ анэпэмыхэм ахэолъагъо.

А пстэумэ зэдаштэу къаушыхъатырэр зы: нарт эпосым ыку (иядро), ежъ икъэхъукІэ зэпхыгъеу щытыр — средневековой иранцэхэрэп, аланхэрэп, е непэрэ осетинхэрэп, — Қавказым, Хы ШуцІэ, Меот (МыутІэ, Азов) хы нэпкъихэм ижъ дэдэрэ лъэхъаным къышыхъугъэхэу, джыри лъэпкъ-лъэпкъхэу гошыгъэхэу щымытыгъэго цыф лъэпкъхэр ары нахъ.

Мы шІошІхъуныгъэм, къатхыгъэмэ атетэу пIон хъумэ, фольклорымкІэ гъесагъеу Д. Г. Жантиевамрэ²⁵ историческэ наукэхэм ядокторэу В. И. Чичеровымрэ²⁶ хазырэу тетых.

Эпический ЙорIуатэхэу, цыф лъэпкъым классхэр къыхэхъанхэм ыпекІэ къежъагъэхэу, зым адырэм филотэжъзэ, тилъэхъаны къинэсыжыгъэхэр, «художественное произведение шыпкъэм» ыпекІэ къежъагъэхэу щытых. Мыщ итэрэзыныгъэ къаушыхъатыгъэнымкІэ лъэпсэ куу иIэу джэуап хъурэр Карл Маркс общетеоретическэ хэбзэ гъеунэфыгъэхэу ижъыре грекмэ яэпос къыриолIагъэхэр ары.

Карл Маркс къызэритхырэмкІэ, искусствэм информэ зэфэшъхъафхэм, гүшүIэм пае, эпосым информэхэм яхылIагъэу пIоны хъумэ, зэралтытэу щытыр: ахэр — ежъ я классическом формэ иххэу, дунэе историем иэпохэу хъухэрээр — егъашИ зэхалхъэнхэ алъекІыщтэп, художественное производство шыпкъэр къежъэгъэкІэ къодьеу; художественное развитием илъэхъан пэсэ дэдэхэм эпическом произ-

²³ Нартский эпос. Материалы совещания 19—20 октября 1956 г., Орджоникидзе, 1957, н. 217—219.

²⁴ Очерки истории Адыгеи, том I, Майкоп, 1957, н. 28.

²⁵ Епль: Жантиева Д. Г. О героическом эпосе горцев сев. Кавказа, «Записки СККГ НИИ», 11, Ростов на-Дону, 1929.

²⁶ В. И. Чичеров. Вопросы генезиса и развития древних форм народного эпоса... «Нартский эпос», материалы совещания 19—20 октября 1956 г., Орджоникидзе, 1957, н. 12.

ведениехэр къежьэ къодых ныІэп²⁷. НэмыкІэу къэнІон хъумэ, апэрэ лъэхъаным ар художественнэ произведение фэдэу алъытэштыгъэп, джыри ащ фэдэ гулъытэ, ащ фэдэ зэхэшЫкІыныгъэ пэсэрэ цЫфым илагъэгоп. АпэрапшІэу ахэр зыфызэхалъхаштыгъэхэр нэмыкІрэ Іоф: цЫфыхэр псэунхэ фэягъэ, шэпхъэ гъэнэфагъэхэр, хэбзэ тэубытагъэхэр» яІэным, «дэгъум» е «дэим», «узфэдэн фаем», е «узфэмыдэн фаем» гулъытэ фыряІэу, щыІэныгъэм цЫфхэр фапІунхэ фэягъэ. АцыкІэ пасэм эпосыр—кодекс фэдагъ, цЫфым изекІокІэн фаер къыгъэлъагъо щытыгъ²⁸.

Ащ фэшЫ, пасэм къышыкІэдзагъэу адыгэмэ идееу, нэшанэу ахэлъыгъэхэр эпосым нафэу, системэ гъэнэфагъэ яІэу хэолъагъох. Ахэр: апэрэр, лЫхъужъыныгъэ — псэемыблэжыныгъэр; ятІонэрэр, пыимкІэ гуих-псэих щынагъо щытыныр; ящэнэрэр, гукІэгъушхор, хъалэлныгъэ — бэрчэтыныгъэшхор, ынэ-ыпсэ пфитыныр. Мыхэмэ ялъытыгъэу, нартмэ ялЫхъужъхэр символхэу щытых; ахэр ем ебэных; егъэзыгъэм ІэпэІэх; язекІокІэ-шЫкІэхэри, ягуши Іэжъ щэрыохэри ащ тегъэпсихъагъэх. Іофыгъоу зэрахъэрэмэ къахахъоштыгъ. Ф. Энгельс къызэритхырэмкІэ, шэкІонымрэ былымыхъунымрэ чЫгулэжыныр къахэхъуагъ, етІанэ—цы джынымрэ шъэнымрэ, гъучым пкъыгъохэр хашЫкІынхэр, къошын гъэжъеныр, хым е псым ѢзыекІонхэр. СатыушЫнымрэ пкъыгъо зэфэшхъафхэм яшЫнрэ адакІоу, искусствэмрэ наукэмрэ къежьэ²⁹.

Арэущтэу искусствэр къызежьэм, эстетическэ зэхэшЫкІыныгъэхэр ахэлъэу, дэхагъэм кІэгушІухэу, уасэ фашІэу заублэм, нарт пшыналъэхэри орэдхэри художествен-нэ ЙорІуатэхэ фэдэу цЫфмэ къагурыІохэу фежъагъ.

ЦЫф лъэпкъым игъашІэ къыдэкІуатээ, ар къышушихъатзэ, лъэхъан нэшанэхэр, фэмэ-бжымэ зэфэшхъафхэр лІешІэгъубэхэм къапхырихи эпосэу «Нартхэр» зэраІомэ-зэраІотэжьэ тимафэхэм къанэсыгъ, джы ар лІешІэгъу-кІэхэм афихынэу тхылъым етэты.

III

Адыгэ эпосэу «Нартхэр» зыфиЙорэр пшынэлъабэу, орэдбэу, орэд-хъишъэ зэхапхъэу, хъишъэ зэикІ пчэгъабэу зэхэлъ. Орэд текстхэр нахыижъхэу, нахь зыпкъ къина-

²⁷ К. Маркс. К критике политической экономии, Госполитиздат, 1949, н. 224.

²⁸ В. И. Чичеровым мыш къыриуалІэрэр мэры: «Первоначально эпос о нартах был творчеством народа, вмещавшим в себя познание окружающей действительности, бывшим кодексом поведения человека племен» (Нартский эпос, материалы совещ. 19–20 октября 1956 г., Орджоникидзе, 1957, н. 13).

²⁹ Энгельс. Диалектика-природы, Госполитиздат, 1950, н. 138.

гъэхэу щитых. Ахэр лъэхъанэу зыщаусыгъагъэхэм ихъутгъэшлагъэхэм нахь апэблагъэх, адыгэхэу зэхэзылъхагъэхэм бзэу айулъыгъери нахь къашызэтенагъ. Орэд — хъиштээ зэхэпхъэгъэ, е хъиштээ гъэпсыкіэ формэ зиётекстхэмэ тхыдэйуатэхэмэ янепэрэ хабзэ ийэуж-лъэужхэр ательых.

Нартымэ яхыллагъэ пынэлъабэхэу, орэдхэу Саусырыкъо, Шэбатыныкъо, Хъымыщыкъо Пэтэрэзы, Гашэмэзы, Сэтэнае, ац анэлэмыкими яхыллагъэхэм арыгъуазэхээ, адигэ историкхэм, лингвистэм, тхаклохэм зэралъытэрэр эпосыр ипэурэ лъэхъанхэм, зэгорэм пынэлъабэу зэхэлъыгъэу, зы эпическэ народнэ произведениешхуагъэу ары. «Ижърэ грекхэмэ я «Иллиадэ» фэдэу, ижърэ урыс былинэмэ афэдэу, къалмэкъмэ я «Джангар», къыргызхэм я «Манас» фэдэу зы народнэ эпическэ поэмшишху нартмэ япишыналъэхэр зы лъэхъан горэм зэрэшлагъэм щеч хэлъэп»,³⁰ — ело Кіэрэшэ Темботы.

Ар, эпосым иапэрэ адигэ орэдыпкъыхэм яхыллагъэу Пон хъумэ, тэрэзын фае. Сыда Помэ, нарт Саусырыкъу, Шэбатыныкъу, Пэтэрэз, Гашэмэз, Сэтэнайдэхэм, ахэмэ афэдэхэу эпосым хэтхэм яхыллагъэ пынэлъэхэри, орэдхэри ягъэпсыкіэшлыкіэхэмкіэ, жабзэу зэрээхэлтыхэмкіэ, шапхъэу, ритмикэу Яйхэмкіи зэпэблагъэх, «зыпкыы — зэпкъышъолхэу, зэшыщ гъэнэфагъэхэу щитых.

Орэд-хъиштээ зэхапхъэу Йордуатэхэр зыщыхъурэр — пынэлъэмэ ястиххэр орэдыномэ айеклагъупшикыжы зыхъукіэ ары. Ашыгъум, тэри бэрэ тызэрэрихыллагъэу, орэдым хэль гушийхэр зэлъыкюу къайоным ычыпийкіэ, къэбар фэдэу къайуатээ, агу къызыцкыжырэм стиххэр Йурупчъэу къыхагъэуцожызэ ашы.

Арэущтэу орэд-хъиштээ зэхэпхъэ гъэпсыкіэр ийэу пынэлъхэр къайоу аубли, мы ятлонэрэ къэйтэкиэ-гъэпсыкіэри адигэ нарт Йордуатэм ийэу хъугъэ. Ящэнэрэмэ — тхыдэр къэбар жабзэм итэу, тынчэу къызэлъайуатэ.

Ау, къэйтгъэн фаер, лъэхъан зэфэшхъафхэм зэхалъхъэгъэ прозаическэ хъиштээ бэ дэдэ, зы лъэхъан горэми орэдыпкъым имытыгъэу, эпосым къызэрэхъагъэхэр ары. Ахэмэ ритмэ гъэнэфагъи, орэд гъэпсыкіи Яйп, прозаическэ текстых.

Нарт эпосым ехыллагъэу 1956-рэ илъэсым ибжыхъэ Орджоникидзе щыяйгъэ зэйукіэм Дмитрий Кэстанэр къызшэгушийм непэ Адыгейим, Чёркесием, Къэбертаем исадыгэхэмэ ахэль нарт эпосыр икъэхъукіэки, игъэпсыкіэ-

³⁰ Адигэ орэдыжъувэр, Мыекъуалэ, 1940, н. 11.

кіэ-шыкіекіи зэу зэрэштыр, ау лъепкъ нэшанэхэр зери-іехэр, икъе!отакіекіе загъорэ тіекіу зэрэзэтекіыхэрэр къышциогъагъ³¹.

Нарт Йоркуатэхэм яцикл гъешіегъоныбэхэр, нартыймэ яхылігъэ пщинальхэр зэфэдэ хязырэу тыдэ шы-іэ адигэми ашіэ, яублапіехэри, къагъельагъохэри, яухы-ни шагъоу зэтекіыхэрэр. Гүшіім пае, Саусырыкъо иорэд мырэущтэу Натыкъуаджэ къышаблэмэ:

«— Саусырекъоу тикъан,
Саусырекъоу тинэф,
Пчымэйуфэр зиашьу,
Ашъор зиджэнэкокі,
Пызыкъутырэр — зипчышъхь...»

Мы гъэпсыкіэ дэдэр иіэу, а зы ритмэ шэпхъэ дэдэм итэу Шапсыгъи, Бжъедыгъуи, Кіэмгуй, Къэбэртай, Черкесиemi, Мэздэгүи, Сириеми, Анатолиemi, Израили арыс адигэхэм — тыдэкіи зэфэдэу — мыр къыша!о. Нахыбэрэмкіэ мыш зэхъокыныгъэу фэхъурэр — тхыгъэхэу, гъенэфагъэу хэутыгъэхэу зэрэшымы!агъэхэм къыхэкікіэ, е алъепкъыбзэхэм янэшанэхэм афеші — нартмэ аціехэр фонетикэм ылъеныкъокіэ тіекіу зэрэзэтраукирэр ары. Шапсыгъэм «Саусэрыкъу», «Сасырекъу», «Сэосырекъу» а!о, Бжъедыгъумэ — «Саусэрыкъу», кіэмгумэм «Саусырыкъу», абдзахэм — «Саусырекъу» е «Саусырыкъу», къэбэртаеми бэслъынэйми—«Сосрыкъо», «Соусырыкъо».

А зы хъишъэм къэ!окаби иіэу урихыліэу мэхъу.

Пэублэм кіэлъыкіоу, тыдэ къыша!орэ адигэ нарт орэдымы ыпкъ-зы хязыр, ар тэрэзэу, шагъоу хэзыгъэ афэмыхъоу къэ!огъэним и!оф зэлъытыгъэр — орэды!охэр ары. Ау нарт орэдхэри, нарт пщинальхэри иныхэу, едзыгъуабэ хъухэу, сатырэ 200—300-м къышымыуухэу щытхэр, орэды!омэ къа!о зыхъукіэ, чып!э зэе-тиуаехэр а!екіегъупшикіэу, ац ачып!э ежхэм ясатырэхэмкіэ мэхъанэу хэтын фаер къырагъеуцожьэуи къыхэкіы, аузэ орэдымэ агузэгукіэ зэтекіыныгъэри къахафэ, аужыпкъэм едзыгъуакіехэмэ уарехыліэ. Ау къэ!огъэн фаер, нахыбэрэмкіэ, пщинальхэхэм, орэдхэм къа!уатэхэрэмкіэ якіеухыхэр а зы хъугъэ-шагъэхэм зэрыфэкіожъхэрэр ары. Орэд кіоціымкіэ мы зэтекіыныгъэхэр анахъэу зыхэлъагъохэрэр адигэ лъепкъ зэфэшъхафхэмэ яорэды!омэ арагъэтхыгъэ текстхэр ары.

³¹ Епль Д. Костанэм игүшци: «Нартский эпос», материалы совещ. 19—20 акт. 1956, г. Орджоникидзе, 1957, н.и. 215—216.

Мыщ фэдэ нарт циклхэу, адыгэ лъэпкъ пстэуми акІоцЫ зэфэдэкІэ ашызэльашІэу ашыцІэрыІохэм анэфэшъхвафэу, адыгэ лъэпкъ кІоцІхэмкІэ зэфэдэу дэгъоу ашызэльашІэхэрэри: зы лъэпкъмэ шІоу къаІуатэхэрэр, адырэ лъэпкъмэ-къашІэжьрэ къодыехэр щыІэх.

ГушыІэм пае, нарт Іашэмэзы иорэди, итхыди Адыгейим ыгупчэ исabdзахэхэмэ, аш ыцІэ къызэрэралорэм пэмыкІэу, теубытагъэ иІэу, гъэшІэгъоныгъэ фыряІэу, агукІэ фэшагъэхэу къаІорэп. Ары шъхье, «нат Іашэмэзыжысм» фэдэу шІу алъэгъоу зы «нат» гори нэтыхъуаджэхэм, шапсыгъэхэм, бжъэдыгъухэм яІэп шоми хъунэу щит; Къэбэртаеми Черкесиemi Іашэмэз ехылІэгъэ орэдхэр дэгъоу ащашиІэх. Аужыпкъэм, нартмэ яишъэшъэ гъэшлонэу Лащенэ нарт лІэбланэмэ афэусээ, нарт Шъэуай, Саусырыкъуи, аш анэмымкІхэми ацІэ къизыриІокІэ: «Бэрэ къыслъыхъами сыхуэмей сэ!» ыІозэ щегъэзыех, ау Іашэмэзы ар зынэскІэ, иорэд макъэ къызэблехъу, нахь фэсакъы, гъэшІуабзэм дехыхы.

«Иши пэфышхори нэсэ-пасэшъ,
Ежы цІыкІур есышь Іешэ фэшІуа, —
Ящэм ыкъо Іашэмэзыр сипсэлъыхъу сэ,
Зы шыу къыслъигъэхъуми сидэкІон сэ!»

Ею пшъашъэм; шІулъэгъуныгъэу, лъытэнэгъэу Іашэмэзы фишІирэр игушиІэхэм нафэу къахэщи.

Арэуштэу, Іашэмэзы иорэдхэмэ этническэ зэлъышІэныгъэу яІэм къыгъэлъагъорэр — адыгэхэмэ акІоцЫкІэ нахь шІу алъэгъурэ, нахь зэфэшагъэхэу, нахь хэгъеунэфыкІыгъэхэу къаІорэ циклэхэри, аш фэдэу къамыІохэрэри адыгэ лъэпкъ зэфэшхъафхэмэ зэряІэхэр ары.

Адэ сидэуштэу хъура, сидэуштэу Адыгейимрэ аш непэ территориальнэу пэчыжъэ хъазырэу щыІэ Черкесиемрэ Къэбэртаемрэ арыс адыгэхэмэ нарт Іашэмэз иорэдхэри, икъэбархэри зэфэдэу зэлъашІэнхэу хъугъя?

Мы упчІэм иджэуап тэрэз историкхэми филологхэми къатын алъэкІышт. Аш диалектическэу, лъэхъанымрэ чыпІэмрэ зэплъытхэзэ уеплъын фае.

Историем нафэу зэрэщищтэу, нэтыхъуаджэхэмрэ шапсыгъэхэмрэ ТІуапсэ щыублагъэу Новороссийскэ, Ана-пэ, Тамань анэс ижъ лъэхъанхэм къащыкІэдзагъэу Іусыгъэх. Ахэмэ къэбэртаехэр къакІэлърысхэу, Тамань, Керченскэ хы ТІуалэми хы МыутІэми (Азовыхыми) янэпкъхэри, Кърым иІэгъо-чыгъохэри зэлъаубытыштыгъэ. Я

XIII, XIV—XV-рэ лІэшІэгъухэм зэхагъэуцогъэ генуэзскэ, венецианске картхэм къызэрагъельагъорэмкІэ, къэбэртаехэр (Chabardi) Азовскэхым итемыр нэпкыы, джы Таганрог зыдэштым дэжь щысыгъэх. Ащ фэшІы, къэбэртаехэмрэ шапсыгъехэмрэ лексикэми, фонетикэми алъэнкъокІи — адырэ адигэ лъэпкъым яхылІатъэу тІон хъумэ, нахь зэлэблагъэх; ащ фэшІ, ижърэ адигэ орэдхэу «Хъатхым ыкъо Мыхъамэт гъуаз», «Айдэмрыкъан» зыфилохэрэр нахь зэфэдэу мыхэмэ къаIох: ащ фэшІы, нарт Іашэмэзи, Саусырыкъуи, Пэтэрэзи, Шъэуай, Лъэпшыи, Шэбатыныкъуи, ащ анэммыкІхэми япшыналхэри, яхъиштэхэри нахь зэхьышырхэу, зэфэдэу якІасэхэу непэ къызнэсыгъэми къызэльяIох. Ареуштэу нарт орэдхэр къаIохэу щытхэзэ, я XIV—XV лІэшІэгъухэм къэбэртаехэр кошыжкьхи, джы зыдэшысих чыпIэхэм, Іошхъэмафэ (Эльбрус) иIэгъочIыгъохэм кІожыгъэх.

Зы адигэ лъэпкъым дэгъоу ышIэрэ нарт циклхэу, адырэмэ ащ фэдэу амышIэхэри щыIэх. Нарт Колэсы ицикл КIэмгуе дэгъоу щашIэ. Мы циклым зыцIэ къышраIорэ нартхэу Колэси, Къожэуби, ащ анэпэммыкІхэми «якъеIуашхъэхэри» ячIыгу итых, цыкIуи или къыуагъэлъэтъунэу ашIэ, ахэмэ ясурэтхэу къатетхыгъэхэри Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтым чIэлъых.

Нарт Колэс ехылІэгъэ циклым хэт IорIуатэхэр къаIотэнхэу Еджэркъуаехэмэ дэгъу дэдэу ашIэрэп, ау ахэмэ нарт Сэтымыкъохэм³² якъэбархэр шIоу къаIуатэ, ащ «якъеIуашхъэхэри» яхэгъуашхъэ Iутыхэу аIошъ къуагъэлъегъу.

Черкесием ис адигэмэ нарт Сэтымыкъохэм яхылІэгъэ IорIуатэхэр икъукІэ амышIэнкИи хъун, ау ащ Нарт Іадыиф—Іадыиху итхыдэхэр зымышIэрэ цыф исэп.

Ащ фэдэу, нарт Іадыиф икъэбар бжъэдыгъумэ зэфэдэу дэгъоу амышIэнкИи мэхъу, ау ахэмэ Нарт БэукIи, Нарт Дзэгъашти, Нарт ШъэуакIи, ПакIоκьо (Пакокъо зыIохэрэри щыI) Тэтэршъяуи ятхыдэхэр ягуапэу къыупфаIо.

Къэбэртае нарт ШъэуакIи, ПакIуκьо Тэтэршъяо, Нарт БэукIы яхъишхъэхэр икъукІэ дэгъоу щамышIэнхэкIи хъун, ау Нарт Нэбгырыекъо Шъэуае, Лашынэ нартмэ зэрафэусагъэм, «Нартыжь орэдым» тыдэрэ адигэ къуаджи уашырагъэдэIун алъэкIышт. Аузэ, чыпIэ пэпчъ ежь етIани

³² «Нарт Сетхэр» ё «Нарт Ситхэр», ё «Сет зэшишыр» зыфилохэрэр щыI.

нахь шІу ащаљэгъурэ нартымэ якъэбархэм бэрэ уарехыл³³ ИЭ.

Францием иколледж ипрофессорэу, адыгэмэ яЮры-Іуатэмэ яугъоинрэ яхэутынрекІэ ЙофшІэгъабэ зиІэ Жорж Дюмезили къызэритхырэмкІэ, ІэкЫб къэралмэ арыс адыгэхэм нартмэ якъэбархэр дэгъоу зэлъашІэх.

1930-рэ 1931-рэ ильэсхэм профессорэу Ж. Дюмезил адыгэ къуаджэу Измид (Турцием) исхэм захахъэм, «нартмэ яэпопе мы чыпНэхэм джыри зэращишыІэр», «къин гори хэмъильзуу мы эпосым щыщ фрагментхэр адыгэхэм къызэрАуатэрэр» нафэ къыфэхъугъ,abdзэхэ, шапсыгъэ текстыбыи къышитхыгъ³⁴.

А пстэумэ апэрэу къаушыхъатырэр, нарт пицныалъэхэри, нарт орэдхэри, нарт тхыдэжъхэри, нарт гүшчІэжъхэри, адыгэхэмэ ахэІэкІагъэу, бэдэдэу зэрахэлъхэри, Кавказым ис цыф лъэпкъ горэми фэмыдаю, адыгэхэр нарт орэдхэмкІэ, хъишъэхэмкІэ зэрэбайхэр ары.

А пстэумэ ятІонэрэу къаушыхъатрэр, ежь адыгэхэм нарт эпосыр зэхалъхъагъэу, ежь янациональнэ эпосэу зэрэштыр ары: а шІошНыныгъэм академикэу В. Миллерэ, Л. Лопатинскэмрэ³⁴ тэрэзэу зэрэтетыгъэхэр ары.

Адыгэ эпосэу «Нартхэр» зыфиЮрэр цикл 26-рэ мэхъу. Ахэр:

Сэтэнайрэ Орзэмэджрэ
Сэтэнайкъо Саусырыкъу
Орзэмэджкъо Ерыщэкъу (Ещэрыкъу, Ерышкъэу)
Орзэмэджкъо Шэбатныкъу
Хъымышыкъо Пэтэрэз
Яшэмымыкъо Іашэмээз
Нарт Лъэпшъ
Нэбгырыекъо Шъэуай
ІазэнакІ я Кур (Малычыпхъу)
Нарт Іадыиф
Нарт Бабыхъу
Нарт Дэхэнагъо
Нарт Тыришъау (Тэшъау)
Нарт Чэлэхъсэт
ПакІокъо Тэтэршъау
Нарт Іалэдж
Нарт Тхъагъэлыдж
Нарт Сэтымыкъохэр
Нарт Ергун

³³ Еплъ: Жорж Дюмезил. Нартмэ яхылІэгъэ хъишъэхэр, ж. «Обзор истории религии», т. СХХV, 1942—1943, и.и. 97—128.

³⁴ Еплъ аспиранткэу Д. Г. Жантиевым идокладэу «О героическом эпосе горцев Сев. Кавказа» зыфиЮрэм, «Записки» СККГ НИИ, т. 11, Ростов на-Дону, 1929, и. 334.

Нарт Дзэгъашт
Дэгужыекъо Джэрым (Дэгуджэр)
Нарт Колес
Нарт Шъяуакі
Нарт Бэукі
Нарт Іэмышъ.
Оред, хъишъе шъхъафхэр. ТушыІэжъхэр.

Цикл псаухэм ахэмыхъагъэхэу, ау цикл хъуным пэблагъэхэр ахэтэу, нартмэ яхылІэгъэ хъишъе шъхъафхэри (нарт бзылъфыгъэмэ ягъэхъагъэхэр къэзыгъэлъэгъорэ хъишъэхэри, нарт пишъашъэмэ аусыгъэ фэдэу зэхэлъ орэдхэри), ащ адакІоу, нарт псэлтэжъхэри мымакІэу тиІэх.

Ащ фэдиз мэхъу адигэ лыхъужъ эпосэу «Нартхэр» зыфиІорэр.

IV

Эпопеев «Нартхэр» адигэхэм янароднэ эпос, народым имонументальнэ, титаническэ памятник; цыфыгъэшхом, бэрчэтныгъэшхом, лІэблэнагъэм, лыхъужъыныгъэм, Кавказым «итэтэжъхэм» ялІэшІэгъубэ Иушыныгъ; «Нартхэр» — адигэхэмэ янациональнэ эпос, янароднэ банингъ, историческе гъогоу къакІугъэм иІорютэ «летопись», якодексальнэ шапхъ. Ащ акІуачІэхэр, ягулъытэхэр, ягупшисыхэр, яшэнхэр, яхабзэхэр къызыхищэхээ къырыкІуагъ.

Сыд фэдиза эпосым хэт нартым иинагъэр?

Ежь эпосым хэт нартхэр яшапхъэкІэ цыф къызэрыклохэм афэдизых, ау ащ акІуачИ, ялъэкІи блэкІыгъэу ины. Ащ фэшІы, нартхэр цыф лъэпкъеу щыІагъэх зыІохэр щыІ. Зы археолог горэми сыйдигъуи, тыди зэфэдэу ины закІэу, шъэджэшъе зэлъыкІоу цыфлъэпкъ щыІагъэу къышыхъатырэп, загъорэ цыф къупшъхэ ин зэе-тІуаехэм зэрияулІэхэрэм нэфэшъхъафэу. Джы тимафэхэм ащ фэдэ цыф ин зэе-тІуаехэр щыІэх. Ахэмэ делэл атетхынышъ, ижъкІэ цыфхэр ин дэдэ зэкІагъэхэу, джы цыкІу хъужыгъэхэу пІоныр тэрэзэп, ау енэгүягъо щытыр, пэсэрэ цыфхэр природым нахь пэблагъэхэу, непэрхэмэ ялъытыгъэхэмэ, нахь Іэпкъ-лъэпкъышхуаІоу зэрэштыгъэхэр ары. ЫпшъэкІэ къызэрэтІуагъэу, эпосым хэт нартхэу, зищыхъу орэдым, пицнаалъэхэм, тхыдэм гиперболический лъагэу къыІэтыгъэхэмэ адиштэжъэу, ащ ахэт образхэм яинагъэ ахагъэхъогъэн фае, ин блэкІыгъэхэу, кІочІэшхо дэдэхэу хъишъэм щыхъугъэхэкІэ енэгүягъо. Нартхэу тхыдэм, орэдым хэтымэ афэдэу цыфышхохэр пасэм щыІагъэхэу плъытэ хъущтэп,—ахэр народнэ фанта-

зием къытыгъэ образ ин блэкIыгъэх ныIэп. ЫпэкIэ къызэрэтIуагъэу, нартхэр — цыф лъэпкъэп, — къаугупшысыгъэх, орэдхэри хъишъэхэри афзэхалъхагъэх³⁵.

Нартхэм «тхъэ» яIа, сыйдэуштэу ахэр диним фыщтых?
Цыфым тхъэр къидэхъугъэп.

Классынчээ цыф обществэм иапэрэ къежьэгъум дин хэлъыгъэп, дин зыфаIорэр ышиштыгъэп. Ащ фэшIы, нарт эпосым икъежьапIэм дин Ioф хэмитыгъэнкИи хъун, ау гъэнэфагъэр ар лъэхъаныбэу къизпхырыкIыгъэхэм, къызэрахафэштыгъэм елъитыгъэу, дин зэфэшъхыафыбэмэ яфэмэ-бжымэхэр къызэрэхъагъэхэр ары. Ащ фэшхъафэу, нарт текстхэр зытхыжхэу, «зэзгъэфэжыхэзэ» къыхязгъэутыштыгъэхэми тхъэ Ioфхэр текстымэ искусственноу ахагъэуцуи къыхэкIыгъэнэр енэгуягъо щыт.

Пэсэрэ дэдэ IoрIуатэхэм хэхъоныгъэ агъотынымкIэ диним мэхъанэ гъэнэфагъэ зэриIэр марксизм-ленинизмээ шигъэзыерэп. Ау, къэIoгъэн фаер, эпосым Ioф дызиIэгъэ исследователь зэе-тIуаехэмэ, мифологическэ теориев я XIX лIэшIэгъум Россием фэхъугъэшхо ѢызIагъэм зыдрагъэхыхызэ, хъугъэ-шIагъэхэу ѢызIакIэм, природэм къышыльэгъуагъэхэр тхъэм «иIэммыркIэ» хъухэ фэдэу, тхъэ къежьапIэ яIэ фэдэу агъэлъэгъуагъ. Ащ фэдэ теориев тетыгъэхэм анахь къахэштыгъэр я XIX лIэшIэгъум ѢызIэгъэ урыс исследователэу Ф. И. Буслаевыр ары. Искусствэм лъапсэу иIэр мифологиэмрэ динимрэ арэу ащ ылъытэштыгъ. «Диныр — авшээрэ кIуачIэу щыт, ащ творчествэм лъыгъэкIотэнэгъэ ин реты»³⁶, — Ф. И. Буслаевым Ѣоштыгъэ. Арэуштэу мыщи, мыш идейнэу готхэми эпосым лъапсэу иIэр ѢызIакIэр арымырэу, тхъэр ары фэдэу Ѣоштыгъэ.

Мифологическэ школым готхэм эпосым хэт персонажхэр — тхъэ гъэнэфагъэхэу, Ioфыгъо зэмлIэужыгъохэм (апэрэр—уашъом, ятIонэрэр — мэzym, ящэнэрэр — псым зэраIоу) афэгъэзагъэхэу ашIызэ, язычествэм делэл тырахызэ, ежхэми ащ гу икъукIэ лъамытэжьзэ, эпосыр — тхъэмэ яэпосэу ашIыштыгъэ. Мы буржуазнэ мифологическэ школым ифэмэ-бжымэ осетин нарт IoрIотэ варийтхэр угу къагъэкIы, греческэ мифологием игъэпсыкIэшIыкIэ кIырыплъхэзэ, литературнэ «зэгъэфакIохэмэ» тхъэмэ ахэр яхъитыгъэу ежь ашIыгъэу, зэрэштыхэр къа-

³⁵ Епль: А. М. Гадагатль. Героический эпос. «Нарты» и его генезис, Краснодар, 1967, япIэнэрэшъхь, н.н. 108—128

³⁶ Ф. И. Буслаев. Исторические очерки т. I, 1861, н. 1—2.

хэшцы. Нарт эпосыр — тхъэмэ яэпосэу плъытэнэм — цыфхэу ар къэзгъехъугъэхэм яисторие голчныр къекIы. Ар хэукъоныгъэшкоу щыт.

Ащ фэдэу, П. Остряковым Къэбэртае я XIX-рэ лIэшигъум Нарт Шъеуае ехылIэгъе ИорIуатэхэр щитхыхи, шъхьартIупшэу «зэригъэфэжъхи» журналэу «Вестник Европы»³⁷ зыфиIорэм къыхыригъэутыгъагъэх. А ИорIуатэхэмэ, ежь мифологическэ школым игъогу зэрэтетым елъытыгъэу, Адамрэ Еварэ къышыкIэдзагъэу, тхъэ къежъэпIэблэпIэ гъэнэфагъэ афишIыгъагъ.

Ахэмэ афэдэ тхъэ Ioфхэр, тхъэ фэмэ-бжымэшхохэр цыфмэ ахэль нарт IорIуатэхэмэ къахэц дэдэхэу щитхэп. Ау, шъыпкъэ, ывшъэкIэ къызэрэтигъагъэу, лъэхъан зэфэшъхъафхэм цыфмэ динэу ахэлъыгъэм иIэуж-лъэужхэр орэдмэ афэмыдэу прозаическэ текстмэ ежь тхыдэ IорIуатэхэм апкъ къикIыкIэ къатехъэнхэу хъугъэ. Ау, занкIэу къэIогъэн фаер, непэрэ адигэ орэдьIо-тхыдэIуатэхэм нартхэр тхъэхэу зэрамылъытэхэрэр ары. ХэгъэунэфыкIыгъэу мифологическэ мотивэу эпосым къыхафэрэмэ аицышыр—тхъэм пэуцужыгъэныр, ебэныжыныр ары. АицыкIэ, Нэсрэн-жакIэ къушъхэм зэрэраулIыгъагъэм ехылIэгъэ адигэ IорIуатэхэр щысэ дэгъухэу щитых.

V

Сыд фэдэ щыIэкIэ-гъэпсыкIа нартымэ яIэу эпосым къыгъэлъагъорэр?

Эпосым ианахыижъэу тлъытэрэ орэд, пынгэлъэ текстымэ, гүшциэм пае «Нарт Шэбатыныкъо» пштэу, ащ урыгъозэн хъумэ, нартхэр унэгъо-унагъоу чыпIэ зэфэшъхъафхэмэ—Тенэ (Дон), Пшизэ, Инджыджы, Уарпы, Лабэ Пицищэ, Кавказ къушъхъэр, Хы ШIуцIэ, Керч ХытIолэ, Азов (хы МыутIэ) Гушъо зэрэIыгъыхэм ащэпсэух. ЧыпIэмэ ацIэхэр орэдмэ, пынгэлъэхэмэ къахэфэх. Нарт Шэбатыныкъо нэмыкI чыпIэ къикIэу нартымэ адэжь къакIо зыхъукIэ-

«Тенэ къырэгъуазэ,
Гъуазэ къырыдэкIа,
Пшизэ иикIыгъохъэр
Шычэпэс фэмыхъуа...»

Нарт ячэмахъо Шэбатныкъо къызыIукIэкIэ, «къалэ» е «чылэ» къыкIэупчIэрэп, — ащ фэдэу джыри псэухэу щитыгъэнхэ фаеп, — «Iалэдж яунэжъы сэ сырьгъозадж»

³⁷ П. Остряков. Народная литература кабардинцев и ее образцы, ж. «Вестник Европы», т. IV, август 1879, нэкIубгъохэр 697—710.

Ело аш, — Іаләдж яунәжты къыкІәупчІэ, «гъогу лъапэр» къыригъәлъәгъу Шоигъу.

Пәсэрә цыфмә янәшанәхәу — пхъәшәныгъэр, Йи-ши хәмыйлъәу зәфильынхәр — Шәбатыныкъорә нарт Іахъом-рә зызэрзәфашІырәм нафәу къыхәшы. Ари эпосыр пәсэрә лъәхъанхәм къащежкагъәу зәрәщытыр къәзыушыхъатырәмә ашыщ нәшан.

Шәбатыныкъо иобразы, аш изекІә-шикІэ етІани къуигъашІәрәр а лъәхъан чыжъе дәдәхәм, дунәе пхъашәм — сәм, нахь лъәшым тетыгъор зыщиІыгъыгъэм — лыгъэм зырагъәхъәу, лыгъешІапІэ лъыхъоу, иши тесәу, исә голъәу, шъхъәзәкъо ләбланәу Терсә губгъә (Лабә — псыхъор Пшызә зыщыхъәлъәдәжъәрәм къышыублагъәу, а псыхъуитІум азыфагу икІәу, аш ашшәкІэ Кавказ къушъхәм нәс кіорә чы шъолтырым) лыгъешІепІэ лъыхъүхъу ўшызекІоу итыщтыгъәх.

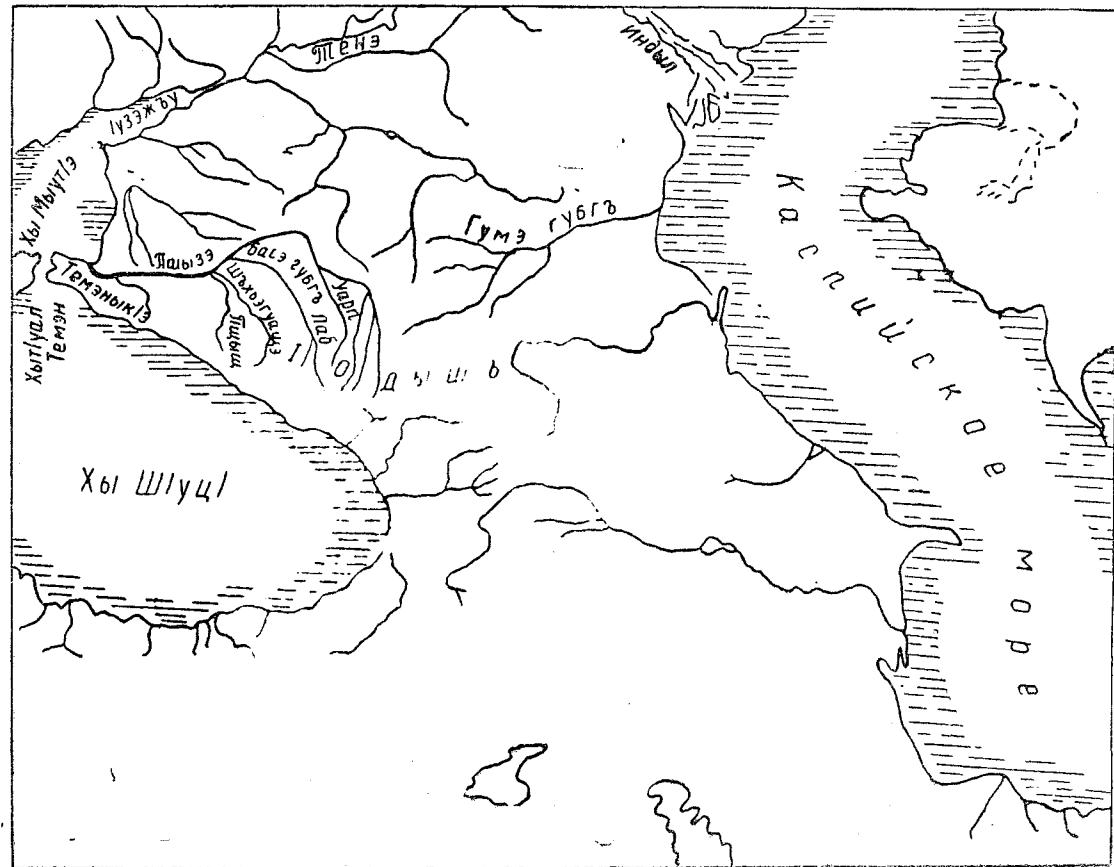
Нартмә яшыхәмә цІэ гъенәфагъәхәр яІәх: «Тхъожъый» (Саусырыкъо иш), «Чәмдәжъ» (Коләсы иш), «Шъоехъу-кІэ» (Орзәмәджы иш), аш анәфәшъхафхәри. Нартмә яшхәмә шән-сән гъәшІәгъонхәр ахәлтых. ГүшыІәм пае, Саусырыкъо шәу зытес Тхъожъыер акъылышІу, нартым джәнджәшәгъу къыфәхъу, Іуш.

Сыда нарт эпосым итопонимикә — «Чыгум ыбзә», ЧыпІәмә, хыхәм, псыхъохәм, Іуашъхъәм ацІәхәм къаю-рәр?

Сыд фәдә чыпІацІәха нарт эпосым къыхафәхәрәр?

Адыгә, абхаз текстхәм зәрахэтхәмкІэ, Сэтәнае зыщи-гыкІәрәр — Пшыз; Шәбатыныкъо «Шычәпәпс фәмыхъоу» къызәрәкІырәр — Пшыз; «зәрыгъуазәрәр» — Тенә; хыпс хәгъахъә ишхәр зыдищәштыгъәр — Уарп», нартхәр зәры-сыкІхәрәр — «Лаб»; Нарт ШъәокІасә ышыпхъу ПакІом къуашъор зызәпритІупшырәр — Шъхъәгуашә (нәмыкІырә къэтуакІәкІэ — Пищы); наткъуаджәхәм ашыщхәр зыкІә-лъырысыгъәхәр — Нат-псыхъу; Саусырыкъу иныжъыр зы-хигъәштыхъәрәр Хы ШуцІәр; Сэтәмыкъохәр къыздәкІ-хәрәр — ТІуапсә лъәныкъор, нартыхәр зызәпрыкІхәу шыхәр къызәрафырәр — Хы ТІуаләр (джы — Керченскә проливыр); Насрән ЖакІә зәраІулІырәр — Кавказ къушъхъәр³⁸. Ахәм къызәлъаубытхәрәр ары эпосым игеографие.

³⁸ Мы чыпІәхәм нарт эпосым хәт хъугъе-шагъәхәр ашызәшІуахыхъу зә-рајорәр къәбертзе нартологу А. Т. Шортәнәм къетхы (сб. «Кабардино-Бал-карская АССР», Нальчик 1957, н. 528).

Адыгэ эпосэу «Нартхэм» ялингвистической географии.

Арэуштэу чыпIацIэхэу нарт эпосым къыхафэхэрэр—адыгэхэмкIэ икIэрыкIэу япIожкын, «ашIошъ» бгъэхъу-жын фаехэу щымытэу—адыгэ псэупIацIэх, адыгэмэ абзэ-кIэ ижъ дэдэрэ лъэхъаным къышыкIэдзагъэу, чыпIэу зэ-высыгъэхэм цIэу афашигъэхэр ары. Ахэр — монголхэмэ. е иранцэхэмэ, е аланхэмэ ящысыпIэжъ чыпIацIэхэу щит-хэп адыгэхэмэ ячIыпIацIэх.

Аш тетэу эпосэу «Нартхэр» зыфиорэм итопонимикэ. игеографие — ижърэ Адыгейм (Черкесием) ичIыгу «ыбзэ» тет.

Арэуштэу наукэм ильэныкъо зэфэшъхьяфхэмкIэ эпо-сэу «Нартхэр» зыфиорэм нахь текIотылIэ къэси, ар адыгэ усыгъэу, Кавказым щызэхалхъагъэу зэрэштыр нахь нэрыльзэгъу мэхъу зэпыт, ежь эпосым инэшанэхэм теубытагъэ яIэу къагъэлъагъо алан лъапсэ яIэ фэдэу, аш Кав-казым иIoф хэмэиль фэдэу къэзыIорэм научнэ лъапсэ зэ-римыIэр хэткIи нафэу къэхъу. Ау, аш емыльтытыгъэу, нарт эпосым инэфэшъхьяфрэ нэшанэхэри уплъэкIугъэнхэ, зэгъэшIэгъэнх фае.

Сыд фэдэ шапхъэха нартмэ агъэфедэхэрэр?

Нартхэм чыжыагъэр зэрашыщтыгъэр: «куогъу» («куо-гъуищикIэ», е «куогъуиблыкIэ», «куогъуибгъукIэ еблэгъы-гъэу» aIo); «Мафэ» «мазэ», «илъэс» гъогу aIo, е: «азфагу зы мэфакIo иль», е «зы мэзакIo иль» aIoштыгъэ.

Лъэгагъэр е куугъэр зэрашыщтыгъэр: «лъапшъэм шиз», «лъэкIапIэм нэс», «ныбыджым нэс», «бгъэм нэс» — «тамэм нэс», «шъхъапэ шыгу нэс». Ар цыфым, шым е цум ралъытзэ къяIоштыгъэ. ГуучыIэм пае, Iалэдж яунэжъ:

«Унэ къебэ — неба,
Аш ипэулъашъори
Шы бгъэлыбэм къэса»

ЕтIани: «Iэхъомбэ бармыкъ» aIo: «Iэхъомбэ бармыкъым учIэзгъэшын!» — къикиIырэр: Iэхъомбэшхомрэ Iэ-хъомбэ пэрытымрэ ыгъэуцунхэшь, аш ачIэгъ чигъэшы-нэу ары.

Шъомбгъуагъэр зэрашыщтыгъэр: «Залэ» (зы Iапэ щы-зыр), «тIуалэ», «шалэ», «плIалэ»; «Iэдэкъабж (Iэдакъэм ишъомбгъуагъэ», «бжиз (зэкIэшыгъэхэу: Iэхъомбэшхомрэ Iэхъомбэ цыкIумрэ яIапэхэм азыфагу къифэрэр)»;

«ІэплІакІу»—ІитІу зэкІэшыгъэмэ аІэ цыпитІумэ азыфагу»); «лъэубэкъу» — лъэ зэкІэшыгъитІумэ азыфагу).

ЕтІани: «тхъэ» аІо. Іалэдж яунэжъы «тхъэ щэкІ икІыхъагъя» еІошъ, нарт ячемахъо Шэбатыныкъо къыриІоу орэдым хэлъ. Джырэ метрическэ системэу агъэфедэу щыІэм елъытыгъеу Пон хъумэ, зы «тхъэр» метрэ Іэпэ-цыпэ фэдиз; нарт Іалэдж яунэшхо къызэралотэжърэмкІэ, метрэ 30 фэдиз икІыхъагъэшт.

Онтэгъугъэр къызэрагъэлъагъоштыгъэр: Зы нэбгрэм, зы шым е зы цум «зэрэфэІэт», «зэрэфащ». ГушиІэм фаІо:

«Іалэдж яунэжъы
КІэсэныбэ кІэта.
КІэсэнэуи кІэтыхэр
Цуймэ зэрафаща!..»

Нарт ІорІуатэхэмэ тхыдэ, ІорыІотэ пчъэгъэ нэшанэу къахафэхэрэр: щы («мэфищэ зыщэсым унагъом щыщи хъужьыгъэ»), блы («мэфибл джэгу фашыгъ»), загъорэ «8» е «9» (Псибгъу уиІэми хэсхын!), «шъэ хъункІэ зыщыкІэу» е «99». Мыхэр адырэ адыгэ ІорІуатэхэу тиІэхэмэ къахафэх, адыгэ зэхэтыкІэ хабзэхэм, национальнэ нэшанэхэм къатекІыхъеу щытых.

Эпосым итекстмэ уяджэ зыхъукІэ — адыгэхэмэ яисторие упхырэплъы, зэман чыжъэхэр икІэрыкІэу уанэІу кэ-Кыжъых.

VI

ИжъыкІэ цыфхэм дунэе еплъыкІэу яІагъэр, природэм. ыкІуачІэхэр къызэраращыхъуштыгъэр, ащ «ишъэфхэр» аІэ къызэрерагъахъэштыгъэр, гугъэ-гупшисэу яІагъэр, янасып зэрэфэбанэштыгъэр, аужыпкъэм, адигэмэ ямызакъоу, зэкІэ цыфым икультурэ къырыкІуагъэм инэкІубгъуабхэр адыгэ нарт эпосым хэхъэхэрэ хъишъэхэм, пыцнальхэхэм, орэдхэм нафэу къагъэльлагъо. А шо-гъэ пистэумэ апае народнэ эпосым дунэе культурэм чып-Пэ гъэнэфагъэ щеубыты.

Хэтрэ цыфлъэпкъи ихэхъоныгъэкІэ а зы стадије дэдэхэр зэпичыхэзэ къырэкІо. Арэу зэрэштым фэшиы, адыгэ нарт эпосымрэ ижъырэ дунэе мифологиемрэ ахэлъ нэшаныбхэр зэтэфэх.

МашІор къэзыхъыгъэм, е мэшІозехъэм иобраз дунэе мифологием анахь щыцІэрыІомэ аащыщ.

Адыгэ лыхъужъ эпосэу «Нартхэр» зыфиІорэм хэт Саусырыкъом инэшанэхэмрэ ижъырэ грек мифологием.

хэт образхэмрэ зэпэблагъэх. Нарт Саусырыкъо машIор кызызэрихыгъэр къэзгъельэгъорэ пицнальэр тыгу къэдгъэкIыжынышъ, грекмэ ямиф тыдеплъын.

...Нартхэр зекIо щыIэхэу чыIэшхо къатехъухъэ, егъэзыгъэ чыIэшIо ефэх. ЗэупчIыжых, ау хэти машIо ыIыгъэп. Аүзэ, къадемыжьагъэу, Саусырыкъо купмэ къакIэхъажы. МашIо къафишIынэу къельэIух:

— Мы уашхъор ситхамыгъэпцI,
СенцIыжымэ сырхыргъэз,
МашIо смынэу симыI,
СымыIыгъми къэсхын! —

еIо нарт Саусырыкъо. И Тхъожье ешэсышь Иныжъ щынагъом дэжь макIо, къинибэ ыхъузэ ащ текIо, нартхэм машIо къафехьышь къэкIожы.

МэшIошхо нарт шумэ афешIы.
Нахь гушIуагъо нартыжъмэ къямыкIу!

Арэуштэу нарт Саусырыкъо цIыфхэмэ джэуап афэхъу, ащ ягушIуагъо ыпсэ емыблэжьэу фэбанэ, ыпсэ афитынам фэхъазыр. Мы нэшанэхэмкIэ адыгэхэм я Саусырыкъорэ грекхэм я Прометейрэ яобразхэр зэпэблагъэх.

Нарт Саусырыкъо фэдэу Прометей-мэшIозехъэми цIыфмэ янасып къеухъумэ. Грекмэ ямиф къызэригъэлъагъорэмкIэ, тхъэу Зевс атырихыгъэгъэ машIор Прометей цIыфмэ къафехьижы.

Тхъэхэм зэрэпэшIуекIорэм пае, Зевс иунашъокIэ, Прометей аубытышь Iэхъу-вшъэхъу ашIы, Кавказ къушхъэ раIулIы. Мы дэдэр адыгэ хъишъэм хэт НэсыренжакIэми къехъулIэ, — ари Кавказ къушхъэ раIулIы.

«О уи-уйй! Нарт Нэсырен,
Нэсырен-жакIа,
ЕкIэ о озекIуа,
Тхъэ фэIо-фашIэхэр
Мыхъа-мыштэ ошIа,
О тхъэр къызэбгыгъа,
О бгым дахыягъа,
О бгым хаIулIагъа!..» —

еIо адыгэ пицнальэм.

ЦIыфым «исабыигъом», игулъытэ къэущыгъом джыри дунаим материалистический еплъыкIэ тэрэз зэрэфыримы-Иагъэр, цIыфым къыгурымыIорэ пстэури ежь игурышэгүшицыэ плъакIэ хилхъээ зэрэшIошIэу къызэриIощты-

гъэр, цыфым ыпсэ пкъыгъохэм ахэльзуу, нэбгырэ хэхыгъэхэм аштоигъоу алохэрэр Тыгъэм, тхъэм, природэм агъэцак! Э фэдэу къызэраштошыгъэр, дунаим къышыхъухэрэр (уаер, шыблэр, пчык! Эр, нэмых! Хэри) зыгорэм ишэмырк! Э хъухэу къызэрашыхъущтыгъэхэр Нэсырен ехыл! Эгъэ адыгэ этиологическе мифхэми, аш адак! Оу «Сэтэнай—къэгъагъ», «Тыгъэр пчыхъэрэ къызфызэтуюцогорэр» зыфиорэ хъишъэхэми дэгъоу ахэолъагъо.

Ижъырэ шошъыхъуныгъэхэу нартмэ яхыл! Эгээ хъиншъэхэм, пынналъэхэм, орэдхэм ахэлтмэ ашыщ, гуши! Эмфа!о, цыфы кышьо псыхьагъэм мэхап! Э и!энэры. Нарт Саусырыкъо аш фэдэ мэхап! Эу и!эр ыкопкъышъхит! Уары. Маш!ор пыустхъук! Эу ар къызэхъум, янэ Сэтэнай—гуашэм сабыир кыщым ыхы Лъэпшигъук! Эм къыригъэгъэпсихъажыгъ: Иадэмк! Э ыкопкъит! У ыубыти псым блэгъогогу хигъэуагъ. «Шъаом ык!ышьо щылычым фэдэу пытэу хъугъэ, — е!о адыгэ хъишьэм. — Ау ыкопкъышъхит! Оу гъуч! Иадэмк! Э ыубытыгъагъэр шъабэу къэнагъ». Аш фэш!ы, нарт Саусырыкъо ыпкъышъолэу щэ зыхэмыхъэу, сэм ымыу! Эрэм мэхап! Эу и!эр ыкопкъышъхит! Уары. Мы нэшанэмк! Э нарт Саусырыкъо грекмэ я Ахиллесы фэд.

Ахиллес къызэхъум янэ Фетидэ сабыир псым хигъауи
кышъо ыпсыхъажыгъ. Ау мэхэпїэ закъоу кышъо псы-
хъагъэм кыфэнагъэр янэ ыапэхэр зытельтыгъэ лъэдэкъа-
пэр («ахиллесовэ пят») ары.

Адыгэ лыыхъужъ эпосым щыщ народнэ произведение-хэм янахьыбэхэр реалистическэ план яІэу зэхэлъых нахьмышІеми, ахэмэ ахэт образхэр цыфмэ яфантазие лъэшшэу кыыІэтыгъэх, ыгъэдэхагъэх, гум хапкІэхэу гъэшІэгъоны ышІыгъэх, художественнэ кІочІэшхо ахилъхагъ. Гущи-Іэм пае, Хъымыщыкъо Пэтэрэз исабыигъо тыгу къэдгъэ-кІыжъин.

«...Анаем ипытэхэр икушъе натI,
Хашъаем ипытэр икушъе цаг,
Бланэм ытхыцГашъо икушъэпс,
Щэбарым идахэр икушъе бэш, —
Петэрэз Жъокъоянэм къзыыхепхэм,
Зекъудиши — кушъе нэтIитIур
къыхекIыкIы,
ЗегъекIылъышь — кушъэпсыхэр къизэпчы,
Зигъечынэу джэхэштъогум къитеуцо!»
(«Хъымышыкъо Петэрэз ипшыналтI)

Аш фэдэу гиперболэ хэлъеу шыгъеу Орзэмэджыкъо Шэбатыныкъо, «лэгүнэкІо шъаоу щымытым» иобрази

пщынальэм хэт Нарт Шэбатыныкъо ишыу гъэпсыкІэ художественнаагъеми, адыгэ жэбзэ дахеми альэныкъокІэ гъэшІэгъоныбэ хэольягъо.

«Домбай шъо кІэпщыри
Къеутэрэбгъу,
Шыбгъэм къырефэкы,
Къыхырегъеуты,
Ишы къыхиутырэр
КъочІэфы-къочІапцІэу
Ошъофым хехъэ,
Ишы пэбзыджынмэ
Пщэсыеу къарихырэм
Уцышъхъэр елыгъо,
Лыр, зелыгъожышь,
Онэгум ис,
Исэмэгу тамэ
Тыгъэр къышепсы,
Ижъабгъу тамэ
Осэпсыр къышехы...»

(«Орзэмэджыкъо Шэбатыныкъо ипщынальхэр»)

Тхылъхэм адэтмэ яджэрэр цыф культурэм къырыкІуагъэм щышхэр къэзгъэлъэгъорэ народиэ произведение гъэшІэгъоныбэмэ арихылІашт. Хъишъэ текстмэ ялъытыгъеу Пон хъумэ, адыгэ орэд жэбзэ хабзэм ишІуагъекІэ пщынальхэмрэ орэдхэмрэ нахь къызэтенагъэх.

Нартхэм яхылІэгъэ эпосыр зекІокІэ-шЫкІэм иморальнэ кодекс фэдэу, щысэ зытрахын фэе образхэр хэтхэу ижъкІэ хъишъэу, пщынальхэу, орэдэу адыгэмэ зэхалъхагъэхэу щыт.

Нарт хъишъэхэм пшиисэ сюжет зиІэхэри ахэтых.

Адыгэ нарт эпосымрэ ижъ дэдэрэ мифологиемрэ ахэль нэшэнабэхэр зэтэфэхэу зэрэгъэпсыгъэр хигъэунэфыкІызэ, адыгэ фольклорыр куоу зышІэрэ писателышхоу КІэрэшэ Темботы теубытагъэ иІэу къытхыгъагъ.

«Мировой мифологием имотив анахь цІэрыІомэ аащыщхэри нартмэ яэпосы къыхафэ, — ело КІэращэм. — Нарт Саусырыкъо щэ хэмыхъэу, щэ хэхъапІэу иІагъэр ыкопкъышхьитІу арэу зыфиІорэр ижъэр грек эпосэу Гомер и — «Одиссея» хэт героим, Ахиллесы ылъэдэкъапэ фэд. Ахиллеси, грек мифологием къызэриІорэмкІэ, щэ хахъэштыгъэп, щэ хэхъапІэу иІагъэр ылъэдэкъап ары. «Ахиллесы ылъэдэкъап» зыфауагъэр ары. Адэм пегъэмбарыр ятіэм къыхэшЫкІыгъэу зыфиІоу, етанэ цыфыпсэр ча-

тэм е нэмыкI пкъыгъохэми ахэльэу зыфаIорэмэ афэдэу, анимизм мотивхэу мировой мифологием щызекIорэмэ афэд, нарт Саусырыкъо мыжъом къыхэхъухъагъэу зыфиIорэ мотиври — мировой миф цIэрыIоу «Къушъхъэм еIулIыгъэ Прометей» ишъогъоу щыт. «МашIом икъэтыгъун» мотиври — нарт Саусырыкъо иныжъым машIор къызэрышIуитыгъугъэр — ащ фэд» (Адыгэ орэдыхъэр, Мыекъуапэ, 1946, н. 12).

Ащ фэдэ нэшанэхъэр нарт эпосым зэрэхалъагъорэм ылкъ къикIыкIэ, мы Iофиgъом ученэхэм, писательхэм яшIошIыныгъэхъэр къараIуалIэх.

Нарт хъишъэхъэу, мифхэу, къушъхъэм еIулIыгъэ цыфхэр, НЭсрэн-ЖакIэ, Иныжъ Шъхъабгъом ыкъо фэдэхъэр къызхафэхъэрэр, е гъо чIэгъым, къушъхъэ тIокIэжъым даубытэгъэ цыфыр зыхэтхэр Кавказым къышымыхъугъэх фэдэу зыIохэрэр (Л. Г. Лопатинскэм фэдэу) щыIагъэх. Ау ученэ, писатель нахыбэмэ зытраубытэрэр, а мифхэр Кавказым къышыхъугъэхъэу, ащ якъэхъукIэ грекхэм ямыпхыгъэу, аужыпкъэм, Кавказ хъишъэхэм ежь грекхэм ямифхэр атыраIукиштыгъэхъэу ары.

Абхъазхэм абзэ игугъу къышIызэ, Кавказ хъишъэу Прометеи ехылIагъэм къытегущыIэзэ академикэу Н. Я. Марры мырэущтэу ытхыгъагъ: «ахэмэ ащищ зы хъишъэ... Гречием нэси, ащ Прометеи ехылIэгъэ тхыдэ щашIыгъ»³⁹.

Грузин литературэм итхэкIо ин дэдэу, народнэ мифологием иприродэ куу зышIэштыгъэ Акакий Церетели пьесэу «Медея» зыфиIорэм фишиIыгъэ комментариехэм къызэрациIуагъэмкIэ, Прометей, Язон-Медея яхылIэгъэ мифхэр «тэ тильэныкъо икIалэх», ахэр Кавказым къышыхъугъэх.

Нэмыц философышхоу Гегель, античнэ авторэу Геродот къытхыгъэхэм арыгъуазээ, тхъэхэм янахыбэ грекхэм нэмыкI хэгъэгумэ къызэрэрахыгъэр къыхегъэунэфыкIыжы⁴⁰.

А пстэумэ джыри зэу къаушыхъатыжъэр, нарт эпосым ылъапсэ Кавказым зэрэшIэр, ащ къызэрэшыхъугъэр ары. Кавказым щымыш цыфлъэпкъ горэми нарт эпосым щышц орэди хъишъи иIэл.

³⁹ Н. Я. Марр. О языке и истории абхазов, М.-Л. 1938, нэкIуб. 144—145.

⁴⁰ Мары а чыпIэр Гегель къызэритхырэ шылыпкъэр: «Греки заимствовали большую часть богов из других стран, как Геродот определено сообщает это о Египте, но эти чужие мифы были преобразованы и одухотворены греками, и то, что при этом было усвоено ими из чужеземных теогоний, было переделано в устах греков в такой рассказ, который часто оказывался зловещим о богах» (Гегель. Соч., т. VIII, М.-Л. 1935, 238—239).

Кавказым ис цыфлъэпкъ пстэумэ ашыщэу осетинхэм нахь шIэхэу ежь янителлигенце яIэу хъугъэ. Академикэу Шифнер Антон Антоновичым (1817—1879), правэм идокторэу Пфаф Владимир Богдановичым, академикэу В. Ф. Миллер (1848—1913), грузинскэ беллетристэ цIэрыIоу, осетинабзэ дэгъу дэдэу зышIэштыгъэ Даниэль Чонкадзе (1830—1860), ахэми анэмыхэу осетин авторхэу Шанаев зэшхэу Гацыррэ Джантемыррэ, Бекмурзэ ыкъо Аслъан-мурзэмрэ осетин нарт текстмэ ятхыирэ яхэутынрэкIэ Ю-фышхохэр зэрэзэрахъагъэм ишIуагъэкIэ осетинхэм янарт текстхэр нахь пасэу тхылъхэмэ къадэхъагъэх.

Нарт эпосым ылъапсэ иран «алан — осетинмэ яе фэдэу» ученэ зырызхэм зэрэйорэм иверсие IэкIыб къэралмэ арыс ученэхэм ашыщхэр пхэнджэу ыгъэплъагъ, ашыщхэм а мытэрэзыныгъэм гу къылъатагъ.

ГущыIэм пае, а зылъэныкъогъээ шIошIыныгъэр Чехословакиemi зэрэнэсыгъэр ученэу, кавказыбзэхэм язэгъэшIэн пыль Вацлов Черны 1958-рэ ильэсым иапрель маазэ Прагэ къыритхыкIыгъэ письмэм нафэу къыщириIотыкIыгъ.

«Чехословак исследователь закъоу, — къетхы В. Черны, — джырэкIэ зишIошIыныгъэ къэзыIуагъэр, нартыхэм иран къэхъукIэ яIэу зыIохэрэмэ агот. Ау ар⁴¹, сэ къызэрышIошIырэмкIэ, зы лъэныкъо закъоу информированнэу щыт ныIэп» (АНИИ и фонд, 1, оп. 40).

Мы зигугъу къэтшIыгъэ пстэумэ нафэ къытфашIырэр, нартмэ якъэбар зы лъэныкъогъээ къодыеу, ар анахъэу осетинмэ алъэныкъоу къэкIэу, ученэхэм, писательхэм къаIуагъэу зэрэштыгор ары. КъэIогъэн фae, типисателъшхуу КIэрэшэ Темботы⁴², писатель-литературоведэу Д. Г. Кэстанэм⁴³, поэтэу А. О. ШогенцIыкIум, А. ТI. Шэртанэм Теунэ Хъачимым хэдзэ-хадзэу е текстмэ⁴⁴ якъыдэгъэкIыгъохэм къаIуагъэхэм анэфэшъхафэу, адыгэмэ алъэныкъоу къикIэу, теубытагъэ иIэу нартымэ яхылIэгъэ историко-филологическэ исследование джы нэс адыгэхэмкIэ тиIэгоп.

⁴¹ Зигугъу къышIырэр д-р Иржи (Хь. А.).

⁴² Т. КIэраш. Нартмэ ятхыдэжъхэр, «Адыгэ орэдыйжъхэр, Мыекъуапэ, 1946, 12—14.

⁴³ Д. Кэстан. Нартмэ яэпос, «Адыгэ литературуэ учебник», Мыекъуапэ, 1958, иэкIубгъохэр 42—50.

⁴⁴ А. О. ШогенцIыкIум. Нарт Сосрыкъо ихъыбархэр, Къэбэртэе НИИ-м и «Ученэ запискэхэр», т. IV, Налшык, 1948, н. 137—156.

⁴⁵ А. Т. Шортанов. Искусство и фольклор, «Кабардино-Балкарская АССР» Нальчик, 1957, н. 525—543.

⁴⁶ Хачим Теунов. Устное творчество кабардинского народа, «Литература и писатели Кабарды», М. 1958, н. 17—78.

Арэущтэу адыгэ нарт эпосым изытет наукэм тэ талъэ-
ныкъокІэ научнэу щымыІотагъэго зэрэштым пае, зе-
тъэушъобгъугъэу ар къедгъэлъэгъон фае.

Адыгэ нартымэ ялІешІэгъубэ нэІурыхъо ихыгъэу, ащ
анапэ дунаем нафэу егъэлъэгъугъэн фае.

А пстэумэ афэшІы, теубытагъэ иІэу, научнагъэ хэлъэу
зыпкъ итэу адыгэхэу нартмэ яхылІэгъэ орэдхэр, пынна-
лъэхэр, хъишъэхэр зэхэзывльхъагъэхэм, тхыдэхэм яугъо-
никІэ, ащ якъыдэгъэкЫнкІэ ЙофышІагъэу тиІэхэр къэгъэ-
лъэгъогъэн, адыгэ эпосэу «Нартхэр» зыфиЮрэр зыфэдэр
пстэуми нафэ къафэшІыгъэн фае.

VII

Матриархатми, патриархатым ифэмэ-бжымэхэр ады-
тэ эпосэу «нартыхэр» зыфиЮрэм хэолъагъох.

Бзыльфыгъэм фэхъугъэшо иІэу, Іэшъхъэтетыныгъэр
щыриІэу, шъхъафит-гуфитэу, шъхъэгъусэ гъэнэфагъэ
имыІэу, шъхъэкІэфэшхор щыфашиІэу зыщыщтыгъэ лъэ-
хъаным, матриархатым имотивхэр адыгэ нарт эпосым дэ-
гъоу къыхэцых.

Кіэрэшэ Тембот нартымэ яхылІэгъэ пынналъэмэ
къатегущиІэ зыхъукІэ, Сэтэнае иобраз ехылІэгъэ текст-
хэр ештэшъ, матриархатым иІэуж-лъэужхэу ащ ахэлъэмэ
ягугъу къеши:

«Шэбатныкъо (Пыны-Батинокъо) къакІоу зилъэгъу-
рэм, Сэтэнай гуашэм ауштэу ело:

«Ей, ар Шэбатныкъуа,
Лыхъу копкъ хэтхынба!»

«Лыхъу копкъым» къыригъэкІырэр, сабый пелыуан
хихыныр ары. Ар къэозгъашІэрэр, Сэтэнай гуашэр ащ зэ-
рэпэгъокІэу, Акуандэу гуигъэлъынэу зэригъэгүгъи, ежь
Сэтэнай гуашэм «иІэдыифхэмкІэ, ыбгъашъо чэсэйхэмкІэ,
ылъэкІэпІэ осхэмкІэ» дихыхынэу зэрэпылъыр ары:

«Тисэнэф кІадэри
Къекіоты — ехъажыбыа,
Тиордэ лэгъунэри
Бэуи зэгъокІыба,
Ар Акуандэ дахэри
Пшъхъэми хэдгъэуІонба»⁴⁷.

Сэтэнае лы гъэнэфагъэ имыІэу Саусырыкъо къызэ-
рыфэхъугъэм таукІытахъэу щытэп. Шэщым кІуагъэу ыкъо

⁴⁷ Кіэраш Тембот. Адыгэ орэдыхъхэр, Мыекъуапэ, 1940, н. 11—12.

иши Тхъожъием еЦацIэ зыхъукIэ, ар игущыIэмэ къахэщи:

«Тхъожъиеу хъецэ цэкIахь, о — орэда
Шы лъэпкъхэр зыкIэмыхъех о — орэда
Къуибл сиIэу земыхъа, о — орэда
ЛПы сиIэу земыхъа, о — орэда
Мыгъю закъоуи⁴⁸ сиIэми, о — орэда
Шъыд емыкIор къебгъахь?...»

Ыужым, Сэтэнае-гуашэм лIы гъэнэфагъэ, иIэ фэдэу, унэшъошIэу нарт эпосым хэтэу урехылIэ. Ау, лIэу иIэ Жэмадыужъым («Орзэмэдж нэмыхI къэIуакIэхэмкIэ») лъэкIышхо фыриI.

«Нарт Жэмадыужъым ипшыс» зыфиIорэм къызэрыхэшырэмкIэ, нарт ябын унэшъошI шъхартIупщ пхъашэу яIагъэр Сэтэнэе гуашэр ары. Мы тхыдэм зэрэхъурэмкIэ, «Жы хъужьырэр аукIыжъэу щытти, Сэтэнае Жэмадыужъир жъыхэр зыщаукижьырэм, Iалэдж яунэшхо ыгъекIуагъ».

ЕтIанэ, а мафэм фэшI, Сэтэнае ыкъо Саусэрыкъор, хэти римыгъашIэу, чыунэкIэ ыпIоу щытыгъети, къычИиши, ыгъэIуши, нарт хасэм ыгъэкIуагъ. А укI хасэм Сэтэнае илI Орзэмэджыри къыщаукинэу щытыгъ.

Саусэрыкъо укI хасэм кIуи, ащ Орзэмэджыр къызще-гъэнэжь нэужым, Сэтэнае лIым еупчижъ, зыфигъази»..

«— Арэу щытэу плъэгъугъэ лIыр

Пкъонджэ пштэна,

Пшынджэ пштэна?!» — ыIуи.

— Скъонджэ къэсштэн, — ыIуагъ Орзэмэджы.

— «Сшынджэ сифай» пIуагъэмэ, уезгъэукIынти, лIылджэ сштэжыни! УкъыстекIуагъ, силIыжъ — ыIуи Сэтэнэе-гуашэм ыгъэIылъижьыгъ.

Бзыльфыгъэм пасэм, Нартмэ ябын игъом Iэшъхэти-тыгъэр ыIэ зэрилъыгъэр мы чыпIэмэ нэфэ дэдэу къахэши.

«Очерки истории Адыгей» зыфиIорэ тхылъыр зытхыгъэхэмэ матриархальнэ зэфыщытыкIэхэу адыгэхэм яIагъэхэм ящисэхэр адыгэ эпосэу «Нартхэр» зыфиIорэм зэрэхэплъагъохэрэр хагъэунэфыкIыгъ.

«Адыгэ нарт (лIыхъужъ) эпосым бзыльфыгъэм мэ-

⁴⁸ ГъэшIэгъоныр. Сэтэнай-гуашэ къуишъэ яIагъэу, ащ ятэр Хнышъ арэу ахъазхэмэ къаю. «Мать Нартов имела больше славы, чем отец; не только нарты, но и весь народ ее слушал. Поэтому мать Нартов Сэтэни-Гуашъа называли золотой царицей-красавицей» (Архив Абх. НИИ. Абхазские наорты, III текст, «Сэтэни-Гуашъа», н. 8.

хъанэу щыриIэр ины, — атхы ахэмэ. — *Лъытэныгъэшхи* зиIэ Сэтэнаем иобразы, народнэ эпосыр «*тянэкIэ*» заджэрэм, матриархальнэ зэфыщтыкIехэр зэрахэлъыгъэр нэ-фэ шъыпкъэу къеушыхъаты. А дэдэр нарт эпосым фэшъхъафрэ бзылъфыгъэ бланэу хэтхэми (*Иадыиф*, ащ нэ-мыкIхэми) къаушыхъаты. Нэфыпсыр зыпихрэ *Иадыиф* ежь инэбзыйхэмкIэ гъогоу, нартхэр, къонтхъхэр аIыгъэу, къызэрлыкIожыщтыгъэр ыгъэнэфыщтыгъэ».

Ау къэIогъэн фаер, матриархальнэ нэшанэхэм адакIохэу, патриархальнэ нэшанэхэр, ащ фэдэу, бзылъфыгъэм емыбжышикIыжыхэу зэрэхъужырэм Иэуж-льэужхэр атесэжыгъэу нартмэ яIорыIуатэхэм, аужыпкъэм, а орэд е пынинэлтээ дэдэхэм зэрахэтхэр, матриархальнэ-патриархальнэ фэмэ-бжымэхэр, зэхэтыкIэ-гъэпсикIехэр ахэпхъагъэху зэрэштыхэр ары.

ГуучыIэм пае, ыкъо ныбжыкIэу *Саусырыкъор* апэ Сэтэнае нартмэ я Хасэ зещэм: «*Лъытэныгъэ* ныхэм афэтэшIы, ау бзылъфыгъэмэ яIо тетэу, нартхэр Хасэм тще тихабзэп», — къираIо.

АщыкIэ нэмыкI щысэ гори джыри къэдгъэлъэгъон. *Саусырыкъо* нартмэ я Хасэ къэкIыжки къидэхъажыгъэу, янэ Сэтэнаер къипэгъокIи:

— Сыд, сикIал, Хасэм щыкъэбар? — ыIуи къизеупчIым.

— НартылIхэм яIоф — бзылъфыгъэ Ioфэп, — риIoжыгъ.

Арэущтэу, патриархатым инэшанэхэм эпосым нахь фэхъугъэ щыриIэу мэхъу. Ау арэу щыт нахь мышIэми, бзылъфыгъэхэм шъхъакIафи, гъашIуи нартхэм афашиIы, къямыкIун Ioфыгъуи зэрахъэрэп. Ахэр дэгъоу къышуухъатэу пэсэрэ шэнхэм яхылIэгъэ къэбархэри, гуучыIэхэри джыри цыфмэ яIорIуатэхэмэ ахэлъых. ГуучыIэм пае, мырэущтэу аIо:

«Бзылъфыгъэ зыдэшысым
Сэр щырахрэн» (гуучыIэжь).

ЛитIу зэзоо пэтэу, бзылъфыгъэр зарихылIэкIэ, ышъхъац ытIупщиti азфагу ихъэштыгъ. Адрэмэ язы, етIанэ:

«— Оры мыхъугъэмэ,
Сэ ащ ыпсэ Iузгъэзыни!» —

ыIощтыгъэ.

⁴⁹ Очерки истории Адыгеи, т. I, Майкоп, 1957, н. 28.

Матриархальнэ, патриархальнэ нэшанэхэу къэдгъэлъэгъуагъэхэм историческэ лъэпсэ гъэнэфагъэ яІэу, ижьеадыгэхэм ахэлъыгъэхэр къаушыхьатых. Арэу зэрэштым фэши, эпосым адигэмэ яисториекІэ мэхъянэ инзэриІэр джыри зэу нафэ къытфэхъу.

Адыгэ эпос-эпопеу «Нартхэр» зыфиІорэм къыгъэлъэгъорэ пстэури — цыфхэри природэ пхъашэм, пыйхэм ябэнхээ ящиІэныгъэ къызераухъумэштыгъэр, ахэмэ зэфэныгъэр зэрякІэсэ зэпытыр, гукІэгъушо зерахэлтыр, лыхъужыныгъэ — лІэблэнагъэ—псэемыблэжыныгъэр, цымкІэ гуихыхэу щитынхэр, шIушІэныгъэр, пэгэнчъагъэр, акъылыгъэ Іушыныгъэр, шыпкъэныгъэр, зэкъошныгъэр зэрякІэсагъэр, ащ адакІоу, прометеевскэ, танталовскэ, ахэмэ анэпэмыхІрэ дунэе мифологическэ мотивхэу ахэлъхэри — мы очеркым зегъэушъомбъугъэу къышыдгъэлъагъохэрэп, ау очерк шапхъэм, елъытыгъэу ащ кІэкІэу такъытегущыІэн.

VIII.

Адыгэ нарт эпосым имотивхэр, КІэрэщэ Темботы, Кэстанэ Дмитрий, Шортэн Аскэрбий Теунэ Хъачимы атхыгъэ ІофшIагъэхэу ывшъэкІэ зигугъу къэтшIагъэхэм къызэрэшатегущыІэхэрэм тыдеплъыжъэ, ахэмэ ягугъу ащ нахъэу къэтымышIагоу, урыс, осетин, фэшъхяафрэ нартоведхэм я XIX лІэшІэгъум къышыкІэдзагъэу джы къызэрэшатегущыІэхэрэм тыдеплъыжъэ, терминэу «Нарт» зыфиІорэм, нартмэ ацІэхэм яэтимологие кІэкІэу къэдгъэлъэгъон.

Терминэу «Нарт» зыфиІорэм, нарт хъульфыгъэхэмий ацІэхэм мэхъянэу яІэхэр зыфэдэр къэдгъэлъэгъоным пае Іофыгъю заулэ зыфэдгъэунэфыжын фае, ащ фэши научнэ теоретическэ положение зэе-тиуаехэм такъытегущыІэхъүштэп.

ГущыІэхэм, терминхэм «абзэ» анахъэу къыгъэлъагъохэрэр — а гущыІэр цыфлъэлкъэу зиер, а терминыр, цІэр зыусыгъэр; ятІонэрэу — а гущыІэхэр зыхэль цыфлъэлкъым а гущыІэр зие народым культурнэ фыщытыкІэ горэ зэриIагъэр, ахэмэ апылъытэгъэ Іофыгъю пстэухэри ары. ГущыІэхэм яэтимологическэ анализы националистическэу е тенденциознэу ижъре, ижъ дэдэрэ лъэхъянхэм яисторие ехылІэгъэ Іогъэ-шIэгъэ мыйтэрэзхэм алъапсэ нэрылъэгъоу къыкІеупкы.

Ижъ дэдэрэ лъэхъанхэм къыщыкІэдзагъэу Кавказым иаборигенхэу — къыщыхъугъэхэу, яхабзи, абзи уцугъэу, ялІэблэнагъэ агъэшІагъоу⁵⁰ ис адыгэхэм гъунэгъухэр яІэзэпыйтээ къахъыгъ. Абхъазхэр адыгэхэм ренэу ягъунэгъу зэпыйтхэу къахъы. Абхъазхэмрэ адыгэхэмрэ зы шыфльэпкъ лъапсэ, зы бзэ лъапсэ яІ⁵¹. Адыгэхэмэ бэлькъархэри, къэрэщаехэри, осетинхэри, чеченхэри, аш нэмыкІрэ цыф лъэпкъхэри къалтыІэсыщтыгъэх, зэнІуа-сэхэу зэхахъэштыгъэх, зэхэкІыщтыгъэх.

Тиэрэ ыпекІэ щыІэ пэсэрэ дэдэ лъэхъанхэм къащи-кІэдзагъэу, орэд, пицнальэ, тхыдэ фэдэу, нарт Іор-Іуатэу адыгэмэ ахэлхэм ясюжетхэр къакІэлъырыс цыф-льэпкъхэмэ ахэхъагъэх. А сюжетхэмэ акІыгъоу, зэрээ-хахырэм ельтытыгъэу, ежхэмэ бзэ хабзэу яІэм епэсы-гъэу, цІэхэу яІэхэм загъори атехъэррабгъохэу нарт хъулъ-фыгъэхэми, нарт бзылъфыгъэхэми цІэу яІэхэр аштэшты-гъэ. Нартхэмэ яхылІэгъэ адыгэ орэдхэм ямэхъанэ бэкІаे-рэ къыкІаІотыкІыжыщтыгъэ. Ежхэмэ гу лъамытэу, Кав-казым ис цыфльэпкъыбэхэм а зы идеалхэр, а зы хабзэр, а зы шэнхэр яІэхэу, зэпэблагъэхэу хъунхэмкІэ нарт эпос цІэрыІом мэхъанэ гъэнэфагъэ зэшІуихыгъэу щыт.

Арэущтэу, нарт эпосыр зэрээлъашІэрэм ирадиус ины хъугъэу тэ тилъэхъаны къынэсыгъ. Джы ученэхэм занкІэу упчІэ къагъэуцугъ: хэта Кавказым ис цыф лъэ-пкъэу нарт эпосыр апэу къызщежъагъэр? Сыд фэдэ цыф лъэпкъ нарт цІэ шхъяІэхэр зыусыгъэр?

А упчІэм иджэуап ученэхэр бэрэ лъыхъугъэх, ашІо-шыхэри къыраІолІагъэх.

Академикэу Всеволод Миллер «Осетинскэ этюдхэр» зыфиІорэ тхылъхэу 1881—1887-рэ ильэсхэм Москва къыщыдигъэкІыгъэхэм гущыІапэу афишІыгъэм, осетин-скэ тхыдэхэм янахъыбэхэр адыгэхэм (къэбертаехэм), че-ченцэхэм зэрашІэхэрэр, заулэ зыхэбгъэкІыкІэ, осетин

⁵⁰ Массуди 943-рэ ильэсым адыгэмэ яхылІагъэу мырэущтэу ытхыгъагъ: «Когда они в согласии между собою, тогда ни одно соседственное, воинственное племя, даже Аланы, не смеют тревожить их, даже думать о влиянии над ними. Они многочисленны и воинственны; к ним доступ труден, даже можно сказать более невозможен, чем к другим народам» (Руководство к познанию Кавказа, Петербург, 1850, н. 37).

⁵¹ Евг. Ковальскэм къызэритхырэмкІэ, академикэу Гюльдештедты адыгэхэмрэ ахбъазхэмрэ абзэкІи, тептлъэкІи, яхбазхэмкІи зэрээфэдэхэр хигъэу-нэфыкІыщтыгъ: «Оба народа, т. е. черкесы и ахбазы имеют... один коренной язык, который однако распадается на столько различных диалектов, что говорящие ими без особого навыка не понимают друг друга» (Очерки истории этнографии Кавказа, ж. «Вестник Европы», т. III, отд. I, н. 94—95).

нартмэ ацІэхэр адыгэхэм (къэбэртаехэм) яхэу, е иностранинэ нэшанэ яІэу къышцео (н. 3—4).

Осетин ученэу, профессорэу В. И. Абаевым иЮфшиагъэу «Проблемы нартского эпоса» зыцІэу, тхылъэу «Нартский эпос» зыфию Орджоникидзе 1957-рэ илъесым къышыдэкІыгъэм дэтым, нартыцІэхэмэ яхыллагъэу мыш фэд къышциуагъэхэр: «Цэу Сатана, Сэтэнай, Сатаней зыфиорэр зилІэужыгъор осетинаабзэкИ, фэшъхаяфрэ кавказыбзэ горэмкИ къэбгъэлъэгъон плъэкІыщтэп» (н. 35). Саусырыкъо (Сосрыкъо) игугъу къышызэ, «Соср»-м къикІырэр уигъэрэзэнэу джырэкІэ къэгъэлъэгъуагъэу щытэп, — ело. Цэу Соср-м къикІырэр зыгорэм къыгъэлъэгъон ыльэкІыгъэмэ, нарт исследовательхэм мымакІэу ягуапэ ышІэни... Созырыкъо — къэIуакІэу осетинаабзэм къыхаяфэрэр — адыгабзэм гъэнэфагъэу къыхэкИ къыхэхьагъ» (н. 36).

Осетин авторэу Д. Г. Жантиевым ытхыгъэу «О героическом эпосе горцев Северного Кавказа» зыцІэм: «Гуши-Іэу «Нарт» зыфиорэм къикІырэ шъыпкъэр северо-кавказыбзэ горэмкИ къыхэнагъэп⁵², ыІозэ, ежь ишІошыныгъэхэр къышетхых.

Профессорэу Л. П. Семеновым итхылъэу «Нартские памятники» в фольклоре Ингушей и Осетии» зыцІэу, 1930-рэ илъесым Владикавказы къышыдэкІыгъэм: «Мы лъэхъаным ехъулІэу, икъукІэ къыбгурыюнэу терминэу «нарт» зыфиорэри, лъансэу нарт эпосыр къызтекІыгъэри къагъэунэфыгъэхэу щытэп» елошь къышетхы (н. 4).

Арэүштэу нартмэ ацІэхэм къарыкІыхэрэр ученэмэ агъэунэфын амылъэкІы зэхъум, — зым — монголыбзэм е аланыбзэм (В. И. Абаев), адэм — ижърэ ираныбзэм (М. В. Рклицкий), ящэнэрэм — персидскэ е армянскэ, е сванскаябзэм (Л. Лопатинский) къыхэкІыгъэнхэкИ хъун аIуагъ, бэмэ арагъэпшагъэх. Ау, сид зашІыми, ижъ дэдэрэ лъэхъанхэу зышызэхалъхагъэхэм «яIункІыбзэхэр» пытэу зэрегъетыгъэхэу ахэр къэнагъэхэу тимафэхэм къалъыІэсыгъэх.

Адыгэ эпосэу «Натрхэр» зыфиорэм хэт цыфыцІэхэр — Сэтэнай, Саусырыкъо (Сосрыкъо), Шэбатыныкъо (Бадынокъо), Нэсрэн, Хъымыш, Быщэ-кІэкI, Пэтэрэз, (Бэтэрэз) Къандж, Нэбгырые (Нэрыбгей), Шъэуай, Іадыиф, Іекуанд, Нарт Сэт (Сэтымыкъо), нарт Бэуки, нарт Гъожакъ, Дзэгъашт, Ерыщэкъо, (Арыккшъау, Темэн-

⁵² «Записки» СККГНИИ, т. II, Ростов-на-Дону, 1929, н. 333.

шъау), Лъэгуц-жакI, Темэншу, ТIэтIращ (Тотрэщи аIo), Бздах, Чэлэхъсэт, Колэс, ШъэуакI, Лъэпшъ, Дэбэч, ащ анэпэмыхъеми, ащ адакIоу ежь терминэу «нарт» зыфиIорэми мэхъанэу къарыкIырэр адыгэмэ абзэ хабзэкIэ къэдгъэлъегъон, адыгэмэ абзэ «IункIыбзэкIэ» ащ «яшъэф» къызэIутхын тэлъекIы. Ар нафэ къэтшыным пае, нартыцIемэ мэхъанэу къарыкIыхэрэр къэдгъэлъегъон.

А цIэ купэу зиятимологие тыкъытегущыIэн фаехэр тштэнхэшь, Кавказым ис цIыфлъэпкъхэу, адыгэмэ ягъунэгъухэмэ къызэраторэм апэрапшиIэу нэIуасэ зафэтшиIын.

Мы нартыцIэхэм яхылIэгъэ циклэхэр эпосэу «Нартхэр» зыфиIорэм купкIы (ядро) фэхъу. Еплъ таблицэм (н. 50).

Мыхъемэ яэтимологическэ анализ пшIыным пае, апэрэу, адыгабзэм ыкIоцIыкIэ, адыгэ лъэпкъмэ азыфагу-кIэ бзэ хабзэу ильхэр пшIэнхэ фае; ятIонэрэу, бэу зэхэль гущыIэхэмкIэ ижь лъэхъаным — адыгэмэ цIэхэр зэраусытгъэхэм ушыгъозэн фае; ящэнэрэу, цIэхэмэ язэхэфыны диалектическэу пэсэрэ лъэхъанэу заусыгъэхэм игъом идеу щыIагъэхэм ялъытыгъэу цIэ усын хабзэу адыгэмэ яIэхэм уадеплъизэ, ащ фэдэ историческэ екIолIакIэ афыуIэн фае.

«Топонимикэм, ономастикэм къызэрагъэлъагъорэмкIэ ыкIи этническацIэхэу грекыбзэкIэ, латинабзэмкIэ, грузинабзэмкIэ, урысыбзэмкIэ щыIэхэм къызэрраушыхъатырэмкIэ... блэкIыгъэ лъэхъан чыжъэми, джы зэрэштым фэдэу, бэу зэхэль гущыIэхэр къахэфэнхэр адыгабзэхэмкIэ хэбзэ къызэрлыкIоу щытыгъ», — еIo профессорэу Г. В. Рогава⁵⁴. Ащ пыдзагъэу, академикэу И. А. Джавахишивили Хы ШIуцIэ Гушъом иэпиграфическэ памятникхэм бэу зэхэль ижърэ адыгацIэхэр къызэрахигъэшыгъэхэр⁵⁵ Г. В. Рогава къегъэлъагъох. Тиэрэ ыпэрэ лIэшIэгъухэм адыгабзэм хэкIыхи грузин-сваныбзэм хэхъагъэу хъугъэ гущыIэхэр бэу зэхэльхэу зэрэштыхэр С. Н. Джанашиа⁵⁶ иЮфшIагъэмэ къызэрэзэхафырэм теубытагъэ иIэу авторыр къатегущыIэ.

Марксизмэм ылъапсэ научнэу зыгъэуцугъэхэм яIo тетэу ыпшъэкIэ къызэрэхэдгъэунэфыкIыгъэу, ижърэ

⁵⁴ Г. В. Рогава. К вопросу о структуре именных основ и категориях грамматических классов в адыгейских (черкесских) языках, Изд. АН Грузии. ССР, Тбилиси 1956, н. 127.

⁵⁵ И. А. Джавахишивили. Проблемы истории Грузии, Кавказа и ближнего Востока, Вестник истории, 1939, № 4, н. 34.

⁵⁶ Еплъ: С. Н. Джанашиа. Сванско-адыгейские (черкесские) встречи. Грузино-адыгейские параллели. Известия Института языка, истории и мат. культуры, XII, н. 256.

№ № п.п.		АДЫГЭХЭР (Клахэр—Адыгеир, Шапсыгъэр) (Ыпшъэрэхэр—Къэбэрдейр, Черкесиер)	АБХАЗХЭР	ОСЕТИНХЭР	КЪЭРЭЩАИХЭР	ИНГУШХЭР
I		Сэтэнай—гуаш (Адыгеир, Шапсыгъэр) Сэтэней - гуашэ (Къэбэрлейр)	Сэтэни-гуаша		Сиэла-Сата	Сэтэнай-бийче
IV		Саосырыкъо Саусырыкъо Соусырыкъо Сосрыкъо	Сасрыкъуа		Сасрыкъо Сосрукъо Сосуркъуа	Сеска-Солсы Съексы- Солсы
III		Нарт Нат (шапсыгъэхэр)	Нарт	Нарт	Нарт	Нярт
V		Пэтэрэз Ьэтэрэз Батраз	Патраз		Батражъ (ирон.) Батраз (диг.)	Петрэз
VI		Іашэмээз Кятэуэн (щапс. нариц.)	Кятауан, Кетуан	Ацэмэжъ (ирон.) Ацэмээз (д"гор.)	Ачемез	Ачымыз
II		Шэбатыныкъо (шапс.) Шэбатыныкъо (к'эмыйгуехэр) Бадынокъо (къэбэрдейхэр)	На-шбата-къуа		Бадан, Беденэг	Батоко- Шертую

⁵³ Мы цэр осетинмэ къызэралоу Г. Шанаевим я XIX-рэ лэшлэгъум ээртхыгъэр: «Сосрыко», «Сосырыко». Епль: Сб. сведений о кавказских горцах, Тифлис, 1871, вып. V; а «Сборник» дэдэр, вып. VII.

Цыфхэмэ идейнэ нэшанэу, лъэхъан хабзэу ахэлъыгъэхэр: I. Бэрчэтныгъэшхор; II. Лэблэнэгъэшхор; III. гъещынэлъеныр арых.

Пэсэрэ цыфым сабый къызыфэхъукIэ, джы непи зэрэштым фэдэу ар ежь ильэхъаны ицЫфэу, насыпышIоу, бэгъашIэу, «бэрчэтгъэшхо» хэлъэу, «лэблэнэгъэшхо» иIэу, пыхэмкIэ «гъэшыналъэу», пхъешэ дэдэу хъу шIоигъуагь. А нэшанэу пэсэрэ цыфмэ ахэлъыгъэр адыгэ эпосым дэгъоу джы непэ къеушыхъатыжы. АшыкIэ шыхъатышIухэр — нартмэ ацIэхэр ары.

I. Бэрчэтныгъэшхом идее тетэу, элементэу «тэн» е «тын» зыфиIорэр зыхэлъэу нартмэ афаусыгъацIэхэр: Сэтэнай, Шэбатыныкью (Бадынокъо), Чэлэхъстэн, Сэт (Сэттымыкъо), ашц анэмыхIхэри.

II. Лэблэныгъэшхомрэ гъэшынэлъенымрэ къызхэшырэ нартыцIэхэр: Нэбгырые, Шъэуай, БэукI, Дзэгъашт, Ящэ, Йашэмэз, ашц афэдэхэри.

III. Ахэмэ анэфэшхъафэу, нэпкъ-пэпкъ е Иэпкъ-лъэпкъ гъэпсыкIэм елъытыгъэу аусыгъэхэри эпосым хэтых. Ахэр: Гъожакъ, Быщэ-кIэкI, Пэтэрэз, ашц афэдэхэри.

IV. КъехъукIэу е нэшанэу, шэн-сэнэу ахэлъым епэсигъэу цIэхэр зиIэхэмэ «Саусырыкъо», «Шъэофыжь», «Нэсрэн», «Йадыиф» ашыщых.

Нарт шъхъяIэмэ ацIэхэр, терминэу «нарт»-ри зэрягъусэу, язэхэтыкIэ тIоу гошыгъэх: 1) ижъирэ цыфым иIэшэ-шъуашэ (сэм, щэм, Йашэм) къитекIыхэрэр (Сэтэнай), Саусырыкью, Йашэмэз); 2) цыфым инэпкъ-пэпкъыцIэ зыхэтхэр (Пэтэрэз. нарт).

Ашц фэдэу, нафэу зэхэпхын плъэкIэу, системэ (хэбзэ) гъэнэфагъэ яIэу адыгэ нартымэ ацIэхэр гъэпсыгъэх.

Сыда нартыцIэмэ къарыкIырэр? Сыд цыфлъэпкъыбза ахэр зэраусыгъэхэр?

I. СЭТЭНАЙ

Мы нарт бзыльфыгъэм ыцIэ адыгэ бзыльфыгъацIэхэу «Гошхъурай», «Унай» е чылацIэхэу «Хъатикъуай», «Нэшъукъуай», «Джамбэчай» зыфиIохэу, пкъыгъор зиер къэзгъэлъэгъорэ цIэ суффиксхэу «-ай», «-ый» къызыпыхъэхэрэмэ афэд.

Нарт бзыльфыгъэм ыцIэ компонент-компонентэу къэтхынышъ, теплъын:

Сэтэн-ай.

«Сэ»-«сэ», «сэшхо» е «сэжъый» зыфиIу, нэмикIэу къэпIон хъумэ -«Iашэ».

«Тэн»-«тэн», «еттын» зыфиIу.

«Ай» цIэ гъэнэфагъэм къыпыхъэу, ар къэзгъэлъэгъорэ суффикс.

Арэущтэу «Сэтэнай» тIомэ къикIырэр: «сэ зытырэ» е «сэты», нэмикIэу Пон хъумэ «Iешэты», зэолIымкIэ джэ-уапышху.

Адыгэхэмэ мы бзылъфыгъацIэм нахыбэрэмкIэ гъэшIаубзэу «гуашэ» зыфиIорэр готэу къаIо. «Гуашэм»-пищым ягуашэу къикIырэр, социальнэ мэхъанэ ептынэу щитэл.

ЦIэу «Сэтэнай» зыфиIорэр адыгэмэ заусыгъэштыр ижъ дэдэрэ лъэхъан чыжъэ дэдэу, пэсэрэ цыфхэмэ азыфагукIэ «сэм» (сэшхом) тетыгъор зеIыгъыр, «сэм ильэхъан» ары. Ашыгъум «Iашэр зиер нахь лъэшэу», Iашэр зиер тетыгъор лъэхъанэу щытыгъэн фае. Ащ фэшI: «Тыныр-тыны, ау сэр-тынэмэ ятыныжь!» пэсэрэ адыгэ нарт гущыIэжъым къеIо. Сэр птыным цIыфмэ мэхъанэшхо рапэсыштыгъ.

Идейнагъэм ылъяныкIокIэ «Сэтэнай» гущыIэм мэхъанэу къикIрэм ехылIагъэу Пон хъуми, ежъ эпосым ыкIоцIыкIэ идейнэ кIуачIэу ащ щыриIэми епэсыхъэу щыт: Сэтэнае идейнэ Iашэу, джэуапышIоу, зэолIым сэр езытырэм фэдэу, нарт лIэбланэмэ актылыгъэ, Iушыгъэ аритэу Iагъ.

Ащ фэдэ зэдэштэныгъэ Сэтэнэе ыцIэ къикIырэмрэ ежъ изыттрэ зэфыряIэу щыт.

Сэтэнае — дэхагъэм исимвол. Адыгэмэ пшъешъэ дахэ залъэгъукIэ: «Нартмэ я Сэтэнэе гуашэ пиIыгъэмэ ар хъун!» аIоштыгъэ. Ащ фэшIы, Сэтэнае — цIэ шыыпкъэр нарицательнэу, «пшъешъэ дэхэ» ·лапкIэу щагъэфедэу адыгэ нарт эпосым бэрэ къыхафэ: «Сэтэнаер къыщи нартыр ядэжкы къекIожыгъ», — еIо къэбарIуатэм. Ащ къикIырэр — бзылъфыгъэ дахэр ары. Мыщ техъэрабгью угу къыгъэкIырэр, Сэтэнае нарт эпосым зэрэхэтым фэдэу, зэкIэ Кавказым ис цыфлъэпкъэм, шъхъадж ежъ ыбзэ-кIэ: «черкешенка-символ красоты»⁵⁷ зэраIорэр ары.

Ащ фэшъхъафэу, а цIэр адыгэмэ ыужкIэ къэгъэгъэ дахэм фаусыжыгъ. А къэгъагъэр непэ къызнэсыгъэми адыгэ лIыжъэмэ агъэгъуащэрэп.

⁵⁷ Проф. К. А. Сикарулидзе. Грузины о черкесах, АНИИ ифонд, № 1, ед. хр. 51.

«Сэтэнай» ыцIэу, гъуй чъыг цыкIу шыI, — еIo бжъэдьгу щыщ къэбарыIуатэу Лыбызыу Ахъмэдым. — Аш «хъырко пан» раIоуи мэхъу. Мэкъу хашъоми кошэ заулэу къышцкIы, къэгъагъ зэфэшъхъафхэр яIэхэу, къыпэкIэх⁵⁸.

КъэбэрIотэ гъэнэфагъэу Kluай Исмахыилэ «Сэтэнай» адыгэмэ зыфаIорэ къэгъагъым изытет дэгъоу ешIэ: «Хъачым фэдэу, пхъе цыкIу лъэпкъ, ылъапсэ пэрэцэ куаш, къэгъэгъэ кIэпхъ-тIэпIыгъашъоу, анджрэф тIэпIыгъэм фэдэу щит:.. «Сэтэнай» — пхъэми, аш къыпыкIэрэ къэгъагъэми ыцI⁵⁹.

Адыгэ мэкъумэшышIэхэм «Сэтэнай» зыцIэ къэгъагъэр ашIещтыгъ, ягубгъо IoфшIэнхэри календарь папкIэу зыгорэуштэу аш рапэсыштыгъ. ГушыIэм пае, адыгэ гушыIэжъмэ мырэуштэу ахэт:

«Сэтэнаер шъхъалъагъэу
Жъогъэ гъунэм имыхыжъ»

е къэбэртаехэми зэралоу:

«Сэтэнейр шъхъалъауэ
Вагъэ гъунэм йомыхыжъ!».

Аш къикIырэр — «Сэтэнэе» къэгъагъэр шъхъалъэмэ — гъэм кIасэ узэрэфхъугъэр, гъэтхэ губгъо IoфшIэнхэм узэрафэгужъугъэр ары.

Адыгэ бжъахъомэ гушыIэжъ яI: «Сэтэнаер шъхъалъэмэ, бжъэм тельхъэ фэмышIыжъ» ыIоу.

Арэуштэу нарт бзыльфыгъэм ыцIэу «Сэтэнай» зыфиIорэм къикIырэр адыгэхэм дэгъоу къагурэIo, хъишъэ гъэнэфагъэхэри пылъых.

Культурэ зэлъыIэсыныгъэхэм къахэкIыкIэ адыгэ нарт эпосым хэт орэдхэм, хъишъэхэм ясюжетхэр ахэмэягъунэгъу цыфлъэпкъхэмэ игъорыгъозэ ахахъэштыгъэ, ахэмэ адыгэ IорIуатэхэм ахэт цыфмэ ацIэхэри адакIоштыгъэ. Аш фэдэ тхыдэхэр зыхэхъэгъэ цыфлъэпкъым иIорIуатэмэ «ахэкIокIэжъти», щыщ шыыпкъэ фэдэу хъужыштыгъэ. Ары шъхъае, аш афэдэ IорIуатэхэм гъогоу акIурэр, ахэр къызыхэкIыгъэхэр, ясюжетхэм янэшанэхэм анэфэшъхъафэу, ахэмэ цIэу ахэтхэмкIэ наукэм ыгъэунэфын елъекIы.

ТыкъызтегущыIэнэу дгъэнэфэгъэ нартыцIэхэр зэрыдгъэуцгъэ таблицэ цыкIум тызеплъыжъкIэ, «Сэтэнай» гуашэ гъогоу ыкIугъэр дгъэунэфын тэлъекIы.

⁵⁸ АНИИ ифонд, № 1, т. 51.

⁵⁹ АНИИ ифонд, № 1 ед. хр. 51, «Сэтэнай» зыцIэр.

ГуշыИэм пае, къэбэртаехэм къакІэлърыс осетинмэ Сэтэнае ыцІэ «Шъэтана» къызэраIорэр тинэрльэгъу. Осетинмэ абзэ «С» мэкъэ чан хэтэп. ГуашыИэм «С» къызыхафекІэ «Шъ» фэдэу къаIо. А хабзэм тетэу, адыгэ «Сэтэнаер» осетинибызэм «Шъэтана» щэхъу. Мырэущтэу къытэупчы зыштоигъонхэр къыкъокIынкIи хъун: «Адыгэмэ адэжккIэ мы бзыльфыгъацІэр икИ осетинмэ ахэмыхъагъэу, ау осетинмэ къахэкIи адыгэмэ къахэхъагъэнкIи хъунба?» алоу. Ащ иджэуапэу: «Хъау, арэущтэу хъун ыльэкIыштэп, — Тожын тлъэкIышт.—Сыда пюмэ, адыгэмэ макъэу «Шъ»-р яI. Ащ фэши, «Шъэтана»-р осетинмэ къахэкIэу къахэхъагъэу щытыгъэемэ, адыгэхэми «Шъэтана» къаIоу щытыштагъэ, арэущтэу хъугъэп. АщыкIэ дгъеунэфырэр: адыгэ нарт бзыльфыгъацІэу «Сэтэнаим» координатэу иIэр—адыгэхэм адэжь икIэу осетинхэм адэжккIэ зэрэкIорэр ары.

II. „ЩЭБАТЫНЫКЬО“ (БАДЫНОКЬО).

Шэбатыныкъо ыцІэ адыгэ лъэпкъхэмэ зэтрайкIы: шапсыгъабзэкІэ — «Щэбатыныкъо», бжъэдигъубзэ-кIэмгүябзэкІэ — «Шэбатыныкъо», къэбэрдей-бэслыннеизыкІэ — «Пщы-Бадыныкъо», «Бадынокъо».

Академикэу И. А. Джавахишвили зэригъэунэфыгъэу, цІэу «Пщы-Бадыныкъо»-р Хы ШуцІэ Гушъом итемыр-тыгъекъокIыпIэ щыIэ эпиграфическэ памятникмэ (къэ мыжъо сынэхэм) атетхагъэхэм къахафэ (И. А. Джавахишили. Проблемы истории Грузии, Кавказа и Ближнего Востока, «Вестник древней истории», № 4, 1939, н. 34). Проф. Г. В. Рогава зэрильытэрэмкІэ, мы бэу зэхэлъ адыгэ гуашыIэрэ, цІэр затхыгъэр уемхъирэхъышэжкынэу «тиэрэ ыпэрэ лъэхъаныр ары» (Г. В. Рогава. К вопросу о структуре именных основ и категориях грамматических классов в адыгских (черкесских) языках, Тбилиси, 1956, н. 128).

Мы нартыцІэр бэрчэтныгъэшхом тетэу цІэу, компонентыбэу зэхэлъэу усыгъэхэмэ ащыщ. Шапсыгъэ къэIуакIэм ит.

АпэрэмкІэ, нарт хъульфыгъацІэу «Щэбатыныкъом» — «щэ бэу зытрэр» — «стрел много дарящий» къекIы. Ащ фэдацІэ нарт лIыхъужъэу щабзэр зиIашэм иIэныр епэсыгъошIоу щыт.

«Къо», «ыкъо» зыфаIорэм мыш дэжым шабэ зытрэм

ыкъоу къикIырэп, ау хъулъфыгъэцIэ нешанэу, адыгабзэм къызэрхафэ хабзэу, пыт ныIэп. Ахэмэ афэдэ гъэпсыкIэ яIэу адыгацIэу къэбгъэлъэгъон плъекIынэу щыIэр бэ мэхъу: «Кышыкъо», «Іалэджыкъо», «Уцужыкъо», «Гъубджыкъо», ащ анэмыхIэри.

Мы цIэм хэт макъеу шапсыгъэ гушыIэм къыхэфэрэ «Щ» адыгабзэм ыкIоцIыкIэ «Ш» щэхъу (щы-ши, Іашэ-Іашэ).

«Щэбатыныкъо» (Щэбатын) иэтимология бгъэунэфы зыхъукIэ, тынаIэ зэу зытетыдзэрэр; ащ ижърэ адыгабзэм хэлъыгъэ элементэу «бэ» зыфиIорэр, джы анахъеу адигэхъу Къэбэртае исхэм шIагъоу амыгъэфедэжъхэрэр, зэрэхтыр ары. Ащ къыгъэлъягъорэр ижъ дэдэкIэ, адигэ лъэлкъ пстэури Хы ШуцIэ, Хы Тюлэ (Керченский пролив), Азовых (Хы МыутIэ), Пшызэ, Тенэ (Дон) Иэгъочыгъохэр зэлъяIыгъыхъу, зылъэныкъогъазэхъу зызэхэсэхым, гушыIэу «бэ»-ри зэфэдэу агъэфедэу зыщэт лъехъаным, цIэу «Щэбатыныкъор» къызэрежьэгъэн фаер ары.

ЫпшъэкIэ тшIыгъэ схемэ цIыкIум теплъы зыхъукIэ, цIэу «Щэбатыныкъор» хъакIуцумэ ягъунэгъу абхъазхэм зэхъокIыныгъэ хъатэ фэмыхъоу зэрахэлъыр («нат Щэбатынэкъо»—«На-Шбатква») нафэ къытфэхъу. Адигэ гушыIэ элементхэу На-ш-ба-та-ква зыфиIорэ пстэури абхъазыбзэм къыхэнагъэх, адигэ къэIуакIэм итэу а цIэр абхъазхэми.агъэфедэ.

Непэ Адыгейм, ХыIушъо Шапсыгъэм «Щэбатын»-«Щэбатыныкъо» къащаIомэ Черкесиemi, Къэбэртаеми: «Щэбадынэкъо» «Бадынокъо» щаIо. Мы гушыIэм мэкъэ зэрашщэу хэт «т»-р, адигэ бзэ кIоцI хабзэм тетэу — «д» мэхъу. А шIыкIэм тетэу, гушыIэм пае, мыш фэдэ зэхъокIыныгъэхэр афэхъоу щысэ заулэ къэдгъэлъэгъон: (тигъусэ-дигъусэ; убыт-убыд; тхъэмматэ-тхъэмадэ). Мы шIыкIэ-гъэпсыкIэм, мы аналогием тетэу цIэхэмэ, терминхэмэ ямэхъанэ емыгупшысэхъу ахэр агъэфедэхэ зыхъукIэ, ащ ахэт макъэхэм зэхъокIыныгъэхэр афэхъух. Арэущтэу къэбэртаемэ къаIорэ «Бадынокъо»-р ахэмэ къакIэлърыс осетинхэмэ, къэбэртэе къэIуакIэм зэритэу ахэхъанэу хъугъэ: къэб. «Бадынокъо» — осет. «Бадан» (-аг).

Тхыгъэу гъэнэфагъэу зэрэшьмытыгъэм, тхъакIумэкIэ зэхахэу, гукIэ «зэрахъэу», зым адирэмэ ежь зэрэзэхихыгъэу зэрафиIотэжкыщтыгъэм фэшIы, цIэхэмэ зэхъокIыныгъэшхохэр афэхъуныр егъэлъягъэу бгъэшIэгъонхэу щытхэп. Ау щытми, нафэ къытфэхъурэр, мы нарт лIэбланим ыцIэ Адыгейми, Шапсыгъи, Абхъазми къызэрещаIо-

рэм фэмыдэу, ежь ягъунэгъу адыгэ-къэбэртаехэмэ якъэ-ІуакІэ тетэу осетинмэ къызэралорэр, ар осетинабзэм: «Бадан», е осетин кІэух иІэу: «Баданаг» — «Бадзанаг» зэрэшыхъурэр ары. Арэущтэу гушыІэм рыкІуагъэр нафэу ольэгъу: Щэбатыныкъо — пиши Бадынокъо осет: Бадан (-аг), Бадзанагъ.

Арэущтэу «Щэбат» — «Щэбатыныкъо» — «Бадынокъо» къикІырэр адыгабзэкІэ дэгъоу къытгурэло, греческэ ольвийскэ тхыгъэхэу тиэрэ ыпэрэ лІешІэгъухэм яхылІагъэхэм мы адыгацІэр къахафэ, фэшъхъафрэ адыгэ лингвистическэ характеристикиу зигугъу къэтшІыгъэхэм янэшанэхэри хэлтих. Ащ фэшІы, мы нартыцІэр ижърэ адыгэ цІэ къызэрлыкІомэ ехъэрэхъышэнчъэу ашыщ.

III. ТЕРМИНЭУ „НАРТ“ ЗЫФИЮРЭР

Нартмэ ацІэхэу «Сэтэнай», «Щэбатыныкъо» зыфиЮхэрэмэ адьгабзэкІэ къарыкІхэрэр къызыдгъэлъэгъогъэхэ нэужым, терминэу «нартым» иэтимологие зыфэдэр нахь Іэрыфэгъу къытфэхъунэу щыт.

Мы терминым ехылІагъэу ученэ зэфэшъхъафхэм гупшисэу ашІыгъэр бэ, къираолІагъэри макІэп. А пстэумэ тэ ягугъу къэтшІыгорэп, ау ахэмэ ашыщэу зыцІэ къе-Іогъэн фаер я XIX-рэ лІешІэгъум щыІэгъэ адыгэ историкэу, филологэу Нэгумэ Шор ары. Нэгумэм терминэу «нарт» зыфиЮрэм иэтимологие къыгъэлъэгъонымкІэ апэрэ лъэубэкъур ышІыгъагъ. Ау, мы Юфыгъом екІол-ІэкІэ тэрэз зэрэфыримыІагъэм пае, ар къызхэкІыгъэ эпохэм иидеехэм зэрарымыгъозагъэм фэшІы, нартмэ ацІэхэм зэдээзыштэ хабзэу, нэшанэу яІэхэр, ахэмэ яприродэ пэшІорыгъэштэу зэрэзэrimыгъэшІэгъагъэм къыхэкІыкІэ, терминэу «нарт» зыфиЮрэм зэрэпсаоу иэтимологие къыгъэлъэгъоным лъыкІэхъан ылъекІыгъагъэп.

Ежь итхылъэу «Адыгэ народын итхыд» зыфиЮрэм къызэрьицхырэмкІэ, «нарт» — псалъэр къызтекІыгъэр «Нарант»: «нар»-нэ, «ант» — цыф лъэпкъ, зэхэтэу къэ-Пон хъумэ: «антхэм ан»⁶⁰.

Зэрэпсаоу терминэу «нарт» зыфиЮрэр пиштэн хъумэ, ащ иэтимологие зыфэдэр Нэгумэ Шори, ащ фэдэу М. Ту-

⁶⁰ Нэгумэ Ш. Б. Адыгэ народын и тхыдэ, Налшык, 1958.

Мы терминым къираолІагъэмэ япль: А. М. Гадагатль. Геронческий эпос «Нарты» и его генезис, Краснодар, 1967, н. 206—207.

гановыми, Л. Лопатинскими, М. В. Рклицкими, В. Пфафи, В. Абаевыми, ащ анэмыкIрэ ученэхами къызэхафын алъэкIыгъэп.

Терминэу «нарт» зыфиIорэр адыгэ эпосыр зэхьылIэгъэ «Лакъом» ыцI, символэу щыт; имэхъянекIэ бэрчэтныгъэшхор къызыхэшырэмэ ащищ. ЦIэхэу тыкъызыте-гущыIагъехэмэ («Сэтэнаимрэ» «Щэбатыныкъомрэ») «ипкъынэ-лынэ» гъэпсыкIекIэ мыр апэблагъ, адыгацIэхэу «Бот» (бэу-тэрэр), «Бэрэтар» (бэрэ тэрэр), «Бат» (бэмэ ятэрэр) зыфиIохэрэмэ имэхъянекIэ атехъэ.

Шапсыгъэмэ «нат» — «натэ» ало. Шапсыгъабзэр адыгабзэм иижърэ IокIэ-шикIэмэ нахь апэблэгъэн фае, адыгэ гущыIэхэри, цIэхэри нахь зегъэушхугъэу (мыгъэкIэ-кIыгъэу) къышадох. ГущыIэм имэхъянэ зэбгъешIэнным пае шапсыгъэ къэIуакIэм итэу пштэн фае.

Терминэу «нат» — «нарт» зыфиIорэм икомпонентмэ къарыкIырэмэ тяплъын. Ар «пкъитIоу» зэхэль: апэрэр «на(р)», ятIонэрэр «ты».

Апэрэр: **иэ** — «глаз» зыфиIу;

ЯтIонэрэр: **тэ** — тэн («дари», «дарить») зыфиIу.

Зэрэпсаоу мы терминым къикIырэр «**нэр** зытырэр»; урысыбзэкIэ къэпIон хъумэ: «глаз дарящий» — «глазодар».

Натыкъуаджэхэм, шапсыгъэхэм мы терминыр пкъыгъю гъэнэфагъэм исуффиксэу «-р» зыфиIорэр хэмьтэуи къаIо: «нат», «натэ».

Адыгэ лъэпкъэу натыкъуаджэхэкIэ (натычылэкIэ) заджэхэрэм символ лъэпкъыцI лъапсэу яIэр «нат» — «нарт». Ахэмэ ащищэу къэнэгъэ къоджэ цIыкIоу Хы ШIуцIэ Iушъом къыIукошыкIыжы Адыгеим къэкIожыгъэу, унэгъю 40—50 фэдиз хъоу Адыгеим и Тэуцожь район непи щэпсэу. Мы къуаджэм ехылIагъэу Къ. Жанэм и статья газетэу «Социалистическая Адыгеим» мартым и 23-м 1955-рэ ильэсэм къыдэкIыгъэм ит. Мы статьям шъхъэу иIэм. «Нэтыхъуаемэ ягукуяа «зыфиIорэм, «нэты»-р хэгъэунэфыкIыгъэу, нэм къыкIидзэу хэт. Ары апэрэ къежьепIэ-ублэпIэ шIыкIэу терминэу «натым» — «нартым» иIэу тшIошIырэр. СимволыцIэу мы адыгэ лъэпкъым фаусыгъэу непэ къызынэсыгъэми иIэн фае.

Мы терминым хэт элементэу, зэхъокIыныгъэ зыфэхъюу зигугъу къэтымышIыгъэхэр «э»-р «а» зэрэхъурэр ары. Ар адыгабзэм ибзэ хабзэмэ къыдалъытэу щыт. Мыр нафэ къэтшIынам пае, ежь «нартым» «ипкъыгъолэгъу»

гущыIэ горэ готыубытэнышъ, тызэдяплъин. Хъулъфы-
гъацIэу «Бат» зыфиIорэр тштэн.

Бат—бэ-тэ мэхъу; цIэ фэдэу къэпIон хъумэ: «Бат».
Джы цIэу: «нарт» зыфиIорэм тылъыплъэн:

Нат-тэ; цIэ фэдэу пыутыгъэу къэпIон хъумэ: «Нат».

Арэуштэу занкIэу дгъеунэфырэр тIоу зэхэль терми-
ным, цIэм ыцыпэ пыутыгъэ зыхъукIэ, ударение кIуачIэр
ыпэрэм мэкIожы, ащ елъытыгъэу, «А» ныкъор (Э-р)
лингвистмэ зэраIоу, «А» псау мэхъужы: бэ-ты—Бат; нэ-
ты—нарт.

Арэуштэу терминэу «нарт» зыфиIорэм хэт компонент-
хэр джыри къэдгъеунэфыжынхэ хъумэ:

нэ-нэ (глаз).

Р—пкъыгъо гъэнэфагъэм исуффикс.

тэ-тэ, тэн («дари», «дарить»).

Ащ тетэу эпосым хэт лIакъом ыцIэу «нарт» зыфиIо-
рэм адыгабзэкIэ къикIырэр, ежь гущыIэм нафэу къызэ-
ригъэлъагъоу: **нэты**.

Мы терминым ижърэ адыгэ псэемыблэжь лIыхъужъ-
хэмэ яидее, япсихология къыриIотыкIэу щыт. Ар адыгэ
гущыIэжъхэу: «сынэм уфэд, сыпсэм уфэд», «нэр тыри, на-
пэр щэфы» зыфиIохэрэм дэгъу дэдэу къыкIагъэпытахы-
жы. Адыгэм ынэ уфигъэдэним, «сынэм уфэд» «сыпсэм
ипэгъуахь», «сынэ зыфэстын!» къыуиIоным нахь берчэтны
гъешхо, нахь псэемыблэжныгъэ щыIэп. А ижърэ нэша-
нэр, идее гъэнэфагъэр зиIэ цIыфхэу лIыгъешхо зыхэль
эпический батырым «натэ»-кIэ, «нарт»-кIэ адыгэхэр яджа-
гъэх, ыужрэ лъэхъанхэм Кавказым ар символэу, — лIэбл-
ленэ блэкIыгъэмэ: «Ар — нарт шъао фэд!» — афаIоу
шыхъугъ. Ар ежь адыгэм (черкесым) фаIогъэ лIыхъужъ-
жыныгъэм фэд. Непи Кавказым: «Храбр, как черкес» —
шыIо. Терминхэу «адыгэ» («черкес») зыфиIорэмрэ
«нартымрэ» мэхъанэу къатхэрэмкIэ зэпэблагъэх.

Арэуштэу, «нат», «нартыр» адыгацIэу, **символыцIэу**
адыгэ национальнэ эпосым хэт.

IV. „САУСЫРЫКЬО“.

Мыш — мэшио тыгъум — нарт эпосым чIыпIэ ин щеу-
быты. Ащ ехылыгъэу адыгэмэ пицнаалъехэри орэдхэри
бэу аусыгъэу къаIох, хъишъэуи бэ дэдэ пыль. Мыш, Кав-
казым ис цIыфлъэпкъымэ зэфэдэ хъазырэу «Саусыры-
къо», е «Сосрыкъо» раIо.

«Саусырыкъо» иэтимология ученэмэ я XIX—XX ліэшігъухэм бэ къырайоллагъэр, ау ахэмэ уагъэрразэрэп.

Мы нартым ціэ зэрэфашыгъэр ежь икъехъукіе хъишъэу, янэ Сэтэнаем зэхилъхагъэу, адыгэ ліыхъмэ рапэсырэм елъытыгъэу щыт.

Саусырыкъо икъехъукіе хъишъэу текстэу тіокіым ехъу и. Ахэмэ ащыц горэм къызэриорэмкіе, Сэтэнэе туащэр Пшызэ (Псыжъ) псыхъо Лыпциемыкъо Зэртыйжъы (нарт чемахъом) щылукіи, шъао ышъо хидзагъ. Шъаор къемыхъузэ, ащ икъехъукіе тхыдэу ылощтыр ежь янэ зэхилъхагъэ: псыхъом гыкіэу дэсзыэ, адырабгъу ит нарт чемахъом къызельгъум, ихъопсащэ къытупшыгъ; хъонсащэр къызтефэгъэ мыжъор ядэжы къыхъыгъ; мэзибгъу фэдиз зытешіэм, а мыжъо кіоціым ма-къехэр къиукіыхъэу зэхъум, нарт ягъукіе (Лъепшъ) мыжъор зэгуригъэутыгъ; зызэгурегъэутым, машіор къыпильъэльэу стырэ шъао къыдэзыгъ; Сэтэнae иджэнекокі зыкеубытэм, пхыристыкіи джэхашъом ар къытефагъ...

Ученэ пстэумэ ащыщэу «Саусырыкъо» иэтимология къызэриихынам нахь еблэгъыгъэр, ащ изы элемент тэрэзэу къэзыгъэлъэгъугъэр, тэ къызэрэтшіошиорэмкіе, абхъаз ученэу А. К. Хашба ары. Ащ инаучнэ Йофшлагъэу «Академик Н. Я. Марр о языке и истории абхазов» зыфию Сухуми 1936-рэ ильэсым къышыдигъэкігъэм «Саусырыкъо» иэтимология игугъу къышишіэу чыпіэ горэ хэт. Авторыр академикэу К. Я. Марры иофишлагъэу «Кавказоведение и абхазский язык» зыфиорэм къитетгүшігээ, абхъаз мифическэ ліэбланэу Абырскил («Тыгъэм ыкъо») иобрэзы, астральнэ культым, тыгъэм икульты ягугъу къышызэ, мырэуштэу етхы: «..машіор уашъом къетыгъохыгъэнэм ехыліэгъэ версием фэшъхъафрэ абхъаз мифологическэ сюжетхэу, адыгэ цыфлъепкъхэмэ япхыгъэхэу къэзышіхэрэми тащыюкіе, гущыгээм пае, зэкіе Кавказым зэлъишіэрэ нарт эпосым хэт Нарт Саусырыкъо. Мыщи терминэу Са-сыр-къуа адигабзэ кіоціым къызэрэшынафрэр, «тыгъэм ыкъу» зыфэ-піоным фэд, къызтекіирэр адигэ гущыгэу сыр//стыр—«горячий», «огонь», «солнце», е терминэу соу—зыр-эш⁶¹ зыфиорэр — тхъэ», «пегъэмбары» (тхъамрэ цыфхэмрэ азыфагу ит лыкіу) — адигабзэм ишапсыгъэ диалекты зэрэшыхъурэмкіе. Арэуштэу, са-сыр, моу-зэр зыфаюхэрэр ар щытхъубэ зыпылъ нарт ліэбланэм ціэ лъапсэу и, сүф-

⁶¹ Иэтимологиекіе «шъэозещ» — «шъэозекіомэ язещакіу» къекіин фæ. — Хъ. А.

фиксэу-къуа зыфиорэм адыгабзэкіэ къикырэр — ыкъу... Терминам зэрпсаоу къикырэр «тыгъэм ыкъу», абхазыбзэм хэт А-быр-скил дэдэр ары⁶².

Абхаз авторэу К. А. Хашбам игушыіхэм, тэ тыкъыз-тегущыіэрэм елъытыгъеу плон хъумэ, шуагъе зиіеу ахэтыр, терминеу «Саусырыкъом» хэт элементэу — сыр — зыфиорэм имэхъанэ мы адигаціэм тэрэзэу къизэрэхигъэунэфыкыгъэр ары. Ау, плон хъумэ, зекіэ «Саусырыкъо» «Тыгъэм ыкъу» къекіы зэриугъэр тэ тшютерэзэп, ашыкіэ хэукъуагъеу тэлъите.

Тэ тшютерэзыр, мыш фэдэ къизэхэфыкіэ (анализ) къодыеу, Саусырыкъо икъехъукіэ хъишъеу зигугъу къэтшыгъем ежь-екырэу къыхэкырэр ары»⁶³.

Мы бэу зэхэль гущыіэр къэдгъеуцунышь икомпонент-мэ къарыкыхэрэр къэдгъэлъэгъон.

Ар зэхэхыгъеу, компонент пэпчъ икъоу птхын хъумэ:
Сэо-сырэ-ы-къо, Са-о-сыр-ы-къо.

Мыш хэт гущыіхэм къарыкыхэрэр:

сэ—сэ- сэшхо.

о(үэ)—он(үэн).

Сырэ-стырэ (нэтыкъуайхэм, хъакыцухэм, шапсыгъэхэм, абдахэхэм, къэбертаехэм, нэмыйхэм: сырэ).

—ы (его) зыфиу притяжательный префикс органической принадлежности;

— къо — адигэ цыфыціхэм, лъэкъуаціхэм якіеух гущыі; апэрэмкіэ зыкъор къыгъэлъагъоу мэхъу (Хъущтэкъо, Хъажъунэкъо, Нэмыйхэм)⁶⁴; ятюнерэмкіэ хъульфыгъэціэ гъэлъагъоу цыфхэм аціэмэ къапэхъэ (Гъубджыкъо, Анцокъо, Бэхъукъо).

Арэуштэу, «Саосырыкъом» адыгабзэкіэ къикырэр Сэо-сыр//шъестыр; сэо-сырэ-ыкъо шъэо-стырэ-ыкъо; къизэрлохэрэр: «Саосырыкъо», «Саосэрыкъо, е Саусырыкъо». Аужырэ мэкъэзещитю «Э», «Ы» зыфилохэрэр зызэлюкыхэм, яз дээзу, яз къанэу, е тюри дэзыпэмэ, мэкъэ зэращитю зэкіэлъырытэу хъоу адыгабзэм къыхэкіы.

⁶² А. К. Хашба. Академик Н. Я. Марр о языке и истории абхазов, Сухуми, 1936, н. 27.

⁶³ «Сос»-р мыжъоу, «-къо»-р аш къыпэхъешь «Сосырыкъор» — мыжъомыкъу зыфорэ авторхэри мэгъуашх. Сыда пломэ, «сосым» — мыжъо адигабзэкіэ къикырэр.

⁶⁴ Адигэ лъэкъуаціэм къалыхъэрэ «-къо» зыфиорэм фэдэу, урысыбзэм хэтыр -ов, -ев, -ин, ын (Иванов); грузинабзэм: -дзе (Иванидзе), абхазыбзэм: -ба (Бгъажъуба, Лакоба, Званба).

Мы়щ ехылIагъэу къэдгъэльэгъожын фаехэр щы-
Iэх. Цэу «Саусырыкъо» хэт «Сay»-р «Шъау» зэрэхъурэ
шЫкIэр, аш фэдэ бзэ хабзэ адыгабзэм ыкIоцIыкIэ къизэ-
рыхафэрэр ары.

Адыгабзэм ыкIоцIыкIэ «С»-р «Шъ»-эу пкыгъуа-
шЭми, цыфыцIеми, гущыIэ къизэрыкIохеми уащыре-
хылIэ.

ГущыIэм пае:

Сэжъый—шъэжъый

Сыд—шъыд

Сэлих—Шъэлихъ

ТхъакIумэ лъапс—тхъакIумэ лъапшъ.

ХъакIуцуухэр: Тхъагъэпс; бжъэд., кIэм: Тхъагъэпшъ.

Мы адыгэ бзэкIоцI нэшанэмэ атетэу, непэрэ гущыIэу «шъау» зыфиIорэр «сау» ыIоу ижъкIэ щытыгъэн, аш тээу бзэм хэчъыхъагъэу тимафэхэм къанэсыгъэн фae. Аш анахъэу уезыгъэнэгуерэр, «сау» — «сао» гущыIэм этимологие нэфэ хъазыр зэриIэр: «секIэ орэр», «сао» къизэрыкIырэр, ар ипэурэ зэманэу сэм тетыгъошо зеIэм щыIэгъэ саом-зэолIым — шъаом епэсыгъошIоу зэрэштыр ары.⁶⁵

Цэу «Саусырыкъо» хэт «СС»-хэм ятIонэрэ «С»-м ымакъэ кIуачIэ аш ыпэ ит «С»-м лъыIесын, пэджэжъэ, ыпкъ ригъетын, зеримыгъэхъокIын ельэкIы.

Зэрэдгъэунэфыгъэу, «сэ» — «Сay» зыфиIорэм текIыгъэу, а зы хэбзэ гъэнэфагъэм тетэу адыгацIэхэу, апэрэ «С»-р зэпэджэжъых, ятIонэрэ «С» макъэ къызхэмифэжырэмэ мэкъэ зэраштэу «С»-р «Шъ» ащэхъужы;

Сао—шъао

Сэофижъ — Шъэофижъ (нарт Шъэофижъ Iэп-шъабгъу).

Сэуай—Шъэуай (нарт Нэбгырыекъо Шъэуай)...

Арэуштэу нафэ хъурэр, «Саусырыкъо» адыгэ цэ усыгъэу зэрэштыр, аш адыгабзэкIэ къикIырэр къизэрэбгүриIорэр ары. Пасэм ижърэ адыгэмэ «Саусырыкъу» зэраIуагъэм тетэу, лIэшигъу бэ дэдэхэм мыукъоу пишна-лъэм къапхырихи, апэ зытетыгъэм ыпкъ зэритэу тимафэхэм къанигъэсыгъ.

Нарт Саусырыкъо ипшыналъэхэу, иорэдхэу жъыу ма-

⁶⁵ Академикэу Арн. Чикобава итхылъэу «Древнейшая структура именных основ в картвельских языках» зыфиIоу 1942-рэ ильэсэм Тбилиси къышидигъэкIыгъэм «С» макъэу ижърэ грузинабзэм хэтир «Ш» непэрэ грузинабзэм зэрэшхъурэр хегъэунэфыкIы: «Саша» — «Шаша» (н. 170). Мыщи «С» «Ш» бзэм щыхъоу къизэрэхэкIырэр къеушыхъаты.

къэр кIэтэу, игъэкIотыгъэу адыгэхэмэ къаIохэрэмэ ясюжетхэр, якъэбарыпкъхэр Кавказым ис цыфлъэпкъхэмэ алтыIэсыгъэу шIагъоу зэрамыхъокIхэу тхыдэ фэдэу къаIуатэх.

Цыфлъэпкъ зэфэшъхафхэм ащ фэдэу апхырыкIызэ, ащ фэдиз гъогу лIешIэгъу пчагъэхэм зекIум, «Саусыркъ» зэхъокIыныгъэ шIагъо фэхъугъэп, адыгэ гущыIэпкъ пытэр зэриIэу къэнагъ.

Бгъеунэфыпхъэу щитыр: адыгэ-къэбэртаемэ къаIэлъырыс е ягъунэгъу цыфлъэпкъмэ Саусыркъо ыцIэ къэбэртэе къэIуакIэм итэу, Сосрыкъо — Созрыкъо—Сосруко ыIоу ахэхъагъ; Хы ШIуцIэм Iус адыгэ шапсыгъэмэ якъэIуакIэ итэу, ащ ягъунэгъу тиахъыл абхъазмэ Саусыркъо ыцIэ зэхъокIыныгъэ шIагъо имыIэу ахэлъы хъугъэ. Абхъазмэ «Сасрыкъуа» аIо, «Сасрыква» урысыбзэкIэ атхы. Абхъазхэмрэ хъакIуухэмрэ азыфагу исыгъэ убыххэмэ къызэраIорэр «Саусыркъуа»⁶⁶. *

V. НАРТ ПЭТЭРЭЗ

Адыгэ нарт эпос — эпопеем лIыхъужъ нафэу хэтхэмэ яанахь лIыхъужъ дэдэр Пэтэрэз ары. Пэтэрэзы икъэхъу-кIэ, игъэхъагъэхэр къэзыгъэлъэгъорэ орэдхэмэ якъэIуакIэ горэм къызэриIорэмкIэ, шъаор ныбэм илъзэ ащ ятэ къаукIыгъагъ. Арыти, нартыжъхэр еусагъэх:

«Бзыльфыгъапсэу, ыпсэ пытэу мыр къызыхъукIэ
Идэнылъэ зэдгъэфэнышъ, щыдгъэсын,
Хъулъфыгъапсэу, ыпсэ пытэу мыр къызыхъукIэ
Къамыланэу шъхъамыгъазэм дэтыдзэнышъ
Хы орэу, хы бзэджэжъым хэдзэжъын, — аIуагъ.
Хъулъфыгъэу тхъэм къыгъэхъуи Пэтэрэзыр
Къамыланэу шъхъамыгъазэм къыдадзишъ
Хы орэу, хы бзэджэжъым къыхадзэжъишъ
«Хыкъумэр сэ сикушъ» еIо Пэтэрэзы, —
«Хы шъялъэр сиджан» еIо Пэтэрэзы.

(ЛIыйпий Бильэустэн къыIозэ Еутых Аскэр Хьатикъуае 15.VI.34 илъ. щитыгъэ «Хъымыщэкъо Пэтэрэз» зыфиIорэр пышнальям щыщ)⁶⁷

Арэуштэу, «къамыланэу шъхъамыгъазэм» дэсызэ,

⁶⁶ Епль: Ж. Дюмезил. Убых рассказхэр, Париж, 1931, н. 169—170.

Цэу «Саусыркъор» осетинмэ къахэкIэу адыгэмэ къахэмыхъагъэу зэрэштир докторэу Къомахуэ Мухьадин къыгъэлъэгъуагъ (епль: М. А. Кумахов. О соотношении Сосрыко и Сослан, УЗ АНИИ, V, Майкоп, 1966, стр. 61—65).

⁶⁷ АНИИ иархив, ф—1, Нартхэр, т. I.

«хыжьы-уашъо» къэхъуи, ныджым къызытырехъэм, мэлахъомэ аІэкІахъи, ахэмэ цІэу «Пэтэрэз» фаусыгъ.

Нэпкъ-пэпкъ зэхэлъыкІэу сабым иІэм елъытыгъэу, адыгэмэ цІабэ аусыгъэу я. ГущыІэм пае, «Пакъ», «Накъ», «Гуш». А гъэпсыкІэм тетэу мэлахъохэмэ «Пэтэрэз» цІэу фашыгъэн фае.

Мы гущыІэр зэпкъырыхыгъэу къэтхынышь, имэхъанэ тылъыплъэн. Ар компонентитІоу зэхэлъ:

Пэ—пэ, «нос» зыфиІу.

Тэрэз—тэрэз, «правильный» зыфиІу.

Арэущтэу «Пэтэрэзым» адыгабзэкІэ занкІэу «нос правильный» — «Правильноносый» къекІы.

ГущыІэу «тэрэзыр» нэгъой-тэтар гущыІэу ижъ дэдэкІэ адыгабзэм къыхахъи хэкІахъыжьыгъэмэ ащыын фае.

Адыгэ лъэпкъхэмэ акІоцЫкІэ макъэу «П» «Б» зэрэшыхъужьырэ хабзэм—аналогием — тетэу, цІэхэм зэхъокыныгъэхэр къахафэх. ГущыІэм пае, кІахэм щыІэ адигэхэм «П» къызщаорэм къэбэртаемэ «Б» щаІо:

а) пегъэмбар — бегъэмбар

б) пыи—бий

в) Петербург — Бытырбыф

Ащ фэшъхъафэу профессорэу Г. В. Рогава зэригъэунэфырэмкІэ полуабруптивнэ смычной мэкъэзэращэхэу «П», «Т» зыфэпІоштхэр къэбэртэябзэм мэкъэ чанхэу — «Б», «Д» — къыщаІох (пытэ—быдэ). «Арэущтэу пытэм иадыгэ основэ къэбэртэе быдэ п(ы) — (б)-ы — окаменелэ аффикс...»⁶⁸, етхы адыгабзэм иbzэ хабзэхэм язэгъэшІэн ильэсыбэ хъугъэу Іоф дэзышІэрэ ученэм.

Нафэ къытфэхъурэр, «П» «Б» зэрэхъурэ хабзэм ианалогие тетэу — ащ гущыІэм мэхъанэу къытырэм темыгупшысэу, цІэ е термин горэ фэдэу дгъэфедэ зыхъукІэ ижърэ кІахэмэ я «Пэтэрэз» къэбэртэябзэм «Бэтэрэз» зэрэшхъурэр ары. Фэшъхъаф къэІуакІэм тетэу, — «анalogiem ыпкъ къикЫкІэ зэхъокыныгъэр мэхъу» (В. Пизани. Этимология, Москва, 1956, н. 88).

Ащ тетэу нартым ыцІэу «Пэтэрэз» зыфиІорэр — ижърэ адигэмэ аусыгъ, имэхъани нафэу къыдгурэІо.

«Пэтэрэзым» гъогоу ыкІугъэм, ащ икоординатхэм зашыдгъэгъуазэ зыхъукІэ, кІахэм щыІэ адигэхэм ахэкіышъ, зы лъэныкъомкІэ Хы ШуцІэмкІэ тигъунэгъу Аб-

⁶⁸ Г. В. Рогава. К вопросу о структуре именных основ и категориях грамматических классов адигских (черкесских) языках, Тбилиси, 1956, н. 24—25.

хъазием макІо, — кІахэмэ къызэралорэм фэдэу абхъаз-хэмэ «Пэтэрэз» ало (Т-рэ Р-рэ азыфагу зэфэфыгъэу); адырэ лъэныкъомкІэ къебэртаемэ къакІэлтырыс е ахэс цыфлъэпкъмэ гуш. п. осетинмэ, къебэртэе къэIуакІэм пэблагъэу «Батраз» (-дз) ало.

VI. IАЩЭМЭЗ

Мы нартым иобраз адыгэ эпосым зэрэхэтыр: нарт лы-хъужь, нэхашэ зымышІэрэ батыр, ятэ зэкІодылІэгъэ Лъэгүц-жакІэ мэхъаджэр еукIыжы. Мы нартым ехылІэгъэ ЙорыIуатэхэр анахъэу зыхэлтыхэр шапсыгъэхэмрэ къэбэртаехэмрэ ары.

Мы нартыцІэр имэхъанэкІэ ыпшъекІэ къэдгъэлъэгъогъэ нарт цІэ купэу Сэтэнай, Саусырыкъу, Щэбатыныкъо зыфиIохэрэр зыхахъэрэм щыщ, нэшанэу сэ-р, щэ-р, Iашэ-р къызыхафэрэмэ афэд. Зэпкъырытхынышь икомпонентмэ тяплын. Ар «пкъищэу» зэхэль: Iа-щэ-мэз.

Сыда ахэмэ къарыкIырэр?

Iа (Іэ) —Іэ (рука).

щэ — щэбзащ (стрела); Iащэ—Iашэ (оружие, меч).

мэз — мэзы (Іэлы, пхъашэ), (лесной, т. е. дикий).

Арэущтэу нарт лыхъужьым ыцІэу «Iащэмэз» зыфиIорэм адыгабзэкІэ къикIырэр: «Іэшэ пхъаш», «нэхэшэнчъэ Iаш».

Мы цІэм нахь зегъэушъобгъугъэу тхылъэу «Адыгский эпос «Нарты» и его генезис» зыфиIорэм тыкъыщытегу-шыІэ (еплъ, н. 203—204).

«НЭСРЕН»

Таблицэм идгъэуцогъэ нартыцІэмэ адакІоу «Нэсрен» къытегущыІэгъэн фае. Нэсрен цыфмэ яшIушI, къушъхъэм еIулIыгъэ нарт. Къэхъушт-къэшIэштэм щигъэгъуа-зэхэу, чыжъэрыплъэ лыжъ пэщэ тхъэмэт.

Мы нартыцІэм иэтимологие лъэшэу гъэшIэгъоны. Ижърэ историческэ хъугъэ-шIагъэхэм, грекхэр культурэ лъэныкъомкІэ адыгэхэм къалъыIэсхэу зэрэштыгъэхэм ягугъэ-гупшисэхэм мыш уахещэ.

Къушъхъэм еIулIыгъэ Нэсреныр, адыгэ нарт эпосым зэрэхэтымкІэ, грек мифологием хэт образэу Кавказ къушъхъэм еIулIыгъэ Прометеим «иунэкъощ» фэд.

Ижъирэ адыгэхэм лые къязыхыхэрэр зэрэчIулIэштыгъэхэр типэсэрэ пшигэхэм къагъэлъагъоу бэрэ урехылІэ. ГущиIэм пае, «Есымыкъо Есхъот» зыфиIорэ

адыгэ пышсэм зэрэхэтымкіэ, лыжъым ишъашъехэр зыхыхэрэ Алрэгъу-Альгъоджэжыр, ибзэджэшлагъэмэ апае, «хъакъурэжъиблкіэ чым хеIулІэ»⁶⁹. Ащ фэдэу, испгуашэм (Пэтэрэз янэ) Иныжъ шхъабгъом ыкъо мыхъунэу къыдэзекIуи, «псэклиодишиш» зегъахъэм, а гонахь шлагъэм пае, ар нартмэ къушхъабгъум раIулIы; греческэ мифологием хэт Танталэу⁷⁰ тхъэмэ Тартар (джэхнэмым) радзагъэу, ыпшъэ нэс псым хэтэу, ау псы фалІэ лэрэм фэдэу, — псыр ельэгъу, ау ащ лыIэсын, ешъон ылъэкIырэп.

Адыгэмэ хъишъэ яI Самгъур — бгъэжъ ин дэдэм ихъишъэ къыхафэу. Авторэу Ф. И. Кочетовым истатьяу «Великан кавказских гор в народных преданиях» зыфиIоу «Живописная Россия» зыфиIорэ журналэу 1901-рэ илъесым къыдэкIыгъэм (н. 77—80) Самгъур-бгъэжъым ехылIагъэу адыгэ хъишъэ къыщегъэлъагъо: «Ильес мин пчъагъэхэм щыI, — еIo ащ, — бзыу шхъонтІэ шъэджашъэу 'Самгъурыр. Ащ зы нэ лъэныкъокIэ зэкIэ блэкIыгъэр ельэгъу, адырэмкІэ зэкIэ къэхъуштыр ельэгъу».

БзэджашIэр хэIулIэгъэн мотивэр нафэу къызхэшырэмэ «Акъбэчы итхыд» зыфиIорэ адыгэ тхыдэжъыр ашыц. Ащ къызэриIуатэрэмкІэ, Акъбэчыр «гъогум тетэу кIозэ, изакъоу шъофым итэу, чылэ-жъолэ Iумытэу мыжъофы унэшхо горэм IукIагъ. «Мы унэм цыф исымэ сеплъын», — йIуи щаум дэхъагъ, мыIэрысэ чыыгышхоу пчъэIум Iутым иш рипхыгъ. Унэм кIуи ихъагъ... Зы иныжъ горэ гъучIы пшъэхъурэ гъучIы панхэмрэкIэ чIэIулIагъэу ылъэгъугъ... Иныжъым ыпашхъэ хъалыгъу⁷¹ ныкъо щылъэу, гуиупкІэу ышхы къесы, гуиупкIырэм фэдиз хъалыгъум къыгохъожьыщтыгъ»⁷².

Мы ижъ дэдэрэ, ипэурэ шэнүжъым тетэу, эпосым хэт лыжъ тхъэматэу Нэсрэн (Нэсрэн-жакIэми) дэзекIуагъэхэу адыгэмэ япщинальи, ятхыдэжъи къегъэлъагъо. Нэсрэн-жакIэ ипщинальэ икъёлокIэ дэгъухэр Къэбэртэе научнэ-исследовательскэ институтым ытхыжынхэ ылъэкIыгъ. Адыгэ пщинальэм къызэриIорэмкІэ:

Нартхэ яIэт Хасэ тепщэу — Нэсрэн-жакIэ,
О-рэ-да,

⁶⁹ Епль: «Адыгейские сказания и сказки», Майкоп, 1952, н. 147.

⁷⁰ Епль: Муки танатала, «Крылатые слова», «ГИХЛ», М., 1955, н. 342.

⁷¹ Мы тхыдэIутэм «хъалыгъу» еIo, нахыбэмэ къызэраторэр «пластэ» е «Пэстэ бзыгъ». Ащ фэдэу ышхырэр къызхэхъожьыэу Иныжъ Шхъабгъом ыпашхъэ ильыр «Пэстэ бзыгъ».

⁷² Адыгэ тхыдэжъэмрэ пышсэмэрэ, Мыекъуапэ, 1940, н. 133—134.

Нээрэн-жакІэ лы хахуэт, лы хъжьейт,
О-рэ-да!..

Арэущтэу нархэр псэухээзэ, тхъэжэлъытэу ПэкІо ынае къащэфэ, къатебэ «бгыхэр къатрикүтэуи» къахэо, «нарххэ яджэгу дэль мафІэр епхъуватэ». Нархэм машІо ямыІэжьэу гумэкІышхом зыхедзэм, Нээрэн-жакІэ, аш фэдэм апэу иэсы зэрихабзэу, апэу ежьэ, ПакІо дэжь апэу иэсы, апэу зэргэлъэгъу.

ПэІо гукІэгъунчъэм даоу иІэр Нээрэн-жакІэ къытырепчъэ:

— Гъазэ зоІэ, цыху цыкІухэр дин икІашъ,
О-рэ-да,
Си тхъэ напэм нэмыплъ Іейхэр фэ хувошІ,
О-рэ-да.
Ианэ къащтэм — сэси Iахын хэвмыгъэз,
О-рэ-да,
Гъэм зигъязэм сэси хъохъу фымыIуатэ.
О-рэ-да!..⁷³.

ЕтIанэ цыфмэ апае мэшIуахъэ Iогъэ Нээрэн-жакІэр гъучI пшъэхъукІэ къепхы, деIетаешъ Iошъхъэмафэ реIулы, бгъэр къергъулэ фешIыжы. Нархэм амалыбэ рапхылІэ, ау тхъэпэлъытэ ПэкІом фэшIу хъухэрэп. Арэу щитзэ, Хъымыщыкъо Пэтэрэз макІашъ, бгъеми, пхэхэхими, благъоми атекІо. Нээрэн-жакІэ игъусэу, ИкъэрэкъуапцIэ лышиур тесэу, мэшIуашхъэри иІэдакъэу, нарт адэжын ар къэсыйжы.

Мы пшыналъэр адыгэмэ зызэхалхъэгъэ лъэхъаныр тиэрэ ыпэрэ охътэ чыжъэ дэдэу, машІом икъэгъотын цыфхэмэ Iофыши афэхъоу, «МэфІэхъу апшы!» аIоныр сэлам папкІэу яIэу, нысэ къафащэмэ: «УимэшIуашхъэ мыжъэхъижъэу, утхъэжъэу опсэу!» аIоу, «лэгъунэм» — «мэшIуапIэ» раIоу зыщэтыр арыгъэн фае. НэмыкІэу къэпIон хъумэ, ашыгъум грекхэмэ яфэмэ-бжымэ джыри Кавказым къэмисыгозэ мэшIотыгъу, цыфчIэIулIэн еIуIлIын мотивхэр зыхэлъ пшыналъэхэри, хъишхъэхэри адыгэхэм аусыгъэхэу ахэлъыгъэн фае. Ахэмэ, етIанэ, тхэкІэ амал зиIэгъэ грекхэр тиэрэ ыпэкІэ я V—IV-рэ лэшIэгъухэм къарихылIэгъэгъэн, аш афэдэ адыгэ пшыналъэхэм, хъишхъэхэм ясюжетхэр атхыжыгъэн, ежхэмэ къызфагъэфедэгъэн фае.

Кавказым итхыдэхэу цыфчIэIулIэн Iофыгъохэр къызыхафэхэрэр грекмэ яфэмэ-бжымэ емылъытыгъэу —

⁷³ АНИИ ифонд, № 1, «Нархэр», т. IV, Пэтэрэз ицикл.

ежь къушъхъэч! Эсхэмэ зэхалъхагъэхэу ученабэмэ, автор зэфэшъхъафмэ (В. Ф. Миллер, А. Т. Шортэнэм афэдэхэмэ) аю, Акакий Церетели ижъ дэдэрэ мифхэу Промете, Язонэ-Медея яхыл!агъэхэу — «тильэныкъо ик!алэх, мыш ахэр къышыхъугъэх» ею. Адыгэ нарт элосым хэт «Нэсрэн»-ым иэтимология а ш!ошыныгъэр къышухъатэу щыт.

Нэсрэн фэдэу, греческэ мифологием хэт Прометей⁷⁴ цыфмэ яш!уш!, къушъхъэм ебул!ыгъэ цыф ин. К. Маркс къизэритхырэмк!э, Прометей пстэуми анахь шыхъэуи анахь хазабщэчэуи философскэ календарым хэт⁷⁵.

Прометей тхъэмэ маш!ор къаш!уитыгъуи (нарт Саусырыкъо иныжъым мэш!уашъхъэр къизэрэш!уихыгъэм фэдэу, цыфмэ къафихыгъ. Къизэралорэмк!э, ащ фэш!ы Зевсы — тхъэмэ ятхъажкы (Нэсрэн рашигъэм фэдэу) къушъхъэм ар рабул!ыгъ, бгъешхо горэ ыш!у еулоу йүнгъэуцуагъ. Хъымыщыкъо Пэтэрэз фэдэу, Геракл Прометей шъхъафты еш!ыжы...

А пстэумэ анэфэшъхъафэу, Эсхил итрилогиу «Прометей прикованный» зыфиорэм чып!эу Прометей зыха-иул!агъэр къегъэлъагъо:

«...у вод Мэотийских⁷⁶
И племя Сарматов, любимцев Арея,
Живущие в граде высоком в воротах
Кавказа, та грозная рать, коей любо
Стучат заостренными копьями шумно»⁷⁷.

(Зээձձ. проф. В. Г. Зубков)

Зэрэхъурэмк!э, Прометей зышыха!ул!эгъэ чып!эри, адыгэ хы Мыут!эм пэблағъэу, Кавказыр ары.

Арэуштэу, ижърэ адыгэ пщыналъэу, хъишъэу зигугъу къэтш!ыгъэхэм ямотивхэмрэ грек мифологием ихъишъэу Прометей ехыл!агъэм хэт мотивхэмрэ зэхъщыхъэх, зэтхъэх; чып!эу ащ ахэт йоххэр къышыхъухэрэри — Нэсрени, Прометейри зэралорэмк!э — Кавказым икъушъхъэх.

⁷⁴ Тиэрэ ылээк!э я VI лэш!эгъум щы!эгъэ грек драматург-трагикэу Эсхил «Прометей прикованный» ылоу трилогие цырыло ытхыгъ.

⁷⁵ К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. т. 1, н. 26

⁷⁶ «Меотские воды» ё «море — Хы Мыут!эр, Азовыхыр. Ащ инэпкъэм ак!элтырысхэу, адыгэмэ япэсэрэ псэуп!ещтыгъэмэ ащищ. Мы хым к!элтырыс адыгэ лъялтыркъэм «мыут!эрхэр» араюштыгъ, адэр-хым (адэ щы!э хым — Хы Ш!уц!эм к!элтырысхэмэ) «дэххэр» араюштыгъэн фое, — мыш «адэхий» «адыги» тыра!ук!ыжыгъэцт.

⁷⁷ Цит. зэрэтш!: Вс. Миллер. «Кавказские предания о великанах, прикованных к горам, ж. Министерства народного просвещения, М., 1883, № 225.

ГрекыңІэу «Прометей» е «Промефей» зығиғорәм гре-
кыбзәкІэ «апә зылъэгъурәр», «апә зышІэрәр», «апә ыгуқІэ
лъыІесрәр», «чыжъэрыпль» — «провидец», «прозорли-
вец»⁷⁸ къекІы.

Арәүштәу занкІэу къәпІон хъумә: адыгә «Нәсреныри»
«грек» «Прометейри» — ямәхъанәкІэ зәпәблагъәх.

Мы фактмә узәнәгуенәу къаушыхъатырәр ижъ дәдә
лъэхъанхәм къащыкІэдзагъәу тхъэм пәуцужын, тхъэм
емыдәІун, тхъэм ебәныжын, цыфыр чым чІэуІулІэн е
жъушхъэм еІулІын мотивхәр адыгәхәм янарт эпоси,
яипәурә хъишъә зәфәшхъафхәми ахәльхәу щытзә, гру-
зинхәм я Амирани абхъазмә я Абрыскили цырыІохәу
щытхәзә, тиәрә ыпәрә лІәшІэгъухәм грекхәри адыгәхәм,
грузинхәм, абхъазхәм къалтыІесхәу, къахахъәхәу — къа-
хәкІхәу аублә. А лъэхъанхәм мы зигугъу къэтшЫыгъә мо-
тивхәри, ахәмә адакІоу, ижърә мыутІэ — (меот) адыгә
хабзәхәри грекмә Қавказым рахыхи, етІанә ежымә атхы-
жыгъә произведениехәм ащагъәфедәжыгъән фәе. Ащ тे-
тәу, «Нәсрен» — «Прометей» образыр Қавказым къышы-
хъугъәу, Қавказым иеу лъытапхъәу, грек Прометей нахыи
адыгә Нәсренә нахыжъынәу тенәгуе.

Нарт эпосыр Қавказым къышымыхъугъә фәдәу, Қав-
казым ициыфлъәпкъ горәми имые фәдәу, ар ижъкІэ Қав-
казым къирахъагъә фәдәу зыІохәрәр хәукъоу ары тә ты-
зэреплъырәр. Сыда пІомә, эпосәу «Нартым» купкІэу иІэ
цикләхәр зәхъылІэгъә цыфыцІэхәр—адыгацІэх. Ахәр зы-
хәт орәд — пшынәлтъә жъугъәхәр ежъ абзәкІэ адыгәхәмә
аусыгъәхәу зәрәштым үехъырәхъышәжынәу щытәп. Сы-
да пІомә, Қавказым пакІошъ, зәкІэ дунаем цыф лъәпкъ
тетәп (ежыхәмә анәмыкІэу) адыгабзә Іулъәу, адыгабзәкІэ
орәдхәри, пшынальәхәри, хъишъәхәри зәхилъхан ылъә-
кынәу. Арышъ, нартмә яхылІэгъә адыгә орәдхәри, пшы-
нальәхәри, хъишъәхәри, гущыІэжъ щәрюохәри — а пстәоу
ліыхъужъ нарт эпос хъурәр — адыгәмә ежъ аусыгъә Йоры-
Йотә памятник инәу щыт. Ар нахыпә орәд зауләу щыты-
гъәкъодыенкИи хъун, ау орәдхәр куашәхәзә лІәшІэгъубә-
хәм бәгъогъенхә, купышхо хъугъенхә фәе.

Мыщи, ыпшъәкІэ зигугъу къэтшЫыгъә Йофыгъохәми
тарыгъуазәзә, тә тІорәр: ліыхъужъ эпосәу «Нартхәр»
зығиғоу джы Қавказым щыпсәурә цыфлъәпкъыбәмә ахә-

⁷⁸ Епль: Хрестоматия по античной литературе, М., 1947, н. 610. Мыщ мы-
рәүштәу дәт: «Прометей» — по гречески обозначает «провидец», «прозор-
ливец».

лъы хъугъэм ыкупкI (иядро) адыгэмэ къахэкIыгъ, ар Кавказым къышыхъугъеу щыт.

Аузэ тиублэпIэ очеркэу «Нартхэр» зыфиIорэм нарт IорIуатэхэм яIoфыгъо заулэ къышыхъедгъеунэфыкIыгъ.

А п э р э р. Адыгэ лъыхъужъ эпосэу «Нартхэр» зыфиIорэм ижъ дэдэрэ лIэшIэгъу чыжъехэм къащыкIэдзагъеу адыгэ лъепкъым щыIэкIэ-псэукIеу, зэхэтыкIэ-шIыкIеу, гульытэу, гугъэ-гупшысэу иIагъехэр къегъэлъагъо.

Я т Iон э р э р. Нарт цIэ заулэу зимехъанэ къэдгъэлъэгъуагъери, ежъ терминэу «нарт» зыфиIорери адыгэмэ аусыгъацIэхэу щытых, а цыфыцIэхэмэ ежъ хэбзэ пытэ гъэнэфагъэ зыфриIэжъеу гъэпсыгъэ. Нартхэм яхылIэгъэ орэдхэр, пщынальхэр, хъишъехэр — адыгэ лъепкъ пстэуми аусыгъэ, зэдалэжъыгъэ лъыхъужъ эпос.

Я щ э н э р э р. Историем, археологием, топонимикэм, бзэшIэныгъэм яфактхэм къизэраушыхъатырэмкIэ, нарт эпосым ыкупкI (иядро) — адыгэмэ къахэкIыгъ, е фэшъхъафэу къэпIон хъумэ, непэрэ кавказ нарт эпос цIэрыIом адыгэпкъ пытэ гъэнэфагъэ иIэу щыт.

Я пл Iэ н э р э р. Кавказым ис цыфлъэпкъмэ нарт IорIуатэхэр зэлъашIэ. Ареу зэрэштым пае, лъыхъужъ нарт эпосым «кавказ эпоскIэ» еджэхэу хъугъэ.

Нартхэм яхылIэгъэ текстхэм Ioф адатшIэ зэхъум аш ятльэгъулIагъехэу ттхыжьыгъехэр зы тхыль шIыгъэу, «Лъыхъужъ эпосэу «Нартхэр», аш лъапсэу иIэр»⁷⁹ зыцIэ монографие урысыбзэкIэ къыдэдгъэкIыгъ.

Мы нартыцIэхэм, зэкIэ адыгэ эпосым къетIолIагъехэм анэфэшъхъафрэ шIошъихъуныгъехэр щыIэнхэкIи хъун. Ау сидрэ шIошъихъуныгъи емылъытыгъэу нафэр зы: адыгэмэ абзэкIэ аусыгъэ лъыхъужъ эпосышхо яI. Ары зигугъу шIыгъэн, зэгъешIэгъэн, зэхэфыгъэн фаер.

ТхэкIэ амал зимыIэ адыгэхэм яэпос лIэшIэгъухэм зэраIомэ-зэраIотэжьызэ къырыкIуагъ. А эпосым щыщэу я XX-рэ лIэшIэгъум къылтыIэсыжьыгъэу, 1946—1968-рэ

⁷⁹ А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, Краснодар, 1967, стр. 424.

Рецензии и рецензии:
1) Д. Г. Кэстан. Нартмэ яхылIэгъэ тхыль, газ. «Социалистическая Адыгей», Мыекъуапз, 23.VI. 1967; 2) проф. И. В. Мегрелидзе. Цеинный вклад в нартovedение, газ. «Адыгейская правда», Майкоп, 3.IX.1967; 3) А. М. Хъэнфэн. Щытхъу зыхуэфацэ лэжьыгъешуэ, газ. «Ленин нур», Черкесск, II.XI. 1967, УЗ АНИИ, том VII, Майкоп, 1968; стр. 139—149; 4) Джэгъулэ Джамболэт. Осэцко зибэ IoфиIагъ, газ. «Социалистическая Адыгей», Мыекъуапз, 14.XI.1967; 5) АПН (Агентство Печати Новости). Монография об эпосе «Нарты», газ. «Черноморская здравница», Сочи, 17.I.1968; 6) Владимир Владимиров. Монография об эпосе «Нарты», альм. «Кубань», 8, Краснодар, 1968, стр. 109—110; 8) проф. Ф. Бегиашвили. Нартхэр, журн. «Iуашхъэмакхуэ», 4, Налшык, 1968, н. 59—61.

ильтэсхэм тэ тыугъоижын тлъэкIыгъэхэр томиблымэ яд-
гъэкIужыгъэу апэрэу къыдэтэгъекIых⁸⁰.

Адыгэ эпосэу «Нартхэр» ильэсийшъехэм цыфмэ зэда-
лэжыгъэ культурнэ байныгъэшхоу щыт. Аш фэшI къы-
хетыутырэ текстхэм гуапэр яеу яджэнхэу тэгугъэ.

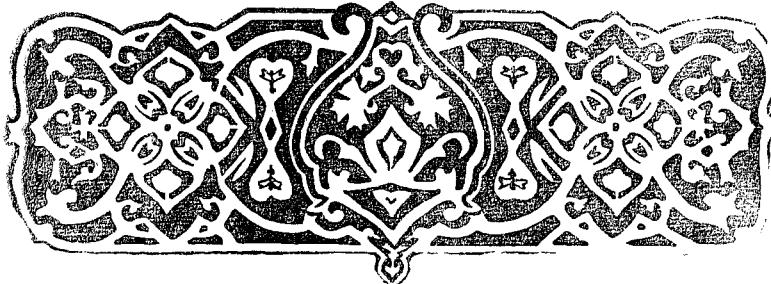
ХъэдэгъэлIэ Аскэр,
Филологическэ наукахэмкIэ кандидат.

Мыекъуапэ
1968.

---

⁸⁰ Адыгэ эпосым къытегущыIэхэрэм яплъ: 1) КIэрэцэ Тембот. Нартмэ ятхыдэжъхэр, «Адыгэ орзыйкъхэр», Мыекъуапэ, 1940, н. 12—14; 2) КIышо-
къуэ Алим. «Нарт хъыбархэр», Налшык, 1945, н. 3—7; 3) Кэстан Д. Г. Нарт-
мэ яэпос, «Адыгэ литературэ учебник», Мыекъуапэ, 1958, н. 42—60; 4) Теунов
Хачим. Литература и писатели Кабарды, Нальчик, 1963, стр. 2—40; 5) Шор-
тэн Аскэрбий. Нарт IуэрыIуатхэр, «Къэбэрдэй литературэ», хрестоматие,
Налшык, 1960, н. 3—16; 6) Бекизова Л. А. Черкесская советская литература,
Черкесск, 1964; 7) Дюмезиль Георгий. Нартхэм яхылIэгъэ хъишъехэр, Париж,
1930 (ФранцузыбээкIэ).

ТЕКСТХЭР

(1-82)

АДЫГЭ ОРЭДХЭР, ПЩЫНАЛЪЭХЭР,
ХЬИШЪЭХЭР

ТЕКСТХЭМ ЗЭКИЭЛЬЫКЮКІЭ-ГҮЭПСЫКІЭУ ЯІЭР

Нартхэм яхылІэгъэ адыгэ текст угъоигъехэр тхыль шыгъехэу адыгэ культурэм гъэшигъоныгъэ физиіэ пстэумэ апае къыдэтгъекіых. Ахэр фольклорнэ произведенияхэр къызэрхаутыхэрэ хабзэм тетэу шыгъех.

Шыкіэ гъэнэфагъэ хэлъеу томхэр гъэпсыгъех.

1. Текстхэр томиблымэ ягъекіугъех. Апэрэ томым «УблэпІэ очерк» дэт. Ащ адыгэ лыхъужъ эпосым нэгуасэ уфешы.

2. Текст пэпчъ номер и.

3. Текстхэр цикл-циклэу зэхэугъоягъех. А зы нартым анахьэу фэгъэхыгъэ текстхэр зы чыпІэ тшыхи, а нартым ыцІэкіэ циклым теджагъ. Я бэгъэ-мэкіагъекіэ циклыхэр зэфэдизхэп, адыгэмэ къахэтхыжын тлъекіигъэм арслытыгъ.

4. Якъэхъукіэхэр япэублэу, ягъэхъягъехэр къэзгъэлъагъохэрэй ащ алъыкіоу, якіодыкіэхэр якіэухэу циклкіоцымэ текстхэр ашызэкіэлтэекіох.

5. Том пэпчъ нотэкіэ тхыгъеу нартмэ яхылІэгъэ ордхэми пицыналъэхэми орэдышъохэр дэтых. Ахэмэ къаушыхъатырэр эпосым ыкупкі циклхэм пкы афэхъурэ произведенияхэр орэдэу къаю адыгэмэ зэрахэлъыр ары.

6. Том пстэуми комментариехэр адэтых. Ахэмэ циклыхэмэ ахэхъэрэ текстхэм япаспорт къагъэлъагъо: къэзы-іуагъэр, зытхыгъэр, къэбарэу пылтыр...

7. Яблэнэрэ томым «гущыІалъэ» дэт. Ащ ижърэ гущы-іэхэм ямэхъанэ къею.

8. Текстхэр анахь орэдыю, тхыдэютэ Іазэхэм къызэражыгъэм тетых, — ялъэпкъ жабзэхэри, якокіэ-шыкіэхэри апкы зэритых. Тхыдэ е пицынэлъэ зэфэшхъафхэр «зэпыдгъэшагъэхэп», «зэпытПулагъэхэп», дгъекіэрэ

кагъэхэп, ахэдгъэхъуагъэп, ахэдгъэкIыгъэп. Орэдымэ жыу гущыIхэр зэралытых.

Текстхэр къуаджэхэм ашатыхэ зэхъум зэу нафэ къытфэхъугъэмэ ашышыр: зы адигэ лъэпкыбзэм тет шынпикъэу гущыIэхэу орэдьIохэри тхыдэIуатэхэри зэрэшымытхэр е, нэмийкIэу къэПон хъумэ, «бжъэдигъу», е «кIэмыйгүе» е нэмийкI бзэ къэбзэ хэхыгъэ ахэмэ зэралумылтыр ары. Ащ фэшI, текстхэр ттыхэ зэхъум тэ анахъэу тынаIэ зытедгъэтыгъэр тэзгъэтхырэм ыбз ары ныIэп.

Филолог-фонетистмэ къыхэтыутырэ текстхэм ашюмытэрэз адигэ лъэпкъ къэIуакIэхэр халъэгъонкIи хъун. Сыда плюмэ, — а текстхэр шъхъадж къыIозэ зератхыжыгъэхэм тетэу къыхэтиутыжых. Зэрэдгъэунэфыгъэу, хэтрэ къэбарIуати къэIокIэ шэпхъэ гъэнэфэгъэ дэдэ тетэп. А зы нэбгырэм «аш», «джащ», «ай»; «жи», «жиIэри» «джэуап», «джыуап» ыIоу урехылIэ.

9. Адыгэмэ тхэкIэ амал зэрямыIагъэм пае, нартымэ яхылIэгъэ адигэ орэдхэри хъишъэхэри мытхыгъэхэу, зым адирэм фиIотэжьэз лIешIэгъу пчъэгъабэхэм къызэрахыгъэм къыхэкIыкIэ, ахэр зэтраIотыкIыгъэх. Ащ фэшIы зы нартым икъэхъукIэ, ыгъэхъагъэхэр, илIакIэ зэфэшъхъафхэу цIыфмэ къяIотэжьэу бэрэ урехылIэ. ГущыIэм пае, ащ фэдэу Нарт Саусырыкъо икъэхъукIэ къэIокIабэ иI. Зым Саусырыкъорэ Шэбатныкъорэ янэхэр зэшыпхъугъэх еIо, адирэм ахэр зэшыгъэхэу къеIуатэ. Ащ фэдэ нэшанэ хэтрэ цIыфлъэпкъи ифольклор хэлъэу щыт. ТапэкIэ научнэ IофышIэмэ а текстыхэм язэгъэшIэн нахь Iэрыфэгъу зэрафэхъуным фэшIы нахь джэуапышIу тызэрафэхъуным тыдеплъызэ, а къэIокIэ пстэухэри, тишIэ хэлъэу, къыхэтыутыгъэх.

10. Адыгэ лъэпкъ зэфэшъхъафхэмэ абзэ хабзэу хэлъым ельытыгъэу чыпIэхэм, нартхэм ацIэхэр зэтраIотыкIых: нат, нарт, натие, Басэ губгъ, Барсэ губгъ, Орзэмэс, Уазырмэс, Орзэмэдж, Уазырмэдж, Сэосырэкъо, Саусырыкъу, Саусырыкъу, Сосрыкъуэ... А зэтөтыхкIыныгъэхэри текстмэ къахэдгъэнэжыгъэх.

11. Нартымэ яхылIэгъэ ижъ дэдэрэ IорыIуатэхэм янхыбэхэр адигэ пстэури мыгошыгъэхэу, зы бын-унэгъошхохэу зышэтхэ лъэхъаным зэдаусыгъагъэхэу щитых. Ащ научнэ мэхъянэ лъапсэу иIэм тыдеплъызэ, адигэ цIыфлъэпкъ пстэури абзэкIэ зэгурыIохэу зэрэшытым пае, шапсыгъэ, бжъэдигъу, кIэмгуе,abdзэхэ, натхъоджэ, хъатикъо, хъакIуцу, къэбэртэе, бэслъынэи орэдьIохэм, тхыдэIуатэхэм нартмэ яхылIэгъэ текстхэр ежь

етаны, а лъепкъ пстэуми ащыщхэр Адыгейм зэрисхэм шъхъадж ыбзекІэ къызэриюжыгъэм тетэу вариантхэр яІехэу къыхэтутыгъэх. Ащ эпосым лингвистическэ географиес иїэри, нартмэ яорэдхэмрэ яхъишъэхэмрэ игъэ-къотыгъэу адигэмэ зэрахэлтыр нафэ къешы, вариантмэ ятврческэ банингъэ къаушыхьаты.

Текстхэу томхэмэ къадахъэхэрэм адигэ лъепкъ пстэуми ащыщ корректорхэр ядгъэджэжьхи, етланэ а текстхэр, тэрэзныгъэм лъэнэйкъо пстэумкИи нахь пэблагъэу зэрэхъунхэм пае, тиорэдьюхэм, тхыдэ юатэхэм етланни адэтыуплъэкіужыгъэх.

12. Адыгейм иллитературрабзэ иалфавиты тамыгъэу иїэмэ къамыхърэ макъэхэу, шапсыгъэхэмэ абзэ (натыхъуджэхэм, Пшызэ Юс шапсыгъэхэм, къушхъечІэс шапсыгъэхэм) къахафэхэрэр мыш фэдэу ттхынхэу дгъэнэфагъэх: «ч» ычІыпІэкІэ «къ» (къетыу), «кІ» — «кІь» (кІэ-къильгъ), «цІ» — «сІ» (сІыфы), «дЖ» — «джь» (ащыджьэ).

13. Тэ туугъоигъэ пициналъэхэм, орэдхэм, хъишъэхэм якъэюкІэ шъхъафхэу Къэбэртае, Черкесиен къашаугъоигъэхэм ащыщхэу къыхэтутыгъэхэр ежхэмэ яалфавиткІэ зератхыжыгъэхэм тетых, къэбэртэе-черкес алфавитыр Адыгейм иалфавит зэрэтекІырэр бэп. Ахэр анахъэу мыш фэдэх.

Адыгейм иалфавиткІэ:

Щ
Шъ
ШI
Жъ
Жъ

Къэбэртэе-черкес алфавитымкІэ:

Ш
Щ
ЩI
Ж
Жъ

14. Нартмэ яхылІэгъэ адигэ текстхэу тхыль зэфэшъхъафхэм къадэтхыжыгъэхэр, зи зэхъокІынгъэ афэтымышІэу къыхэтутыжыгъэх.

15. Томхэр къызыщыдекІырэ хэкум елъитыгъэу Адыгейм иллитературрабзекІэ комментариихэр ттхыгъэх.

Томхэр адэтхэмкІэ нахь зэфэдизхэ хъунхэм фэшы цикл цыкІухэр ятыдзэкІыгъэх.

Ащ фэд нартмэ яхылІэгъэ адигэ ЮрыЮтэ текст угъоигъэхэу къитетыдзагъэхэм гъэпсыкІэ къэбар кІэ-кІэу апылъыр.

ТЕКСТХЭМ ЗЭКИЭЛЬЫКИУЭКИЭ-ГҮЭПСЫКИЭУ ЯИЭР

Нартхэм ятеухуа адыгэ текстхэр зэхүэхъесауэ, тхылъзыбжанэ хъууэ, адыгэ культурэм гулъытэрэ гъэшцэгъуэ-ныгъэрэ хузицэ псоми папшцэ, фольклорнэ произведение-хэр зэрытрадзэ хабзэм тету, тхылъым къытыдодзэ.

Щыкцэ гъэнэхуам тету томхэр гъэпсац.

1. Текстхэр томиблым игъээгъяц. Япэрэй томым «Псалъапэ», «Щэдзапцэ очерк» итш. Очеркым адыгэ лы-хъужь эпосым нэйуасэ ухуещц.

2. Текст къэс номер щхъэхуэ ицэц.

3. Текстхэр цикл-цикли гуэшац. Азы нартым теухуа текстхэр зы цикл тшыри а нартым ицэр фээтшыжац. Якуэдагъ — я машцагъцэ циклхэр зэхүэдизкъым, адыгэм къахэтхыхын тлъекця текстырщ ар зэлъытар.

4. Нарт лыхъужьхэр къызэралъхамкцэ къышцидзэу, абы игъэхъамрэ и дуней тетыкцамрэ къэлъыкцуэрэ и къуэ-дыхыкцамкцэ иухыжу, дэтхэнэ зы циклми апхуэдэ ухуэ-кцэ ицэц.

5. Нартхэм ятеухуа уэрэдхэмрэ пшиналъехэмрэ я мэ-къамэхэр нотэкцэ тхыжауэ том къэс ярытиц. Ахэр щыхъэт тохъуэ эпосым и купшцэу циклхэм пкыы яхуэхъу произве-дениехэр уэрэду макъкцэ къыжакцэу адыгэхэм зэрахэлъыр.

6. Том псоми комментариехэр ярытиц. Ахэм циклхэм яхыхъэ текстхэм я паспорт къагъэлъагъуэ: къэзыкцутэ-жар, зытхар, абыхэм я гъашцэм теухуауэ хъыбар къэшц-хэр...

7. Ебланэрэй томым «псалъалъэ» дэтшц. Абы къуэдыха псалъэжь дыдэхэм я мыхъэнэр къеуа.

8. Текстхэр нэхъ уэрэджыцэ, Гуэрыкцутэмкцэ. Иэзэхэм къызэрыйжакцэжа дыдэм тету тхыжащ, — я лъэпкъыбзэри, я къэпсэлъыкцэ щхъэхуэхэри зэрыштытауэ къэдгъэнэжаш. Хъыбар е пшиналъэ зэпэшхъэхуэхэр зэпыдгъэувакъым, дгъэшцээрэшцакъым, яхэдгъэхъуакъым, яхэдгъэшцакъым. Уэрэдхэм я ежухэр ягъусэж.

Текстхэр къуажэхэм щатхым щыгъуэ зыуэ нахуэ къытхуухъуахэм ашыщ: зы лъэпкъыбзэм тету пэжу псальтэхэу уэрэджыIэхэри IуэрыIуэтакIуэхэри зэрышымытхэр е, нэгъуещIу жыпIэмэ, «бжьэдигъу» е «кIэмгүие» е нэгъуещI бзэ къабзэ щхъэхуэ зэралумылтыр ариц. Абы папшIэ, текстхэр щытхым дэ нэхъыбэу ди нэIэ зытедгъетар дэзыгъэтхым и бзэр, и къыжыIэкIэр тэмэму зэрытхыныр арш.

Филолог-фонотистхэм къытеддзэ текстхэм яфIэмитэрэз адыгэ лъэпкъ къыжыIэкIэхэр халъэгъуэнкИи хъунщ. Сыту жыпIэмэ, — а текстхэр IуэрыIуатакIуэ къэс щхъэхуэу къыжиIэхэр зератхыхам тету тыдодзэж. Зэрыдгъеу-нэхуаши, дэтхэнэ IуэрыIуэтакIуэри къэIуэтэкIэ щапхъэ гуэрим иткъым. А зы IуэрыIуатакIуэм «аш», «джащ» «ай», «жи», «жиIэри», «жеIэри», «джыуап», джэуап жиIэу урохъэлIэ.

9. Адыгэхэм тхыгъэ зэрамыIам къыхэкIыу, нартхэм ятеухуа адыгэ уэрэдхэмрэ хъыбархэмрэ мытхауэ, зым адрайм хуиIуэтэжурэ лыщиIыгъуэ бжыгъэ куэдхэм къызэрыкIуэцIырахам къыхэкIкIэ ахэр зэтемыхуэу жаIэ хъуаш. Абы къыхэкIкIэ, зы нартыр къызэралъхуа, абы игъехъахэр, и лIэжкыIар зэтемыхуэу цыхухэм къаIуэтэжу куэдрэ урохъэлIэ. Псалъэм папшI, апхуэдэу, нарт Сосрыкъуэ къызэралъхуа щIыкIэр зэмыфэгъу куэду къапсэль. Сосрыкъуэрэ Щэбэтныкъуэрэ я анэхэр зэшыпхъуу щытауэ зым жеIэ, адрайм ахэр зэкъуэшахэу къепсэль. Дэтхэнэ цыху лъэпкъми и IуэрыIуатэм апхуэдэ нэшэнэ хэлъщ. Научнэ лэжъакIухэм а текстхэр ди япэкIэ нэхътишу зрагъещIэн щхъэкIэ дэIэпрыкъуэгъуфI дазэрыхуэхъуным дыпылъурэ, а къэпсэлъыкIэ псори, къытеддзащ.

10. Адыгэ лъэпкъ зэпэшхъэхуэхэм я бзэм хабзэу хэлъым ельытауэ щIыпIэхэмрэ нартхэм я цIэхэмрэ зэтемыхуэу къапсэль: нат, натие, Басэ губгъуэ, Барсэ губгъуэ, Орзэмэс, Уазырмэс, Орзэмэдж, Уазырмэдж, Сэосырэ-кью, Саусэрыкъу, Саусырыкъу, Сосрыкъуэ...

Апхуэдэу зэтемыхуэу къызэрыжайIэхэри текстхэм къахэднэжаш.

11. Нартхэм ятеухуа ижь дыдэ IуэрыIуатэхэм я нэхъыбэр адыгэ псори мыгуэшашауэ, зы бын-унагъуэшхуэу щыщыта зэманым зэдаусаш. Абы научнэ мыхъэнэ лъапсэу иIэр къэтлъытэри, адыгэ лъэпкъ псори я бзэкIэ зэгурыйIуэу зэрышытам щхъэкIэ; абы нэмыщIауэ а лъэпкъ псоми я щышхэр Адыгейм зырисхэм щхъэкIэ, шапсыгъ, бжьэдигъу, кIэмгүие, абэзэхэ, натхъуаджэ, хъэтыкъуей, хъэ-

кIуф, къэбэрдей, бесланей, уэрэжыIэкIуэхэм, ЙуэрыIуэтакIуэхэм нартхэм ятеухуа текстхэр еzym щхъэж и бзэкIэ къызэрыжиIэжам тету, вариантхэр яIэу къиттедзащ. Абы лингвистическэ географу эпосым иIэри, нартхэм я пышнальхэмрэ я хъыбархэмрэ лъэхъэнэ жыжьэм къызэрыщежъар къегъэлъагъуэ, вариантхэр абыхэм я творческэ беягым и щыхъэтш.

Текстхэу томхэм къитрадзэхэм адыгэ лъэпкъ псоми ящыц корректорхэр ядгъэджэжхэри, етIанэ а текстхэр лъэныкъуэ псомкIи дгъэтэмэмэн щхъэкIэ, ди уэрэджыIэкIуэхэмрэ ЙуэрыIуэтакIуэхэмрэ аргуэру зэ хэдгъэплъэжаш.

12. Адыгейм и литературэбзэ алфавитым дамыгъэу иIэхэм къамыщтэ макъхэу, шапсыгъхэм я бзэ (натхъуаджэхэм, Пышэ Йус шапсыгъхэм, къурш жъэгъум щIэс шапсыгъхэм) къахэхуэхэр мыпхуэдэу ттхыну тедубыдаш: «ч» ышIыпIэкIэ «къ» (къетыу), «кI» — «къ» (кIэкIыигъ), «ци» — «сI» (сIыфы), «дж» — «джъ» (ащыдджъэ).

13. Къэбэрдейм, Шэрджэсым щызэхуахъэса пышналъэхэмрэ хъыбархэмрэ къэпсэлъыкIэ щхъэхуэу яхэлъыр зэрышту къэдгъэнаш, а текстхэр еzym я алфавиткIэ зератхам тетш.

Къэбэрдей-шэрджэс алфавитыр Адыгейм и алфавитым зэрытекIыр куэдкъым. Ахэр мыпхуэдэш.

Адыгейм и алфавитымкIэ Къэбэрдей-шэрджэс алфавитымкIэ

Щ	Щ
ШЬ	Ш
ШI	ЩI
ЖЬ	Ж
ЖЪ	Жъ

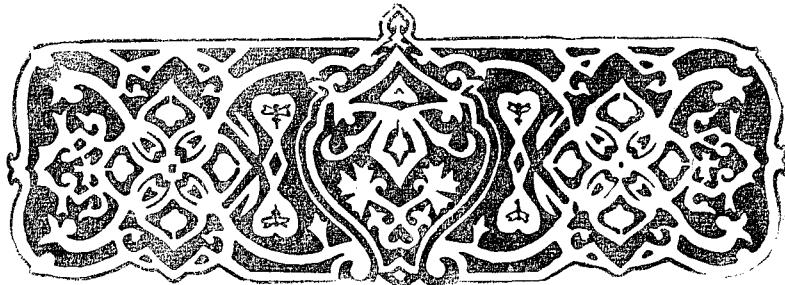
14. Нартхэм ятеухуауэ адыгэ текстхэу тхыль зыбжанэхэм къитхыжахэр дыхэмымлэжыжу къитеддзэжаш.

15 Томхэр щытрадзэ хэкум ельытакIэ Адыгейм и литературэбзэкIэ комментариехэр етташ.

Томхэр, Іэмал, зэриIэкIэ нэхъ зэхуэддзи тиIын щхъэкIэ, цикл нэхъ инхэм нэхъ цIыкIухэр еддзылIэурэ зэдгъэзэхуаш.

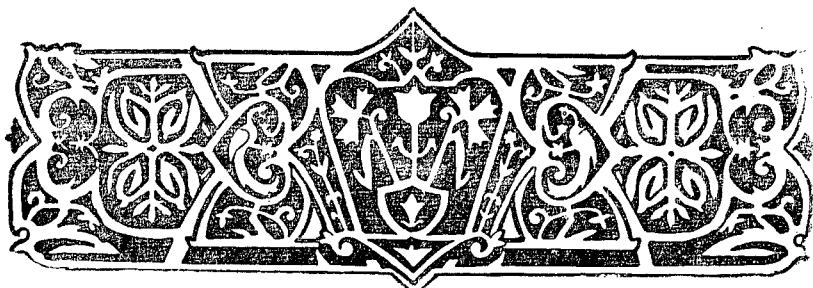
Апхуэдэш нартхэм ятеухуа адыгэ ЙуэрыIуатэ текстхэу зэхуэхъэсауэ къитеддзахэм я щытыкIэр кIэшIу.

А П Э Р Э Ц И К Л

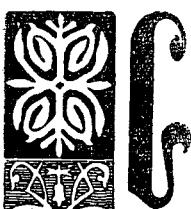
СЭТЭНАЙРЭ
ОРЗЭМЭДЖРЭ

1. СЭТЭНАЙ-КЪЭГЬАГЬ

(Хъатикъое текст)

этэнай-гуашэм къэгъэгъэ дахэ горэ, Пыш-
зэ Іушъо, мэзблыгу горэм къотэу къышилъэ-
гъугъ. «Мыш фэдиз зидэхэгъэ къэгъагъэр
тиунэ пчъэІупэ ІузгъэІыстенышь, зыльэгъур-
рэм ыгъэшІагъо Йорэт!» — ыИуи ядэжь къы-
хыгъагъ, аІуагъ. Къыхьи чым хигъэІы-
стагъ. Ыужырэ мафэм ащ еплъымэ — ыт-
хяпэмэ загъечэрэзыгъ — гъугъэ. Ари Сэтэнай-гуашэм
лъэшэу шІоигъуаджэ хъугъэ.

Зэгорэм а къэгъэгъэ дэхэ дэдэм фэдэ къыхьи: «Ыіп-
рэр мыхъугъэми мыдырэр хъунки хъун» — ыИуи, ятІо-
нэрэу етІани ыгъэІыстагъ. Ари гъугъэ.

Ящэнэрэу къыхьи: «Ыіпэрэхэм афэмыдэу мыр мыгъун-
ки хъун, — ыИуи, пчъэІупэм ІуигъэІыстагъ. Аши ытхъа-
лэхэм зыкъырагъэІыхыгъ.

Сыд пае мэз блыгум зэрэпсаухэу къосымыгъэтыгъэх!»
— кіэгъожыгъэу ышъхъэ филожыгъ. ОшІэ-дэмышІэу
ошъуапщэхэр къытезэрэхъхи, ошхышхо къещыхъ. Нэу-
жырэ мафэм еплъымэ: Сэтэнай-гуашэм икъэгъагъэ гъэ-
шІэгъонэу зыкъыІэтыжыгъ.

ГушІуагъэ Сэтэнай-гуашэ. Ошхыпсым къэгъагъэм
ыпсэ арэуштэу къыпигъэКіэжыгъ.

Арэуштэу аперэу цІыфмэ псым шІуагъэу иІэр къа-
шІагъ. «Псыр — псэм фэд» — нартмэ аІуагъ.

2. СЭТЭНЕЙ-ГЪАГЬЭ

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэм я кІуэдыхыгъуэр Сэтэнейт, жаІэ, зытепсэ-
хар. Сэтэней нарт лІыхъужхэм я лІыгъэшІэгъут, гъуэгу
теувамэ я зекІуэгъу Іушт, бий къашытеуэм я удындзэгъут,

губгъуэм ихъамэ, бэв чэнджэшакIуэт, щакIуэну кIуахэм
пшерых гъуэгуанэр яхуигъенэхурт.

Идакъым, жаIэ, зэгуэрым Нэсрэн и къуэ Щокъалым
Сэтэнейр нарт анэу илъытэни, и чэнджэшым едэIуэни.

— Дэ дылIмэ, лы унафэшIи дийапхъэш, — жиIагъат,
жаIэ, Щокъал. — Фыз дэубзи, лы бзэмIи зэхуэдэш!

Ар Сэтэней гуашэ щызэхихым, губгъенышхуэ єшI. Зы-
зэшIекъуэри Къэнжалыщхэ пхащIэ мэIэпхъуэ.

Зэгуэрым, жеIэ, нарт хэкум уэгъу бзаджэ къитеуат.
Псы ежэххэр игъущIыкIат. Псынхэми къапыткIу къу-
дейт.

Нартхэр зэхуэсри тхъэлъэIу ящI. ЕрагъкIэ зэхуахъэс
Iусыпс, лэпсыпхъэ. Дакъэжь мафIэ инхэм щыпалъэ лэ-
гъуп зыбжанэ. Я Iусыр къэмыщIу, мафIэр щIесыкI. Лы
халъхар мывэу, лэгъупхэр йоващIэ. Къажыхъаш, нажы-
хъаш нартхэм — Иэгъуэ-благъэм щагъутакъым псы ткIу-
эпс. Щымыхъужым, Ахумыдэ ягъакIуэ псыхъэ Къэн-
жалыщхэ лъапэ псынэм.

Ахумыд Къэнжалыщхэ лъапэм нэблэгъауэ къызэхех
тури псэри Iэпызых уэрэд:

Уей, уей,
Уэ гъэгъа щхъэ умэ,
МышIэплъыр зи нэ вагъуэ,
Данагъуэр зи къэухь,
Бгыщхъэ уэс нэхунэ,
Нэхэр зыгъэгуфIэ,
ГурыфIыгъуэ Iэт,
Нарт лыгъэ тыгъэ,
ГъашIэр зыгъэдахэ,
Хэт къоплъами къыдохъэх,
Хэти пхуогущкIэшI.
Щалэгъуэ гурыль,
Гухэль тыгъэ лъапIэ!

Ахумыдэ къоувыIэри и Пээ ижыхъауэ йодайуэ уэрэ-
дым. Йодайуэ игу хыхъэпауэ. Уэрэдыр зээуэ зэпыуат. ЗеIэ-
жьэ зытэлайкIэ къызэхихыжын игугъэу. АрщхэкIэ, зэ-
химыхыжу, цыхубзыр дохьэ бгы лъапэ уэхым. Ильагъу
псор пщIыхъэпIэми бэяну илъагъуми къыхуэмымщIэу,
хоплъэ Ахумыдэ и нэгум къыщIэлыдэ гъэгъахэм. Псыхъэ
къызэрыкIуари имышIэжу, хотэрэз ар гъагъауэ зэшIэ-
бырыбэ удз щабэм.

Пэплъаш нартхэр зыбжанэрэ Ахумыдэ къэкIуэжы-

ним. Йусри кІэресхъэ, лы халъхъар елыпщI. Щымыхъужым, Ахумыдэм кІэлъагъакIуэ Малычыпхъу. МакIуэ ар пIашIэу. БгуэцIым зэрынэсу, аргуэрым къызэхех уэрэд жыгъырур. Къызэхехри къызэтоуыIэ. Игу хыхъепауэ йодаIуэ уэрэдым:

Уей, уей,
Уэ гъэгъа щхъэ умэ,
МышIэплъыр зи нэ вагъуэ,
Данагъуэр зи къэухь,
Бгыщхъэ уэс нэхунэ,
Нэхэр зыгъэгуфIэ,
ГурыфIыгъуэ Iэт,
Нарт лыгъэ тыгъэ,
ГъашIэр зыгъедахэ,
Хэт къоплъами къыдохъэх,
Хэти пхуогушкIэшI,
ЩIалэгъуэ гурылъ,
Гухэль тыгъэ лъапIэ!

Уэрэдыр зэпыуат зытэлайкIэ. Малычыпхъу зимыIэжъэжу, бгы лъапэ псынэм хуеунэтI. АрщхъэкIэ, уэх бгъуэцIым зэрынэсу, гъэгъа зэцIэпшIыпшIэм абы и нитIыр къышапхъуэ. Хэплъэ хтыдджэбзыр гъэгъа бырыбхэм. Илъагъур пшIыхъми бэянми имышIэу хоплъэ.

Пэплъахэц абы нартхэр, жаIэ, куэдрэ. Пэплъахэц — ар къекIуэжынэм хуэпIашIэу. Йусыр кІэресхъэ, лы халъхъари елыпщIри Йугъуейр лэгъупхэм къашхъэцх.

Щымыхъужым, арыххэу, Йадииху унафэ хуашI нэхъ щIэхыIуэу псыхъэ кIуэну, зимыплъыхъу къэсыжыну!

Арати, иожье Йадииху бедакъыжытIыр ІэшIэлъу. МакIуэ епIэцIэкIыу. БгъуэцIым зэрынэсу зэцIоувыIыкI. ИувыкIащи мэдаIуэ. Уэрэд зэдаIуэр игу хохъэ, и псэр ихъэхуаши и лъэ имыкIыжыфу мэдаIуэ:

Уей, уей,
Уэ гъэгъа щхъэ умэ,
МышIэплъыр зи нэ вагъуэ,
Данагъуэр зи къэухь,
Бгыщхъэ уэс нэхунэ,
Нэхэр зыгъэгуфIэ,
ГурыфIыгъуэ Iэт,
Нарт лыгъэ тыгъэ,
ГъашIэр зыгъедахэ,
Хэт къоплъами къыдохъэх,

Хэти пхуогущкIэшI,
ИЦалэгъуэ гурылъ,
Гухэль тыгъэ лъапIэ!

Иадииху зыхуэмьIыгъыжу хуэпIашIэ а уэрэд жыгъырур зыгъэIум. Зыри къыфIэIуехужкъым. Псыхъэ къэкIуаи имышэж, бедакъыжкитIыр IещIох. И гupsэхугъэм зэшIиIетауэ йожэх бгъуэшI задэм. Хольадэ гъэгъа бирыйхэми зэуэ йобзахэ бгы куэшI ушIам. ЗырашэкI щабэу, ицIемышыжыну Iауфэ удз гъэгъа Кырхэм, а пщащэр. Илт ар гууэшIу гъэгъа куэшI щабэм. Доплъейри ильягъур уафэш. Уэгу щхъуантIэм тосыкIхэ щабэу, къыу хужьу фIэкIа къыпхуэмьIену, пшэху Iэтэ быбхэр...

ПэплъахэшI нартхэр Иадииху гуэрым. ПэплъахэшI къигъэзэжыным хуэпIашIэу. АрщхэкIэ къимыгъэзэжур, яIусыр кIерессхэе, лы халъхьари есыпэ кIагъуэу.

Сытыр амалт?—лэгъуп кIерисхахэр фIахыж гъушI лъохъщхэм. Я шы-уанэ зэшIалъхэри мэшэс. Зэрынарту ныдошэсикI.

Куэдрэ кIуа, машIэ зэпача, зы теуэгъуэфIым Къэнжалишхъэ бгъуэшIым нэсахэу къызэтоувиIэ. Уэхым къиIукI уэрэдьр лъыхъужхэм ягу хохьэ, я псэр итхъэкъуауэ зэшIокIуэ. ЗыдэкIуэн хуейр ящыгъупщэжкауэ шым зырадзыхри заIэжьэ. Умээхыпауэ йодайуэ нартхэр апхуэдизу ахэр зытхъекъуа уэрэд жыгъырум:

Уей, уей,
Уэ гъэгъа щхъэ умэ,
МышIэплъыр зи нэ вагъуэ,
Данагъуэр зи къэухь,
Бгыщхъэ уэс нэхунэ,
Нэхэр зыгъэгуфIэ,
ГурыфIыгъуэ Iэт,
Нарт лъыгъэ тыгъэ,
ГъашIэр зыгъэдахэ,
Хэт къоплъами къыдохъэх,
Хэти пхуогущкIэшI,
ИЦалэгъуэ гурылъ,
Гухэль тыгъэ лъапIэ!

Уэрэдым кIуэ пэтми лъагэу зеIэт. Хъуреягъыр — нэр зыдынэп лъысыр — абы къыдозэрбээ. Нартхэм замышIэжу зэхэтши уэрэд жытырум щIодэIу. И пIэ икIыфын къахэмьIуу, макъ бзэрэбзэм иIэт уэрэдым псори дихъэхат.

Абдежым Іашэмэз и бжьамийр зыІуелъхъэри уэрэдым дожьу. Абы щыгъу нартхэм къыхадзэ уэрэдри зэдаІэт. ЯІэт къуахъуэпсихъуэр къадэпсалъэу. Нартхэм я уэрэд жыгъыру макъыр зэхахри Ахумыдэ сымэ зыкъащІэж. Ахумыди, Малычыпхъуи, Іадиихуми уэрэдир къыхадзэ гъэгъа бырыхэм къыхэтэджыкІауэ. Нартхэр абыхэм яхуопльэри гъэгъа хъэлэмэтыщэхэм я нэр къышапхъуэ. Залхъуатэри шыхэм мэшесыиж. Уэх бгъуэшІым йолъадэхэри лыжъ гуэр къалъагъу кхъашхъэ сыйнам бгъурысу гъыбзэ жиІэу. Нартхэр абы къоувэкІри жиІэ гъыбзэм щІодэІу зыхуахынынур ямышІэу. Абы къабгъэдохъэж Ахумыдэ сымэ узд гъэгъа Іерамэ зырызыхэ яЫыгъу.

— Хэт мыр зи кхъэр, тхъэмадэ, хэт и гъыбзэ а уэ жыпІари? — йоупшІ Іашэмэз.

Лыжъыр нэшхъеийү къидоплъей. И псалъэхэр ерагъ-кІэ зэпищэ къудейү къыжелІ:

— Уэ сыйкІэ ухуей абы? Ар сыйкІи зэхозгъэшІыкІын, си щІалэ?

— Дыхуэмеймэ дыноупшІынтэкъым. КъыджецІэмэ зэхэтишІыкІынц.

— Нартхэ ди анэрш, си тІасэ, араш зи гъыбзэ жыса-ри.

— Сэтэней-гуащи?!

— Араш... Гупсысэу щыІэр и Іущагът, дахагъэу щыІэр и сурэтт...

Нартыжъхэм ди лыгъэшІэгъут, гъуэгу дытехъамэ ди зекІуэгъу Іушт, бий къышиттеуэм ди удындэгъут, губгъуэм дихъамэ, ди бэв чэнджэшт, щакІуэ дишамэ, дигъэпшэрыхът.

Махуэм тхуэдыгъэт, жэцым тхуэмазагъуэт...

Мо гъэгъа фльагъухэр араш зи фэеплъыр...

Сэтэнейц ахэр зыхуэкІар...

Тіо ней мэгъагъэ... Тіо ней щІэрашІарт Сэтэней гуа-ши зи махуэм... Арат абы дыщІеджэри СэтэнейкІэ... — Лыжъым и напІэхэр зэуэ къыфлохуэх, и щхъэри мэлъэны-къуабэ. Къэплъэжыфакъым лыжъым и нитІыр...

Сэтэней и кхъэм бгъурылъу щІалъхъэжащ нартхэм да-дэм и хъэдэр. Ахумыдэ сымэ яЫыгъа узд гъэгъа Іерамэхэ-ри тралъхъащ абы и кхъашхъэм...

Нартхэр, жаІэ, гъэ къэси тІо ней Къанжылыщхъэ лъа-пэ щыхузэхуэсу щытауэ Сэтэнейхэм я гъагъэгъуэм ири-хъэлІэу, я уэрэдир жыгъырууэ яІету:

Уей, уей,
Уэ гъэгъа щхъэ умэ,
МыщIэплъыр зи нэ вагъуэ,
Данагъуэр зи къэухъ,
Бгыщхъэ уэс нэхунэ,
Нэхэр зыгъэгуфIэ,
ГурыфIыгъуэ Iэт,
Нарт лIыгъэ тыгъэ,
ГъашIэр зыгъэдахэ,
Хэт къаоплъми къидохъэх,
Хэти пхуогушкIэшI,
ЩIалэгъуэ гурыль,
Гухэлъ тыгъэ лъапIэ!..

3. ОРЗЭМЭДЖЬРЭ ИМЫСРЭ ЯКЬЭХЪУКІЭ ХЬИШЬ

(Шапсыгъэ текст)

I

Натыхэмэ зы дышъэ чыг горэ яIагъэу къайлтэжбы. А дышъэ чыгэр къызэрыкIоу щытыгъэп: нэпэ зы мыIэрысэ къыпыкIэти, пчыхъэ рэхъуфе игъо рэхъущтыгъэ. А мыIэрысэм етIуани щэн-сэн² гъэшигъон хэлъыгъ: изыбгъу — плъижьыгъэ, изыбгъу — фыжьыгъэ, —

Шъузы мылъфэм
Фыжъэр зэрэIофэу —
Шъхъац дэнэфэу
Пшъашъэ ащ къыфэхъу,
Шъузы мылъфэм
Плъижъэр зэрэIофэу
Шъэофышху —
Нат шъаор къельфы!..

Ау а мыIэрысэм натымэ гу щамыфэу, чэшрэ атыгъоу, зытыгъурэри къашIэн амыльэкIэу рэхъугъэ.

— Ыхы джы! Шъыд шIэгъэн фаер?! — натымэ аIуи, хасэм щытэгушщIагъэх.

— Къэрэгъулэ пэгъэуцогъэн фае! — аIуи, къэрэгъулэ фашIыгъ. Ау аши зи ишIуагъ къэкIуагъэп: чэш къэси мыIэрысэр мэбзэхы.

Пэнэ чэу лъагэ къешIэкIыгъэн фае! — аIуи, пэнэпсIэ чэу къырашIэкIыгъ. Ау аши зи ишIуагъэ къэкIуагъэп: чэш къэси мыIэрысэр мэбзэхы.

— Щыудзэ къедгъэуцокIын! — аIуи, щыудзэ къыра-

гъэуцокІыгъ, ау ари пкіеч. ТыгъуакІом ылъи, ылъэужи тэплъэнхэ алъекІырэп!

Аугозэгъо бэрэ хэтыгъэх.

Татэмкъо натым къуитІу иIагъ. Нахыжъым Пыджьэ ысIагъэр, нахыкІэм — Пызыгъэшъ. ЗэшитІор сIэрыIоу, — щымыохъурэр — ящабзэу, пызыбзыIрэр — якяат. Ахэр рэкIуагъэхэу нат ядышъ чыг еплъыкІохэу чэшым щысыхэзэгъо, нахыжъэр рэчыягъэ, нахъ улэугъэу кыкІэкІын. Ищэрэ ибзэрэ зэIульэу нахыкІэр щысызэгъо, тхъакъуиш къэбыби нат ядышъэ чыгы къитетIысхъагъ.

— Ыхы джы! Шъыд шIэгъэн фаер?! — ыIуи, бэрэ емыгущиcсэу, еуи язы горэ ыуIагъ.

Тхъакъуишмэ заIэти рэбыбыжыгъэ, дышъэ мыIэры-сэри зыдахыгъ.

— Тхъакъо уIагъэм лъэу кыкІэчыгъэр иIэплъэкI фыжыджьэ Пызыгъэшъ къышти, еджи ыщынахыжъ кыгъэущыгъ. Мары, мары рэхъугъэр иIуи, къалъежъагъэх. ЛыгъуаткІоу кыкІэткІугъэм рыгъуазэхэзэгъо, ХымутиIэ Iушъо къэсыгъэх. Ай дэжым ужыри рэкIодыгъэ.

— Ыхы, — ыIуагъ Пызыгъэшъ, — орырэ сэрырэ а зытымрэ а зы нымрэ такъыхэкІыгъ. Ау зыхъуджэ, тыгъуакІор зыфэдэр зэтымыгъашIэу дгъэзэжымэ тэрыкИи — напэп, тянэ-тятэхэмкии напэп. Мы тхъакъуишэр мы хым хэхъажыгъэх. Сэ аш салъыхэхъащ. О хыIушъом къышысажж. Зы ильес къышысажж. Къэсымыгъэзэжымэ — сыйчи-мыIэжьдже лъйтэ, — ыIуагъ.

— Хъун, — ыIуагъ адьрейми. — КІо, хыбгъэми хыкІэми щылъыхъу. Гъогумаф! — ыIуагъ ышынахыжъи.

Нат Пызыгъэшъ еуи хыр зэгуигъэуи, хыкІэм ехыгъ. Ехи еу рэкIомэ рэкIогозэгъо зыунэ фыжь дахэ горэм ыуIагъ, ыгу хъоо-пщао горэм дэтэу. Үнэм еблэгъагъэ къодьеу, зыпкъ зыпчэгъухэу зэщибл къылъихъи:

— Фэс апши! — къираIуагъ, шъхъэкIафэ къифашIэу къыдэзэкIуагъэх, шъхъагъытэуи зыкъыфашIыгъ.

Зым къумыгъан лэджьэн ыIыгъэу, зым IэплъэкI чэсэй ыIыгъэу пшъешьиitу къихъи, хвакІэм зырагъэтхъакІыгъ.

Іанэр къизахырэм, а Іанэу къахыгъэу ылъэгъурэм, щыхн зэгъэфагъэу тэлъым нэмыхкІэу, етIуани нат дышъэ чыг къыпыкІэрэ мыIэрыси тэлъэу кыкІэкІыгъ.

— «Ыхы джы! Рэхъурэр шыи шIагъу! — еIошъ, нат шъаор щыс. — Зэрэхъурэмдже, сиIоф зыдэшыIэ дэдэм сыйчэфагъэу хъугъэ!...»

Къагъэшхагъ, къырагъэшъуагъ; зэхэсыгъэх, зэхэтыгъэх. Арыти:

— Тэ Псытхъэ-гуашэ тырибын: зэшиблырэ зэшыпхъуи-щирэ тэхъу, — къираIуагъ натым. — Попэн хъумэ, шыд пае шъэф тиIэн, — о плъэгъурэр тэ тшыпхъуитIуары, ящэнэрэр уапашхъэ къихъан ымылъэкIынэу щыт, — къираIуагъ натым.

— Шыд илажь, джэуапэ сывэрэхъун щыIакъомэ? — Iуагъ нат Пызыгъэшъы.

— Ай Иоф зытэти къэтIон, — Iуагъ — Псыхъо гуашэм ыкъохэмэ, — мыемыкIумэ...

— КъашъюIо, — Iуагъ хъакIэм.

— Щыпхъуиш псэогъу лъыхъухэу Натие тхъакъуашъор зытырадзэмэ быйхэу яхэбзагъ, натымэ ядышъэ чыг къыпыкIэрэ зымафэ мыйэрысэр къахъэу. Ау ыджын нэс зи къалъыкIогъагъэп. Мы аужырэ быйгъом зэшыпхъуишмэ анахыкIэ «Мыгъэзэш-гуашэр къаIагъэу, иIэзэгъу паплъэу, лъэр къыкIэчэу пIэм хэль, — къираIуагъ.

— Адэ, шыд аш иIэзэгъор? — Iуагъ натым.

— Ай иIэзэгъу бгъотынэу щытэп, — Iуагъ. — Ай иIэзэгъор ежь лъэу Натие щыкIэчыгъэм щыщ, — Iуагъ.

— Арымэ, — Iуагъ натым, — ай кIэчыгъэлъ щыщ сэси!

Иджыбэ иIэбэжки IэплъэкI фыжъэу тхъакъом ылъ щыщ зыхэлъэр къышти, агъэусIыни пшъашъэм иуIагъэ зыщафэм, Мыгъэзэш гошэ дахэр псау-таоу рэхъужыгъэ.

Псытхъэ-гуашэ ыкъохэр лъещэу рэгушIохи:

— ХыкIи кIылъи уизэфэд,
О фэдэлI тэ тлъэгъугъэп! — Iуагъ.
О тицыхъуиши моу къахади
Угу зэIурэр — къиоттын!

— Ашыгъум, — Iуагъ натым, — згъэхъужыгъэр къисэшъут.

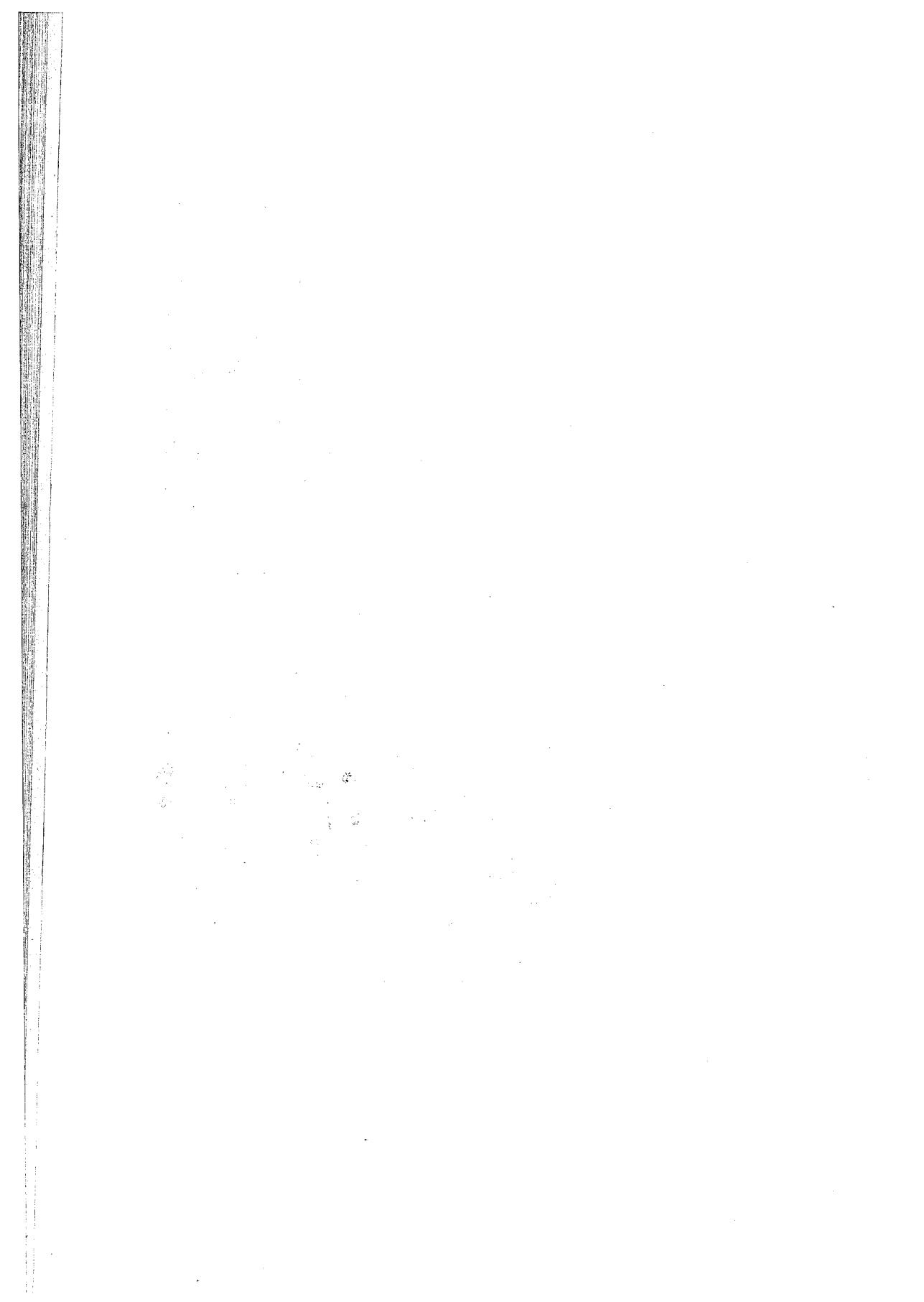
— Бгъэхъужыгъэр Мыгъэзэш гуашэш, Мыгъэзэш гуашэр — уIахь маф, — аIуи, зэшыпхъуишмэ анахыкIэ дэдэр нат Пызыгъэшъы иIахь мафэу къиратыгъ.

Ай тэтэу кIылъэм икIыгъэ натымрэ хыкIэм щыпсэу-рэ гуашэмрэ зэIукIэхи, ялъэпкъхэмджэ зэIахылхэу рэхъугъэх.

Нат Пызыгъэшъ етIуани къагъашIуи къалъити, етIуани ецхэ-ешъуи къифашIыжьи, Мыгъэзэш-гуашэр игъу-сэу къирагъэжъэжьыгъ.

Нат Пызыгъэшъы хым къизэкIыжьым, апIэдизым

къежьэу нат Пыджьэ щытыгъэти, рэгуши: «Зэ упсаоу къебгъээжыгъэмэ Йофэп!» — ыи, нысэри ягъусэу иэбгыришэри ядэжбы къизэдэк Йожыгъэх. Чэш-мэфиблэм натымэ яхъэгуш Йо-къогуш Йуагъ: ешхагъэх, ешъуагъэх, уджыгъэх, афэш Йэнэу къагъэнагъ щи Йэп.

Къизэхэнэжыгъэхэу псэухээ, Мыгъэзэщ шъеуит Йу къизэдыфэхъугъ: зым «Орзэмэджь» фаусыгъ, адрэм «Имыс» ра Йуагъ. Йужым Мигъэзэщкъо Орзэмэджьре Имысрэ лы пащэхэу Натие къитэджэгъагъэхэу адигэмэ къа Йотэжбы.*

II.

Натхэмэ ямы Йэрысэ дышъэ чыгы щэн-сэн зэмил Йэу-жыгъохэр хэлъыгъ. А чыгым ильэсэм зэгъогъо гъэ мэзихым игъорыгъо-мэки э тэки йоу хахъоу, адирэ мэзихым игъорыгъо-мэки э тэки йоу хагъоу — зы мы Йэрысэ ышъхашыгу дээдэ къыпык Йэуштыгъ. Итаплъеки, иингъэки адирэ зымэфэ дышъэ мы Йэрысэ зэмышъогъум фэдагъэп, — нахыифоу, нахь нэмий Йэу, нахь пытэу рэхъуэущтыгъэ.

Сэтэнай-гуашэ а мы Йэрысэм щэн-сэнэу хэлъэр ыгъэу-нэфыгъэуштыгъ. Апэрэ чы Йэхэр къехъоу пкшъэр зэрэ-пигъешъешъэу, мы Йэрысэр чыгым къыпичижъэуштыгъ. Ар пхуатэм дилхьэти — макъеп ныяа сыйфым къехъул Йэрэр, — игъоуи игъуаджъэуи мэхъу! — рыга зэу-щтыгъ.

Сыйфэу аш щыщ зы Йуфэрэр ыгуджьэ хъалэлэу, гук Йе-гъуфо хэлъэу, нахь ныбжык Йе рэхъуэштиэу щытыгъ. Сыйфым игъаш Йэ хэки Йирэм фэдиз а мы Йэрысэм къыхи-гъэхъожжэуштыгъ.

Сэтэнай-гуашэ нью рэхъугъэу, е ык Йуак Йэ къыщи-къагъэу, е ынэгу зэлъагъэу сыйф къы Йуатэу хэти зэхихы-гъэп. Зэхихина, — Сэтэнае егъаш и жъы рэхъугъэп!

Мы Йэрысэм ыку фыжьэу тхуу сыйнэм фэдэр ынэгу щи-фэти — фыжыбзэу, ышъо жъыутэхэу къабзэу, моу укъищэу рэхъуштыгъэ; ышъуап Йэ ыжъоу, аш ыпс ригъашъорэр — ыгуджьэ чэфэу, хъалэлэу, гук Йе гъуфо хэлъэу ыш Йэуштыгъ.

Аш фэдэ мы Йэрысэ Нарт ябын зэри Йэр Емынэжь ыш Йагъ. Арыти, нэшъу зиш и, лъашэ зиш и Сэтэнай-гуашэ дэжь къек Йуагъ.

* Мы тхыэр, илтэс 50 горэмджьэ узэки Йэбжымэ, сыйкалаэу-зэгъо хва-къэшым щызэхэсхыгъагъ, — ело къэбара Йуатэу Хъушт Ибрахимым.

Нартын ыц Йэ адигэ лъэпкъыхэмэ зэттира Йотыкы: ызыныкъомэ «Орзэмэдж», «Орзэмэджь» ало, адирэмэ «Орзэмэс», «Уазырмэс» ало. Аш фэдэ ежь терминиэу «нарт» зыфи Йорэри къыззера Йорэр: зэ «нат», зэ «нарт».

— Сэтэнай! — ыIуагъ.

— Шъыд?

— Слъакъомэ сахыжырэп, синэмэ алъэгъужырэп, сшъхъэ акъыл чан илъыжъэп, сыгуджъэ мэхъаджэ сыхъугъ, гъашIеу къысфэнэжкыгъэри макIэ. Джэуап къысфэхъу! — ыIуагъ Емынэжты. — УимиIэрысэфо ищэнсэн сэмышIеу уенэгүя?!

— Сэ симыIэрысэфо ишIуагъэ къыокIыщтэп, — ыIуагъ Сэтэнай-гуашэ. — О жъалымэгъэ башэ зэпхъагъ.

Иэзэгъу къыритыгъэп.

«Ащ ишIуагъэ сэ къысэмыкIынэу щитмэ, шъори къышъозгъэкIынэп!» — ыIуи, чэц горэм къекIуашти Нарт ябын идышъэ мыIэрысэ чыг Емынэжты риупкIыгъ. А чыгэр яIагъэемэ, нэпэ къагу натхэр псэоу, тхъэжъэу, жъырэмыхъухэу щыIэнхи!

4. НАРТХЭ Я ДЫЩЭ ЖЫГЫР

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэ ягъещIэгъуэну,
Нартхэ яфIэтельыдджэу,
Тхъэгъэлэджи и къэкIыгъэу
Зы жыг закъуэ нартхэ яIэт.
Махуэ дэмыкIыу а жыгым
Зы мыIэрысэ къыпокIэ,
КъыпыкIари нэху къемыкIыу
Нэрмылъагъуу мэбзэх.
Ар мыIэрысэ псоми хуэмыйдэ,
Ар мыIэрысэ псоми емыщхь,
Зэбгъэшхыни щымыIэ:
И щIэлъэныкъуэр дыщэхут,
И щIэлъэныкъуэр дыщэплт.
Дыгъэр къышыкъуэкIым
                  къыпидзэрт,
Дыгъэр щыкъухъэм къыдэхъурт.
Пщэдджыжь пшэплъым и нэбзийм
И щIэлъэныкъуэр плъыжьу илэрт,
Адрей лъэныкъуэр хужьу къанэрт
Фыз мылъхуэм плъыжыр ишхмэ,
Уэндэгъу хъурти къуэ къилъхурт,
Хужыр ишхмэ, уэндэгъу хъурти
ТхъэIухуду пхъу игъуэтырт.
А жыгыжьу телъыдджэм,

Тхъэгъэлэджи и нэхум
Махуэ къэси къыпыкIэр
МыIэрысэу зы закъуэт.
Ари махуэм къыпыкIэрт,
Жэц зэрыхъууи кIуэдыхырт.
Ар щIэкIуэдри къамышIэу,
ЗышIэ нарти щымыIэу
Нартхэр бэрэ зэгуопхэ.
Зэгуэпахэу нартыжхэм
Ижь и Хасэр заIуахыр:

— Хыр зи щапхъэ дэ нартхэм
Ди мыIэрысэр ядыгъуу,
Ар зыдыгъур къэдмыщIэу,
ЗышIэ нарти тхэмиту
Мы дунейми щхъэ дытет! —

ЖаIэ, нартхэми арыхэу
Мывэ бгырыпхыу чо быдер
ЩIэкIыпIэ, щIыхъэпIи имыIэу
Нарт жыгыжым иращIэкI.
Ари мыхъуу, а хъугъуэфIыгъуэр
Уей, нартыжхэм яфIокIуэд,
Куэд дэмыйIыу нарт губжахэр
Хасэ гуэрым щызэхуос.
Хасэм нартхэм щашI унафэ
Афэ гъуаплъехэр ящигъуу
Жыгым плъакIуэ хуагъэувыну,
Зи лъэ увхэм къыщищIадзэу,
Зи дээ жахэри къыдэкIуэу,
Нарт екIу щауэхэр къахэту
Гъуэрыгъуэххэу яхъумэну,
МыIэрысэри зыдыгъур
Палъэ кIэшIкIэ къагъуэтину.
Санэхубжъэри яIэтри,
Санэху кIадэри ирафри,
Лыхъу унафэр узэхуэдэу
Нартыжь Хасэм щаухэс.
Нартыжь Хасэр зэфIэкIати,
Нарт лыхъужхэм
Нарт жыгыжри яхъумэ.
Жэц къэсихукIэ жыгыжь щIагъым
Нарт щауэхэр щызэблахъу,
Хъуми бзыими ягъэшIагъуэу

МыІэрысэри зыдыгъур
Хэтми нартхэ къахуэмьшІЭ.
Щіэми жымы я гукъеуэу
МыІэрысэри мэбзэх.
Уей, дыгъур лъэмакъыншэт,
Уей, дыгъур умылъагъут,
Ар нэрымылъагъут, лъэмакъынштэт
Ар зыдыгъур къещІэгъует.
Нарт щауэхэу уей-уейхэм!
Ар зылъагъуи къахэмькІ,
Ар зылъэкІи яхэмьт.
Ауэ щыІэт Нартыжь Хэкум
Нарт Дадэ и къуитІыр.
Ари зэтІолъхуэнныкъуэгъут,
Зыр Пыдజэт, адрейр Пызгъэшт.
Уей, а тум, зэкъуэшигІым,
Жыг хъумэнри къалъос.
Ильэс псокІэ я чэзум
ЗэкъуэшигІыр ныпэплъаш.
Пшыхъэшхъэ пшэплъым и бзийри
Къуршыщхъэми щытрилъхъэм,
Дыгъэ къухъэми и ныбжыр
Къурш щыбыми щигъэтІылъым,
Гъуазэ къуитІым Іэшэр къаштэ,
Саур уанэр алъп псыгъуитІым
ЗэкъузшигІым нытыралъхъэри
Я шэбзитІыр щыбым ильу
Жыг щыагъ дахэм нышІотІысхъэ.
Щым вагъуэбэр щыхыхъэжым,
МашІэу нэхулъэм щызэшІичым,
Нартхэ, гущэ, я жыгыжым
Тхъэрыкъуищи къыпотІысхъэр.
Пыджэр машІэу щхъэукъуати
ПлъакІуэу щысыр Пызгъэшырт.
Тхъэрыкъуищым мыІэрысэр
Къыщыпачым Пызгъэшым,
И шабзэжыр нызэІуедз,
ШабзэрыдзкІэ а тхъэрыкъуэр
ИукІыныр игу темыхуэу
Зы тхъэрыкъуэри иуІэш,
МыІэрысэри къамыгъянэу
Тхъэрыкъуищри мэлъэтэж.
Зы тхъэрыкъуэм къыпых лъым
Лъыпс лъэужыри къегъянэ,

Данэ кІапэкІэ лъыр къельэшІри
Пызгъещ щІалэу ди нарт щаум
Ар и жыпым ирелъхъэж.
Пыдже жейри къигъеушри
Іуэху къехъуахэр щыжыриІэм,
Лъы лъэужыр зэкъуэшилІым
Ирахужъэри зедожъэж.
Нарт зэшилІым лъы лъэужыр
Хышхуэ Іуфэми ныІуахуещ,
А лъэужьу зэрыкІуари
Хым хохъэжри мэкІуэдыж.
Я алъыжъхэм къопсыххэри
ТІэкІу псэхунуи мэтІысхэ.
Зы жэш ныкъуэм къалъхуа лІитІыр
ВагъуитІ хуэдэу зэшхыркъабзэт:
Я шэфэлри зы тепльэт,
Я Іепкълъэпкъри зы жыпхъэт,
Я шыжыитІри зэфэгъут,
Зэфэгъуу яІэ Іашэри
Лъэпщ зэхуэдэу яхуишІат,
Пызыгъэшыри я джатэт,
Щымыуэхъури я шабзэт.

— Пыдже, зы анэ ныбэм дыздилъай,
Зы анэ бгъафэ дыщІэльай,
Ди лІыхъугури зы ади,
Дэ псэ тІутри зы ани,
Нарт бынхэм дыхабжэри,
Нарт щауэхэр ди джакІуи.
Адэ напэр мыулъийуэ,
Анэ напэр мыукІытэу,
Тхъэрыкъуэ пщэхухэр къэтхутэнщи
Нарт щыпІэм дихъэжыни,
Лыхъугу иныр жъэражъеу,
Нартхэ Хасэм декІуэлІэнкъэ!
Илъэс пІалъэр узотри
Хышхуэ Іуфэм ущотыр.
Хышхуэ щІагъым сэ сохри
Хышхуэ лъэгум сощакІуэр.
Ущтыну солъаІуэр.
Илъэс пІалъэр къэсихукІэ
ПІалъэу уэстыр блэкІамэ,
СыщиІэжкъыми, гъуэгу махуэ!

Ар щыжи^Іэм Пызгъэшым,
Пыдже мыхэр къе^Іуатэр:
— Щыр пхыхуак^Іи сыкъэск^Іэнкъым,
Хыр губжъак^Іи сышынэнкъым,
Сэ слъегъуай с^Іэш^Іэк^Іынкъым,
Уэ пта палъэм сыштынщ,
Уи лъэужыр сэ схъумэнщ,
Айдэ, си къуэш, гъуэгумахуэ!

Нэпкъым нытохъэр Пызгъэш.
Хэкум ныхоплъэр Пызгъэш,
Псыр зэгуок^Іри, толькъун щхъуант^Іэм
Лыхъум и щхъэм Иэпл^Іэ хуещ^І,
Шынэхъыш^Іэр, арыххэу,
Хышхуэ бгъафэм щ^Іок^Іуадэ.
Хышхуэ лъаш^Іэм ар щинэсым,
Блэшэ уэнүи зешещ^І,
Зы хещ^Іап^Іи мэлтыхъуз.
Куэдрэ к^Іуа, маш^Іэрэ к^Іуа...
Зы унэшхуэ ны^Іуош^Іэ,
Пш^Іант^Іэ нэш^Іым ныдохъэри
Хьэш^Іэш нэхум ныщ^Іохъэ.
Имыхэкут, хамэл^І цыхут
И джатэшхуэр бгъурылъти
Хъэдзакъену хъэзырт,
И шабзэжыр мыуэшхути
Къесым ежъэу мет^Іис.
Куэд дэмык^Іыу Пызгъэш деж,
Зэш—зэшибли къыш^Іохъэ,
Хьэш^Іэм икъук^Іэ щыгуф^Іык^Іхэу.,
Псынщ^Іэу Иэнэ къаузэд,
Нартхэ я мы^Іерысэм щыши
Шхыным щыгъуу къыш^Іахъэ..
Ефэешхэр зэ^Іуахри
Хьэш^Іэр хуабжыу я^Іэтш,
Щхъэгъерыту къэувш,
Зэшхэм мыхэр къыжайш:

— Дэ зэбыныр, ди хьэш^Іэ,
Дгъэш^Іэращ^Іэу хы щагъыр
Зэш-зэшыпхъуу дыздопсэу,
Ди псэ, ди нэу ди анэф^Іым
Щым тетыныр имыдэу
Псытхъэ Гуаш^Іэу Тхъэ зищ^Іыну

ХыщIэ кууми лъахэ щещI.
Тхъэшхуэ лъэщым ар къищIаши
ЩIышхуэ иныр къегъэзджыздж,
Тенджыз псори къигъэкъуалъэу,
Дэ ди лъапсэр ирихыну,
Уашхъуэ лъэщи къыдегъэбг.
Бгыр къикъутэу Щыблэ бзаджи
Мы ди хышихуэм къыхегъяуэ.
Аущджэрджырш² дэ ди адэр,
Дэ ди анэр Псытхъэ Гуашэш,
Пщащэу диIэш зэшыпхъуищи...

Зэш-зэшиблым ар щыжайэм,
Пызгъэш пщащэхэм ныIуплъэ
Къышхъэштыр хъыдджэбзитIти
Ар ешанэм ныщIоупщIэ:
— Дэнэ щыIэ шыпхъу ешанэр?
— Ди шыпхъуищыр псэгъу ящIынэм
И лъыхъуакIуэу Нарт Хэкужым
Лъатэрэйхэу щытахэш.

Тхъэрыкъуафэхэр ятельу
Хышхуэ щIагъым ахэр щIэкIти
Гъуэгу зэхэкIхэр зэпаплъыхът,
Нарт псэуэгъуи къалъыхъуэу.
Лъыхъуэ пэтми щамыгъуэтым,
Зэшыпхъуищым ягу иралъхэ
НартыщIым лыгъэ иIэу
Исыж Iэмэ къагъуэтину.

Нартхэ яIэш жыг телъыдже
Тхъэгъэлэджи и кIыгъэу.
А жыгыжым махуэ къэс
Зы мыIэрысэт къыпыкIэр.
Зэшыпхъуищыр лъатэрти
А мыIэрысэр къыпахырт.
«Нартхэ щауэ яIэжмэ
МыIэрысэр дамыгъэхъу
Ди лъэужым къырикIуэнхэш».
Ар жаIэу, зэшыпхъуищым
МыIэрысэр куэдрэ къахът.
Ауэ, нартхэ я хэкужым
Жыими-щIэми къахэкIакъым.

Ди шыпхъуищым пэхъуфын.
Ауэрэ кIуаш-заул Iэджэ.
Иджы, хьэшIэ, пэж бжетIэнши,
Шыпхъу ешанэр къауIауэ
Лъыр къыпожри пIэми хэлъщ,
И хущхъуэгъуэр иль къижарши
Нартыжь хэкум дымыкIуэф...

Къуэш нэхъыжым ар щыжиIэм,
Пызгъэш нартыр къэпсэлъаш:
— Лъы къижам щыщ сэ къесхъащи,
ЩIэхуы щыфхун ар фгъэхъуж!

Данэ кIапэм кIуэцIыль лъыр
Зэш-зэшиблым Пызгъэш Iахыр.
Пщащэм и лъыр хуаххыжри
Пщащэм щахуэри ар мэхъуж!
Зэш-зэшыпхъухэр гуфIэжауэ
Нарт Пызгъэшым къыжыраIэ:
— Уей, нарт щауэу ди хьэшIэ,
Щыими хыми щымыгъуащэ!
Сытыр тыгъеу уэ пхуэтцIыну.
Сыт и фIыгъуи пхуэдлэжхыну?
ЖаIэр зэш-зэшыпхъухэми
Ди нарт щауэм къоххъуэхъу.
— ИIэ, щауэ, ущымыт,
Пщащэу щытхэм къахэдэ,
Уэ пхуэдэш ди шыпхъухэм
Нарт хэкужым къышалъыхъуэр.
Шыпхъу дэтхэнэр уэттын? —
ЖиIэу, зэшхэм я нэхъыжыр
Нарт Пызгъэшым къышещым,
— Згъэхъужар къызэфт, —жиIаш.

Нарт Пызгъэш игъэхъужар
Езым иуIа тхъэрыкъуэрт,
Ар тхъэрыкъуэ пщэхут,
Уэхум хуэдэу къабзащэт,
Иэбжьэ щызыбгт, напэхут,
И цIэр Мыгъэзэш гуашэт.
Арти, занщIэу абдежым,
Малъхъэ ефэр зэIуахш,
Афэху къафэр щаублэш,
ЗэпсэгъуитIым хъуэхъу хуаIэтш:

Джэгу ІэтакІэ хы лъашІэр
Тхъэшхуэр къеплъу ягъэншІри
Дунеицым къышІэбэгхэу
Ильэс Палъэр къышысым,
Палъэу итам фІэмыхкІыу,
Махуэ блэкІи имышІу,
Мыгъэзэш гуашэр и гъусэу
Нарт Пызгъэшыр хы Іуфэм,
И щыналъэм къихъэжш.
ЗекІуэш, зеуэш, зиплъыхъри
И къуэш пишыІэр къигъуэтыхъжш.
Ауэ, пишыІэм и къуэшыр
Темысыжу щилъагъум
Пызгъэш щауэр гузавэш.
ПишыІэ нэшыр егъэшІагъэ
Къуэш лъыхъуакІуэу мэзым хохъэ.
Куэд дэмыхкІыу щыхъ пшэрыр
И пшэрыхъу и пищэм дэлъу
Пыджэ пишыІэм щитехъэжым,
— Дэнэ щыІэ уи къуэшыр,
Щыхъ уи закъуэ къэбгъэза? —
ЖиІэу гуашэр гумэшІауэ
Гуашэр Пыджэми къипожьэ:
Пыджэ щауэр илI игугъэу
Гуашэм заншІэу зыкъыредз.
Абдеж дыдэм, Пызгъэш нартыр
Бгыщхъэ лъагэмии къитохъэ,
ПишыІэмкІэ къоплъэри ельагъу
И щхъэгъусэм и къуэш Пыджэм
Пищэрыдзауэ ІэплІэ хуищІу.
Ар гуауэшхуэ щохъу Пызгъэш,
Ар хуэмыхъ ди нарт Пызгъэш.
Уафэ хъуэпскІыу и шабзэжкыр
Нарт Пызгъэшми зэІуедзэ,
И шабзэшэр уафэ гъуагъуэу
Уэгум йохъэри пшэм пхолъэт.
Шэм къигъазэу щехуэхыхжкІэ
Нарт Пызгъэшыр пэшІоувэ,
Пызгъэш и щхъэм шабзэшэр
Щыблэ уэкІэу къитохуэ,
Щхъэр екъутэ, пкъым пхырокІри
Шэ губжъар щы къатиблым хохъэж.
Ар нарт Пыджэ щилъагъукІэ, —

«Къэушым дэмыгъуэлтырыр сэра», —
ЖеIэри Пыджэри мэгубжь.
И джатэжыр къирехри
ХеIу и гущхэми догъуэлъ.
— ГуIэгъуэлтыр си лажьи,
Ем и бзаджэри си натIи,
ВагъуитI лыду фыкъухъэжи,—
Мыгъэзэш гуашэм ар жеIэри
Зэш хъэдитIым топыхъэ.
ГуIэу, гъыуэ зыдэшысым
Лъэбыцэжьеири къыIуохъэ.
Гуашэ дахэм къохъуапсэри:
— Умыгъ, дахэ! — жыреIэ, —
Уи нэпс пиштырыр хъэдитIым
ЗэрьтеткIуэу хъужынкъым,
Псэ хэхъэжу а тIури
Уэ уи пашхыи къихъэнкъым.
Сэ псэгъуу сыкъасти
Мы хъэдитIыр пхущIэслъхъэнщ!..

— Хъунищ, схущIэлъхъэ, — гуашэм жеIэ.
— Лъэбыцэжьеими къетI машэшхуэ,
Закъуэшигъыр щIелъхъэжри
Кхъашхъэм Iуашхъэ тырещIэж.
Мыгъэзэш гуашэм ар ныхуокIуэ,
Мыгъэзэш гуашэм ар бгъэдохъэ, —
— Закъуэшигъыр щIэслъхъаш, гуашэ —
Лъэбыцэжьеими щыжитIэм,
Гуашэр занщIэу хым хопкIэри
Зэтеплъэгъуэм мэбзэхыхъж,
Псатхъэ лъэшым къитхуидэнкъым.
Лъэбыцэжьеири щот, щотри
Зэгуэпауэ егъэзэж.
Мыгъэзэш гуашэр уэндэгъу хъуати
Хышхуэ щIагъым ар щылтхуэну
Псытхъэ Гуашэми идакъым:
— ЩIым и цыхухэр дэ къытетхыу,
ЩIым къытетшу, псым къыхэтшэу
Псатхъэ лъэшым къитхуидэнкъым.
КIэуж си тIасэ, нартхэ дежи
Нарт лъэпкъри гъэбагъуэ.
Къэплъху быныр нарат лъэпкъым
Тхъэ пIыкIэуи яхуэнI.
Гуашэр нартхэ я хэку къокIуэ,

Гуашэр Гъуазэхэ дей йокIуэлIэ,
Куэд дэмыхыкIыу Мыйгээш дахэм
Нарт зэшигIи къилъхаш.
Зым и цIэр Уэзырмэст,
Адрейм и цIэр Имыст.
ТIуми яIэр зы теплъэт,
ВагъуитI хуэдэу зэщхыбзэт.

5. НАРТХЭМ Я ДЫШЭ ЖЫГ

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэм гъэшIэгъуэну дыщэ жыг гуэрэ яIаш. Жэш къэсихукIэ дыщэ мыйгээш къыпыкIэу, ауэ къыпыкIэр нэху къемыхыкIыу ядьгъурт. Зыдьгъур ящIэртэкъым.

Нартхэр зэхуэсри унафэ ящIаш: жыгым къалэ къырашIэгIаш. АрщхэкIэ итIани жыгым къыпыкIэр кIуэдьрт.

Нартхэр зэхуэсри аргуэрү унафэ ящIаш: жыгыр чэзүүэ яхъумэн хуейуэ.

Нарт куэдым дыщэ жыгыр зэблэгIыу яхъумаш, арщхэкIэ жыгым къыпыкIа мыйгээш зыдьгъур къэзыубыдьын къахэкIакъым.

Алхуэдэурэ нарт зэшигI, зэтIолъхуэныкъуитIым чэзур къальысацж жыгыр яхъумэн хуейуэ. ЗэтIолъхуэныкъуитIым яцIэр сцIэжыркъым. Арати, зэтIолъхуэныкъуитIым я Iэшэ-фащэр зэпшIэхалъхэш пшыхъэшхъэми жыг щIагъым щIэтIысхьаш.

Щысыурэ жэш ныкъуи фIэгIаш. ЗэшигIым нэхъыжтыр жеяш. НэхъыщIэр мыйгээш щысыурэ жыгым къите-Тысхьаш тхъэрыкъуйш, нэхушым идеж. Мыйгээш къыпачу яшхыу щыхуейжьэм, нарт нахъышIэ мыйгэяуэ щысыр и сэгъындакъымкIэ еуэри зы тхъэрыкъуэм и джабэм лъыпцIар къиххуу зэгуиудац. Тхъэрыкъуицри лъэтэжри кIуэжац. Щалэм лъыпцIар данэ кIапэм кIуэцIилъхъэри и жыгым ирилъхьаш. И шынахыжтыр къигъэушри зэшигIым лъэужьыр ирахухъэри ежъэжац.

Лъы лъэужьыр яхуурэ хы Iуфэм Iуаххац.

— Уэ мыйдежым щыс сэ сыхэхъэнущ мыйбы. Дияпэ зы илъэскIэ сикъыхэкIыжынщ. Зы илъэскIэ сикъыхэмыхыкIыжым укъызэмыхьэу кIуэж, — жиIэри, нэхъыщIэр псым хэпкIэри хы щIагъым ехац. Хы щIагъым куэдрэ къщикIуаш. ИкIэм икIэжым, зы унэ закъуэ къыщигъуэтри хъэш-Иещым щеблэгъаш. Унагъуэм зэшибл исти блыри къыбгъэ-

дэтийсхьаш. Иэнэр ину къаухуаш. Нартхэ я дыщэ мыІэрысэм щыщи Иэнэм къытралъхьаш, хъыджэбз дахити, зыр щІэкІам зыр умыцІыхуу, зэшхыркъабзэу къышхъэшуюаш.

— Шыпхъуиш диІэт, ауэ ещенэр сымаджэ лъерымыхыу хэлъщ, — жаIаш щІалэхэм.

— Сыт и хущхъуэгъуэр? Сэ сывздэІэпекъунц слъэкІынум, — жиIаш щІалэм.

— УкъыддэІэыкъум арат дызыхуейр, уэ нартхэ я хэкум укъикІаш. Нартхэ фи дыщэ жыгым къыпыкІэ мыІэрысэр къэзыдыгъуу щыта тхъэркъуищыр мы ди хъыдже бзищыраш. Иджы зфгуэр къеуэри уІэгъэ Ий ящІаш. Иль къижам щыщ щытхуам хъужынут, ауэ, нартхэ я хэкум уихъэну шынагъуещ, — жаIаш зэшиблым.

— Мис абы и уІэгъэм къижа лъыр, —жиIери, и данэ кІапэм кІуэцІылъыр яритыжаш. Я шыпхъум и джабэм щахуэри и анэ къызэрилъхуам хуэдэу хъужаш. Я шыпхъур щІалэм къыратри ильэскІи ягъэхъэшІери щІалэр къежъэжаш.

МыдэкІэ хы Іуфэм и шынахыжыр ильэскІэ Іусауэ и къуэшыр къыхэкІыжын гъуэнэгъу щыхъум бланэ, бжэн зыгуэр къыхунукІыу иригъэшхыну ІукІауэ нэхъыщІэр къыхэкІыжаш Емыгъэзэш гуашэр игъусэу. (Абы къишам Емыгъэзэш гуашэт и цІэр). ЩІалэм и къуэшыр щимылъагъужым, Емыгъэзэш гуашэр адэйжым къигъянэри, езыр и къуэшым и лъыхъуакІуэ ежъауэ и къуэшым къигъэзэжаш. ЗэшилІир зэхъумыцІыхукиІуу зэшхыркъабзэт.

Емыгъэзэш гуашэр илІирауэ игугъэу модрейм йопсалльэ. И пшыкъуэм жэуап щыримытым, Емыгъэзэш гуашэм зигъэгусааш. Абы хэту и лъыр къыІухъэжри и къуэшым ИэплІэ хуищІаш. И фызым щепсалъэм къепсэлъэжакъым.

— Сэраш мы тIур щІызыфІэкІуэдар, — жиIери нахъыжым и шабзэр дридзейри къышехыжым шыбзэшэм пэшІэунэри зиукІыжаш.

— Абы зезгъэукиІыжар сэраш. Лажъэ зиІэр сэраш, сэ фэйтIур фызэхэзгъэгъуещат, — жиIеу, Емыгъэзэш гуашэм зышиумысыжым, и лъыр къэгубжьри и джатэр къырихри и гүшхъэм хихуэри зиукІыжаш. ЗэшилІым я хъэдэм Емыгъэзэш гуашэр гъуэгыу щхъэшьоу Къылъч* жыхуаІэр (пэжу ицІэр сшІэжыркъым) нартхэм ешэкІуэну къакІуэу къыхуэзаш. Къылъчыр цІыхубз дахэм ехъуапсэри жиIаш:

* БцІэр къымыгъотыжь зэхъум цІэу къыхигъэуцуагъ.

— Сэ укъыздэкІуэмэ мы хъэдитІыр пхущІэслъхъэнщ,
— жиІэри.

— СыбдэкІуэнщ, — жиІэш Емыгъэзэш гуашэмі Къылъчым хъэдитІыр щІилъхан шиухым Емыгъэзэш гуашэр хым хэпкІэжри янэ деж кІуэжащ.

Къылъчми цЫхубзэр щимыгъуэтыхым и гу гъуегу теввэжащ.

Емыгъэзэш гуашэ лъэшыджеу янэ дейж игъэзэжати и лъхуэгъу щыхъум, янэм идакъым и дейж щигъэлъхуэн!

— КІуэ, нартхэ я лъэпкъыр Нартхэ къышылъхуж, — жиІэри къыдихуаш.

Емыгъэзэш гуашэр нартхэ я хэкум къэкІуаш. Нартхэ къышекІуалІэм, зэтІолъхуэнныкъуитІым я лъэпкъым я деж яшащ. Емыгъэзэш гуашэр нартхэ я дейж щыльуэри зэтІолъхуэнныкъуэу Хъымышрэ Узырмэсри къилъхуаш. СабийтІыр нартхэ къахуигъянэри езыр янэ дейж кІуэжащ.

Хъымышрэ Узырмэсрэ къыздэхъуаш. Узырмэсым бын илакъым. Батэрэзыр ныбэм илъу и адэ яукІаш. Батэрэзыр къэхъури ядэм илъыр ищІэжащ.

Араш Хъымышрэ Узырмэсрэ къыздикІар.

6. УЭЗЫРМЭСЫМ ДАДЫХУЭР ФЫЗУ КЪЫЗЭРИШАР

(Къэбэр дей текст)

Имысыр нэхъыжьу, Уэзырмэсыр нэхъышІэу псэуаш нарт зэшигІ. Имысым фыз къишагъашІэу, Уэзырмэсыр фызыншэу, Имысыр ильэс зейкІуэ ежьагь. Уэзырмэсу и шынэхъышІэр щІалэ бжыгфІэт. Иэпкълъэпкъ дахэ иІэт. Имысыр ильэс зейкІуэ щыІэу и фызыр Уэзырмэсу ишынэхъышІэм ехъуэпсэжащ, аүэ Уэзырмэсым идакъым.

Нысащиэм и фІэш дыдэу Уэзырмэсым зыхуищу щыхъум, Уэзырмэс и пхъэ-пшиинэжкыр къиштэри тхъэ иІуэри дэкІаш. «Уэ мы пицІантІэм удэсу сэ сыйкъыдэмыхъэн» — жиІэри.

Уэзырмэс бланэ къиукІыурэ блэнэфэ пшыІэ ищІаш. Махуэм мэшцакІуэ, жэшчым пхъэ пшиинэм йоуэ. Имыси ильэс зекІуэр иухри къекІуэлІэжащ.

— Дэнэ щыІэ си къуэшыр? — жиІэу щыІэупшІэм и фызым жиІаш:

— Апхуэдэ къуэш уи анэм къыпхуилъхуа нэхърэ, зыхъэ къыпхуилъхуашэрэт. Къызэхъуэпсэжри хуэздакъым.

КъэкIуэжым жесIэжынщ щыжысIэм дэкIри ежъежаш, — жиIэри. Имыси ар ифIеш хъури ипIэ къинэжащ.

Уэзырмэсым зы махуэ гуэрим блэнэл игъавэу пыльу, ёзым и пхъэ пшынэжым дежъуэ щысу, и бгъэтум мансэ хэлъу и нэтIэгум нэ закъуэ ису зы мэзылI къицIихъаш.

Уэзрмэс къэтэджакъым и уэрдрэ зэпигъэуакъым, ауэ иригъэлъэгъуаш, «тIыс» жыхуйIэу. Уэзырмэс пшынэ уэн иухри бланэлри къипихыжащ. МэзылIыри къигъэтIысщ ёзыри етIысылIэри бланэллыр яшхащ. МэзылIым игу ирилъхъаш Уэзрмэсир иукIыу и пхъэ пшынэмрэ и сэгъында-къымрэ ихыну. Абы игум фIы зэыримылъхар Уэзырмэсий къицIаш.

Ди гъащIэкIэ дызэнныбжъэгъунщ, дызэкIэлъыкIуэнщ, — жиIэри мэзылIыр щIэкIыжащ.

Абы къицIылIэдзауэ жэ пшыкIутхукIэ, Уэзырмэсым и щIэцIым пхъэдэкъэжь ирилъхъэурэ щIакIуэр трипIэжыурэ езыр бжэкъугъым къуэтащ.

Ныжэбэризэми сыкъуэтыжынщ, — жиIэри пхъэ дэкъэжыыр и Пэм хилхъэш, щIакIуэр трипIэжри езым и сэгъында-къыр хъэзыру епшыкIуханэ жэщым бжэ къуагъым къуэувэжащ. МэзылIыр жэщыбг нэужьым къицIыхъэри, щIакIуэм зэрикIуцIылъу пхъэдэкъэжьым тыриубгъуэри ибгъэм хэль сэр пхырихуаш.

«Хъуаш иджы» жиIэу зыкъыщигъазэм вагъуэм хуэдэу лынд и нэзакъуэм триубыдэри сэгъында-къымкIэ еуаш.

МэзылIым пхъэ дэкъэжыыр и бгъэм зэрыкIэрылъу щIэкIыжащ гъуэгыу. Уэзырмэсий мэзылIым иужь иувэри мэзыжьым щIыхъэжащ.

МэзылIыр гъуэгым кIуэм, Уэзырмэсий кIэлъыкIуэурэ нэху щыху кIуаш. Нэхуи щауэ дыгъэр къицIыкIым, зы бгъуэцIагь гуэрим МэзылIыр Iухъэжри, лIэмыхъэжыфу джалэри лIаш. Уэзырмэсир жыг къуагъым къуэувэри къуэтащ къицIэкIынум ежъэу куэдрэ.

Набдэ зытетхым я нэхъ дахэу зы нысащIэ къицIэкири еплъаш, зыри жиIакъым икIи еIусакъым. НэгъуэцI зыри къицIыцIэмыкIым Уэзырмэс къыкъуэкири нэсащIэм бгъэдыхъаш.

Мыр уэра къызыукIар сзырашэкIын? — жиIэри нысащIэм Уэзырмэсым IэплIэ къыхуицIаш.

— Хэт щыIэ иджыри мыбы и лIакъуэу, — жиIэри еуп-щIаш Уэзырмэс нысащIэм.

— ЩыIеш мо гущэм хэлъыр, нэгъуэцIыIэкъым, щыIэми ищIэркъым, — жери къыригъэлъэгъуаш. Уэзырмэс

абы бгъэдыхъэри и пицэрпиупщIри бгыжым щидзыжащ, гущэм зэрыхэлъу.

— Уэ дауэрэ укъэкIуа мыбы? — жиIэри еупщIаш нысашIэм Уэзырмэсыр.

— Сэ сицIэр Дадыхуэш. Ильэс ипэкIэ мэзым мыхъэ-кхъужыхъэ дыкъэкIуауэ, сэ иужь дыдэ сыкъинауэ ды-шыкIуэжым мы мэзылI букIам сыкъиубидри сыкъихъаш. Адэ-анэ къысщIэупщIэн сиIэтэкъыми зыри къыскIэллы-мыкIуэу си закъуи сымыкIуэжыфурэ сиIыгъаш, — жиIаш, Дадыхуэ.

— Абы шыгъуэ дызэгъусэнщ, — жиIэри Уэзырмэс Да-ды-хуэр и бэнафэ пыщиIэм къишиэри къэкIуэжащ.

МахуэкIэ Уэзырмэсыр щакIуэу, къиукIыр Дадыхуэ игъавэрэ яшхуу жэцым пIэ зэрэз ящIрэ гъуэлъыжыурэ махуэ куэдрэ, жэцкIуэ блэнанафэ пыщиIэм щызэдэпсэуахэш.

Дадыхуэм ифэри нэхъыфI хъужащ. Набдэ зытетым я нэхъ дахэу хъушащ.

Уэзырмэсри дахэт, бжыыфIэт.

— Иджы сэ зыгуэр бжесIэнущи зумыгъэгусэну, укъэ-мыгубжыну сынолъэIу, — жиIаш Дадыхуэ.

— ЖыIэ зыгъэгусэнкъым икIи сыкъэгубжынкъым, — жиIаш, Уэзырмэс.

— Сэ мы дунейм тет зыри уэр фIэкIа сиIэкъым. Сызы-хьяуэ щыта мэзылIыр букIаш. Иджы уэ дэрэ ди закъуэ, мы мэзым блэнанафэ пыщиIэм дышопсэу, — уи гугъэр сыйт? — жери еупщIаш.

— Сэ си нысэ къызэцыхъэкIуэжри сыкъыдэкIаш къуажэм. Ухуейм фыз усщIынщ, ухуейм шыпхъу усщIынщ, ауэ къуажэм дыдыхъэжыхуу, — жиIаш Уэзырмэс.

Псэуаш ахэр апхуэдэурэ зэман куэдкIэ. Зэгуэрым нартхэр щакIуэу мэзым Уэзырмэсыр ялъагъуаш. Иужь иувэри кIуахэш и блэнанафэ пыщиIэм. «КъэкIуэж» жари хагъэзыхъаш Уэзырмэсыр. Уэзырмэсым зыри жиIакъым.

— Имысрэ и фызымрэ фигъусэу къакIуэм дынекIуэжинш, — жиIаш Дадыхуэ.

ШалIэ жыхуилар къэсри Имысрэ и фызымрэ яхэту нартхэр зэрыхъахэш Уэзырмэсым и блэнанафэ пыщиIэм. Дадыхуэ Имыс и фызым бгъэдэувэри жиIаш:

— Фыкъыдэплъ хэт нэхъ дахэ дэитIум, — жери.

— Уэраш нэхъ дахэр, — жиIаш нартхэм.

— Фи гугъэш, сэ Уэзырмэс сирифызу, ауэ сэ Уэзыр-мэс сиригъусэш ильэс зыкъом мэхъури къызэIуссакъым.

Сэ кынзызэмийусак! э мы йейм дауэ ёусэнт Уэзырмэс,—
жи! Эри къиумысац Имыс и фызыр.

Абдайжым Уэзырмэсым Дадыхуэр фызу къырагъе-
шац. Имыс и фызым ишхъэр къегъэзыхауэ к!эраш! Эри,
нартхэм Уэзырмэсымрэ Дадыхуэмрэ къашэжри къэк! Уэ-
жахэш.

7. СЭТЭНАЕ ОРЗЭМЭДЖЫ РИУАГЬЭР

(Иэпэ-цып. Хьатикъое текст)

— Цум фэдэр уишхак!,
Плак! Эхэр т!ыбжъэ гъэшыгъ,
Уищыгъынхэр чыблы утыгъ,
Сэ симыгъотыр ощ фэда! —
Сянэпс, сыйдэмыйк! он!... —
Сэтэнэе гуашэм Орзэмэджым къирею.

Нарт Орзэмэдж псэлъыхъо къифэк! огъагъ а!уагъ.
Арти, лъэшэу къепэк! эогъэгъэн фае. Орэдышъо дахэ
и!эу япщиналь э хяк! Эшмэ къашаю бэрэ зэхэсхыгъэ. А
пщиналь э щыщ! Иэпэ-цып ны! эп сэ къесш! Эжкыгъэр.

8. ОРЗЭМЭДЖЫРЭ СЭТЭНАЙРЭ ЯЗЭПСЭЛЪЫХЬУАКИ

(Сирием къышатхыгъэ бжъэдыгъу текст)

— Къыздак! У, Сэтэнай!
— Сыкъыбдэк! он! эп, Орзэмэдж.
— Шъыд силажь, Сэтэнай!

— Сыоплъымэ уш! уц!,
Сызэплъыжымэ — сыйфыжь,
Тэу хъумэ сыйкъыбдэк! он!..

— Аш фэш! Ыдже къэумыгъан;
Тимэлымэ фыжь ахэт,
Фыжъэу ахэтим — ш! уц! Э къельфы,
Ш! уц! Эу ахэтми — фыжъэу къельфы...

— Сянэпс сыйдэмыйк! он,
Мэлымэ къятек! Ырэцэр
Цыегъуапэ фыримыкъоу
Тэу хъумэ сыйкъыбдэк! он!..

ГъэришышкIэр уицокъапхъэу,
УипэIожъ хъаблычыблэу,
УикIэкоjъ чыблымэ уакъырычIэпшэу
Тау хъумэ сыкъыбдэкIон!...

— Пшъхъацы блэгъитIу-брабэу,
УбыдзитIуи къэбыжъэу
Къохъо шъузэу уязгъехын!...
Орзэмэджэр къызэкIэкIожьи:
— ШъхъакIо сиI, Нарты ябын!...

Нартыхэр зэрэугъоий:

— Ергонэжъэу, тэчэхъуитIумэ ахъунэр зыпакIэр, къэ-
кIуагъэп, — аIуи шъао лъагъекIуагъ.

— Бэхъуапщи, Ергуан! Нартыхэр зэIукIагъэхэти сы-
къагъекIуагъ.

— Къуахъо ухъушъунэп, о сишъау!..
Нарт шъаом къыгъази къэкIожьыгъ.

Нартыхэр егушиысэхи, еусэхи Ермылэр къыхахи, Ер-
гуанэ лъагъекIуагъ.

— Бэхъуапщи, Ергуан!.. Нартыхэр зэрэугъоигъэти сы-
къагъекIуагъ.

— Къомэ япчъагъэ пшIэнэп... КъаIоель адэ, сишъао,—
ыIуагъ.

— Джэфэр-бгъу,
Бжъабгъор-пшIы,
Мышхъо-мышIэр-пшIыкIузы,
Пырэцэжъэр-пшIыкIутIу,
Янэ-щэкIы,
Ятэ-щэкIырэ щырэ,
Зырыз акIэс,
Мин-санэу зэкIыгъоу,
Къушъхъэ тIуакIэмэ адэтых.

— Къуахъо ухъут о, сишъао, — ыIуагъ.

ШъохъукIэр къахищи, ипшыпIэ къэкIожьыгъ.

ПIэстэ щиуанишымрэ къонэ шъхъэл шъищымрэ фи-
шIэу къызэрэIуагъафэу, Ергонэжъэр нартымэ къафэ-
кIуагъ.

— Нартыхэр тэ кIуагъэх адэ? — зеIом;

— Нартымэ ялIыхэр зыдэкIыгъэр тхъамафэ мэхъу,
пштэшъяхъэ кIуагъэх, — къыраIуагъ.

Нартымэ ятхъэмэфакIо щэджэгъуакIо фэмыхъоу, нар-
тымэ акIэхъагъ.

— Шыпэрхъэ макъэм тыкъыраш!эт, — аIуи Нарты ябыны, — Шъхъадж ишыпэ ерэпх, — аIуагъ.

Нартымэ шэбий уцыкIэ шыпэхэр зэтырапхагъэх.

Ергуанэ къофэ шъонжыгъэ къырихи ишыпэ зэтырипхи, дигъэчъайи рипхыгъ.

ШъоехъукIэр лъэуджэу, лъэубабэу зэхъум;

— Сиши малIэ, нарты ябын, — ыIуагъ...

— Матхъэшьы мэуджы нахь, лIэрэп, — аIуагъ.

ШъоехъукIэр зэгоути, нартыябыны хъункIэ зашIым, Ергуанэ шы лъэкъуилIэр зэфигъачьи, ывшъэби ригъэ-күжки хъункIакIомэ апэ ашIокIуагъ, Сэтэнаер щагъин-дакъэм къашIурихи къырихъыжки, Ергуанэжъэр къашIуежъэжыгъ.

Сэтэнаем икIасэу къэпхъэрыгъэмэ:

— Мы бзаджэм мы гуашэр тшIуихъыт, «Утишхъэ мафэ» етэжъуугъяло нахь, — аIуи, шыу чъэрэу къызыхагъэ-кIыгъ. Ар къызкIахъэм:

— Утишхъэ мафэ! — къыриIуагъ.

— Шъуфэмыйгъо тхъэ ешI, — ыIуи Сэтэнаер къаритыжки, къэкIожыгъигъ икъомэ адэжьы.*

9. СЭТЭНЕЙ-ГУАЩЭРЭ НАРТХЭМРЭ

(Къэбэрдэй текст)

Нарт Есокъуэхэ япхъу Сэтэнейм и хъыбарыр ину зэхах. Нарт гупыр зэрыхощ-зэрошажъэр, икъукIэ щэджашу хымрэ щыымрэ щаIуватэ Сэтэней-гуашэм щытыкIэу иIэр. Зымылтагъур ину къылоупщиэр, зыльагъум хъыбарыр нэхъ иныжу еIуватэ. Адыгэ щхъэлъянщIэм езэгъыу цIыху къыхэкIын жихуэпIэр белджылы хъуакъэ?

Сэтэней гуашэ гъещIэгъуэнышхуэу къэнэхуакъэ? Нартхэм я санэхуафэм и блэгъэкIыныр Сэтэней-гуашэ и

* Мыщ фэдизэр зиджэдагъэу зилIыхъужъыгъэр зы гушэIэ дах, зы хэбээ писаль зэтезыгъеуцаугъэу, аш фэдиз къин зытырилъэгъуагъэр «тишхъэ» езыгъэтыкъыгъэр.

«Зитеуцорэ чыгогр егъэсы, егъэгырзы» зыфенIот нартэу иныжъ лъэпкэу ар щытыгъ. Адыгэ ллакъохэр аш фэдизэу гушаIэр ялъапIэу, хабзэм къыуфэхэу, дахэм къыфызыхэу щытыгъэх.

А лъэхъянэм «утишхъэ мафэ» зыIорэм изыгуапэ горэ фашIэу хэбзагъэшти...

Псэлъыхъюю Iофиджэ зи Адыгэм шъхъакIо ышIынэу щытыгъэп, аш фэдэ шъхъакIо нахьи, лIэн къыштэу щытыгъ.

Мы хабзэр ары, зы Адыгэ пшъашшэр псэлъыхъомэ ариIолIэтэм фэсакъэу, ахэмэ шъхъакIо зээраримыгъешиIынным пылъэу, хэзгъэтэу щытыгъэр.

Пшъашшэу лыххэмдже шъхъакIо къызыхэкIын къызыIэкIаIорэр, игушаIэ текIуадэу щытыгъ. Аш пай адыгэм ибзылъфыгъи ихъулъфыгъи лые амылонэр, гушэIэ мышшу амышIынэр къызыхэкIырэр (къэбарIуатэм игущыIэх).

хъыбар гъэшIэгъуэнм теухуакъэ? ЕI-ехь, жъэ куэд фи-
гъэзэшыни, бзэ куэдикI игъехукъуени. Дэнэ и деж Сэтэ-
ней — гуашэу зи гугъум дуней псор игъэлында бзыль-
хугъэм и хъыбарым кIэ щигъуэтинур? Зы жыпIэм, пщIы
къонэ, пщIы жыпIэм, къанэр бжыгъэншэш, сый щхъэкIэ
жыпIэмэ, и хъыбар дэхъэхакIуэм ухыгъэ ИЭкъым, атIэ
зэхэфхрэ, ину сывогуэу, нартхэ я зэхэсым, нартхэ я санэ-
хуафэм, нартхэ хъыбар кIыхым къыдэкIуэу, зэхэфхрэ
Сэтэней-гуашэ пэжым и хъыбарым хуэдэ зышIай, жы-
фIэт! Ар нысэ пэжу бгъуэтай, абы къыпыкIам хуэдэ дуней
псомикI къышылтэгъуаэ хъыбарым къыдэкIуэркъыми,
жыфIэт нэхъ гъэшIэгъуэн зышIэм, арщхъэкIэ я жъэр Iу-
роху, я гур йохуэх, жаIэн ямышIэу къизэхонэ.

АтIанэ Бэдынокъуэ мэтэджри жеIэ:

— ЩыIэкъым Сэтэнейм хуэдэ, къытхэкIакъым дяпэ-
микI, дяужжымикI, ауэ абы къильхуа, е сосым къыхиха
къуэ хуэхъуам деплъын хуейщ, — Бэдынокъуэм ар щы-
щIотаджэ, а санэхуафэр зэхуашIыж, кIухьщIы-хышхуэ-
кIэ Сэтэней-гуашэр къагъуэт, жьэрыIэзэфIкIэ йоупщIэ-
хэр:

— Сый ухуэдэ, сыйту унэху, сыйту ухужь, сыйту ухахуэ?!
Уэ къыпкъуэкиарики сыйту ин, сыйту махуэ! Удинэш, уди-
псэш, Iуэхуу уиIэр ди гуэбдэджыр епхауэ ди гурылъщ.
Араши, щымыуэну акъыл, щымыщIэну былым пхуэфа-
щэш нобэ щыщIэдзауэ! — къыжырайэ.

Абы хэту Сэтэней-гуашэр машIэу къокIуатэ гупэкIэ:—
Псалъэ къызжефIащ зэхэсщIыкIыну, абы тету сыкъыщIэ-
кIыну, зи гугъу фщIы уэгъурлыгъерики хъуэхъуфIрэ гу-
фIэгъуэкиэ къывдэпсэуну псалъэ фызот. Ауэ сэ зыгуэр
жысIэнщ, емыкIу хэмэлъым.

Нартхэ фи хабзэш
Iуэхушхуэ цIыхум тефлъхъэу,
КъыщIэхуэнкИи мыхъуу.
Апхуэдэм дей,
Сосрыкъуэ хуэижку
НэхъыжыфIхэм ябгъэдэтыну
Фи нэфи щыхуэ,
Ауэ мафиохъуу жызыIэ псори
Нартым хэлъытауэ жытIэнкъым.
Нартым и фIыр
Лыуейүэ,
Шыуейүэ,
Езым и пашIэр игъекIыу,

ИкIэ ильагъум щымыщтэу,
Лей къылъысым имыгъэгъуу,
Гъуэгум техъэмэ емызэшу,
Шагъдийр къиубыдым, къыхуэнэу,
Инэр зытеплъэр IэшIэмымыкIыу,
ФIэкIыну нарт щымыIэу,
ЗэIэр къемылу,
Благъуэр и бзэхэбзанэу,
И Пэм цIэмымызагъэу,
Щылъэр и уэршэкуу,
Уафэр и шыIену,
Нартыжыблыр и блыгуу,
Жэшибл-махуибл уейр и къарууэ,
Зэуэр мыгъущыжу,
ГъашIэ кIыхь Иэну
Сосрыкъуэ къэфлъагъу! —
ЯжыреIэ нартхэм Сэтэней—гуашэ.

10. ТЫГЬЭР ПЩЫХЬЭРЭ КЪЫЗФЫЗЭТЕУЦОГОРЭР

(А б д з э х э т е к с т)

Тыгъэр пщыхъапэм, зы лъэхъан горэм, къэуцугоу,
ошъо чапэм заулэрэ итэу зэрэщтым гу лъыптагъа?...

Арэуштэу зыкIэхъурэр мары.

Сэтэнаерэ зы нарт шьошIэ Iялэрэ зэныкъокъугъэх.

Зым: «Непэ сае сыйдын», — ыIуагъ.

Ар ышIэу, Сэтэнае фэшъхъаф, щыIэгъэштэп аIо!

Адырэм: «Зы мафэIе уанэ сшIын», — ыIуагъ.

Мэфэ ренэм, шхъажь зыфэгъэзагъэм ыужъ итэу, щы-
сыгъэх.

Нарт Iялэр шьошIэ Iэзэ блэIигъэу щытыти, ишIэн зэ-
Иккюни Iысыжыгъэ.

Тыгъэр ошъо чапэм нэсигъэу, Iофшиэнэу къыфэнаг-
тъэр тIэкIу ымыухыIоIе енэгүе зэхъум:

— О Тыгъ, зэ укъызэтеуцуагъэемэ! — ыIуагъ Сэтэнае.

А лъэхъаным нартмэ аIорэр хъу хабзэти, тыгъэр тIэ-
кIу къызэтеуци, идын къыпаплъэу зы шIыпIэ итыгъ.

Мафэм бэрэ зэтесыгъэти, Сэтэнае хазэрэу пшъыгъэн,
пэгъэн фае. Къэтэджи, лъэшэу зиукъудый сэе шIыгъаIер-
зышилти нарт Iялэр къыригъэплъыгъ.

— ЗэраIорэм утет, Сэтэнай! ШIоу бгъэшыгъэ! — нар-
тым къыриIуагъ.

Аш къыщегъэжъагъэу, пщыхъэр а уахътэм тыгъэр зихъэIе, шэны фэхъугъэу къизэтеуцогозы, ошьо чапэм заулэрэ еты.

11. УЭЗЫРМЭС НАРТХЭР ГЬАБЛЭМ

КЪЫЗЭРЫРИГЬЭЛАР

(Къэбэрдэй текст)

Уэзырмэс нэхъ нарт нэхъяжъхэм ящышт, зи къуэри Гъуазэ Гызгъэшт, нарт лыхъужъхэм яхэтии къэхъуат. Еzym и ныбжъэгъу цыкIуххэм щадэджэгукIэ сыйт щыгъуи ятекIуэти, Уэзырмэс зэрэццыкIу лъандэрэ псоми Гулыдж хуашцырт, нартхэми сыйт щыгъуикI ар щалъагъукIэ жаIэрт, а щалэ цыкIум «нарт нэс» къизэрыхэкIынур.

Зэгуэрым, и ныбжъэгъуххэм ядэджэггуу, Уэзырмэс ильэтгъуаш нарт къуажэхэм дэс цыкIуххэр зы лъэнныкъуэкIэ псори шхын зэммылIэужыгъуэ куэд яыгъгуу зэрыкIуэхэр: зым мэл ишэрт, адрайм лы гъэгъуа, ешанэм фадэ иту кххуэшын яхъхэрт. Псом хуэмидэу Уэзырмэс нэхъ игъэшцагъуаш зы фыз тхъэмьшикIэ гуэрым фалъэм ильу шхын зерихъыр. А фызым иужь иту и бын цыкIуххэр, — Нанэ, домэжалIэ, тIэкIу къыдэт! — жаIэу гъыхэрт. Сабийхэр гты щхъэкIэ фызым зыри къаримытурэ нарт псори зыдэкIуэ лъэнныкъуэмкIэ куэрт. Ар Уэзырмэс щилъагъум хуабжьу игъэшцагъуаш.

Джэгунри щыгъупщижри Уэзырмэс цыху Iув кIуэм хыхъэри щIэупщиаш, — Дэнэ фхыырэ мы къомыр? Сыйт щIэфхыыр? — жиIэри. Псоми къыжыраIар зыщ, — Пекъуэ дей нартхэм тыгъэ дохь.

А псалъэхэм Уэзырмэс и гур икъутааш. Абы джэгуныр къигъэнааш, зыкъомри мыпсалъэу, нэцхъейуэ, и фэм зызэридзэкIауэ къикIухъаш.

ЗекIуэ къикIыжа иэужькIэ, зыщагъэпсэху зэманным нартхэм джэгу ящIхэрт. А джэгухэм нартхэм я бын цыкIуххэри щызэхуэсырт къизэдэжэнкIэ, зэбэнынкIэ, кIэн джэгункIэ, мывэ дзынкIэ зэныкъуэкъун папшIэ.

А джэгухэм цыкIу псоми япэ иту Уэзырмэс сыйт щыгъуикI ялъагъурти, ар зэрэцьмыIэм занщIэу нартхэм гульятэри гузавэхэу щIэупщиаш, — Мысымаджэу пIэрэ Уэзырмэс? — жаIэри. Уэзырмэс деж ягъакIуэу къыщциамкIэ щыщIэупIэхэм мыбы хуэдэу жэуап къаритааш:

— Сэ Iэпкъульэпкъ уз зыри збгъэдэлъкъым, аүэ согъэшцагъуэ нарт лыхъужъхэм ажэжь жыакIэ Пэкъуэ къэрагбъэжым тхъэ гуэру ябжу тыгъэ зэрыратыр.

Абы дежым Уэзырмэс и гум ирильхъар нартхэм яжыриаш:

— Нартхэм я напэтех тыгъэр ятын щамыгъетауэ сэ абыхэм сахэтыфынукъым: си гум схутегъахуэркъым нартлыхъужхэр ажэжь жьакІэ Пэкъуэ къерабгъэжым фызэрыхуэжыІещІэр, икИи сэ сыбэяунукъым нартхэр хуит сціыхункІэ, мис араш!

Уэзырмэс къипсэлъыр нартхэм щызэхахым, хуабжъэу щынахэп. Я нэпсыр къежьехыу ахэр къельІуаш Уэзырмэс и мурадыр щинену, сый щхъекІэ жынІэмэ Пэкъуэ ар къищІэмэ, ахэр псори щым тыримыгъэпсэухынкІэ щынагъуэти. Ауэ Уэзырмэс нартхэм я чэнджэшыми едэІуакъым: игу ирильхъа мурадыр игъээзэшІэныр хуабжъу игъэбыдаш. Арати, нартхэр зэгуэрым зэхуишэсри псоми зыхахыу Уэзырмэс жиаш:

— Сэ синарт щауектым а къерабгъэжь ажэжь жьакІэ Пэкъуэ и щхъэр пызмыупшІмэ, нарт псори хуит сымыщІжмэ!

Нартхэм хуэфащэ пшІэ хуашІакъым абы и псальэм, ахэр зэгупсысыр Уэзырмэс и гурылъыр Пэкъуэ къищІэмэ, къатрилъхъэну бэлыхъырт. Уэзырмэс лыхъур зими емыдаІуэу игурылъхэр игъэзащІэнным яужь ихъаш. Япэ щыкІэ ар и анэ Мигъэзэш гуашэ дей кІуэри жыриаш:

— Ди анэ! Сэ быдэу мурад сціаш Пэкъуэ щхъекІэ си гурылъхэр згъээшІэну, ар къэзбргъэгъэнэнуи къизжомыІэу, нэхъыфІш, чэнджэш къизэт си мурад псори дауэгъэзэшІа хъунуми: сэ сиІекъым, Іещэ!

— Уи гурылъхэр бгъэзэшІэну мурадыр быдэу пшІамэ, уи адэм и шы пэхур щыунэм щІэтщи къышІеш, и уанэр гъущІ шыныбэпххэр ярылъу пыльщи къыфІэх, абы щІэт пхъуантэ фынІэм и джатэ мыуэхъури дэльу бгъуетынуши зыбгырылъхъэ, — къижыриаш и анэ Мигъэзэш гуашэ.

Уэзырмэс щыунэм шы пэхур къышІищащ, уанэр абы тырилъхъаш, мыуэхъу джатэр ибг иридзэри дэкІаш. ЩІопшэкІэ япэм Уэзырмэс щеуэм, шы пэхур уафэгум ихъаш. Уэфэгум и шыр щигъэджэгуш, къышигъэджэгур, илыхухэм Пэкъуэ дей тыгъэр зэрыхуахъ гъуэгъумкІэ игъезаш. А гъуэгум тетІысхъэри блэкІхэм Пэкъуэ дей яхь псори Уэзырмэс къайхъурэ къуажэхэм къаригъэхыжащ, зыри япекІэ имыгъакІуэу.

Нартыжхъэр, зы лъэныкъуэкІэ Уэзырмэс, нэгъуэшІ лъэныкъуэкІэ Пэкъуэ щышинэхэрти, гъуэгү пхэнжкІэ щэ-

хүү Пэкъуэ дей кIуэуэ щIадзэри жыраIаш Уэзырмэс щIаллэм гъуэгү занщIэкIэ ахэр къызэrimыгъакIуэр, Пэкъуэ къыхуахь тигъэхэр абы нарт къуажэхэм зэрыригъэхыжыр. Нартхэр шынэу пэплъэрт лъэкIыныгъэшхүэ зиIэ Пэкъуэ зы бэлыхь гуэркIэ Уэзырмэс зэриукIынум, ауэ, абыхэм яфIэгъэшIэгъуэну Пэкъуэ зыри Уэзырмэс ирищIакъым. Уэзырмэси игъевыIакъым къаIихын нартхэм Пэкъуэ деж Iуахь псори, ауэ Пэкъуэ къакIуэртэкъым.

— Сэ Пэкъуэ сизыхимышIэмэ зезгъэцIыхуңкъэ! — жиIэц Уэзырмэси, Пэкъуэ дей кIуэну ежъаш. Унэм бгъэдохъэри Пэкъуэ къышIищыну Уэзырмэс макъ шынагъуекIэ маджэ.

— Ей, тхъэпэлтъйтэу ябж ажэ жъакIэж Пэкъуэ, лыгъэ уиIэмэ къышIэкI, — жеIэри.

Ар Пэкъуэ щизэхихым сымаджэ нэпциI зищIри «зэрэсымаджэр» Уэзырмэс къыжыраIэну унафэ ищIаш. Майдрейм абы хуэдэ жэуап къышIэшIэхъэм, шым епсыхри мыр жиIэу бжэмкIэ иунэтIаш. — Ар сымаджэми, сэ сизуынщэ кIабзэш. — Унэм занщIэу щIыхъэри Пэкъуэ фIэхъус ирихааш:

— Пэкъуэ, уи махуэ фIыуэ!

— Гъуэгу мыгъуэ уижъэ, — къыриташ адрейм жэуап. А псалъэхэр щизэхихым Уэзырмэс и мыуэшхүум еIаш, Пэкъуэ и щхъэр пиупщIыну. Ауэ Пэкъуэр къышылъэтри щIэпхъуэжаш. Уэзырмэси Пэкъуэ иужь иувэри ирихуяаш.

Уэзырмэс къимыгъуэту щIым зэрызыщимыгъэпшкIуфынур Пэкъуэ щилъагъум, уафэм дэлъэтэяш, бэджыхъунэ ишири абы щыпсэууэ къенааш.

Пэкъуэ тхъэуэ щитти, абы нартхэм губгъэ яхуишIати къэгубжьри уэшхыр иубыдаш, псир игъэгъуаш: уэгъу хъуаш, гъавэр къэмыйжку, жыгхэр тхъэмпэншэу, Иэшхэм шанэху къенааш, фызхэр мыльхуэж хъуаш. Нартхэм зэмэн хъэлъэ къахуихуати Уэзырмэс щIалэм ираудэкIыу хуэжьаш:

— ФIым ипIэкIэ, Пэкъуэ къэбгъэгубжьри, уэ къытхуэпхъар еш, дауэ дэ дызэрэпсэунур иджы? Насыпыншагъэ диIэр уэраш къытхуэзыхъар, — жаIэу.

Уэзырмэс гугъупIэ ихуаш, икIэм игу къэкIаш псори зыщIэ Сэтэней гуашэ зыхуигъэзэу еупщIыну. Уэзырмэс шэсри Сэтэней гуашэ деж кIуаш.

Нартхэр зэрыгузавэр, езыр гугъупIэ зэрихуар, къэхъуа псори Уэзырмэс жыриIаш Сэтэней.

Къэхъун къэшІэнхэр зышІэ Сэтэней Уэзырмэс и шым еплъри къыжыриаш:

— Уи шы пэхужьыр алъпыжь лъепкъщ, лыхъужъ ха-хүэм игъесащ, фыуэ зышІэгъаплъэ щІопщ щэ уэгъур ехи, жыым хуэдэу күүенш, уафэгум урихъэнш, уздыхуейми уихынш.

Сэтэней-гуашэ къыжыриаш тету, Уэзырмэс и шы пэхужьыр зэшІигъэплъаш, щІопщ щэ уэгъур ирихри жыым хуэдэу псыншІэу уафэгум ирихъаш, псым хуэдэу макъиншэун Пэкъуэ и баджыхъ унэм щІихъаш.

— Пэкъуэ, уи махуэ фыуэ, — жиіери, Уэзырмэс къызэрыгуэкІ фыэхъусыр ирихащ Пэкъуэм.

— Гъуэгу мыгъуэ уижъе! Уэ щІым сыйыбгъэтыншакъым, уафэгуми къызэптынукъэ тыншыгъуэ? — шынауэ жэуал къиташ Пэкъуэ.

— Укъистемыбгэ, Пэкъуэ, сэ сыйкъекІуаш уи деж Нарт Хэкум бэлыхъу илъыр пхуэсчуэтэну, — жиіаш Уэзырмэс.

— Сыт апхуэдизу Нарт Хэкум къыщыхъуар? — жиіери, къыщыхъуар имышІэ хуэдэу, щІеупшІаш Пэкъуэ.

— Нарт тыгъэ къызэрыпхуамыхъижым папшІэ укъэгубжъау щІым и фыгъуэр щІэпхаяу жаіэ. Гъавэхэр къэкІыжыркъым, Іашхэр бэгъуэжхэркъым. Фызхэр лъхуэжыркъым. Нартхэр гъаблэм дихынущ. Нартхэм абыкІар сэрауэ жаіэ.

— Уэращ, уэращ! — жиіаш Пэкъуэ. — Уэ сэ къысхуахъ тыгъэхэр нартхэм ябгъэхъыжащ. ЕкІэ си ужь укъитш. Щылъэм псеупшІэ къыщызэптакъым. Иджы уафэм укъэсащ.

— Сэ уи деж сыйкъэзыхуар гузэвэгъуещ, Нартхэм сыйкагъекІуаш, — күүзи Пэкъуэ екІуж жаіэри, — Псы дызэфэн къудей дгъуэтыхыркъым!

— Фыщ фымыгъуэтыхыркъым. Ди япекІэ пшІэнш Пэкъуэ узэрэмыбииинур! — кийаш Пэкъуэ.

Пэкъуэ апхуэдэу щыжиіэм, Уэзырмэс къыригъэжъаш:

— Сэ зэ сыйыуами къысхуэгъэгъу. Си лажъекІэ нарт псори зэтомыгъялшІэ. Мес, еплъыхыт щІым. Плъагъурэ монарт къомыр къызэрыпхуэдэплъейр. Жыри-щІэри, фызхэри, сабийхэри Хъэрэмэ Іашхъэ къитеувахэу къыпхудоплъей, ахэр уэ къолъэшІу уэшхыр къебгъэшхыну, гъавэр къэбгъекІыжыну, — жиіаш Уэзырмэс.

Уэзырмэс сый жиіэми Пэкъуэ зигъэхъейртэкъым. Щымыхъужым Уэзырмэс жиіаш:

— Мес, еплъыхыт, нартхэм тыгъэ къыпхуахъауэ Хъэрэмэ Іуашхъэ тетщи тыгъэ къыпхуаший, къайІих а тыгъэхэр, Пэкъуэ! — Щылъэмкіэ и Іэр ишиящ Уэзырмэс.

Пэкъуэ а псалъехэм бзэджагъэ къыримыхыу бэджыхъунэм къышціеплъу щым щеплъыхым, Уэзырмэсри зыхуейр арыхэти, и мыуэшхъужыр къырипхъуэтри Пэкъуэ и пщэм дэуэри Пэкъуэ и щхъэр зэуэ пигъэлъеташ.

Абы иужькіэ тхъемахуиблкіэ уэшх лъы щіету къешхааш: щым бэвагъыр къиххэхъажааш, гъавэр бэву къизэшціэтэджажааш, жыгхэми пхъещхъэмыххъэ къапыкіэжажааш. Іещхэри бэгъуэнтэкъэ! Фызхэми сабий къалъхунтэкъэ!

Уэзырмэси и лыгъэм щхъэкіэ псоми фыуэ ялъагъу хъуаш. Нарт Хасэми хашааш, лыпіэ иувэм нартхэм хуэдэу увыну Хасэм хэсхэр псори хуэхъуэхъуаш.

12. НАРТ МЫГЬЭЗЭЩКЬО ОРЗЭМЭСИ ПСЭТИН-ГУАЩЭ КЪЫЗЭРИЩАГЪЭР

(Б жъэдыгъу текст)

Нарт Мыгъэзэш-гуашэ къуиц иагъ: Орзэмэс, Имыс, Пщымарыкъу. Ахэмэ апэмыкіэуи пхъуиц иагъ.

Мыгъэзэш лэн зэхъум, осьет ыкъомэ къаритыжыгъ: «Калэх, — ыуагъ, — пхъуицэр лы дэгъу зырыз яштуутых. Сэ сзыліэджэ мэзибл зыхъуджэ чэщныкъом шыу горэ къидэхъатыш «шъухъазыра?» ыношъ къэджэт, аш пшъэшэ нахыжъэр ешъут. Аш ыужым мэзиц зыхъуджэ джааш фэдэу чэщым къакіорэм агуэрэ ешъутыт, анахыкіэри аш фэдэу къызыкіоджэ чэщым яшъутыт. «Хэт шъущыц?» шъулоу зыми шъуемыупч. Шиш згъэхъазыгъэу шэщым ит, — ыуагъ. — Джа шищымджэ шъузэрэгъашу, шъузэрэлъыт, шъор-шъорэу былымэр жкугоши. Аш иэужым, шъузэхэкіын зыхъуджэ, нарт хасэм яжъугъэгоши шъузэхэкі, — сэ згоштытэп, шъыда пюмэ, «мыщ нахыбэ ептыгъ», «мыдрэм нахь макіэ ептыгъ», шъуношъ шъугу къисэбгъэт.

Мэзибл аш зытешіэм Мыгъэзэш-гуашэ зэриуагъэм фэдэу, шыор чэщныкъоу къекіуагъ. «Жъыу», — ыуи къызэджэм, Орзэмэс къикіыгъ:

Орзэмэс унэм зекіым илъэгъун къыриуагъ. Орзэмэс — нахыжъэм дэжь чахьи:

— Шъы тшіэт? Мары — мары Іофэр зытетэр, — риуагъ.

— Зыщыцы тымышіэрэм сшыпхъу естьтэп, кю, гъолъыжъ, — къыриуагъ.

Адрэм фэдэу, агурэ пшъашъэм дэжь чIахы еупчIыгъ:

— Мыш фэд, мыш фэд, — удэкIота?

— СыдэкIот. Ар бэшIагъэ загъэхъазырыгъэр, — ыIуагъ пшъашъэм.

— Арымэ, зыкъэфап, — риIуи зыкърегъэгъэхъазэришь къирешыши кIалэм реты.

Мэзищ еIани зытешIэм, еIани ящэнэрэ шыури къэкIуагъ. МыупчIэжъэу пшъэшьэ нахыкIэр Орзэмэс ашритыгъ.

Ежь зэшищэр зэдэгушаIэх:

Орзэмэс къеупчIыгъэх, тэ хъугъэ пшъашъэхэр? — ДэкIуагъэх, ежь-ежырэу дэкIуагъэх.

— Хяу, о птыгъэх, — аIуи къыфэгубжыгъэх.

— ХакIэ къыдахъэмэ шыидми зэкIэ ахэмэ ашIэтыгъэр о пшIэт, — аIошьы пшыныжынэу ар тыралъхъэ.

Ахэр ышIэу зыкуартэрэ хэтыгъ, ау ар фэмылъэкIыжы зэхъум, ныбджэгъухэр зэхигъахы анахыжъым къира-гъещагъ.

Ахэр зыкортырэ хэтыгъэхэу, агурами къира-гъещагъ, зэшигIум шъузыхэр яIэу хъугъэх. ЗэшигIор зэдэгушэIэжъышы Орзэмэс къышэнэу раIо, ау адирэм:

— Шъо къэшъущагъэм фэдэ сэ къесщэтэп, — къари-южъыгъ, сэ къесщэтэр нарт Сэтэнае ышыпхъоу Псэтын-гуаш. Джаш пэмыкI сэ къесщэн Нарты исэп.

Зэшхэр лъэшшэу къыкIэнэкIагъэх:

— Ар бэу чыжъэ, ар тэ къипхын о! — аIуи.

— Тэри къэбар къитфагъэхыгъагъ шъхьаем, ар чIа-ПIэ горэм ис чыжъэу, укIошъутэп.

— СыкIот, — еIо.

Орзэмэс шысхъуантIэр ары къитефэгъагъэр, шыхэр загошым.

Орзэмэс зигъэхъазэри ежъэн зэхъум, нысэмэ къари-юагъ:

— Сэ сыпсаумэ сыкъэкIожыт, сыкъэмымкIожьмэ си-къупшъхэ къахыжынэу сэ къесшIыт, ар къамыхыжъэу сышъумыгъэжь, — къариIуи дэкIыгъ.

Бэрэ кIуагъа, макIэрэ кIуагъа, зы чылэ горэм нэсыгъ. Чылэгъунэм Иут мэлахъом IукIагъ:

— Бэхъу апши! — риIуагъ.

— Тхаяугъэпсэу, — еблагъ.

— Хяу, сэ морадэу сиIэр о къыосIошъунэп, ау хэт дэжь сидахъэмэ хъуна? — ыIуи еупчIыгъ.

— Ашыгъум, мыхэмэ адэжь дахь, — ыIуи, щау горэ

кыригъэлъегъугъ, — лыжъ акъыл ишыкIагъэу Йофым хъумэ, кысэупчI.

Щаоу зыфаIуагъэм кIуи дэхъагъ. ХъакIэр рагъэпсыхи хъакIэшым ращагъ, бысым гуашэм раIуагъ:

— ХъакIэтиI, шIэхэу къэпщэрахъ.

Шъузэр псы фаеу унэм кызыекIым, шхъуантIэр кышижжыгъ. Ар ышыпхъу нахьыкIэр арыгъэ. Бзылъфыгъэр унэм зехъэм, ар Орзэмэс арэу кычIэкIыгъ.

— Ыхыы, Орзэмэс, ар о зэрэфэмэгъэцэкIэтэр сшIагъэ, о ухъакIэп ныIа, — нэкIо, — ыIуи адрэ унэм ышы зыригъэтихъакIыгъ, зэдэшкагъэх. Орзэмэс ышыпхъу еупчIыгъ:

— Уипсэогъу мы исымэ ахэта? — ыIуи.

— Хъау, ар Псэтын-гуашэ ихэгъашбо щыI, къэкIожын фае.

Щысыгоххээ, лIэр къэкIожыгъ.

Епсихи шэшым шэр зычIещэм, ежь иш ычIыпIэ шыхъакIэ щытэу ылъэгъугъ, хъакIэшым зехъэм: «Зи исэп хъакIэ» — щысымэ кырыаIуагъ. — Гуашэр къихьи: — УхъакIэп, — ыIуи рищыгъ ар.

— О уи-уиу, ар хъакIэ шъыпкъ! — ыIуи лIэр адрэ унэм кIуагъэ.

Ащ зехъэм, Орзэмэс пIэ шыгъэм хэсэу ылъэгъуи, сэлам рихи тIысыгъэ. Лъэшэу лIэр егупшысэу щысы зэхъум, шъузэр къеупчIыгъ:

— Мы щысэр ошIа?

— СэшIэ, пышыба.

— Мары о уздэштыгъэм нэсы кызыздэкIуагъэу анахьыкIэр, — ыIуагъ.

Ащ пае къэмынэу, нахьи гупшысэ зэхъум, шъузэр етIани еупчIыгъ:

— Шъыд адэ узкIэмчэфырэр? Сицэжкынэу, е былымыхъэу къэкIуагъ пшIошIа? — ыIуагъ.

— Хъау, арэп, тищ зэшIотымыхын тазыфагу къихъэна, «сцэжжыт» ыIомэ уестыжын, «былым» ыIомэ, естьн. Сэсизэгупшысэрэр нэмыкI, — еIошыы кыргэгъажъэ.

— Сызэгупшысэрэр джы джэгоу тыздэшыIагъэм сышынахьыкIэрэ сэрырэ джэгор зетщэнэу тыхадзи пчэгум тишигъ. Джы тыгъоснахьыпэ джэгор тыухыгъэ, ау джы нэсы тыкъэкIожын тлъэкIыгъэп, Йофэу щыIагъэм уасэ афэтишIэу тIоу тышысыгъ. Ар зэкIэ къэтыухи джы непэ тыкъэкIожыгъ. ТыкъэкIожызэ мэз йапчъэм дэжь тыкъэссыгъэу куо макъэ горэ къэIоу зэхэтхыгъ. Мо тызэбгырыжъугъэкI тIуи, тызэбгырыкIыгъ къэсымэ тыдэгущыIэн тIуишъ. ТыздигъэгущыIагъэп икIи! Тызау тыкъэзэожыи, ежь тшIокIожын

дыжыгъ. Ар Жакъ аюу шы тесышъы нибжки укIэхъатэп. А Йофым рапэситэр сшIэрэпышъ, ащ сегупшиш, — йIуагъ бысымым.

— Псэтын-гуашэ ауштэу ащ ыхыгъэмэ, сэри ары сыйкъызыфэкIуагъэр. Сэ ежь псаумэ къесхыжыт, е икъуншхъэ къесхыжыт, — йIуагъ Орзэмэсы.

Мыгъэзэшкъо Орзэмэс афэмыIыгъэу чэцныкъоу дэкIи ежьагъ. ЗыдакIори ымышIэу, гъогу горэм техъагъэу ма-кIо. КIомэ зыригъэхъизэ чылэ гъунэм мэлахъо горэм щы-ІукIагъ.

— Еблагъ, — къыриIуагъ.

— Хяау, себлэгъэнэу сэ сыйшт шыоп, сэ Йоф сиI. Хэт дэжь себлагъэмэ хъуна? — зеIом, лыжъим щау горэ къы-ригъэлъэгъугъ.

— Йоф уиIэ хъумэ мэкъэнчэ сымышI, — къыриIуагъ.

Щау къыригъэлъэгъугъэм нарт Орзэмэс зыдахъэм къыпэгъокIыгъэх, ращагъ.

Шъузэр Iэгум зекIым, ыш ишы шхъуантIэ ышIэжыгъ. ХъакIэщым шъузэр кIуи Орзэмэс къыришыгъ: «УхъакIэп, ныIа о!» — йIуи.

Шысыхээз лIэр къидэхъажыгъ. Орзэмэс хъакIэщым имисэу унэшком исэу ехъашъ, сэлам рехы, мэтIысы. Ари ёгупшиш щысы зэхъум, ишъуз еупчIыгъ:

— Шыда узэгупшишырэр?

— Сэ сыйзэгупшишэрэр мэзым тыкъызэпырыкIыгъизэ Архъон Архъожъы¹ Псэтын-гуашэ² куозэ ыхъэу тлъэгъу-гъэ шхъаем зи тфешIагъэп, тэ уIагъи къытхэкIыгъ укIы-гъи къытхэкIыгъ, ежь зи тфемышIэу тшIокIожыгъ.

— Сэри Псэтын-гуашэ сильхъу, е псаоу къэзгъоты-жын е икъупшхъэ къесхыжын, — йIуи ишы къитетIыс-хъэжки къидэхъуштугъ. КIомэ зыригъахъизэ чылэгъу-нэм мэлахъо горэ Йутэу ЙокIэ, ащ адигэ хабзэджэ адэзекIо, еблагъ еIо, ау ащ ыдэй дэхъанэу (зэрэлIыжъим пае) ымыдэу унагъо къирегъяIо уздахъэ хъунэу дэсэр. Орзэмэ-сэр макIошъы щаум дахъэ. Шэр шышIоум пельшъы хъакIэщым ехъэ. Ышыпхъу нахыкIэ шэр къышIэжы-шъи къакIошъи унэшком ещэ. Орзэмэс ышыпхъу еуп-чиIыгъ.

— Тэ щыI бысымэр?

« Былымэу иIэр бэ, ахэр къылъытэнэу кIуагъэ, къэсы-

¹ Архъон-Архъожъ — нартынэ къяпшиштыгъэ, иныжъ лъэпкъыгъ.

² Псэтын гуаш — зыхыгъэгъэ иныжъыр ыукIи, Нарт Мыгъэзэшкъо Орзэмэс кIаээзэ къынцэгъэгъэ бзылъфыгъэм ыцI, Шэбатыныкъорэ Ещэркъэурэ ян.

жын фае. Ахэр аІозэ бысымэр къыдэхважыгъ. Адрэмэ афэдэу унэшком кІуагъэ, егупшиысэу тЫсыгъэ.

Апэу джары сыкъизыщиgъэр, а о уфэчэфынчъ.

— Хъау, сэ мо сыкъекІожызэ Псэтын иджэгу къикыжырэмэ сакъыIуагъ, ахэмэ мыры къысаIуагъэр; а къысаIуагъэм сегупшиысэ.

— Адэ сэри ары сзылъыхъурэр, сыкIот.

— Хъау, укІо хъутэп, ащ утекІонэу щитэп, ар шъузы ышЫнэу ыхыгъэп, нартмэ пёлыуан ахэтмэ зэригъэшІенэу ыхыгъ, — йIуагъ.

АшIомыкIы зэхъум:

— О уиш уихытэп, — йIуи шы къыритыгъ. — Псы горэм унэсымэ псым уикин плъэкІытэпышъ, ухэмыхъ, ау рекІокIи къушо горэ тетышъы ащ амал иIэмэ зыргъэдз, — йIуагъ.

Орзэмэс ежъагъ, псым нэсыгъ, рекІокIызэ лЫжъ цыкIор йусэу елъэгъу.

— Тэ укІорэ, кIал, мы адрабгъу пёлыуаныжъ исышъы зэкІе еукIыхъ, аужыпкъэм бзыу щигъэбыбырэп, уIэкIэкІодэн.

— Хъау, ащ сэ сыIэкIэкІодэтэп. Мыйдэ псым икIыпIэ хъутым тегъэгупшиысэ, — еIо. ЛЫжъэр къеуцуалIешъы кIалэр псым редзы. Адрабгъу кIалэр къегъэуушъы реIо:

— Мэфэ щэджагъоу мэзым ухэмыхъ. Чэцэу укIонышъы пчэдыжым уIухьанышъ, плъэгъунджи мэхъу, умылъэгъоу нэмыкI укъызильэгъуджэ уиукIытышъы зыфэсакъыжъ.

Орзэмэс ежшишъы кІуагъэ чэшым. Сэраеу ахэр зыдэсүм дэтэу Псэтын-гуашэр тхъаусыхэу ымакъэ къэIоу зызэхехым еджагъ:

— Мо къакIо, чэум къыIухь, — йIуишъ.

Псэтын-гуашэр чэум къыIухьагъ:

— Укъыдэхъанэу щитба мыш?

Псэтыны пчъэр къыIухи дигъэхъагъ.

— Псэтын, мыш сыкъыкIэкIуагъэр орышъы усхыжъыт.

— Хъау, ори бэлахь ухэфэн, сэри сыхэфэн. Ежъ къэмущими иш Жакъэ тыкъызэхихымэ лъабжъэджэ типIытIин. Ежъ щэджагъо нэс чьует.

— Ашыгъум икIо, щэджагъо нэс чыжъэу тыIукIыт, — йIуи шым тыригъэтIысхы ежъэжыгъэх. КIомэ зыригъэхызэ псым къэсыжыгъэх, лЫжъым дэжъ.

— Мыш шъуIэкIэкІодэн, о тхъамафэм пкIурэр ежъ зы

мафэджэ екІу къыпкІахъэмэ уиукІыт, арышты шъофым уимыхъ, мэз гъунэм Іутэу рыкІу.

Еомэ зырагъахъызэ Орзэмэс къыzzэплъэкІым шыу горэ къакІоу ылъэгъугъ.

— Ар ары шъыпкъешты, тегъэус тшІэтым, — аІуишъ зэдэгүчүйжыгъэх.

— Мы губгъэм тихъэмэ шахъомэ мэлахъомэ тальэгъун, ахэм тарамыломэ мэхъаджэшь ІэкІэкІодэнх. Арэу зыхъуджэ мы гъогум тытемыкІэу тытетыт, сэ гъогум сите-тыт, о хахы тЫс. Сэ сыІэкІэкІудэми о укъэнэн, сезе-гъышъумэ язэгъип. Пельуанэр Псэтын-гуашэ къыкІэ-рыхы къыриуагъ:

— Орырэ сэрырэ морад зэдэтшІыгъагъ илъэсиблэ уиз-гъесынышъ, нартымэ ащыш къызымыкІоджэ усцэжы-нэу, арыба тІогъагъэр, хэт игъогурыкІуа уыкъыздежъэ-жыгъэр, тэ щыIа ар?

— Укъэзгъэущынджэ зэрэсшІын сымышІэу, шыори къысажэти сыкъежъэжыгъ.

— Тэ щыIа а шыор?

— Мары.

Шыор къызыхэкІым еупчIыгъ:

— Хэт ущыш, шъыд узыфаер?

— Сэ Псэтын-гуашэ сцэжынэу сыкъэкІуагъ, къысэп-тыжмэ сцэжыт, къысэмтыжмэ усыукІынышты птес-хыжыт, — Іуагъ. Пельуаныжъэр мэIабэшъы кІалэр къеубытышты мэзым хедзэ.

— Джы мо къакІо, — еІошты, адирэр ештэшты ехы-жы.

— Джынэкъэужы ащ фэдэу умышижь илъэсиблэр зыкІоджэ сэ усхыжыт, — еІошты пшъашъэр къехы-жы.

Шэу Орзэмэс зытесыгъэр рапхыгъагъети къызэпичи шаум къекІожыгъ.

Ар ышыпхъурэ имахъульэрэ залъэгъум «къаукІыгъ» аІуи, лъыхъуакІо къежьагъэх. КъакІомэ зыкърагъахъы-зэ мэзым къэсыгъэхэу лъыхъохээ кІакІор къагъотыгъ, Орзэмэс зытесыгъэр. Ежыри мыхэм ащыш хэлъ, — аІуи лъыхъохээ ижь хэтыжь къодыуеу къагъотыжки къащэ-жыгъ.

КІалэм еІазэхи дэгъоу агъехъужыгъ. КІалэр зэхІэ зэхъужыпэм: «джыри сыкІот» ыІуи ашІоуцугъ. Иши тет-тэхъяжы лыжъ цыкІоу къуашъом тесым дэжь кІуагъэ.

— Тят, джыри сэкІо, къыскІахы стырихыжыгъ, гъогу лягъю ошІэмэ къысаІу, ар о ошІэ.

— ПфэгъецакІэмэ къыосІон: «Жакъ³ къэзылъфыгъэ шэр джыри щыІашты, джар зыбгъотыдже къэпхыжышт. Ашт Псэтынэ егъеупчИ къыриот зэрэбгъотытэр ашт пэмыхкІэу ар къезгъэІон щыІэп.

КІалэр псым икИи ежъагъ. КІалэр зыдахъэм пишъашъэр тхъаусыхагъэ:

— Шыыд узкІемыуцурэр, ори сигугъу укъыкІыхэхъуагъэр шыыда?

— Хъау, арап сыкъыкІэкІуагъэр, Жакъ къэзылъфыгъэ шэр къысфемыгъяІо хъутэп. Джар зызгъотыдже усхыжын слъэкІит, — ыІуагъ.

— О мэzym хахы зыгъэбылъ, уижъау къемыгъэлъегъу, сэ къысфегъяомэ ар къезгъэІон.

Архъон Архъоныжъэр къэтэджыжки Іэгум къикІи гъучыхэри ыуфагъэх, зэридагъэх, етІанэ пишъашъэм дэжь ихъагъ.

— Мыр шыыдэу пишІошІыра?

— Мыхэр гъешІэгъоны, мыхэр Жакъэ уегъещІэн фае мыр къэзылъфыгъэр шыыд шыбза?

Гуцаф ышІи шъхаем, пишъашъэм зытиригъэхъагъэп, къыригъэІуагъ: Жакъ къэзылъфыгъэр ХытІулэм дэт, Кухъэрэн хъабзы удэр ары зиІэр. А хъэбархэр зэкІэ Орзэмэсэриотэжыгъэх.

— Угу умыгъэкІоды, сэ сыпсаумэ къэзгъэзэжыт, шыхэр щыІэмэ къэзгъотыт, — ыІуи ежъагъ.

Кіомэ зыригъахызэ шъоф горэм къихъагъ, къырыкІозэ гъогу гъунэм чыг горэ Іутэу ашт чІэлысти щысызэ бгъашхъю горэ лъэшэу гуаІэу къэлыстыгъ.

— Олахъэ мыр тхъамыкІэм, сыдэІэпыІэн, — ыІуи къыубытыгъ.

— Сэ ашдже сүуухъумэн плъэкІытэп, сыкъэухъум, — зеіом ыгужъуакІэ дигъэтІысхъагъ. Адрэ бгъашхъю инэр къэбыби къеупчІыгъ шъхаем риІуагъэп. Бгъашхъю инэр зэбыбыжым, къидихи ытІупцижынэу зеіом, къыри-Іуагъ:

— Сэ зыпарэджи сүбдэІэпыІэн слъэкІытэп, ау къин ухафэмэ угу сыкъэгъэкІ, — еІошты мэбыбыжым.

Еомэ зыригъахызэ хъуватэ горэм тыгъужъэр дэфа-гъэу ІокІэ.

— Аркъян къыдэссыдзэнышты укъыдэсхын зеіом, —

³ Жакъэ — иныжыр шэу зытесыгъэм ышІ.

хъау аштэу сыкъыдэпхын плъэкІытэп, ори укъыдэфэт, мо рекІокИ мэлахъо горэ Іутышь мэл горэ къыІыхи джар тІэкІу-тІэкІоу къысэтызэ, ори укъыздэІэпыІэзэ сыкъыдэкІыжыт, — ыІуагъ. Орзэмэс мэлахъом дэжь Іуххири Іуагъ, мэл зэрищыкІагъэр, арти — уеблагъэми мэл фэсыуکІыт, — ыІуи мэлэр къыритыгъ. Мэлэр къыхы ышъо тырихи, мэлэр ритыгъ, зеухым етІани ритыгъ, джаозэ мэлэр зэрэпсау ышкыгъ.

— Джы аркъэнэу къебдзыхытам сэ сиІэтыт, ау о умыубытэу чъыг горэм епхи къыздэІэпыІэзэ сыкъыдэкІыт.

ЗэриІуагъэм фэдэу ышІыгъ, тыгъужъэр къидихыжыгъ.

— Шъыд тыгъужъ фикъугъэба?

— Хъау, ашыгъум ма, — ыІуи тхъабылхэр ритыгъэх.

— Сэ хъэмэ сырафыжы, мы мэлымэ апае, сыдэфагъ. Къин ухафэмэ угу сыкъэгъэкІ, — сипІэпыІэн, — ыІуи кІиІэжыгъ.

Аомэ кІозэ хы гъунэм нэсыгъэу ылъэгъугъ. Хыр зэгоуни джаер нэпкъым къитефагъэу. «Мыщ сидэІэпыІан» ыІуи, джаер ышти ыгъашки ытхъакІи псым хитІупщхъажыгъ.

— Зэгорэм къин ухафэмэ угу сыкъэгъэкІ, ІапыІагъу сыփэхъун, — къыІожыгъ.

Ащи блэкИи кІозэ мэзышко горэм хэхъагь. Мэзым хэтэу кІозэ чъыгышхъэм набгъо горэм гъы макъэ къиІукІэу зэхихыгъ.

Лыжъым къыриІогъагъ: «къин зыплъэгъурэм ублэмыкІ» — ыІуишь. Арыти ари къыухъумэнэу, шэр къырипхи чъыгым дэкІоягъ. Набгъом щыр цыкІуитІу икІыгъэу, мыдыджэ блэ горэ дэкІуаеу ылъэгъугъ. Блэу дэкІуаэрэр еуи ыуکІыгъ, щыр цыкІухэри къыфэлъэІуагъэх. Блэм мэу къыпыкІыгъэм ыгъэдэигъэу кІалэр чъыгым дэжь Тысыгъэу щысызэ бгъэ анэр къэкІожыгъ.

— «Фу!» цыфымэ къысэу зеіом бгъэ цыкІумэ цыфэр къырагъэлъэгъугъ: Ащ тэ тиухъумагъ, блэр ыуکІыгъ. Бгъешко анэр псыхъэ кІуи, псы ригъашъуи кІалэр къыгъенхъэжыгъ.

— Шъыд морадэу уиІэр?

— Мыщ фэдэ нэгъучыцэм шахъо ишымэ сапэхъанэу сэкІо.

— Хъау аш укІон плъэкІытэп, укІодыт.

— СыкІодытми сыкІот.

— Ашыгъум сэ усхыт аш уиши ори. Ау сэ силъэгъу хъутэп. Сэ джы щыр цыкІумэ тыкъэкІожыфэ афэхъунэу ашкын нычэпэ къафэзгъэнэнышы тежьэт.

ЗэриIуагъэм фэдэу быбыгъэ. Ашкын къыхьи, етIанэ Орзэмэси шэри хым рихыгъэх, унэри къаригъэлъэгъугъ.

— Аш удахъэ хъутэп, ау чэш горэм дэхьапIэ фэшИ, пчэдыжь горэм дахь. А хъабз удэр пчэдыжым къикIини щагор зэкIэ къиплъахыныш джау тIысыт. Джащыгъум ыбгъэ екIуашьи зыIулъхь, — къыриIуи бгъэр быбыжыгъ.

Чэцым кIалэм гъуанэ фишIыгъ чIыгу чIэгъыкIэ. Хъабзыудэр щаум къикIи зиплъахыгъ, зыкIиплъахыжьи тIысыгъэ джынэу. Мыйдрэр екIуашьи ыбыдз зыIуйлъхыагъ. Хъабз удэр ытхъакIумэрэ ынэрэ яожыгъ.

— Шъыда ар ауштэу кIэпшIырэр, тян? — Зэрэзэхамыгъэу, зэрамылъэгъум пай, — ыIуагъ.

— Шъыд морадэу уиIэр?

— Шахъоу сыпштэнэу ары.

— Хъау, ар о пфэгъэцэкIэнэп, илъэс горэм щыси Iагум дэхъуахъэрэр плъэгъун, унубжь икъун, — ыIуагъ.

КIалэр аш къеуцолIагъэп.

— Хъун ашыгъум, сэ узпэзгъэтэйрэр зыбгъэкIодыджэ усшкыт, — къыриIуагъ. Кухъеренэм къитIысхьэхи къежьагъэх. Мэзым къесыхи кIалэм иши къыхашыжьи, шымэ адэжь къекIуагъэх.

Шыхэр кIалэм къыригъэлъэгъугъэх. НэгъучIыцэр къэкIожьыгъ. КIалэм къекIуахы екIуахыжьи, аузэ чэшэр тIу хъугъэ, шыхэр чыренхэу зэгъолъым ежыри гъолъыгъэ. Къизэуцыхым шыхэр щыIэжыхэп. Моджэ кIуагъэ, мыйджэ кIуагъэ, шыхэр ыгъотыжыгъэп. Псыгъунэм рекIокIызэ джас горэ къыхэлъэти къеупчIыгъ:

— Шъыд, кIал, узгъапэрэр?

— Шыхэр згъэкIодыгъэх.

— Хъун амэ, щыс сэ къэзгъотыжьытых. Бэ мышIэу шыхэр къыфыжыхи къыритыжыгъэх. Джай нахыбэрэ сэ угу сыкъэмэгъэкIыжь, сэ сиIахь стекIыгъах, — ыIуи хэхъажыгъ. Пчэдыжым ныор къесыгъ, аш шыхэр ыгъэ-кIодыпагъэштын ыIозэ. Ныор къесыгъ.

— Шыхэр бгъэкIодыгъэп ныIа?

— Хъау, згъэкIодыгъэп.

— Ашыгъум апэрэ аферэмэр къэпхыгъ. Уиш лъахъэ, гъэхъу, къитIысхь кум, — ыIуи кIалэр къыригъэтIысхьи къыздишэжьыгъ.

КIалэм щэпIэстэ стыр къырити ригъэшкыгъ.

— Джы гупсэфэ зышIи, дэгъоу чыье, зи угу къимыгъахь джыри чэшитIу уиIешьы джащ зытегъэпсахь.

Пчыхъэми щэстыр щэпластэ къыригъэшки, кІалэр кум къыригъэйсти шахъо къышэжы, ежь кІожыгъэ.

КІалэм иш къыубытыжы шыхэр мэз гъунэм къыфыхи иштызэ чъые къекІугъ.

«Мо тІэкІу сышъхуаукъэн», ыIуи зэтIысым, чыяягъэ.

Шыхэр бзэхыгъэх. Лъыхъуагъэ, ау ымыгъотыжыгъэу къырикІозэ мэзышхъэм тыгъужъэр ыпэ къифагъ:

— Шъы, кІал, узгъэгумэкІырэр?

— Шыхэр сшІокІодыгъэх.

— Зи ымыIоу мо щыт, сэ ахэр къесфыжытых, — ыIуи тыгъужъэр хэхъажыгъ.

Зыкортырэ къэтыгъэу нэфшъагъом дэжь шыхэр тыгъужъым къыфыжыгъэх.

— КІал, джы къенэжыгъэм шыхэр үмыгъэкІодыжь, джащ нахъэу угүи сыкъэмымыгъэкІыжь, — ыIуи тыгъужъэри хэхъажыгъ.

Ныор къесыгъ.

— Джыри шыхэр бгъэкІодыгъэпышы аферэмитIор үиIэ хъугъэ.

КІалэм иш ригъэтIупши, кум къыригъэтIысхы къыщэжыгъ. Ыгъашки ыгъэгъолтыгъ.

Ящэнэрэу кІалэр зэкІом шыхэр шъофым ригъэзыхъагъэх. Чынер къекІу зэхъум шым зэрэтесэу чыяягъэ. Ынэ къызегъаплъэм шыхэр щымыIэжьэу хъугъэ. Лъыхъуагъэ, ау зи ымыгъотэу зигъэпсэфынэу Йысыгъэу бгъашхъор къэтIысыгъ:

— Сышэхъуагъ, шыхэр згъэкІодыгъэх.

— Щыс ашыгъум, сэ къэзгъотыжытых, — ыIуи бгъашхъор ежьагъ. Зы заулэрэ къэтыгъэу шыхэр къыфыжыни бгъашхъор къэкІожыгъ. Джы макIэ къенэжыгъэр, үмычъиежь, джащ нахъэу сэ угүи сыкъэмымыгъэкІыжь, — ыIуи ббыжыгъэх.

Ныор къесыгъ.

— Джы аферэмишэр къэпхыгъ, сикІал! Джы къыпфырикъунэу цыф щыIэжьэп, о къюостыт шыри къалъфыт, — ыIуи кІалэр кум къыригъэтIысхы къышэжыгъ. КІалэм чэщым дэгъоу зигъэпсэфи пчэдыхым тІори шымэ адэжь кІуагъэх. ШыкІитIор дэгъоу, зэр лъэкІэпIэщэ хъазырэу, ахэтти захегъадэм, ар къахихыгъ.

— Ар Iae, — ыIуи шъхьаем, аш нэмыхI къыIихыгъэп.

Еүи къежьэжы къакІозэ псы гъунэ горэм къэсигъэх. Зы тІэкІурэ щысыгъэхэу, псы икIыгъом егувшысэу ежьагъ. ШыкІэ цыкIор къэгушыIи къыIуагъ:

— Псы икІыгъор Іофэп, сэ укъызэрэсцыгугъурэ къаруу сиІэп. Ау сиутІупщи сянэ тІэкІу сыкъешъонышты, етІанэ сэ къистекІон щыІэжъэп, — зеіом, ытІупщиғъ. ШыкІэр янэ мафэм ренэу къешъуагъ. Пчыхъэм шыкІэр къекІожыгъ.

— Джы о уиши ори сэ шъусхыт, ау уиш сапэ имыгъашъ пэриохъу къысфемыхъунэу.

ШыкІэм кІалэр къитетІысхьи адрэ шэр къубыти псым къикІыгъэх. Лыжъ цыкІум дэжь къекІолІэжъи шэр къызэригъотыгъэр фиІотагъ.

Къежъэжыгъ. КІалэр Псэтынэ-гуашэ дэжь къекІожын фае. Аш къэси зеджэм Псэтын-гуашэ къикІыгъ.

— Шыид джыри укъикІэкІуагъэр?

— Джы умыщын, мыдэ мы шым о къитетІысхь, сэ мыдрэ шыкІэм ситесят, — ыуи къежъэжыгъэх. КъакІохээ шыор ауж итэу алъэгъугъ. ШыкІэр къэгушаІашъы:

— Джы шъо зыпари шъумыIo, сэ аш сыдэгущэІэт, — eIo.

Зэужэ зэхэтэу щитыхээ Жакъэр къизэсым, ышнайыжъы риІуагъ:

— Шыид иныжъэу мы уакІыу исэр, тэ ихыра?

— Адэ да пшІэтэр?

— Джаштэу цыкІоу къакІо, ежь къиоот, етІанэ кІэтхъи мыжъом еутэкІи, ыгу зымакІэдже, тэ ар тыукІит. Зэриуагъэм фэдэу Жакъэм ышIагъ. А инэр аукІи, иши къитетІысхъэхи къежъэжыхи апэрэ махъулъэм дэжь къекІолІэжыгъэх, ышъхы къиздахь.

Архъо Архъожъы ышъхъэ чэум къипалъи унэм ихъажыгъэх.

Кло дэгъоу къапэгъокІыгъэх. Цыфэу чылэм дэсхэр зэрэугъохи аусудыгъ:

— Мы иным ильэс пэпчъ бэу ттрихытыгъэ. Джы тыжъугъакІи тибылымхэр къэтэжъугъэхыхижь, — ауи кІуагъэх. Цыфи былыми щыІэр зэкІэ къашэжыхи атІупщижыгъэх. Былымэр афагошыгъ цыфмэ, фаер кІожыгъэ, фаер къэнагъ.

— Джы мы къинэр зыфэплъэгъугъэр шъузэу пштэнэу игъо тэлъэгъу.

— Ярэби, сэ сыйфай, ау ежь ыIoэр ары Іофэр.

Пшъашъэм зеупчIыхэм, ари фаеу къеуцолIагъ.

Апэрэ мэфиш джэгор анахыкІэм къифишиIыгъ. ЗэкІэ былымэу ишыкІагъэр ыуж итэу агурэм къекІолІэжыгъ, ащи ауштэу ашIыгъ. Аш къикІхи анахыжъым дэжь къе-

кІолІэжкыгъ, ащи ауштэу ашЫгъ. Ащ къикІхи анакынжым дэжь къекІолІэжкыгъэх, ащи нысащэр игъусэу, ышыхъуи ахэтэу яунэ къекІожкыгъэх.

Зэшыхъуицымэ мэфибл джэгор къифашЫгъ. Псаоутхъэжкыу нарт Орзэмэс къэнэжки, заулэ зэдэпсэугъэхэу. Псэтэн-гуашэ шъао къифэхъуигъ. Ары Шэбатыныкъоу лЫгъабэ зыгъэхъагъэу къалотэжкырэр. Ащ пае Шэбатыныкъорэ Саусырыкъорэ зэпхъорэлъфэгъохэу ало.

Нарт Ещэрыкъо янэри Псэтын-гуаш ары.

13. НАРТ ОРЗЭМЭС ИКЪЭЩАКИ

(Б жъэдьыгъу текст)

Орзэмэс нартымэ ашыщыгъ, пицы-тхъаматэу ялагъ. Ишъуз лИ лэгъуабэу къэнэгъагъ.

— Мощтэу сыхэтына шъуз симыІэу, псэлъыхъо тыгъаку.

— Тэ тыкІон? — къеупчыжкыгъ Нарт я Шъао.

— Сэтэнае пшъашъэу щысба!

— КъыддэкІона?

— КъыддэкІонджи хъун. Шъы фэпшІэн, лЫрэ бжъэрэ зэблэкІырэп.

КІуагъэх. Пшъашъэри къапэгъокІыгъ. АІэкІыхэри къыштагъ, шІуфэси къарихыгъ. ТетІысхъапІэхэри къафишЫгъ. ЗэкІакІуи уцужкыгъэ.

— Йыст, пшъашъ, — къыраІуагъ.

— Иягъэ екІынэп, сыйшитми хъун.

— Тэ тышкысын хъакІ,

Тежъэжкын хъакІ,

Тилъэгъуни къэтІотэт:

Орзэмэсэр лЫгъуаб,

Шъуз имыІэу къэнагъ,

Псэлъыхъо тыкІэкІуагъ.

— Тхъакъысауи, тхъакъысапхъуи, Нарт я Шъау,

шъыдэуштэу сидэкІон,

лЫжъ жэкІэфыж къысфэпщагъэр

мэлишъэмэ атекІырэр

лЫм цыяпхъэ фэхъуна?

— Сэ сшыгъын сэгъоты,

ПшЫгъэ цые ныбжын сылэжкыагъэп,

Тимэлыми фыжъ ахэт,
Сэ лыгъэ сиIэмэ
Аш пае къэмыйан,
УкъыздақIомэ учэт.

— Сянэ ыпс, сибдэмыйкIон!
Орзэмэсэр къэгубжишъ
ШъхъакIо ешIы:
— Хъабзы удэу джэдэжъ,
Убгъэ лъатэу
Къохъо шъузы узясымыгъэшIыджэ
ПакIэу стетэр къэупс!

КъызэкIакIуи къэкIожыгъ
Гъоу¹⁰ хигъахъи
Шыуаджэ ригъажы
ЗэIукIэшхо ышIыгъ.
— Хэт къэт? — аIуи кIэупчIагъэх.
— Аргуанэ къэт, — аIуагъ.
— Ари къэшъущэжъ, — ыIуагъ Орзэмэсы.
Аши шыу агъэкIуагъ.
ЗэIукIапIэм укъэкIожын фае, — риIуагъ.
— Нартымэ шъхъакIо яI.
Арэу шъоIомэ сыкъэкIон,
Ау сэ хъубгъапхъэу сиIэм
Иппчагъэ осIон:
Къонэр — бгъу,
Жабгъор — пиIы,
Мышхъо — мышъор пиIыкIуи
Янэ — щэкIы
Яти — щэкIы
ЩэкI зырыз акIэс.
А купэр сихъубгъапхъ
Зы хэбгъэкIодыкIи хъутэп.

ЫИэ къырилъхи, зэIукIапIэм къэкIуагъ. Нартыхэр гү-
зэжъуапIэ ифагъэх: пишашъэр къашIуихынджэ Аргуанэ
щыштагъэх.

Саусырыкъо ахэтыти:

— Мы къэшъущагъэр делэ,

Ключэгъу шъуфэхъутэп. Нычэпэ къэрэгъулэ фэтэжъу-
гъэшI, зычъыеджэ дзэр ежъэнышъ кIот, кIо тыкъымы-
шIахэу.

Къэрэгъул фашыгъ, чыяятъе. Дзэр ежьишъ күугъэшыгъ. Тыгъэр къызыкъокым къэтэджи алъежки атэкижки, къэлапчъэр Ыукын пшъашъэр къашурихыжъагъ. Зи rashэн алъекыгъэп, къо кынум тесэу къыхыгъ.

Пшъашъэр лъешшу Орзэмэсым къельэйугъагъ:

— Пэкэ лъэнныкъоу тетэр дышшэф,

Адрэр—дэнэф,

Мы къохъожъым сыйхыжки

Ныбжырэ шъузэу сүүиэн.

Къытырахыжкышуугъэп.

Ащ ынужым йофы зырагъэши:

— Пицы-тхъэмэтэу тиэм фэдгэшшошагъэ шъузэр къохъожъым ишъузымэ тыхайнап, зыгорэ енэсыгъэн фае, — агуагъ. — Хэта ащ пэдгэгъокытэр, — агуи егүпшысагъэх.

— Мыш фэдэ чапиэм щысхэу Йэнаем ыкъо зэшигүү къызыжъугъотыджэ Аргуанэ фырикъутых, аукыт, — агуагъ калэ горэм.

— Хүн, аштэу тшын, — агуи зэдаштагъэ.

Шы агъэкүагъ. Шыум зэшхэр къыщаагъэх. Орзэмэсэу плъэгъурэр зэшигүумэ адэгүүшэяагъ.

— Мыш фэдэу щытэу Сэтэнаер Аргуанэ естыгъ. Зыгорэуштэу шъуукыгъэмэ сийоигъуагъ, — аригуагъ.

Ыгъэдэйугъэх. Гугъапи къыратыгъ.

— Ащ угу фэдгээсэфын, — къырагуагъ. Мэфиблэ езэуагъэх. Янэрэ мафэм аукын, Сэтэнэе гуашэр къыздэмыкюштыгъэ пицы-тхъэмэтэм къыратыжкишь, Йэнаем ыкъохэр күжкыгъэх.

Орзэмэс Сэтэнэе гуашэр ишъузэу къэнэжкыгъ.

14. СЭТЭНАЙРЭ ОРЗЭМЭСРЭ ЯПШЫНАЛЬ

(Б жъэдыгъу текст)

А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!

Нарт я Шъао къежьагъ джы

А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!

Орзэмэс дэжкы къакүү:

А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!

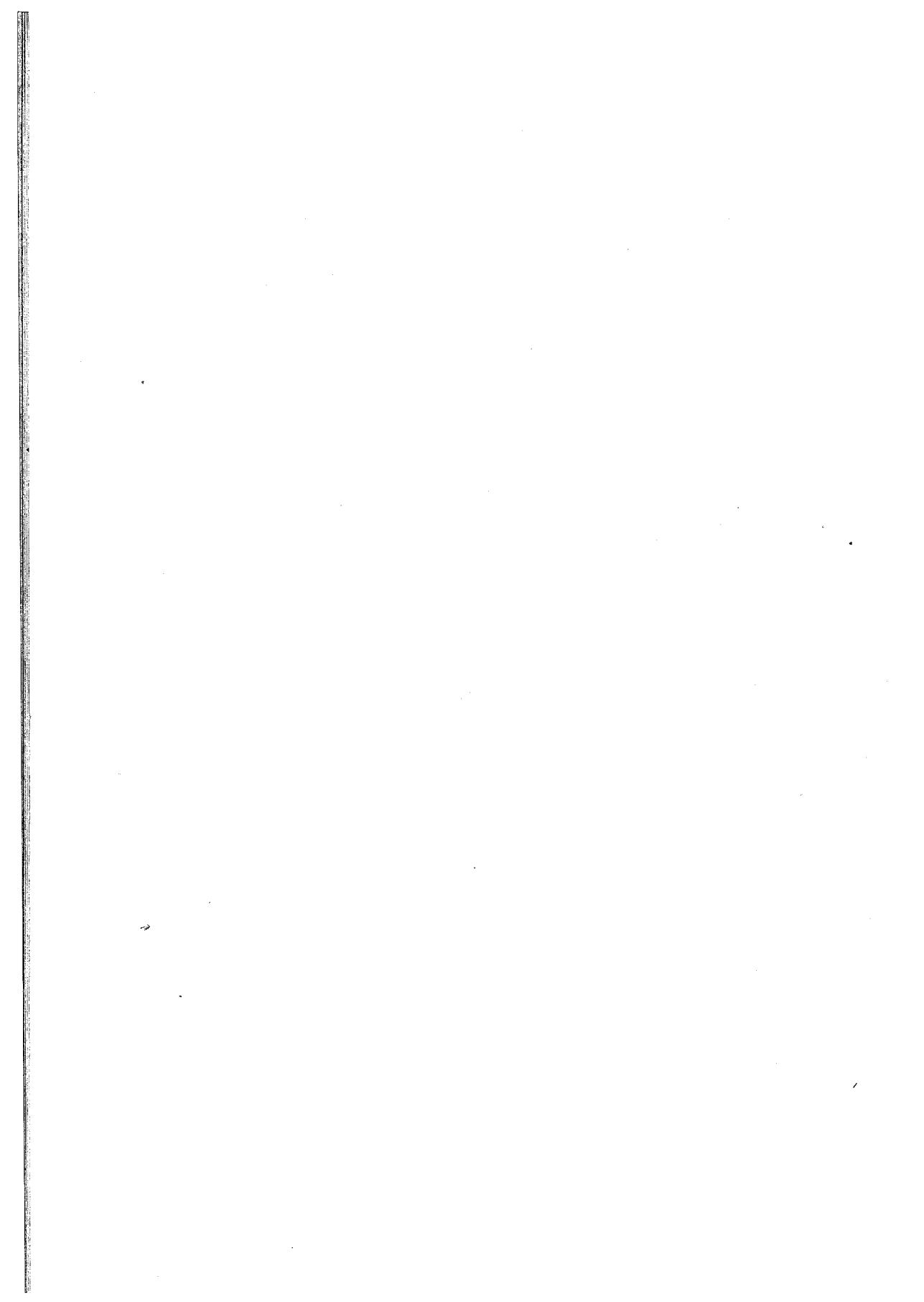
— Псэлъыхъо тыгъакү, — ыгуи.

А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!

— Хэты дэжьы тыкІоны гүщ?
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
— Сэтэнаер пишъашъэу щыс
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
— Къыздэктонэн, къыздэктонэн, Нарт я Шъау.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
— УилІэужэр бэ охъуи
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Лырэ бжъэрэ зэблэктырэп.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Къыбдэктон, къыбдэктон, Орзэмэс,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Псэлъыхъохэм зэтырахы джы
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Псэлъыхъохэр къежъагъ ыджы
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Сэтэнае ыдыжы къактох
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Сэтэнаер къапэгъоктышъ
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Псэлъыхъохэр регъэблагъ
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Унапчъэмджэ къырецшъы,
ИстылІэхэр афешы,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Сэтэнаер агъэисты.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
— ЛъэгъутилІэу тыкъектуагъ.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
— Шъуильэгъуни къэшъутох джы
— Псэлъыхъоу тыкъектуагъ,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Сэтэнэе гуаши, — ело.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Орзэмэсым удэктонана?
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
— Сянэпсэба сыйдэмыктонджи,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Зы цыяпхъэ фэхъурэп,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
БыжакІэхэр фыжы хъугъэ
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Мэлишъэмэ актышъоц

А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Сянэпсэба сыдэмыкIонджи.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
— УилIэужэр бэ охъужьи,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Симэлымы фыжки къалъфы,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Уимэлымэ акIышъоц
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Пшъхъацы гущэхэр бырабэуи,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
УбыдзитIуми лъатэуи джы
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Къохъо шъузы узясымыгъэшIджэ
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
О пшъхъэхэр къысшIуакIи джы
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Псэлъыхъохэр мэгубжи,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Псэлъыхъохэр къэкIожьи джы.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Нарт ябыны шъхъакIо яI,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Iэхъо-жъуахъор къыхашыжьи
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Ужъгъэм дэси дащыжыгъ
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Гурхъум тесэр къыращэхи,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Шъхъалым дэтэр дащыжыгъ.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
«Аргуанэри къэнагь!» — аIуи
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
КIалэхэри лъагъэхъуба
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Къэбарэри реIуати джы:
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
— Къоныр — бгъу,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Жабгъор — пшIы,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Мышхъо-мышъор — пшIыкIуи,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!

Янэ — щэкІы, ятэ — щэкІы,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
ЩэкІы-щэкІэр акІэс джы
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
А куартэри сихъубгапхъ,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
КІалэ гущэм хыисап ышІрэп,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
КІалэ гущэри къэкІожь джы.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Нарты елъфхэр зэхэтэу
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Къэбарыхэр ареІу джы.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Ермэлэри ахэтыти
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Ермэлэри агъэшэссыш
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Аргуанэм лъагъакІоба!
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Къэбархэр реІуатэба.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
— КъедэІуба, ермэлы,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Къуанэр — бгъу, жабгъор — пшІы
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Мышхъо-мышъор — пшІыкІуи,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Янэ — щэкІы,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Ятэ — щэкІы,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
ЩэкІы-щэкІэр акІэс
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
А куартэр сихъубгапхъ.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Ермэлымы хыисап ышІи,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Аргуанэжъым къызекІужым
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Къо нэкулъыкІишъэрэ
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Піэстэ Іулъхъэ шъыйрэ

А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Аргуанэм ифыгукI,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
А куартэри зыIуегъафи
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
«Къохъу уанэ» къытырихи
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Иши къытырилъхи
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Аргуанэхэр къэшэсхи
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Ермэлэри къэшэсыжьи,
Ермэлэри игъусэуи
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Аргуанэхэр къежъэжьыхи
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Нарт ялъфыгъхэр зэхэтхэу
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Агуанэхэр къынэссыжь.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Нартхэм ахэбанэшъи джы
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Сэтэнаер рехыыжьэ.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
— Орзэмэсдышь,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Дышъэхэри зыпакIэ
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Мы къохъожжым семыгъахь!
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
— Хъабзыудэу джэдэжъыба,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
ОсIуагъэм унэссыгъ.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Орзэмэсэр — пицы-тхъэмати.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Орзэмэсым унашъо ешI.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Нартхэр ежъэжьынэу хъуй,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Нартыхэр езэрэфыжъэжь.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Чэшэр къызэхъум

А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
Унашъохэр афешы джы.
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!
А чапIэми щегъэлъых,
А орэдэ — орэда, а орэдэ — рэу!

Унашъо афишыгъ яшымэ алъэкъуплIи ажи апхынэу,
Аргуанэр кIочIэшхоу щэшынахыхэу щытыти.

Аргуанэм аIорэр шIошты хьоу бирку-щырыу хъазырэу щытыти, иши ыпэрэ лъакъохэри ыужырэ лъакъохэри зэрихыгъэх, ыпи ыпхыгъ.

Гъолъи чъяягъэ.

Зэчъыем, нартыхэмэ Сэтэнаер къашти, къэшэсихи къекъэжыгъэх.

Пчэдыжым Аргуанэжъэр къизэущым иш лIагъэу, нартыхэри щымыIэжъэу зельэгъум, ынэмэ акIэIотахь-къакIэIотахыжьи, шы хъадэр къышти къалъежъэжыгъ.

Шъыдэу щытыми, Сэтэнэе-гуашэр Аргуанэ рагъэхыгъэп.

Джауштэу талъэныкъо мы пициналъэр къышаIо.

15. ОРЗЭМЭДЖРЭ СЭТЭНАЕРЭ

(Иорданием къышатхыгъэ адыгэ текст)

Мафэ горэм Орзэмэджы
Зы ныбджэгъу имыгъусэу,
Сэтэнэе-гуаш дэжь
Ар псэлъыхъо къифэкIуагъ.
Сэтэнае пэгъокIи
ХъэкIэшьими ригъэблагъи,
ШIуфэсышху къирхыгъ,
ИлъэгъункIи еупчиgъ.
«Сэтэнае гуашэуи,
Гуашэхэмэ ягощэжь,
Лъэгъунэу сэ сиIэр
ЛыкIо пфэсымышIэу,
Фиты о сыкъэпшиgъемэ
Сэр-сэрэу къюсIон»
Орзэмэджы къизелом,
«КъаIо, къаIо, Орзэмэдж», —
Сэтэнае къирIуагъ.
Орзэмэджы къиригъажьи:
«Псэлъэ лые хэмилъэу,

Гухэлъэу пфысиIэр сэ,
ШъхъэгъусэкIэ сыпфау,
УкъыздакIомэ усщэнэу,
О сыкъыпфэкIуашъи
Шъхъэусыгъо къысфэмышIэу,
Лые-ЛышиIу уемышIэмэ
Уигухэлъи о къысаIу»,
Орзэмэджы къызеIом,
«Шъхъэусыгъо пфэсымышIэу,
КъехъэкI-нехъакI сымышIэу,
ГухэкIэуи къысфэмышI,
Іогъэ-шIагъэ сэри сиI,
ШъхъэкIо ори умышиIы,
Іуагъэу сиIэм сепцIышъунэп»
Сэтэнае къыриIуагъ.
Сэтэнае къыIуагъэм,
Орзэмэджы ыгу емыIоу,
Зихъу-зильэу къыфежьи:
«Сэтэнай-гуащэу,
Гоцэ сэхъуджагъэр,
УкъыздэмыхкIонэу сэ
Сыда дагъоу къысфэпшиIырэ?
О унарт пшъашъэмэ,
Сэ сынарт шъаоба?!”
Орзэмэджы ащ риIуагъ.
«Нартшъао-пшъашъэхэр
ЗэкIэри зэфэдэхэу,
О огугъа, Орзэмэдж?
ТхъэшIомыкIэу о ушIуцI,
Сэри сывзэлльыжымэ
ТхъэIофытэу сэ сывфыжь,
Е, тхъэ гущэр къысауи,
Сыдэу хъумэ синэ къаплъэу
Сэры гущэ сывбдэкIон,
ШъхъэкIо ори умышиIэу,
Пшъхъэ щыгъэзыежь, о»
Сэтэнае ыгу къеIэу,
Орзэмэджы зыреIом,
«Ёй, гоцэ сэхъуджагъэр!
ОсIоштми зэ къедэIу,
Тэ тимэл Iахъогъу
Фыжьи шIуцIи ащ бэу хэт,
Фыжьэу хэтым шIуцIэ къельфы,

ШIуцIэ хэтым фыжы къельфы»,
Орзэмэджы ац риIуагъ.
«Нарт шъаоу Орзэмэдж,
Сэ синарт пшъашъэу,
Уимэлыбымэ сафэбгъадэу
Сыдэу хъумэ сибдэкIон,
Нарт шъаоу сипсэлыхъумэ
О уадэхъушъущтэпышь,
Пшъхъэ щыгъэзыежь о,
Нарт шъаоу, Орзэмэдж»,—
Сэтэнае къызелом,
Орзэмэдж кыгъэхачи:
«Ей, Сэтэнаеу тауч,
Пчыхъэ палъэ есымытэу,
Нартым шъаоу исыр
Сэ зэфэсщэсыни
Уишхъэцыхэгъащэ
Сиэпшъэ ещэкиIыгъэу,
ИупIащэкIэ уисцыни,
О пфэмыхъоу уязгъэхыни,
СихъэкIэш джэхашъо
Уигощэ шхъэцыпэкIэ
ЗыосымгъэпхъэнкIыкIэ,
Сэ си-Орзэмэджэпышь,
Нарт-шъаомэ сахэмымчь»,
Орзэмэдж губжыгъапэу
Сэтэнае къыриIуагъ.
Сэтэнэе-гуащэ
ГущиIэу риIоштым
Емыгупшысыжьышэу:
«О унарт шъаоу,
Упщ Орзэмэджмэ,
Ныбджэгъу гъусэ уимыIэу,
Хэгъырэй уимыгъусэу,
Ушыу шхъэзакъоу
О псэлыхъу сидаштэу
Сэ укыысфэкIуагъа?
НартылIымэ ямыхабзэ
Тыдэ къеох, Орзэмэдж?» —
Сэтэнае къызелом,
Орзэмэджы зигъэгуси:
— Сэ сшихэрэр сихабзэ,
Ар бзылъдыгъэ унашъон, —
Бийши къешэсыжьи,

Зихъу-зилъэу дэкІыжыгъ.
Орзэмэдж къэкІожки,
Шыуаджэхэр хигъахы,
УарышъхъэкІэ дэсыгъэр
Ергунэжки зэрахэтэу
ЗэкІэ зэфигъэси,
Сэтэнэе екІухи,
Куокыгъуи рамыгъафэу
Орзэмэджы къыфахыгъ.

16. ОРЗЭМЭДЖЫ ИМЫЖЬОУПЦИШ ЗЭРИТЫГЪЭ ШЫКІЭР

(С ирием къышатхыгъэ адыгэ текст)

— Мыжъоупціэ лъэпІиш тиїашъ, — еІо Орзэмэджы, —
Шэн-сэнхэр мыш фэдэу ахэлъ:
Сэ лъыгъэм зыр нахъ чан.
Шхынэу узфаер адрэм къехъы,
Бзылъфыгъэ анахъышІур
Рыбгъотынэу ящэнэрэр щыт.

Нартмэ лыгъэкІэ анахъышІум — зыр еттын.
Нартымэ ныбэкІэ анахъышІум — адрэр ий.
Нартымэ шъузыкІэ анахъышІум — къэнагъэр ий.
Зы нэбгырэм щыри ыхымэ авшъэ хъуи.
Ар зымыхъурэм, тІур зыхъэр ары.
Зы нэбгырэм тІу фэмыхымэ,
Лыгъэ рышІур авшъэ тшІын.

Нарт тхъаматэхэм зэдашти, мэфэ гъэнэфагъэкІэ зэкІэ
нартхэр зэфагъэсыгъэх. Хъымыщикиори къэкІуагъ. Ар
зыпІужьыгъэ мэлыхъоу Хъамышъи кыгъу. Еүи, нарт
тхъаматэр Орзэмэджти, къэтэджи, апэрэ мыжъор къари-
гъэлъэгъуи:

— Нартмэ лыгъэкІэ анахъышІум мыр естьшт —
ыуагъ.

Нартхэр тэдрээми иллыгъэрэ ишІэгъошІагъэхэмрэ
къыІотагъэх. Хъымыщикиом зи ымыІо зэхъум, Хъамышъэ
къэтэджи:

— Сэ скъоу Пэтэрэzym ар фэшъуаш.
Пый шыуишъэр изэкъуабзэу риллыгъ.
Ащ нахъылI нартхэм къахэмкын! —
Купэу щысмэ къариІуагъ.

Пый шышишъэр къызпэгъокым, изэкъуабзэу зериукыгъехэр къаријотагъети, Хъымышыкъом нарт тхаматэхэр къеупчыгъех: «Таущтэу хъумэ шышишъэм уапэгъокэу еолыых?» — айу.

— Ар къызыпсхыгъэр сишекиуахь. Мафэ горэм зекио сикъекиыжъэ къуаджэ горэм сикъыблэким, а къуаджэм хышъэ къидеччи къыклилъежъагъех. Сихъажъ къизэплъеки, хышъэмэ анэ нэплъэу, ацэ лъыгъэу зелъэгъухэм, еун кийагъ. Хышъэмэ «гъыб-гъыбгъ» яю ащ лъежъэхи, чыжъэ-чыжъэ чъагъехэу, «ашхыгъэпэн фae» зыщисюным сизэплъэм, сихъажъ къизэплъеки, хышъэмэ чъери, тэкиу чъени, мычъешъуни ахэтти, зэпэзырызы хъугъэхэу къылъэгъугъех. Еүи къытргъази, зырызэу къылхээз, зэужэри къыллыгъех. Ащ тетэу пыир зэкиекиэпцимэ нахь псынкиу узэрэтекиошъуштыр къызгурыйагъ. Ащ ыуж шышишъэ къызыспэгъокым зэбгырысци зырызэу еслыгъ.

Нарт тхаматэр къэтэджи аперэ мыжъоупциэр къыритыгъ.

Ятионэрэ мыжъом пайи ащ фэдэ къабзэу нартхэр зэпеуагъех. Аргорэу Хъамышъэ къэтэджи къиуагъ:

— Сэ скьюу Пэтэрэзым
Нахь ныбэрышыу жъугъотынэп.
Иэнэ гъэягъэхэм тапэсэу,
Мэфиблки ар къытхэсигъ.
Зы йулъхъеки хэмийабэу
Къырихъылхэгъэ нарт пстэуми
Анахьи нахь чанэу
Нэшиг-гушыю, къызхимгъэшэу
Тэ тышхээз тезэщи
Тызпекиижым хэйаби,
Тэкиу дэдэ зыгидзи
Еүи тэджи ежъэжъыгъ.

Ари нартхэм агъэшигъуагъ: «Ар сид зищисэр?» — Хъымышыкъом къеупчых. Ахэм арею:

— Зекио тышыиу, нарт тхаматэхэм псыхъэ сагъэкиуагъ. Псы къызэрысхын сымгъотэу сыгуиэжъыгъ. Етианэ зы шъо нэт горэ къэзгъоти, къушхъэ псынэ чиэчым сикюни, къесэгъахъошь-къесэгъахъо, екюадэ нахь из хъурэн. Сыпи, сышши! Псыр гъуным нэси, из сфершигъэп. Сеуи а къизгъэхъуагъэр къесхын сикъекиожыгъ. Тхаматэхэр псы езгъашьши, шъо нэтым изэрэшит ясюотагъ. Еплъ — къеплъыхъхи:

— Мыр цыиф нэгъу, ары зызфимыгъэшхэкIырэр, — аIуагъ.

Аш щегъэжьагъэу синыбэ сенэкъокъоу сиубли, мафэм тIекIу дэдэ щэхъу сымыщхыгъэми сферхъоу зезгъэсагъ.

Нарт тхъаматэр къэтэджи ятIонэрэ мыжъоупцIэри Хъымыщыкъом къыритыгъ.

Ящэнэрэ мыжъор зифэшъуашэм паий, аш фэдэу Хъамышъэ къэтэджи къариIуагъ:

— Мы зы мыжъор
Сэ зы нарти естынэп.
Сэ скъоу Пэтэрэзым
ШъузкIэ нахьышIу зи щыIэнэп.
ЗекIо щыIагъэу мо скъо-есыр
Чэш ныкъом къызэсыжъым
Иппэогъум зы мэлахъо
Гольэу къырихылIэжъыгъ.
ИкIакIо ышти, унэм икIи
Чэш чыIэ кIыхъэр рищи
Нэф къызэшъым, хъакIешIу фэдэу
ЫнаI тетэу дигъэкIыжьи,
Ишъуз дэжъы ежь ихъажъи
Дэхъашхэнхэр аш риIокIзэ,
ШъхъакIор ыгу хегъэкIуакIэ.

Ари нартхэм агъэшIагъо: «Ар сид зищысэр?» — Хъымыщыкъом къеупчIых.

— Ари шъосIотэн,—ыIуагъ Хъымыщыкъо Пэтэрэзы.— Зэ зекIо тышыIэу, губгъожь нэкI горэм, пси чи имытэу, тихъагъ. Бэрэ титыгъ тимыкIыжъышъоу. МэлэкIалIэм, псыфэлIэнным тигъялIэу зэхъум, тхъаматэхэм тырафыжъи тилъыхъозэ, етIэ убэ унэ цыкIуитIу тякIолIагъ, зы пшъашъэрэ аш янэрэ исхэу. Еүи, а щэхъурэ кIуапIэ тиIэжъигъэпти, тигъусэхэри къэтщаgъэх. Тагъашхи, тырагъашъуи, чэш зэхъум шыу пшыкIубгъу тэхъути, пшIыр — унэ ины-Иом, бгъур — адрэ унэм тырагъэгъолъхъажъигъ.

Унэ кIыбым щытхэу, янэрэ ыпхъурэ сывядэIум, мо-щтэу зэхэсхыгъ:

— А сипшъашъ, уныбжыкI,
Тхъагъо Iаджи о плъэгъун.
ТилIхэр дэкIмэ зекIо къэтзэ
Зэпытчыгъэр сид фэдиз!
Непэ слъэгъурэм щэхъу тхъагъо
СимыIэжъынкIи хъун. Аш пае
Нахь унэшхом сэ сихъан.

Ар ыпхъу ымыдэу мыр ело:

Лэнэгъэм жыыгъэ, клагъэ ышIэрэп,
Тхъэгъо Iаджи о плъэгъугъэ.
Непэ тхъагъор
Сэ анахь серэй...

БзылъфыгъитIур зэнэкъокъузэ нэф шыи, тыкъежьэжыгъ. Аш щегъэжъагъэу бзылъфыгъэм ыгу дэкирэр зэхэсIыкIыгъэу, аш седэхэшиэнным сэ зезгъесагъ.

Нарт тхъаматэр къэтэджи ящэнэрэ мыжъоупцIэ лъапIэри Хъымышыкъом къыритыгъ.

17. ГЪУНД-ГЪУНД КЬАЛЭ КЬАШТИ СЭТЭНЭЕ НАТМЭ КЬИЗЭРАХЫГЪЭР

(Щасыгъэ текст)

Натмэ язэманным Гъунд-Гъунд къалэджьэ еджъэхэу къалэ щыIагъ. А къалэм нахь дахь щымыIэу бзылъфыгъэ Сэтэнай-гуашэджьэ еджъэхэу дэсыгъ. А къалэм зы шъоIэпэжь горэ, узыфэе щхагъор утэуIоу епIомэ, къытахъоу дэтыгъ. Сэтэнай гошэ дахэмрэ шъоIэпэжъымрэ натмэ зэрэгъэгъотынм фэшиджьэ, натхэм зяджьэ Гъунд-Гъунд къалэм атэхъагъэх. Натхэр щэ екIугъо къалэм екIугъэх ар къащтэн ямурадэу, ау къафэштагъэп. ИтIуанэ натхэр Усэрэжь дэжь рэкIугъэх еупкIынэу.

Усэрэжь къэхъушт-къэшиштхэр ышIэу щытыгъ. Усэрэжь натхэм къариIуагъ:

— Нат Чэмэхъожь шъуимыгъусэу Гъунд-Гъунд къалэ шъуштэн шъулъэкIыштэп.

Натхэм Чэмэхъожь дэжь загъакIом, Чэмэхъожь къариIуагъ:

— Сэ сыкъакIо хъуштэп, сэ скIыпIэджьэ чэмымэ къапэнэн щымыIэу, — ыIуи.

— Сэ сакъыпанэмэ хъуштыба? — ыIуагъ натмэ ялIыкIо.

Натхэм я чэмыйгъожь зыпээт чэмымэ япчагъэ ышIештыгъэпти, натхэм ялIыкIо къымыгъэпсIэнным фэши, илчагъэ илчагъэу къыIихыжынм фэшириIуагъ:

— О, чэмыйжхэмрэ чэмыйкIэхэмрэ къыфэпчымэ, скIапIэ укъэзгъэнэн.

Натхэм ялIыкIо Чэмэхъожь ичэмхэм япчагъэ къыфэшиэнджи ылъытэнджи амал имыIагъети, ахапльи ылъытэштугъэ фэдэу шъо зытыригъэуагъ, зы пчагъэ горэм

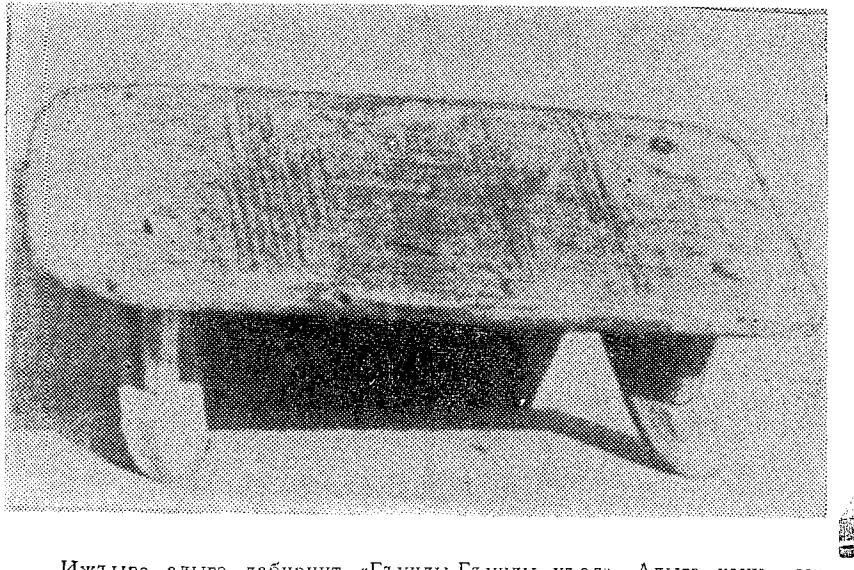
ысIэ риIуагъ. Чэмэхъожъи нэмыкI пчагъэ ымышIэжьыти, къыриIогъе пчагъэр ышIошI хъуи, чэмхэр натхэм ялIыкЮ къыфигъани, ежь натхэм адэж къэкIуагъ, зао адишIынэу къэкIуагъ. Натхэм Чэмэхъожъи ягъусэу, чэшым Гъунд-Гъунд къалэм ебгъукIуагъэх. Къалэм натхэр зыбгъодахъэхэм, щыхэр мыпыхъэнхэм фэшI, апэхэр папхыкIыгъэх. Чэмэхъожъим ар къыгурымыIоу, ишы ыпэ пытащэу бырыпхыджъэ зэтырипхи, щым жык къышэн ымыгъотэу лIагъэ. Шамбул адзынэу зыфежъэхэм, зэужэ ящихэм атэтIысхы кIуагъэх. Чэмэхъожъ иш лIагъети, щыххадэр къышти, ыблыгу кIырилъхи кIуагъэ. Гъунд-Гъунд къалэм зыдахъэхэм, Чэмэхъожъим Сэтэнай гуашэрэ шъоIэнэжърэ аIукIагъ. Чэмэхъожъим Сэтэнай гуашэмрэ шъоIэнэжъымрэ иш къытырипхэхи, ыблыгу къыкIилъхи, къидекIыижьыгъ. Ащ къызыдэкIыижьым натхэм алъэгъугъ. Чэмэхъожъи натхэм къахэхъажыгъ. Натхэм Сэтэнай-гуашэр Чэмэхъожъ ратынэу рапэсырэпти, Іалыджхэм яунэ ахьи, рагъэтIысхьагъ. ШъоIэнэжъир Гъуазэхэм яунэ ахьи, рагъэуцуагъ. Чэмэхъожъ ашIуимытыгъужын фэшI, Сэтэнай гуашэм хъумакЮ фашIыгъ. Іалыджхэм яунэ хъураеу псы къыкIагъэлъади темэн ашIыгъ. Сэтэнайр зэрыс Іалыджхэм яунэ ипчэ дэхьапIэм, цуйиджъэ къалъешъуи, чыг IуагъэукIорэижьыгъ. Натхэр зэфэсыгъэх унашьо ашIынэу: Сэтэнай зыратыштымрэ Чэмэхъожъ ар зэрIуамыгъэкIэштымрэ атегущыIагъэх. Натхэр зэнэкъокъухэу, Сэтэнай зэратыштым тырамыубытэшьоу бэрэ зэхэсигъэх.

Зэгорэм Сэтэнай Iофыджъэ къэкIуагъэу, натхэм я Чэмэхъожъ къехъопсагъ, къызеутхэм ащ Сэтэнай гъум рыхъугъ. Мээз зыхыбл тэшIагъэу, Сэтэнай зыратыштым тырамыубытагъэу, Сэтэнай гъумы хъугъэу къашIагъ. Ар гъумы зэрэхъугъэр къызашIэм, аIощтыр ашIагъэп. Гъумы къахыгъэмэ, къамыхыгъэмэ къафэшIагъэп. «Пшъашъэ къэтэхы тIогозэ, шъуз къэтхыгъ», — аIуагъ. Натхэм унэшьо кIэрыкIэ ашIыижьыгъ.

— Пшъашъэ къылъфымэ, тщэшт. КIалэ къылъфымэ, къамыл пхъуатэм дэтлъхьани хым хэтыдзэшт, — аIуагъ.

Сэтэнай лъфи кIалэ къылъфыгъети, пхъуатэ ашIи, дыралъхи, хым хырадзагъ. Къамыл пхъуатэр хым нэпкъым къытыридзагъ.

Къамыл пхъуантэр натхэм якъэзахъо къыгъотыгъ. Шъузыжъим кIалэр ыпIугозэ, фо хъугъэ. Натхэм ахэхъагъ. Щыу хъуи натхэм яхэгъэгу ихъагъ. КIалэм Пэтэрэз фаусыгъ. Натхэм ахэтыгозэ, ар Чэмэхъожъ зэрикъор

Ижыре адыгэ лабиринт «Гъунды-Гъунды къал». Адыгэ хэку музеим (Мыекъуапэ) сурэтыр зытет пхъэнтлэкбуу чэттурагъеIуагъ. Натхэм ещхеешъю ашIи, Чэмэхъожъ зэрагъэкодын унашъю ашIыгъ Сэтэнаир атыримыхыным фэшIджъэ. ЧэмэхъожъыррырагъэукIынэу, санэм шыджыблэ хагъэтIысхъагъ. А ещхэ-ешъом щашIыгъэ унашъор Пэтэрэз зызэхехым, ятэ амыукIыгозэ Пэтэрэз къесынэу, къежъагъ. Ау унэр ышIэрепти, кIэупкIэгозэ кIон фаеу хъугъэ.

Гъогум тетэу къызэкIом, натмэ ямэлахъо IукIагъ.
Мэлахъом къыIуагъ, Пэтэрэз риIоу:

— Еблагъ, епсых, тихъакIэ,
Тигъэлъэхъухэр кIэ хъырзэх.
Тибгъэбзыхэр кIэ лъэшъух, — зеIом,
Пэтэрэз ыIуагъ:
— Фашъом изэу тхъам шъуфешI,
Сэ сыещхэ-ешъуакIоп,
Иалэджхэм яунэ сыщыгъэгъуаз!
— Иалэджхэм яунэ
Цуйимэ афимышырэр янэIулъашъу,
Якъэпчэ дэхъапIэ псыпсIагъ,
Уищи ханэмэ, уукIытэжкын.
Сэтэнай-гуашэр къыпщыгушIукIын.

Пэтэрэз зи ымыIоу, Иалэдж ядэжк кIуагъэ. ПсыпсIэм хэмьинэу зэпырыкIыи, ишыбгъэджъэ, къэпчэм Iулъ чыгэр Iуилъэшъуи, щаом дэхъагъ. Сэтэнаер унэм мафэрэ къи-къыштыгъэп. Пэтэрэз зыдахъэм, изекIуакIэ зелъэгъум,

Пэтэрэз лыкIоу ыубытынэу ыгу къэкIыгъ, ытIанэ ри-
Iуагъ:

— Еблагъ, еблагъ, тихакIэ!
Тицугъожь пэплъыр пфэтыукIын,
Тисэнэф кIадэм тыфышхъащIэн,
Типшъашъэ дэмыкIо Iэ къыпщедгэфэн, — зеIом:
— Шъуицужъы пэплъыр елIахь,
Шъуисэнэф кIадэр ыкIэджъэ егъулI,
Шъупигъашъэ ныбжыкIэ егъашIэм амыщэжь.
Сыещхэ-ешъуакIоп,
СыджэгокIо шъаоп,
Гъуазэхэм яунэфо сыкъышэгъозаджъэ, — зеIом:
— Гъуазэм яунэфо шъыд щыпшIэми зэхэтхыжын,
Гъуазэм яунэфо моджъэ щыI,
Ау нат яшъоIэнэжъым
Пласти кIэмыгъээзэу,
Щыпси имыкIутэу,
Укъышышъомэ, зэхэсхыжын.

Пэтэрэз ащ блэкIыгъэу зэкIом, натхэм къалъэгъугъ.
Ыджы нахь а щыур зэрамылъэгъугъэм натхэм гу лъа-
тагъ. Натхэм Саусырыкъо ахэсити рагъэлъэгъугъ.

— Тыдэ къикIыгъэ щыуа, шъыд щыуа, шъыд фэдэ-
щыу Пон мы щыум фэшIджъэ? — ыIуагъ. Саусырыкъо зи-
гъэукIорэй, ынэ ыупIысIи, зы кортрэ къафемыплъэу щы-
лъыгъ. Ерагъэу ынэ къызэтыратхъи зырагъэплъым, Сау-
сырыкъо къыIуагъ:

— Зэужымджи шъуикIыи, пэIошъхъарыхыджъэ лъэ-
годжэмышхъау ыпашхъэ шъуитIысхъэу шъуелъэуми,
а щыур къышъокIумэ шъуезэгъын. КъышъомыкIумэ,
шъуунэхъушт. Саусырыкъо ежыри Пэтэрэз иапэрэ лъэ-
гъугъэми, ащ илIыгъэ къышIэгъагъ. Щыур зынэсим, нат-
хэр пэIошъхъарыхыджъэ, лъэгоджэмышхъэу къельэIухи,
рагъэблэгъагъ. Пэтэрэз шъоIэнэжъым дэкIуай къыщи-
шъуагъ, щыпсыри римыкIутэу, Пластири римыдзыхэу. Щэ-
джиблэр къамышыджъэ риIулIи, санэу кIэтыгъэр ри-
шъугъ. Натхэм ар залъэгъум Пэтэрэзым унашъор IакIа-
лхъагъ.

Пэтэрэз ыIуагъ:

— Шъо, натхэр, Сэтэнай зыгорэм ешъутынэу шъуфэ-
лъэкIынэп. Ежь зыфаем дэкIошт ар, — ыIуагъ.

Ау Саусырыкъо бзаджъэти Пэтэрэзыри къыгъэдаIуи,
Сэтэнай дахэр къидихыгъ.

Сэтэнай къифанэ Саусырыкъом.

18. СЭТЭНЭЙ-ГУАЩЭ НАРТХЭМ КЪЫЗЭРАХЬАМ И ХЪЫБАР (Къэбэрдэй текст)

Нарт гупышхуэм мурад ящIащ Сэтэней-гуашэр къахыну фызы, ауз ар здэшыIэмрэ къызэрахыну щIыкIэмрэ зыми ишIэртэкъым и дахагъым и хъыбар, и щэныфIагъым и хъыбар зэхах нэмшI. Апхуэдэу щыхъум, нарт лъэпкъу зы щIыпIэ гуэрым щыпсэурт пелуану, лъыхъужку Узырмэдж.

Нартхэр зэшIэшасэри Узырмэджым деж екIуэлIащ. Узырмэдж икъукIэ хабзэшхуэ зыхэль нартт. Нарт гупыр Узырмэджым игъехъэшIащ зы тхъемахуэкIэ, иригъэшхащ, пригъэфащ.

ИкIэм, нартхэм я къэкIуэкIэмкIэ щеупщIым, гупым жаIащ:

— Мурад диIэш Сэтэней-гуашэр къэтхыну, абы уз-дэтшэну арат, — жаIащ.

— Хъунш, — жиIэш Узырмэджи, ядэшэсаш. Щышэсым нартхэм жаIащ:

— Иджы дэ Сэтэней-гуашэр и шыгьюогум дыщынэблагъекIэ ди алъпхэр пырхъынущи, куэдагъэ дыхуейш ди алъпхэм я пэр щытпхыкIыну мыпрыхъын щхъекIэ, — жари.

Узырмэдж нарт гупым куэдагъэ зэрызыхэ хуигуэшш, езыми зы къиштэри зэшIэшасэри дэкIахэш. Куэдрэ иса а гупыр Узырмэджым, машIэрэ иса, гъуэгуганэ жыжье якIащ а гупым.

Гупым Узырмэджыр гъэпцIагъекIэ ирашэжъяуэ арат. Гупым Узырмэджыр ямыIэм гъуэгур яцIыхуртэкъым икIуэфынутэкъым.

Сэтэней-гуашэр деж нэсрэ къирахъэжья нэужь, и дахагъэм пащIэ гупым яримытыжынкIи шынагъуэ яIэт.

Узырмэдж апхуэдизкIэ бланэт, пелуант, лъыхъужь мышынэти, къышымышынэу гупым зыри яхэттэкъым.

Ауэрэ кIуэуэрэ, Сэтэней-гуашэр и унэм зы махуэ ныкъуэ гъуэгу дэлъижу щынэсым, гупым жаIащ:

— Иджы дишхэм я пэхэр щыдвгъапхэ, я пырхь ма-къыр зэхамыхын щхъекIэ, — жари.

Узырмэджым ар и фIэш хъури и ФэехъукIэ алпыжым и пэр щипхащ. Адрей нарт гупым псоми щапхэ нэпцI защIа мыхъум, зыми и шыпэ щипхыкIакъым. ЗэшIэшэсэжри кIуэуэрэ, Узырмэджым и ФэехъукIэ алъныжыр къакIэрыху хъуаш, нелъандэрэ япэ иту кIуауэ. Узырмэджи абы ирибампIэурэ еуэурэ, алъпышым бэуа-

Пэ имыгъуэту, бампIэри зэгуэудаш. АтIанэ къицIащ Узырмэдж нарт гупым къызэрагъэпцIар.

Узырмэджыр и шым щхъэшысу къагъанэри нарт гупыр ежъэжащ, Сэтэней-гуашэр къахыну. Узырмэджым и алъпыжым и лъакъуилIыр ипхщ, и плIэ ирилъхъери якIэлъежъащ.

Узырмэджыр гупым и ужь кIэшIу иту нэсащ. Гупым зыри яхуещIартэкъым Сэтэней-гуашэ Шордакъ лъагапIэм исти. Узырмэдж и алъпыжыр и плIэм илъу нэсри Шордакъым едэмэпкъауэри, дамэкIэ Шордакъ лъабжъэр щиубыдри къежъэжащ, гупыр и ужь иту. Узырмэджым и шыжыр и щыб илъу, Сэтэнейри иЫгъыу гупыр и ужь къимыкIыфу къэкIуэжащ и унэ, гупри къыздишэри.

Нарт гупыр аргуэру Узырмэджым жэшибл-махуибл-кIэ иригъафэу зэхигъесаш.

Нарт гупыр ежъэжыну щылъяIуэм, Узырмэджым жиIаш:

— Сэ си ФэехъукIэжь фэ фтезукIам и уасэ мылъкурэ-былымрэ нартхэ фи хэку илъкъым. Апхуэдэу щыхъукIэ шы уасэ мыхъуми къыренэ илъэситхукIэ си дей Сэтэней-гуашэр щыIэну. Илъэситху дэкIа нэужь фыкъакIуи фэстыжынщ, — жиIэри нарт гупыр игъэшэсыйжащ.

ИлъэситхукIэ Сэтэней Узырмэджым деж щыIаш. Илъэситху щырикъум, нарт гупыр кIуэн хуейт Сэтэнейр къахыжыну, ауэ абы кIуэфын зыри къахэкIакъым.

Ауэ Узырмэджи ар щыгъупщэжатэкъыми нартхэм яхуIуэхуащ, къакIуэу Сэтэнейр яхыжын хуейуэ.

Узырмэджым и лыгъэр нартхэм ягъеунэхуат. Зы нарти жиIаж фIэкI хъунутэкъым. Нартхэр Узырмэджым деж щепсыхащ. Ешанэу Узырмэджым нарт гупыр игъэхъэшIаш. Сэтэнейри къаритыжри къиутIыпшыжжащ.

Сэтэнейр нарт Узырмэджым хуэлъэшыджауэ къышIэшIаш, ауэ хуумышIыкIыу. Нартхэ я деж иужькIэ Сэтэнейр щылъхуащ. Къильхуами Сосрыкъуэ фIащащ. Апхуэдэу Сэтэнейр Узырмэджым и фызащ. Сосрыкъуи Узырмэджым и къуэщ.

Ар ябзышIын щхъэкIэш нартхэм Сосрыкъуэр мывэм къыдекIауэ щIаIуэтар.

ФэехъукIэ — араш Узырмэдж и шыжым зэрэджеу щытар. И кIэм цытетакъым, ауэ и клафэ закъуэр пийуэ пыту арат.

19. СЭТЭНЭЕ-ГУАЩЭ ИХЬИШЬ

(Щастье текст)

Натымэ зы пшыжъ-тхъэмэтэ горэ ялагъ. А пшыжъым зэрдэжэу щтыгъэхэр пшы ЖьэкIажъ. А пшыжъым ыиэиль цыфхэм льеу арихырэр афэмышIажъэу хъугъэ. Шхъяфэу зыгорэ хахынэу зэIукIэ ашынэу фитыгъэхэп. Зыкортырэ зэIукIэнхэу зыфежъэхэми зэхифыгъэх. Шыдэу щитыми зэхахъэхи Сэтэнае гуащэр хадзыни адирэ пшы ЖьэкIажъэр хафынэм Iофэр нэсыгъэу пшыжъым къышIагъ.

Пшыжъым игъусэ цыфыхэр дзэфоу ыугъоигъэх, Сэтэнае гуащэм игъусэ цыфыхэр ыукIыныхэу. Сэтэнае гуащэм ар къышIагъ. Ежыри аш фэдэкъабзэу зигъэхъзыри зэхахъэхи пшыжъым идзэхэр зэхараукIахыгъэх. А пшы ЖьэкIажъым идзэ зэкIогъу къаукIыгъ. ГоргонижъысIэу къуахъю горэ бгым щыIагъ. Аш дэжь сыф ыгъэ-кIуагъ «къытфэIэпыI», — ыIуи.

— ЗыокIо сикIонэр сиджагъоп, — къыриIуагъ.

Ау аш фэдэ къабзэу сэ сикъохэми зы къо закъуи ахэ-кIодыкIэу хъущтэп. Къуахъюу о ухъушъущтимэ сэ сикIоющт заом, зы къо закъо бгъэкIодыгъэу сикъызыкIожырым пшъхъэ шIостхъышт, — къыриIуагъ.

— Сикъомэ ашыщэу инэр-бгъу, жьэ шъуамбгъор — пшы, мышъо-мылыр — пшыкIутIу, кIэзадэр — щэкIы, зэкIэми-пшырыпшI акIэс. ЗэкIэ пчагъэр къызыпIорэм къуахъюо ухъущт, — къыриIуагъ.

ЕтIани кIалэ агъэкIуагъ. Ащи а дэдэр къыришIагъ къыгъази фэмылтъйтэу къэкIожыри зэ мэш хъасэ. горэм щыу къухэхъагъ. Лъэрыгъим къыпыни мэшцы-шъхъэ горэ къыздихъыгъ.

Нартыхэр зэIукIагъэхэу кIалэр къызщахэхъажыним мэш хъасэр зые кIалэр ыужь итэу а купым къыхэхъагъ.

— Симэшцышъхъэ, натыхэр, къысэшъутыжь! — къари-Иуагъ.

— Уимэшцышъхъэ къэзыхъыгъэр тхэтэп, — раIожыгъ,

— Си мэшцышъхъэ пчэдыжь къесы сэлъйтэ. Непэ зы мэшцышъхъэ къыщыкIагъ.

— Мэшцышъхъэ хъасэр зылъытэрэм Горгон икъохэр ылъытэшъущтых, горгон дэжь икъуахъюу укIон фай, Горгон дзэм къэкIон фae. Уимэшцышъхи отыжьышт, ымы-шIэу лъэрыгъим пышIагъэу къыздихъыгъ ныIэп, — къыраIуагъ.

Кіалэм зи ымыІоу къохъо зэблэкІэу Горгон дэжь кІуагъ. Адрэмэ къариІуагъэм фэдэр кІалеми къыриІуагъ. Арыти, къохэр ылъытагъэх.

— Джы къуахъо о ухъушт, сикІал, сэ дзэм сэкІо. ШъоехъукІ ыцІэу щы горэ Горгон иІагъ. А щым уанэ тырильхыи Горгон къежъагъ. Дзэм къахахъи, дзэр ежъагъ Сэтэнаем езонхэу, къахынэу.

Чэш рэхъуи щымэ къяхынхи загъепсэфынэу зэхъум, чэш щылъынэу, адырэ дзэм ящыхэм нахъутэ тыралъхъэу рапхэу Горгон ылъэгъугъ. Горгон яупкІыгъ ауштэу зыфаши йырэмджъэ.

— Шъыд пае шъуищымэ апэхэр зеташъупхэхэра?

— Ар зыфызэтапхэрэр зиш нычэпэ къэщышырэр нэущ дзэм зыдатшэ хъущтэпи ары, — къырайожыгъ.

— Ар къызыраом ышІошъ рэхъуи кІэпсэ пытэ къышти ШъоехъукІэ ыпэ зэтырипхи Горгон гъолъыжыгъэ. Пчэдыжым нэф къызэшъым ищ лІагъэу къыкІэкІыгъ.

— Адэ, шъы сиІэшта, сищ лІагъэ, — къариІуагъ.

— Уищи лІагъэмэ — щы зимыІэр Іахынч, — аІуи дзэхэр ежъагъэх.

МакІох Сэтэнай-гуашэм езонхэу. ШъоехъукІэ лІагъэ нахь мышІэми, къыгъэнэн ыдагъэп, ылъэкъуитІор зэтырипхи ыплІэту рилъхьи дзэм адежъагъ.

— Е, си ШъоехъукІ, узэпсаом сэ сыпхыгъ, ущымыІэжымэ сэ усхынч, — ыІуи. Ай фэдэу щытэу дзэр ушъэмэ дэушшэу, лъэхъумэ дэллэхъоу Сэтэнае гуашэм идзэр къеллэгъуагъ. Горгон дзэм ыпэ итэу кІоштыгъэ. Сэтэнае гуашэм идзэми къалъагъугъ.

— Джы дзэу къакІорэм тытекІон тлъэкІыщтэп, зищи зыкІыб изылъхъагъэу къакІорэм, — аІуи дзэр зэбгырыкІэу фежъагъ. Сэтэнае гуашэр зыдэс щаум Горгон нэсыгъ. Шы хъадэр чэпчэблыпкъым пилъи Горгон еуи щаум дэхъагъ.

Сэтэнай-гуаш зыфаІорэр Іэрыубытэу къыубыти къиррихъыжки къежъэжыгъ. Дзэу къекІуагъэхэри къидежъэжын, Сэтэнае ихъэу Горгоныр къохъо чыунэм кІожынэу ежъагъ.

— А пшІэрэр шъыда? Пшым къеттын фае пшъашъэр, къырайуагъ.

— Сищи зэлІэм — щы зимыІэр Іахынч шъуІогъагъэ. Шъо кортэри шъуІахынч, пшъашъэр зыер сэры — ариІожыгъ.

Дзэр рэкІожки пшым рауагъ. Пшыр рэгубжыи рэшэси пшъашъэр къыхыжынэу рэкІуагъэ. Еушъыеу гъэрэу

къахыгъэ Сэтэнаер къыIихыжынэу дэгүшэIагъ шъхам, къиримытыжьэу зэшыхъахи Горгоныжъыр къеуи нартыхэмэ япши къыукIыгъ. Аш щегъэжъагъэу нартхэм пыштхъэматэ ямыIажьэу къэнагъэх.

20. СЭТЭНАЕРЭ НАРТЫШКОМРЭ

(Б жъэдыгъу текст)

Нартышкор дэкIымэ былым отэр къыфымэ чылэм дэс цыфымэ афигощэу щытыгъ. Былымэр атыригуашэу зидэхважьыджэ, чылэу къекIолIагъэмэ: — Нартышкор тэш нахь нахь лы дэгъоп, зыгъэдэгъурэр ишъузэу Сэтэнаер ары нахь, — зыIоныхэр къахэкIытыгъ. Цыфымэ ау аIоми Сэтэнаем зи римыIоу ильэс зытIуш горэм ыгъэшъузыгъ. ЕтIани былым куп къыфи чылэмэ афигощыгъэу:

— Олахъэ Нартышкор бэу лы дэгъум! — аIуагъ цыфымэ.

— Тэш нахь ар нахь лы дэгъоп, зыгъэдэгъурэр Сэтэнаер ары нахь, — зыкупы аIуагъ.

ЕтIанэ Нартышкор елэгъохояху къэкIожьыгъ. Унэм ихъажки зыIистыгъэр бэ мышIагъэу Сэтэнае Iанэр къыхьи, ыпашхъэ ригъеуцуагъ. Лыр шкэнными хъатэу егугъутгъэп. ТIэкIурэ щысыгъэу къэгушай:

— Сэтэнаер, устIупщижыт нахь, аш нахьыбэрэ тызэкIыгъужын тлъэкIытэп, — ыIуагъ.

— Шъыд джы къэхъугъэр? Шъыд угу зэрэхэзгъэкIыгъэр е къызэрэсэбгъагъэр? — ыIуи Сэтэнаер лым еупчиыгъ.

— Лыгъэу зесхъэрэр зэкIэ о зесэбгъахъэу, оры мыхъумэ аш фэдэ лыгъэ сфыземыхъатэу, сывгъэлIыдэгъурэри орэу аIо цыфымэ. О усимишхъагъусэмэ лыгъэ зэрэзсхъашъутэр цыфымэ агурызгъэIот, — ыIуагъ Нартышком.

— КIо арымэ, шъыд сшIэн, сывтIупщижь, — ыIуагъ Сэтэнаем.

— Ары сэIо шхъам гуджэ узыфау мы унэм ильэр къяIо иозгъэштышь зэкIэ, — ыIуагъ Нартышком.

ЕтIанэ Сэтэнаер къэгушай:

— Нартыр, зиджэ сыолъэIутышь, сфергъэцэкIэжь а зызакъор. Нэжъ-Иужъыхэу, ильэс зытIушэ сывхэсигъэхэу, дахэ зэсIуагъэу дахэ къысэзыIожьыгъэхэм, чылэм дэсымэ мэфиш ешкэ-ешъо афэсэгъэшIыжь, — ыIуагъ Сэтэнаем.

— Ильэс зытIушэ узэрысигъэм тхъамафэрэ уифэ-

жынба, япIожы пшIоигъор яIожь, афапшIэ пшIоигъори афаI, — ыIуагъ Нартышком.

Сэтэнаер фежки шкыныхэр ышIыгъэх, шъоныхэр къаригъэхыгъэх. МэфитIум ешкагъэх, ешъуагъэх. КъекIолIагъэхэр утэшъуагъэхэу нахь зышъэ итыIомэ зэральашъохэу аIыгъыгъэх. Ау Нартышкор уташъорэп. Сэтэнаер цIыфымэ аахахи:

— Нартышкор шъыд пае мыуташъорэ? — ыIуи яупIыгъ.

— Нартышкор ины, лъэшишь зашъорэм къышIырэп нахь, тэ шъонэу тызашъорэм ешъо, итшъурэм фэдизи решъу, — къираIуагъ цIыфымэ.

— Ежь тефэу ришъутэр зыришъухэджэ, сэц пае мызыбжъэм сфершъу шъуIозэ къысфэжъугъэуташъу, — ыIуи Сэтэнаер купымэ къялъэIугъ. Нартышкор ешъозэ утэшъуагъэ.

— Джы сиешкэ-ешъо сиухыгъэшь тхъашъуегъэпсэух къырихылIагъэхэмджэ, шъукIожынхэ шъуIомэ шъуфит, — Сэтэнаем цIыфэу къырихылIагъэмэ ариIуагъ. КъекIолIагъэхэр зэбгырыкIыжыхи кIожыгъэх.

Калэ горэм Сэтэнаер ельэIуи кор зэкIыригъэшIагъ. Ежь шъхантэ пIублэхэр рилъхэхи, Нартышкор кум раригъэгъуалъхи, ежыри иIысти ежъэжыгъ. Клохэээ ежь ячIыгу икIыхи Сэтэнаер къыздрищыгъэ хэгъэгум ичIыгу ихъагъэхэу Нартышкор къэушыгъ.

— Шъыд адэ къысэхъулIагъэр, шъыдым мышь сиқъыхыгъ? — ыIуи Нартышкор ишъузы еупIыгъ.

— Зыпари къыохъулIагъэн, о угуджэ пшIоигъоу анахь унаIэ зытеудзагъэр иозгъэшыт пIуагъэти былымэр шъыды сиIын, сиғуджэ сизыфаеуунэм исэр орыти укъесшэжъагъ, — ыIуагъ Сэтэнаем.

— БынкIоды окIод, узэрIорэм урилый, къегъэгъаз кум, — ыIуи Нартышком Сэтэнаери зэрисэу къыгъээжыи къекIожыгъ.

Сэтэнаер ишъузэу хэтызэ, тIури жьы хъугъэх. Жьы хъугъэу, хъатэу ямыупчIэжъэгъу хъу фежъагъ Нартышкор.

— Шъыдыджэ сибылымыжь, цIыфыхэмджэ уасэ сиIэжъэп, — ыIуи унэшко горэм хыкумашIэхэр исихэти, кIуи Нартышкор ахэхъагъ.

— Жьы сиҳъугъ, сишъуибылымыжьэн, сишъуупчIэжъэгъопышь пхъотэ ин горэ сֆяжъугъэшIи, сидэIыстенышь хым сишешъутIупщхъажь, — ыIуи Нартышкор хыкумашIэмэ ялъэIугъ.

— УтилЫыгъэшIon, джыри утиупчIажъэгъу, хым иуттIупщхъажытэп, кIокIожьыри унэм рэхъатэу ис, — аIуи хыкумашIэмэ Нартышкор къагъэкIожьыгъ.

ЯтIonэрэу кIуи ялъэIуи шъхье, етIани къатIупщи-жыгъу. КъэкIожьызэ кIэлэ-гъолэ отэры къаIукIи:

— Мы Iаер хыкумашIэмэ ади мэкIо зэпыт, хым тетэжъугъэтIупщхъэри тежъугъэплъ ышIэрэм, — аIуишъ пхъотэшко горэ фашIыгъ. Аш Нартышкор дагъэIысти, ма-зэрэ фэхъун гъомылэ фыдалъхьи, псы дэмыхъанэу мыст-хъуджэ зэкIаяхьи, ахьи хым тыратIупщхъагъ. Пхъуатэр мазэрэ ыхыгъэу, хым къызхидзи хынэджы горэм тыринэ-жыгъ. Пэмычжъэу Iагъо-благъом чэмахъохэр итыгъэ-хэти, къальэгъуи пхъуатэр:

— Мыр шъыд илIэужыгъу шъыу, — аIомэ агъэшIа-гъозэ къекIолIагъэх. Зэтырахи пхъуатэм лы цыкIур дэ-сэу зальэгъум:

— У шъыд цIыф, шъыд пае мыш удэс? — аIуи чэмахъо-хэр Нартышком еупчIыгъэх.

— Мыш фэдэ Нартышкор сэры, — ариIуагъ чэмахъо-мэ.

— Ы! — егъашIэм пэчъахым пэчъахъыгъо езымыгъэ-шIагъэр къэтыубытыгъ джы, — аIуи Нартышкор ахьи пэчъахым ратыгъ. Пэчъахым ар ышIажьи, аригъэхьи хъапсым даригъэдзагъ. Мэфэ пшIыкIутф зытешIэ нэу-жым мэц Iусэр Iузыхъэрэ лы Нартышкор къеджагъ:

— Арэп, мы пэчъахъэр шъыдэу делэ, шъыдэуи хъай-уан, — риIуагъ.

— Ау умыIо, пэчъахым уаригъэукин, — къыIуагъ мэц Iус къэзыхъырэ лы.

— Саригъэукин ыIоми фит, бэу делэ, бэу хъайуан, — ятIonэрэу ыIуагъ Нартышком. Лыр кIожьи пэчъахым риIотэжьыгъ.

— Мой къашъущэ а хям къылъфыгъэр, — ыIуи пэ-чъахыжъым ыдэжь аригъэшагъ Нартышкор.

— Шъыдэу уIорыжъорыра, делэ, хъайуан оIомэ сшIэ-рэп? — ыIуи пэчъахъэр Нартышком еупчIыгъ.

— Удел пэчъахъ, ухъайуан джыри, — ыIуагъ Нартым.

— Шъыд сызфэделэр, сызкIэхъайуанэр? — ыIуи губ-жыгъэу Нартышком ар къеупчIыгъ.

— УзкIэделэри узкIэхъайуанэри бэу осIon, пэчъахъ. Сэ сьюукиджэ лы укуIыгъэ хъуна, сэ хъапсэм сыйдо-гъэсыджэ лы дэгъэсыгъэ хъуна, Нартымэ лъэуасэ къыс-фашини сашэфыжыт. Ар орыджэ нахь чарэ мэхъу. Аш

фэдэхэр зэхэпшыкырэпышь ары узкиеделэр, — ытуагъ Нартышком.

— Шыид адэ лъэуасэу къынфатын алъэкыт? — ытуи печъахъэр лыжъым еупчыгъ.

— Цу шынш къынфатын алъэкыт. Бжъекъо зырыз атетэу цуишъ, бжъекъо туриту атетэу цуишъ, бжъекъо щырыш атетэу цуишъ. А лаузэр сильэуасэ, — мыхъытхыхэу ытуагъ Нартышком.

— Хэт згъекют адэ ащ? — ытуи печъахъым, Нартым кынтуагъехэри къыгурымынтуагъэу къеупчыгъ.

— Зы лы къуапцэрэ, зы лы тхъоплъырэ гъакюх. Лы къуапцэмрэ лы тхъоплъымрэ зыкюхэджэ мыш фэдэ чапцэм хыкумашэхэр щызэхэсихэшъ, орекюхэри цу шьищимэ якъебар къиташтуу Нартым тыкъыгъекынтуагъэшъ арэтуи ярэупчых, — ытуагъ лыжъым.

Зы лы шыуцэрэ зы лы плъыжъирэ печъахъым къаригъашхи лъэуасэм лъигъекынтуагъэх. Нартышком зыфиюгъэ унэр литумэ къагъотыгъ. Зехъэхэм хыкумашэхэр исыхэти яупчыгъэх, ау ахэмэ къарыкырэ мэхъанэр зыми къышагъэп.

— Зэ ягуащэу Сэтэнаем тежъугъеупчыба! Ащ ышэндже къэнэтэп, — атуи нартыхэр Сэтэнае дэжын куагъэх. Ащ еупчыгъэх Нартышком игущыэмэ мэхъанэу къарыкырэмдже. Сэтэнае егупши:

— А гущыэмэ ямэхъан, — ытуагъ—шъосон. Бжъэ зырыз зытетыхэу цуишъэр шконч зырыз айгъэу лишъэр ары. Бжъэ туриту зытетыхэу цуишъэр шконч зырызырэ сэшко зырызырэ айгъэу лишъэр ары. Бжъэ щырыш зытетэу цуишъэр шконч зырыз, сэшко зырыз, къэмэ зырыз айгъэу лишъэр ары. Джа лы шыищэр йашэджэ узэндигъэхэу кюнхэу ары. Джары ащ илъэуасэ имэхъан, — ытуагъ Сэтэнаем. зэри туагъэм тетэу йашэджэ узэндигъэхэу къыхащыгъэх. Лы шыищимэ лы шыуцэмрэ лы плъыжъымрэ апэ итихэу ежьагъэх. Кюхэзэ, литумэ язырэм нартымэ печъахъэр зэраукытэр ышли, гъогу пхэнджиджэ ышэнхэу унашто ышыгъ. Нартымэ ащ игухэлъ къашли, еохи аукыгъ. Адырэми игъусэ зэраукыгъэр ылъэгъутыги, ежыри аукынны тешынахь, занкэу гъогум рищэнхэу фежьагъ. Къекюжыхээ печъахъым ичыгу къихъагъэх. А лъэхъаным дэжь:

— Зэ, лыжъ цыкю, щэндакъэм тидэгъекынтуагери тыгъапль, уильэуасэ къафэу къэсыжыгъэнхэджи мэхъу, — ытуи печъахъым Нартышкор игъусэу щэндакъым дэ-

клоягъэх. Зэплъэхэм, чыжъэджэ къаклохэу алъэгъугъ шыцлагъэр атырихэу.

— Джы, печъахь, цыфэу уиIэр зэкIэ дэгъэкIых Iашэ амыIыгъэу. Iашэ аIыгъэу зыдэкIыхэджэ, цухэр щтэнхэшь зэбгырыхъушъутыжьытых, — Iуагь Нартышком. Печъахым ицифыхэр зэкIэ Iашэ амыIыгъэу дигъэкIыгъэх. Ежыхэр щэндакъэм исыхэу плъэхэзэ:

— Адэ штьидэу пицгъуаер къахихыра уильэуасэмэ? — Iуи печъахыр Нартышком къеупчIыгъ.

— Цыфэу дэбгъэкIыгъэмэ Iашэхэр зыIыгъыхэр ахэтих. Цухэр агъэштагъети зэбгырыхъушъутыгъэхэшь са-пэр къыдырагъэхые ныIэп, — Iуагь Нартышком.

Сэтнаем къыгъэкIуагъэ лы шъищымэ Iашэ зымыIыгъэу апэгъокIыгъэхэр аукIыхи, унэм пэблагъэу къаклохэ зэхъум, Нартышкор печъахым къеIи щэндакъым къыридзыхи ригъэукигъ. Аш дэжым Нартышкор цыфымэ къахэхъажы ядэжь къекIожьыгъ.

21. СЭТЭНЕЙ-ГУАЩЭРЭ ЛЬЭПШРЭ

(Къэбэрдэй текст)

Сэтэней гуашэ лы иIэу щитащ.

Сэтэней—гуашэ и лыр нартхэм пэлъэшыртэкъым. Лъэпш дей кIуэри Сэтэней джатэ иригъэшIащ. Джатэ иригъэшIам Сэтэней—гуашэр пэлъэшыжакъым. Сэтэней-гуашэ джатэр къышырихым къижъэхэлыдэри Сэтэней гуашэ къигъэшынаш. Джатэр Лъэпшым зэрипсихъар жэмышэш, арат джатэр къишIэлэдриI. Щыпэмымлъэшыжым щыгъуэ, зэрэзэпсэльям хуэдэу, лыгъуэ-фызыгъуэу Лъэпшрэ Сэтэней-гуашэрэ зэбгъэдыхъаш.

— Къуэ къэплъхум, уунаш, пхъу къэплъхум, уунэхъущащ, сыйми а тум джатэр зырахъэнщ, уэ зомыхъэфым, — жери Лъэпш Сэтэней-гуашэ къижыриIащ. А тум я Iуэхур цыхум къизэрамышIэн хуеймкIэ зэпсэльаш.

— ДыкъашIэ хъум, нартхэ я Iэхъуэр псым къыдыхъауэ къизэхъуапсэри къиутхар мывэм къытехуати, сабийр мывэм къитхауэ жытIэнщ, — жиIащ Лъэпш.

Псори зэрыжкаIам хуэдэу ящIащ.

Абы хуэдэу нарт Сосрыкъуэ Сэтэне-гуашэ къильхуаш. Ар aby ипIу хуежъаш.

Нарт Сосрыкъуэ и тажыр хуэзышIар Лъэпш.

Сэтэней-гуашэ дахэу, къабзэу, зэкужу щитащ. Ар

нартхэм щхъухыпсыхъ якІэлъызэрихъэу щытащ зэтриу-
кІэн и гугъэу.

Езы Сэтэне-гуашэ хъуэгъещагъэр хэлъу щытащ. Сэт-
эней-гуашэ нартхэм яшыщтэкъым, ар езыр мэкъумэшы-
щІэм къыхэкІат, нартхэр лажъэртэкъым, бгышхъэм исхэт,
ахэр къакІуэурэ мэкъумэшыр лэжъакІуэхэм фашырти
аращ Сэтэней нартхэм бий щІахуэхъяар.

Сэтэней-гуашэ и лІым и цІэу щытар Мыхъэмэтщ.

Нартхэм зэрызауэу ялар жан шэрхъщ. Ар абыхэм бгым
дашрэ къыраутІыпищхъэхыурэ я бийхэр якуІыу щытащ.

Сосрыкъуэ Лъэпщ джатэ щыхуищІым нартхэр абы
къышышинахъяаш.

Джатэр япэу Сосрыкъуэ дежщ къышежъяар. Сосры-
къуэ и нүжкІэщ нартхэм джатэ ирагъещІу щыхуежъяар.

Сэтэней-гуашэ сый илъэныкІуэкІи и лІым егуэшІэ-
кІырт, и лІым егуэшІэкІырт, и лІым текІуэрт. Ар и лІым
къишІэри Сэтэней иригъекІыжыну мурад ищІаш. А мурадыр
и лІым зэришІар Сэтэней къишІаш. И лІым къыжы-
риаш Сэтэнейм:

— Узыхуейр къашти, хыы, ауэ икІыж, — жери.

Сэтэней и лІыр жейуэ упщІэм кІуэцІишихъри я деж
ишащ.

ЛІыр къызэштури:

— Мыбы щхъэ сыкъэпхъа, узгъэкІожатэкъэ? — жери,
Сэтэней къышыжыриІэм, Сэтэнейм жэуап итыжащ:

— Узыхуейр къашти хыы жыпхати уэ сыпхуейти укъес-
хъяаш. Сэ сыйцІыхубзщ, сый хуэдэу щытмики, уэ улІщ, уэ
укъызбгъэдэтым, сэ нартхэм нэхъ нэмис къысхуащы-
нущ, къысшышинаенущ, — жиГаш Сэтэней.

АбыкІэ къызэхуэнэжаш.

Сэтэней-гуашэ Щауэхужь Іэпщагъуэхэм япхъут, и
шыпхъум и цІэр Хъэбибэц. Абы нарт Пыбыэдынокъуэ
лъыхъуу щытащ, ар иримыту Сосрыкъуэ аращ бий щы-
хуэхъяар Пыбыэдынокъуэ.

22. ОРЗЭМЭДЖРЭ САУСЫРЫКЪОРЭ

(А б д з э х э т е к с т)

Жъы хъужырэр ауИижъэу
Нартыжъымэ яхэбзагъ.
Жъэмадыу жъы зэхъужым,
ЖъыуакІохэр ахэтэу,
Къамылыри агъэшъуеу,

ШъонтЫыпЫри зэIаутэу,
Нарт-хасэр зыдэшЫIэу
ПицЫ-Алэд адэжь нагъэсыгъ,
Орзэмэджы зыкъигъэpsi
Хасэм кIонэу зызеIатым,
Сэтэнае тембыхъэу
Псэльэ зытIу къыриIуагъ:
—«Шъуз-псалтьэм сядэIурэp»,
О умыIоу, сэ къосIощтым
Мэу къедэIоль, ситхъэматэ:
Iуашхъэм тетэу плъапIэм итым
УкъимышIэу о екIуашъи
Шъэфы цыкIэу итхъэлыхъ.
Щагум узыдахъэIе,
ШышIодзапIэм шыр шIомыдзэу.
Iэгъоу щэум ори шIуадз,
ХъэIещым узихъэIе,
Шъхъэнгъупшъэм етIысылI,
Сэнэфыбжъэр къуатымэ
О зыкъуртIи емыгъяIоу,
О мыр къяIуи бжъэр ятыжь:
«О титхъэуи, тхъэшъхо
Ошъушхъори шЫлъашхъори
КъэзыгъэшIэу титхъэшъхо,
ЖъыукI хабзэу хэбзэ Iаеу,
Тихэгъэгу иль хабзэр
Зыкъутэнэу нарт шъао
О мы хасэм къыхэгъахъи
Тхъэ ичатэ щегъэгъабз!»

Сэтэнае джар къыриIуи
Орзэмэдж къыдэIигъ.
Дэмисыгъэу Саусырыкъо
Ящагу къыдэхъажы
Жы къэщэгъу римыгъафэу
Сэтэнае къыпэгъоIи:
«О, сиIясэу сишъао,
ЖъыукI-хасэм Жъэмадыужъыр
АуIижынэу ащаgъэзы,
Уитхъожъые уемыпсхэу,
Нартмэ хасэ яIи кIо,
Уяти кIуагъи о къылъиплъ,
ПлъакIоу плъапIэм тетым
ЕшъэфакIуи иуIихъ,

Шагум узыдахъе,
ЗэкІэм ое-осэу,
Осы цынэр нэм ІуупцІэу,
Цыфэу шагум дэтыр
ХъэІещым къизихъе,
Ори ахэм адиҳыи,
Пшъэкъуахэм о къыкъоуцу,
Хасэр зызэхахъе,
МаIеу къыкъокIоти,
Нарт хасэм зыфэгъази,
УисэIапшъэ пытэу фызи,
Мы къусIорэр ори къяIу:
«Нарт Хасэр, шъукъедаIу,
Къышъослощтыр нарат шъхъакIу,
ШъхъекIо сиIэу сыкъекIуагъ.
Шъуишыуаджэ къежъугъекIоимэ
Сэ къысфэшъумыгъекIонэу,
Нарт ябыны сышымышэу,
Шъо шъуфэшIынэп нартыжъыхэр»,
Иори лъэшэу атехъуапкIи,
ДжэхэшъуаIэм къышегъажыи,
ЖъантIэм IеуIекIыжъэу,
О уичатэ къышыгъабз,
Егъэзыгъэ о къэшIыхи
ЖъыукI-хабзэр о хягъан»,
Сэтэнае къыриIуагъ.
Саусырыкъо итхъожьыеу
ЛъабжъеIэрэ шIыгум еорэм
Ар зэ къельдэкъауи
Ар игъогу къытехъагъ.
Нарт-хасэу зэхэхъагъэм
Жъэмадыу къизыхиши,
Сэнэф кIадэм ращэлIагъ.
СэнэфышIэр агъеутхъуи
Хъохъубжъэри къызыратым,
Нарт хабзэу ар къехъохъуи,
Ихъохъубжъэ къызыдедзэм
Жъэмадыу ыгу рихьи,
«Джыри зы бжъэ сежъугъэшъожь»,
ЫIуи Хасэм къельэIугъ.
ЩэоплIаou ар къэхъугъ.
Бжъэ ятIуанэр къызыратым,
«Нартыжъымэ ялIыхъубжъэу
Аужъырэр къыдэсэдзэ,

Бгым щадзыштмэ аужъырэу
Нартыжъымэ о сафэшИи,
Сэ слъи ышПэжъынэу
Нарт ябыни къыхэгъэI», —
ЫПуи бжъэр зырешъум,
Ышъо псынкIэу зэокIыгъэ,
Ызыбгъуе дращэИи,
ЕПункIыхи радзыхыжы
Жъэмадыур IуагъэИгъ.
Нартыхэр ешхэ-ешъоу,
Нарт шъаоу Саусырыкъо
ХъаIещыми ар къихьи,
ИсэIапшъэ къыфызи,
Нарт—хасэм зыфигъази:
«Нартыжъыхэр, шъхъакЮ сиI,
КъышъосIощтым шъукъедэIу,
Шъуишиуаджэ къежъугъэкЮимэ
Сэ садэжкы къыдэмыхъэу,
Нарт ябыны сэ сышыщба
Жъэмадыуба шъуигъощаагъэ
Шъуихэгъуашхъэ Iузэщэжъыр,
Жъэмадыуба Ѣыгъуфыжъэу
Шъыхъэлъэхэр къэшъозгъэхъэр,
Жъэмадыуба домбаибгъур
Щыгъу фыжъе шъуфэзышыроу
Лы Ѣыугъэр шъозэгъэшхыр
НартыжъышIоу Жъэмадыуба?
Жъэмадыу фэдэ лыжъа
Жъы хъугъэIе аукIыжърэ? —
ЫПуи исэ къафырихи,
ДжэхэшъуаIем къышиубли,
Жъылахъстэни зэрахэтэу
Тхъэ ичатэ ашигъабзи,
Орзэмэджы нэсы зэхъум
Шъхъэныгъупшъэм хъункIэ ридзи,
Ерагъэуи зыкъыридзи,
Иши псынIеу зыридзыжъи,
ЫПэхэу ядэжь нэсыжъыгъ.
Сэтэнае къыпэгъюIи:
— Сыда сэIо къохъулIагъэр?
Укъэзыфи сэ слъэгъурэп,
Къэпфи ѢыIеу слъэгъурэп, —
ЫПуи гуIеу еупшигъ.
Орзэмэдж хъапшэ-папшэу,

Унэм къырищэжьи,
«Мыдэ шIэхэу пIэ къысфэшI,
ГъэшIэгъонхэр сэ къослощ»,
Орзэмэджы къызелом,
Сэтэнае пIэр фишIи,
Орзэмэдж хэгъуалхыи
Къырилонэу къыублагъ:
«КъыздиIигъэр тымышиIэу
ИтеплъэIе гъушIышъоу,
Iелэ-къопцIэ плIэIубгъо
ЗэущIэми къыхэуцуи:
«ШIуишиуаджэ къекIокIымэ
Сэ садэжьы къэмыйонэу
Сэ нартымэ сащыбыа»,
ЫIуи исэ къытфырихи,
ДжэхэшъяIем къыщиубли,
Жылахъстэни адакIоу,
ЗэкIоталIэр IуигъэIеу,
ЖъантIэмIе къакIо зэхъум,
Шъхъэнгъупшъэм зыкъышIуиздзи,
Цэгэналъэу ѩы къабзи
Къеуи сэ къысшиIукъутагъ.
Сыгу, сыбгъэ сигъяIуи,
Iэрыфэгъоу сипэфыжъэу,
Щэубжъэми шIодзагъэм
Сэ ерагъэу зыкъездзи
Зэрэпльэгъоу шъхъэхъыжье
ЗыIукIэрэ къокIымими
Сфэмыйбытэу къысшиIялъээ
Сэ ерагъэу псэр сихъафэу,
Сипэфыжъы сыкъихъыжъыгъ»,
Орзэмэджы къызелом,
«А Iялэуи плъэгъугъэр
Пкъонымрэ пшинахыIенымрэ
Язэу тар къапштэрэ?» —
ЫIуи Сэтэнае еупшиIыгъ
«Скъонэу сэштэ», — ыIуи
Орзэмэджы къызелом,
«УкъыстекIуи бэу, силIыжъ,
СшинахыIеу седэ,
О пIуагъэу щытыгъэемэ,
Сэ аш уезгъэуIыжъынти
Ар сэ лыIе сштэжъынгъи!» —
Сэтэнае къыIожъыгъ.

23. СЭТЭНЭЕ ГУАЩЭР ЗЭРЭХАГЬЭУКЬУАГЬЭР

(Х ь а т и к ъ о е т е к с т)

Нарт Орзэмэдж зекЮ ежъэн зэхъум ягощэ Сэтэнаем зыфигъази: бэрэ сыкъеты хъумэ, дыдэр пIэгу хэIури, лыс къичьмэ — сипсэоп, сыкъэкЮжытэп, — ыIуагъ, ау щэ къиутхымэ — сипсау, сыкъэкЮжыт.

Лэр зыдэкЮм, нарт Тыгъужьыпц Сэтэнэе дэжь къэ-къуагъ. КъыхъэкIагъ. Игухэль зыреом, фыкIае къыфыгъ.

Арэу зэрэхъугъэр нарат Лъэпшь ыкъо зешIэм, ежыри гъукIэ ИэпэIасэти, чан зэдэлъхъэ цыкIуитIу, щэн-сэн

ахэлъэу, хъырмэ-хъышъехэу ышIи, Сэтэнэе-гуашэм дэжь зыригъехыгъ.

Мэл ыукIынэу къызелъэIум, иджыбэ, чанитIор къыри-хыгъ. Арыти, чанхэр зыр—шъау, зыр—пшъашъэу къэ-хъухи, мэлэр кIалэм ыукIыгъ, лыр пшъашъэм ыукъэ-бзыгъ. АшIэн фаер заухым, Лъэпшь ыкъо Нэгурэшхо къе-кIолIэжъхи, чан къызэрькЮ хъужыгъэх, лыми ыштэхи ыгъэIылъыжыгъ.

Сэтэнэе-гуашэр чан зэдэлъхьитIумэ къяхъопсагъ. ЕлъэIугъ, ау къыритыгъэп:

— Нычэпэ убгъэ сышыбгъэчьеи хъумэ, остын, —къы-риIуагъ.

Адырэр, чаным енэцIыгъапэти, къытени, чэщым Лъэпшь ыкъо ыбгъэ щигъэчъяягъ.

Орзэмэджы бывлымыбэ къыфи, нэфшъагъом къыдэхъа-жыгъ. Шъузым еджи шъхье, адырэм ышIэни ыIони ымышIэу, къыIумыхы зэхъум, гуцафэ ышIи, дэкIы-жыгъ.

Сэтэнэе-гуашэм, емыкIум зыщицзыи ыгу хэлъэу, хъу-льфыгъэ щигъынджэ зифапи дэкIыгъ.

Ау хэтзэ мэлэхъо пицыпIэ горэм зытехъэм, Орзэмэджы щыIукIэжъыгъ.

ЗыкъыримыгъэшIэжъэу, чанитIумэ шэр-сэнэу ахэлъэр ригъэлъэгъугъ. Адырэр къельэIу, «къысэт» ело, ау риты-рэп:

— Бзылъфыгъэ нэмыхI зэрэостын щыIэп, — къыреIо.

— Сыбзылъфыгъагъэмэ, аши сыкъеуцолIэни! — Орзэмэджы зеIом, етIанэ къехъулIагъэр лым фиIотэжъышъ. Арыти, агухэр нахь зэфэкЮжыгъэхэу, нэбгыритIор ядэ-жыы къэкЮжыгъ.

24. СЭТЭНЕЙ И ХҮЭКУ

(Беслъэней текст)

Сэ нартхэ я Йүэхур пэжу согъэув, пцЫ лъэпкъ хэмьлъу..

Соусрыкъуэ нартыжхэм ядэджэгуу щыта щыгъо КъубыщкIуэцI¹ дэсу щыта. Абы икIыти Щонашхъэ² кIот.

Абы Сэтэней хопшъафIэти³ тхъу-мырамысэ зэшИльхъэти, мыупщIыIуу хуихъти Соусрыкъуэ игъашхэт.

Сэтэней ихьаку КъубыщкIуэцI дэт, сэ си нэкIэ слъэгъуа.

25. СЭТЭНЕЙ И ХҮЭКУ

(Беслъэней текст)

Сэтэней и хъэкумрэ Соусрыкъуэ и шыджэгукIэмрэ я зэхуакум гъуэгу докI. Бгым и лъапэм деж Сэтэней и хъэкур щытащ. Сэтэней и хъэкум амбырмывэ илъщ жаIэу щытащ. ИкIи пэжт, сэ си нэкIэ слъэгъуащ. Мывэр хъэкум къимыкIыу хъэкум икIэрэхъухьу хъэку кIуэцIым илъаш. ЩыпIэр фIамыщI щIэхыпIэ хъури къутаэ иджы щIыэжкъым. Фээплъ гъэшIэгъуэнхэр якъутащ!

Хъэкум Сэтэней ирипщафIэт, иришхэт. Мы хъыбарыр егъашIэми зокIуэр, зэхизохыр, куэд ящIэр.

26. СЭТЭНЕЙ ГУАЩЭРЭ ЛЪЭПЦРЭ ЗЭРЫЗЭЩЫХЬАР

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэ бинжэпыуущI яIэр Сэтэней-гуащэт. Нартхэ бзылъхугъэ къащIэхъуэмэ, Сэтэней-гуащэ ирагъэгъэпскIт «дахэ хъун щхъэкIэ» — жаIэрти. Нартхэ хъу къащIэхъуамэ, Сэтэней-гуащэ ирагъэгъэIушт, «губзыгъэ хъун щхъэкIэ» — жаIэрти.

Вакъуэ Данэ Сэтэней щхъэкIэ «хъэбз» жиIауэ зэхихыжати, абы и пхъурылъхум и бинжэ пиупщIыни, игъэIуущни идақъым: «Фыз псэжым и пхъурылъхур щхъэдыкъуу къыренэ!» — жиIэри.

— Абыджхэ я хъэбзым и гыбзэр къыстехуауэ мы дунеишхуэм сыйтетын?! — жиIэри Вакъуэ Данэ и пхъурылъхур иришэжкъащ. КIуэм, кIуэурэ Вакъуэ Данэ Тхъэгъэлэдж.

¹КъубыщкIуэцI — Хъумэрэныжъ адигэ къуаджэм дэжь.

²Щонашхъэ — ЧыпIэм ыцI, бгышхъэ папцI.

³ХопшъафIэ — шхийн фешI.

цыпэлъым хуэзац. Тхъэгъэлэджыр ху напIэ ебжу, щхъэмых иIуэтре игъэлъалъэу пхафэм исти, Вакъуэ Данэр ельэIуаш:

— Тхъэгъэлэдж цыпэлъ, шхъэузыхь сыпхухъу! Си пхъурылъхур схуэгъэIуш, схуэущий!

— Мэшыпхъэ хуеймэ естьнщ, — жиIаш Тхъэгъэлэджым.

Вакъуэ Данэ IуигъэзыкIыжри ежъэжац. КIуэм-кIуэурэ Амыщ хуэзац. Амышу мыщэ лъэбыцэр Iуашхъэ гуэрым тест тIыбжъэ къигъэшрэ уэрэдыжь къиришу. Вакъуэ Данэ ельэIуаш абы:

— Амышу мыщэ лъэбыцэ, щхъэузыхь сыпхухъу, си пхъурылъхур схуэгъэIуш, схуэущий!

— Хъупхъэ хуейм естьнщ, — жеIэ Амыщи.

Вакъуэ Данэ IуегъэзыкIыжри йожъэж .КIуэм-кIуэурэ Уашхъуэ мыващхъуэ кIанэм хуозэри йолъэIу:

— Уашхъуэ мыващхъуэ кIанэ, щхъэузыхь сзыхуэхъун, си пхъурылъхур схуэгъэIуш, схуэущий!

Уашхъуэ мыващхъуэ кIанэр къепс, къэхъуэпскIри IукиIащац.

Ар щымыхъум Вакъуэ Данэ тридзэри Лъэпщ деж кIуаш.

Лъэпщ лъаццэу кIыщым щIэтти, къыщIишри ельэIуаш

— ГъукIэ Лъэпщ, щхъэузыхь сыпхухъу, си пхъурылъхур схуэгъэIуш, схуэущий.

— Иещэ хуеймэ хуэсщиIынщ, — жиIаш Лъэпщ.

— Си цыхубзыгъэм и хъетыр къэлъагъу, си жэгъуэгъуумыгъэгуфIэ.

— НакIуэ, си хъетыр къилъагъумэ, Сэтэней сыпхуелъэIунщ.

— Хъэуэ, хъэуэ! Алыджхэ я гыбзэ стелъщ.

— Хъунщ тIэ, — жиIэш, Вакъуэ Данэ и пхъурылъхум и Iэр иубыдри кIыщым щIишащ и гупэ иригъэувэри, игъэIущаш, иущийри къиритыжащ.

Вакъуэ Данэ тыгъэ къихъахэр къигъянэри гуфIэу кIэуяш.

Ар уэ жыпIа, сэ жысIа — сыйми Сэтэней-гуашэм деж нэсыжащ «Вакъуэ Данэ и пхъурылъхур Лъэпщ игъэIущаш, иущиящ», — жаIэри.

— ЕIым-eI! — жиIэри Сэтэней губжьяуэ Лъэпщ деж нэсыжащ «Вакъуэ Данэ и пхъурылъхур Лъэпщ игъэIущаш, иущиящ», — жаIэри.

« ЕIым-eI! » — жиIэри Сэтэней губжьяуэ Лъэпщ деж къэсаш.

— Аркъыми аркъым, уи нэкIур фIамышIрэ гъущI

фIейр къыпкIеритIэтIу Вакъуэхэ я щалэм и гъэIущын уи
пицэ къинат уэ? Уи мыIуэху щхъэ зепхуэрэ, си Iуэху щхъэ
укъыхэIэбэрэ?

Лъэпщ дыхъэшхри щIыхъэжащ кIыщым. ИтIанэ и
уадэр къиштэри Iэуэлъаушхуэ иригъэшIу сиджым еуэу
щIидзащ:

— Ар зи къегъэжъэкIэм и кIэм фIы къырикIуэнкъым.
Сизыжэгъуэным зэхиух, — жиэри, Сэтэней нэхъри губжь-
ри бгащ:

— Лъэпщ игъэIущыр щхъэммыкъуу, и псалъэ мыза-
щIэу, ищIэр мыхъуу, и хъуэхъур гыбзэу дунейм тырет! —
жиIэри.

27. СЭТЭНАЙ-ЧЫЖЬЭРЫПЛЪЭМ ОРЗЭМЭДЖ КЪЫЗЭРИГЪЭНЭЖЬЫГЪЭР

(Б жъэдыгъу текст)

Нарт Орзэмэдж Чытэ щыщыгъэу ало. Ар Нартие щы-
унэшьошIытыгъэ. Нарт Iалэдж дэй къекIуалIэтыгъэ Ор-
зэмэдж. Нарт Iалэдж Пышщэ Iушъо Къургъутам зыфа-
Iорэм, бгым тесытыгъэ. Аш иунэ нартэу исыхэр щызэIукIэ-
ти ежь ай къакIоти унашъо афишIытыгъэ. Орзэмэджы
лIы ин нэпцэ зэхакIэу, лIы бэрчэт хъалэлэу, гукIэгъушко
хэлъэу щытыгъ.

Орзэмэджы ягощэ Сэтэнай-гуашэм кIалэ ышъо хэ-
фагъ. КIалэр Орзэмэдж дэмисэу къэхъугъ. Арыти, кIалэр
чIыунэджэ аригъэпIунэу аритыгъ. Сэтэнае етIанэ Орзэ-
мэджы фэплтырэу Iэгум дэтгоу, лIэр къэкIожьэу зель-
гъум, кон лъапэр ыIэтэу ригъэжьагъ. Къыдэхъажы зэ-
хъум, ыубэжьэу фежьагъ.

— Сэтэнай, — Орзэмэдж къеупчIыгъ, — шъыдэ сэло
ай IупшIахьырэ?

— КIалэу спкъышъолы хэфэгъяагъэр сшIокIодыжыг-
гъэшъ, кон лъапсэм чIэстIэжьыгъ, — ыIуишъ. Сэтэнае
джэуап ритыжьыгъ.

— Хъугъэба адэ, — ыIуишъ Орзэмэдж унэм ихъа-
жьыгъ. Ихъажьи, ай щэхъу къэбарэу щыIэм Орзэмэджы
химышIыкIэу хэхъажьыгъ.

Нарт лIыжъымрэ нарт ныомрэ шъыхы куцIрэ, блэнэ
куцIрэ рагъэшкэ ишъаou апIунэу Сэтэнае-гуашэм ари-
Iуагъ.

Сэтэнае бзылъфыгъэ Iушти, иши, ихъи, ибгъи фызэ-
ригъэуIуешъ, ахэри чIыунэм чIэсэу адыригъэпIугъ.. КIа-

лэм ятэ Орзэмэджы пыеу и Іэм зэрэІэкІэмыходэным ифэшыджэ а купэр ауштэу зэригъэуІугъэу щытыгъ.

Пыеу Орзэмэджы и Іагъэр бэ, ау щытыми гу лъитагъэп. Сэтэнае бзылъфыгъэ Іуш бзылъфыгъэ хыилэти, Іоффэу нарт Галэджы ыгу къихъагъэм гу лъитэгъагъ, (арти, Шэбатныкъо пыим пэгъокІынэу, иши, ихыи, ибгъи, и Іаши икъоу фызэтыригъэпсахыгъагъ).

Нарт хасэм нарт Орзэмэдж къызыкІоджэ бжъэр ратэу хэбзагъэ. Бжъэр ы Іыгъэу: «Гукъао зи Іэм джы къерэІу, бжъэр зысІэтыхэдже хэти шыид къыІуагъэр чъэжкытэп», — ы Іоти ешъотыгъ. Джы а бжъэу зэшъотым щэджыблэр хальхъаны рагъэшъонышь, зешъуахэрэ нэужым щэджыблэр къеонышь Орзэмэджэр ригъеукІынышь, Нарт унэшъошІ — тхъэмэтагъор ежы къызыфигъэзэжын ихисапэу нарт Галэджы зэрэзэхилхъагъэр Сэтэнае дахэм гу лъитагъ. Ай гу лъитишь, Шэбатыныкъо ятэ Орзэмэджым ышъхъэ къыригъэгъунэнэу зыфигъэхъазырыгъ а мэфаем. Ар къызэрэсыйтим Сэтэнэе Іушым пэшІорыгъэшъэу иакъыл тефагъэу щытыгъ.

Ауээ, Шэбатыныкъо зи дунаери шыиди зыфэдэр ымышІэу чыунэм чІэсэу, пасэм агъаблэтыгъэ остыгъэе пхъэцІам щэхъу ымылъэгъоу лыжъымрэ ныомрэ щэхъу ымышІэу ыныбжь икъуагъагъ. Орзэмэдж нарт зэІукІэм ащэнышь, лыжъым фызэхалхъагъэр агъэцэкІэнэу тыраубыти, макъэ рагъэІугъ.

Орзэмэдж къежьишь Чытэ къикІышь Пшызэ къызэпырыкІи Пшыщэ Іушъо Къургъу жэпкъ зыфаІорэм «Нарты Галэджы ихэкужь» зыфаІорэм хасэм къэкІуагъ.

А чІапІэм Орзэмэдж Іоффэу и Іэр зыфэдэр Сэтэнай-гуашэм ешІэти, Шэбатыныкъоу чыунэджэ аригъэпІугъэр апэрэу дунаем къытырищагъ. Шэбатыныкъо лъэшэу зиплъахыгъагъ ало. Нибжыи тыгъэ ымылъэгъуугъэу, нибжыи мазэ ымылъэгъуугъэу, жъуагъо ымылъэгъуугъэу, лъэшэу щытыти, пстэури ыгъэшІагъоу зиплъахыгъ. Зиплъахьи, янэ Сэтэнае къеупчыгъагъ:

— Шыид, тян, мы сыкъыздэпщагъэр. Янэ къыриІуагъ мыш дунай зэрэраІорэр. Тыгъэри, мазэри, жъуагъохэри ригъэлъэгъугъ. Лъэшэу маплъэри, мафэм мазэри, жъуагъохэри ылъэгъугъ.

— Уятэ ошІа, сикІал? — ы Іуи еупчыгъ.

— СшІэна, слъэгъуугъэп, — ы Іуагъ Шэбатыныкъо.

— Ашыгъум уятэр Орзэмэдж, — ри Іуагъ Сэтэнае дахэм.

— Адэ тей ар, шынде пай сымылъэгъурэ сята? — ыIуи Шэбатыныкъо янэ Сэтэнаем кьеупчIыгъ.

— Ари осIопэн, сикIал, — ыIуагъ. — Непэ уятэ имаф. Уятэ яунэшъошI. Джы Iалэдж яунэжъ щыI. Нарт хасэр заухыхэу, зызехIыстэхэу шкэнхэу — ешонхэу зежъэхэдже, уятэ бжэ шхъаф щэджыблэ зыфаIорэр хэсэурагъешъот. Зырагъашъоджэ, щэджыблэр къэонышь уятэ ыукиIынэу щыт.

— Адэ, тян, сятау ауштэу ай рагъэукIытмэ шынде пай ыдж нэс къисэмIуагъ, — ыIуи янэ Сэтэнае-дахэм кьеупчIыгъ.

— СикIал, — ыIуагъ Сэтэнае, — о мий фэдизрэ мафэм шыххы куцIэу, блэнэ куцIэу уятэ къыхырэмджэ уагъашкэу узыфязгъэпIугъэр мы непэ уятэ ыпэдже къэкIыты Iофэр ары, сикIал, — ыIуишь Сэтэнае-гуашэм Шэбатыныкъо джэуап къиритыжыгъ.

— Адэ, тян, шынде сихазыр? — ыIуишь янэ Сэтэнай-гуашэм еупчIыгъ Шэбатыныкъо.

— Уиши хъазыр, сикIал, епхылIэтэр кIыгъоу. УиIэшэ-шьуашэ хъазыр, уиххэ хъазыр, уибгэхэ хъазыр. Уибгэхэ къыхифырэр уиххэ къубытыт. Уипчи хъазыр. Уиши къыкIэпшыны уанэ теплъхьаны, уиIашэ пштэны уежъэн шэхху хэллэп, — ыIуагъ Сэтэнае-гуашэм.

Шэри къычиши, уанэри тырильхьи, ишыгъини иIапши къиши, хъаджыцэри ыIэтэгъуи ылъэгуанджэми къахилъхы янэ къизефапэм, Шэбатыныкъо Сэтэнае еупчIыгъ:

— Тян, мыхэр шынде илIэужыгъу, мы сIэмэ слъакъомэ сапыгъэнагъэхэр? — ыIуи.

— Моу, сикIал, пIэ зэкIашэлъ, — ыIуи ыIэтэгъу зэкIыригъэщагъэ хъаджыцэр къихъушъутыгъ. — Моу плъэгуанджэ зэкIашэлъ, — ыIуи зэкIыригъэщагъэ — хъаджыцэр къихъушъутыгъ.

— Мэхъанэу яIэр: уабгъуджэ къыIухъэрэр — пIэтэбгъу хэль хъаджыцэм рилIыхыт, уапэдже щыIэр — плъакъо зызекIапщэдже ылIэт, — ыIуагъ, — плъэдакъэ хэсым-иши ылъакъо кIиутыт, — ыIуагъ. Джары ай мэхъанэу яIэр, — ыIуи джэуап ритыжыгъагъ.

— Ыхы джы, тян, сежъагъ, гъогоу сывэрыкIотым сывыгъэгъуз, — ыIуи, янэ Сэтэнай-дахэм кьеупчIыгъ.

— СикIал, къыблэмджэ кIо, чэш зыхъуджэ, Темыркъэзэкъ жъуагъор уипсыхъабгъу тэмашъхьэу, мазэр уигъуа-

зэу, мазэ щымы! э зыхъуджэ, жьогъо быныр уисэмэгу тэ-
машхъэу ук! от, — ы! уагъ Сэтэнаем.

— Ашыгъум сежьагъ! — ы! уишъ ежьагъ.

* * *

Шэбатыныкъо къак! огозэгъо, нарт хэкоу къыздак! о-
рэм ич! йигу къихъагъэу Нарт ячэмахъо Йук! агъ.

— Бэхъу апши! — ри! уагъ.

— Тхъаугъэпсэу! — къыри! уагъ.

— Іалэджы иунэу нарт хасэр зыдэшы! эр къысэп! Но-
на? — ы! уин еупчи! йигъ.

Нарт ячэмахъо къэгуща! ишь:

— Е-о-ой, нарты Іалэдж яунэ унэ къебэ-наб, к! эсэныбэ
к! эт, ипэ! ульашъо шыбгъэлыбэм къес, к! эсэнэу к! этэр
цукуий зэрафащ, ай зыпшъашть: цызэм зэрегъэз,
баджэм къырыдэ! ай иджэхэшъуапэ зытхъамэфэ гъогу,
шыши! уубэ дэт, аш ипчъе! уупэ щыц! энлъэ-к! уаль, ухэус-
к! утэнышъ-ууск! утэжын, пшъашъэр плъэгъумэ!

Аштэу Нарт ячэмахъо Шэбатыныкъо къыри! уагъ.

— Нарты ячэмэхъожъ дел, зы хъабзыжъ слъэгъумэ сы-
хэуск! утэу, сүуск! утэжынэу, Чытэ сыкъик! эу Нарт хэку
сыкъэ! юныя! Нарт ячэмэхъожъ дел, тхъэм семыплъимэ,
с! эхъобэ бармекъым уч! эзгъэпшын! — ри! уагъ.

Зигугъу къыфиши! йигъэр Іакондэ дахэу Іалэджы ып-
хъоу а унэм исыгъэр ары.

Шэндакъэм исэу къаплъээ, хэгъуашхъэм шыур
зыши! ухъаным, Шэбатыныкъо к! оу къылъэгъугъ.

Іакуандэ дахэр янэ дэжь — ай янни Сэтэнай-дахэ горэ-
ти — илъади ри! уагъ:

— Тян, хъак! э къытфак! о, ыджы нэс къэмыхъогъэ
хъак! Куп поджэ мак! э, зы нэбгырэ поджэ бащэ! Шы-
гъэ щы! эмэ къэухъазыр, шыгъэ щымы! эмэ псынк! эу гъэ-
хъазыр. Ыдж нэс Нарт къимыхъэгъэл! къак! орэр! Ибгъэ
къыхифырэр ихъэ къеубыты, сш! эрэп Чытэ къимыхъогъэ-
мэ!

Янэ Іушти:

— Ашыгъум ар, сипшъашъ, Орзэмэджкъо Шэбатыны-
къоу къыч! эк! йин, — ы! уагъ.

Аш фэдизрэ пэлъыныя, нарт Шэбатыныкъо йэгум къы-
дэхъагъ. Псэлъыхъомэ яшиш! оу емык! уал! эу хъак! эмэ
яшиш! оу ишхомлак! э шуидзагъ. Иич ч! исагъ.

Іакондэ-дахэ къыпэгъок! и, папыщит! уумэ къарык! и:

— Еблагъ унэшком тихъак! э! — ы! уагъ.

— Себлэгъэт, ау сэ сүнешко хъакІэп, сыхъакІещ хъакІ нахь, — ыIуишъ пшъашъэм джэуап къыритыжыгъ.

ХъакІещым кIуи, хэсэ зэIукІэм ахэхъагъ.

КIалэм къыриIуагъэр лъешеу пшъашъэм шIошъхьаклоу нарт кIалэхъеу ежь иунешко исхэмэ ахэхъажыгъ.

— Хэты яделэжъ а къыфемыблэгъагъэр? — аIуи псэлъыхъо кIалэхъэр щыхыгъэх.

ШIошъхьакло нахь мышIэми, Шэбатыныкъо пшъашъэм ыгу рихыгъ, блэкIын ымылъекIынэу щытыгъ.

— Ар «делэжъкIэ» сэри жъудечъэн, пчэу чIисагъэр шъуащыщэу къычIэзыхырэми сыдекIонэу гуша!э естын, — ыIуи нарт кIалэмэ джэуап аритыжыгъ.

— Боу къычIэтхын! — аIуагъ нарт кIалэмэ.

ИкIмэ кIырыухэзэ, зырыз кIырыугъью еплъыгъэх.

— Мир чIэзысагъэр шъыд илIэужыгъу, амал тыфэхъурэп! — аIуагъ нарт шъаохэмэ.

— Сэ шьосIуагъэба ар зэрэлIэр! Къыдэхъэрэ пстэуми сэ сапэгъокIрэп, — ыIуагъ Iакондэ-дахэм.

Нарт хасэм Шэбатыныкъо ахэхъагъэу, ахэтэу зэIукIэр къаухыгъ. Iанэхэр къахьи къагъеуци, шIонхэр къырахыжы Орзэмэджы ыпашъхъэ бжъэр къахьи къагъеуцигъ. ЗэкIэмэ апашъхъэ агъеуцигъ Iанэхэр хъазырти. Бжъэр къыштэн фаеу Орзэмэджы чэзыор нэсыгъ. Къэтэджи, бжъэр къыштышъ Орзэмэдж къеуци бжъэр ыгъэсисэу:

— Мардж, гукъао зиIэм джы къерэIу, мы бжъэр смыIатызэ къерэIу, зысIатыхэдже зыми зи къыдэхъужыштэп, — ыIуагъ.

Янэ Сэтэнай-дахэм къэбарэу щыIэм хигъэгъозагъэу Шэбатыныкъо щытыти:

— Сэры зиIэр гукъао! — ыIуишъ Шэбатыныкъо къызэджэм, нартэу исхэр макъэу у кIалэм къыIукIыгъэм агу рихэу къеплъыгъэх.

— Ай ушытэу зэхэсхытэп, моу къэкIуатэри къысэIуат, — ыIуишъ ятэ Орзэмэджым джэуап Шэбатыныкъо къыритыжыгъагъ.

Нарт, мыны хъуна! Ау адрэхэмэ афэмидэу Шэбатыныкъо анахь иныгъ. Iанэм къыкIэлтырыхы Орзэмэджы къеIешъхъаи, бжъэу Орзэмэдж ыIыгъэр ыубати, шIонхэр къырикIутыгъ. Янэ къызэриIуагъэм тетэу, щэджыблэу ятэ ибжъэ хэлъыгъэм зыкъызиIэтыним чатэмдже еуи зэпнуп-кIыгъ. Зыкъызэригъэзэки, ятэ къыгос Iалэджэу, а шхъор зэхэзилъхъагъэм ышъхъэ къыпигъэзыгъ. Нартхэр изэрэмыгъэкIэу, пчаблэр хатхъэу зэбгырыкIыжыгъэх!

Ятэ псаль э фимыш Iау къикIыжки, иши къытейсты-
жи къидэкIыжыгъ.

Янэ, Сэтэнай-гуашэм, къыриIаугъэу щытыгъэти нэпэ-
лэгтэу факIоу Саусэрыкъо и phxörэлъфэгъум дэй зыри-
гъэхыгъ.

Орзэмэджэри шэси Чытэ кIожыгъэ. КIожки ядэжь дэ-
хъажки, шым епсихыжыгъэу Сэтэнай-гуашэр къипэгъо-
ки унэм рищэжыгъ.

— Шыйд къэбар, шыйд плъэгъугъэ, шыйд унашъо
пшIыгъэ, нарт хасэм ушыIагъ? — ыIуи къеупчиIыгъ.

— Е-о-ой, къэслъэгъугъэри бэлахь, тIаугъэри былымэп!
Ау ай зы кIалэ къырихылIэгъагъэшь, сэ слъэгъугъэмэ
ащ фэдэ лIыгъэ къахэфагъэп. Ар шыйд фэдэ кIал шыу!
— ыIуи Сэтэнай-гуашэм ыгъэшIагъоу Орзэмэджы къы-
риIаугъ. — Е-о-ой, ар зэхэмыхыгъэу умылъэгъугъэмэ,
пшIошIы гъэхъугъуай, фэдэ нарт лъэнкъ сэри слъэгъу-
гъэп, Нарти щалъэгъугъэп! Ар нартмэ анахь ин! КIохъу-
мэ, нэбгырабэ макIо пшIошIы. ЗэIукIэр тыухи Iанэр къа-
хыгъ. Iанэм тыпэIысти, бжъэр къысфагъэуцугъ. Бжъэр
къаччи, сыкъэтэджи: «Непэ гукъау зиIэм мы бжъэр сымы-
Iэтэ джы къерэIу. Мы бжъэр зысIетыжърэ нэужым хэти
гукъау иIэр къеIожьдже джэуап сифэхъужытэп! —
сIун, бжъэр къаччи сыкъэтэджыгъэу, къогъум къыкъотэ-
джыкИи зыгорэ къэджагъ... Нартмэ агу рихыгъ, ай фэдэ
нарт слъэгъугъэп. КъызэсщалIи сеупчиIыгъ. КIалэр зыфэ-
дэр сшIэ сшIоигъоу сыпкырыплъахынэу сифэягъ. Къы-
зэрэсэкIуалIэу чатэмджэ бжъэр сIэкIиути ыубэтагъ, щэ-
джыблэ халъхъагъэу къычIэкIи, щэджыблэу къыхэкIы-
гъэр зэпиупкИи, Iалэдж ышъхъэ къыпыригъэхыгъ. Нарт-
хэр зэбгырылъэтыжыгъэх. Ежь ичатэ ылъэкIи рилъхая-
жчи, гушэIэгъу сыкъимышIэу къикIыжыгъ. Сыкъылын-
кИи сыкъылъыплъагъэти, иши тIыстэжки ежъэжыгъ.
Джары къисэхъулIагъэр, — ыIаугъ Орзэмэджы.

Сэтэнае лIыжъым супчиIыгъ:

— А лIыжъ, ар шыйдэу къыпфыштыгъэмэ уезэгъы-
ни?

— Е-о-ой, ар скъонджэ сшIагъэмэ, Нарты мылькоу
плъэр щылъми къечъенеp! — ыIаугъ нарт Орзэмэджы.

— Ар о пкъо, — ыIаугъ Сэтэнай-гуашэ.

— Тыдэ къисхын зызакъо горэ пшъо хэфэгъагъэти
лIэжыгъагъэ. Тэдэ къесхына сэ къо?

— Е-о-ой, сшъо хэфагъэу щытыгъэ кIалэр ары джар! Ар
о пкъо, чIыунэджэ язгъэпIугъ нарт лIыжърэ нарт ныорз.

джы непэ Йофэу къыфыкъокІытэр сэшІэти. Ай о укъезгъэгъенэжъыгъ.

Бужым Орзэмэджыкъо Шэбатныкъо зэкІодылІагъэр Іалэдж нэшъу ары. Ар нарт Іалэджыпши ышынахыкІагъ. ЫцІэ шъыпкъэр къесшІэжъырэп.

Шэбатныкъо кІодыпІэу фэхъугъэр Рэзянскэ чыгортары. Лъепшы ригъэшІыгъэ щэбзащэмджэ Іалэдж нэшъу Дэнджый лъэгу щиукІыгъ. Ар хъиштэ шъхваф.

28. НАРТ ОРЗЭМЭДЖ УКИ ХАСЭМ КЪЫЗЭРЭРАЩЫЛЖЫГЪЭР

(Сирием щатхыжыгъэ адыгэ текст)

Жъы хъужьырэр аукІыжъэу щитти, Сэтэнэе Жъжъам-дүүжъэр зыщаукІыжърэ Іалэджэ яунэшко ыгъэкІуагъ.

УкИ хасэм игъор къэси Нарты ябыны зэфэсэу ашыгъэм Орзэмэджэр клон зэхъум, ишыІэгъо Сэтэнэе-гуашэм къыриІуагъэр ары:

— УкІо тетзэ
ПльапІэм ис кІалэм
ЕшъэфакІори иукІахь;
Щауж узыдахъэджэ
Уиши тІэтэжьыгъошІоу епх;
Унэм узихъэджэ
Шъхъангъупчъэм бгъодэтІысхь:
Бжъэ къахъэу къызыуатыджэ,
Алахъэу сыкъэзыгъэши!
КъопцІэ кІэкІэу, лыпэкІашъом
«ДжэхэшъуакІэм чэтэ. кІакор щигъэбзэну,
Зылъэ тет къыримынэнэу
Емынаеу зылъэу къахахь...¹ Иори,
Сэнабжъэу къырикІай егъэзэж!..

Сэтэнае Нартмэ яхасэ пай кІэлэджакІоу къагъэкІуагъэр, Саусырыкъуэ ІуимыгъакІэу ыгъэкІожыгъэу щытыгъ, ауми, чылэр зэкІуахэм нэужы ыгъэкІожынэу зыреіом, унашъоу фишІыгъэр ары:

¹ Зэхэлхъягъэу, зэлъыкІоу хэутыгъэти пишынэлъабзэр текстым къыхэдгъэшыжъээ ттхыжъыгъэ. — Х. А.

— Саусырыкъо сикъокIас!
Нарты ялIыжъы къысфылъыпль.
ПльапIэм ис кIалэм
ЕшэфакIуи иукIахь.
Щэум узыдахъэджэ,
Ошхы-ошъоу зыкъэши;
Щэум дэтэр унэм зихъэджэ,
Унэ пчъаблэм еуцуалI.
Нартыхэр зыэIукIэджэ,
«КIэлэджэгъакIо къыслъымыкIоу,
Сымы-Нартэу тэ сыкъэкIи!», — Iо.

Нартыхэр зэIукIэхэу Жъжьамдыужъэр сэнэфы кIадэм
рагъэуцуалI сэнэфыбжъэр къызыратым, бжъэр Iалэджэ
яунэ къыщигъепштэгъэ Нартымэ:

«Сымы-Нартэу тэ сыкъикIи,
КIэлэджакIо къысфэмымыкIоу!»
КъариIуи, къафэхъушIи:
Лы пэкIашIоу
Лы къонцIешIути къыщыгубжъжын,
Чэтэ кIабгэор къызырихи,
ДжэхэшьуакIэм къыщигъабзи,
Чэтапэм щигъэбзыти
Зылъэ тет къыримынэу,
Орзэмэджым зыкъыфыригъахыи,
Ыцэгэ нэлъих къыпхырикIи
Лынсы Iучъэу
Шъхъэнныгъупчъэм къыридифи,
Кыгум къызэфэхым,
ГуIэ-шIуаIэзэ къэтэджыжыи,
ТэтэгъошIоу иш рипхыгъэти къэшэсыйжыи,
Сыгу, спсэ ыIозэ къынэсыйжыи...
Сэтэнае (Орзэмэджым) къыпэгъокIи:
— Укъэзыф щыIа?
Къэпф щыIа, симылъэгъу!..
— Адэ джэдэжъ,
Уджэдагъэ урэкIод!
Сыгу кIодыгъэу сикъэсыйжыгъ,
Пио сфэшIи
Нарт къэбар осIотэт...
— Лы пэкIешIунэу,
Лы кIыбыгъоу
Зы лы къынэси,
Ошхы-осэу зыкъышIи,

Чаум дэтэр унэм зехъэм,
Унэ пчъаблэм къеуцуалИ
Нартхэр зызэлкIэм!
«КIэлэджакIор къыслымыкIоу
Сымы-нартэу тэ сыкъэкIи?» —
БИуи къышыгубжи,
Чэтэ кIабгьор къышырихи,
ДжэхэшъуакIэм къыщигъабзэу
ЧэтачIеми щигъэбзыти,
Зыльэ тети къыримынэу,
Зыкъысфыригъахыи —
Сцэгэ нэлъих къыкIоцIикIи
Гүпс къысIуикIэу
Шхъянгъупчъэм сыкъыдифи,
Чыгум сызэфэхым,
Сиш тIэтэгъошIоу еспхыгъэти сыкъэшэси,
Сео-сыкъячъээ сыкъэсыжки...
— Арэу щытэу къэплэгъугъэ лIыр
Пкъонджэ пштэнэ,
Пшынджэ пштэнэ?! —
— Скъонджэ къэсштэн, — ыIуагъ Орзэмэджы.
— «Сшынджэ сыйфай»—пIуагъэемэ уезгъеукIыни
ЛIыдджэ сштэжыни!
УкъистекIуагъ, силIыжъ, — ыIуи.
Сэтэнэе-гуашэм ыгъэIылъыжыгъ.

Нартэу ильэс миным шыIигъу зигъашIэу щыттар щы-
Iэжыным фэмыежъэу, псэуным IашIугъэ шъимылъэгъу-
жъэу къэнэжырт. Ипсэр иужъэгъужъауэ лIэнэгъэм фэ-
лIэу хъужырт.

Мы пфэдэу зипсэм фэмыежъэу дунаир зуужъэгъуа
лIыжыр Iаладжъэ яунэшхо екIуажыныр хабзэт.. . Нарт
хабзэмджъэ, а унэм екIолIэжыр аукIыжыпхъыу арат.
Мы пфэдэр Нартымэ хасэджъэ якIу—якIыжырт.

ГъэлIэн хасэр ильэсэм зэ бжъхъэм, Iалэджъэ яунэ
щызэфэсирти, сэнабжъэ ефэу яIыгъеурэ загъэлIэжырт.

Доктор ПчыхъалIыкъом и тхылъэу «Адое Тсемуд» —
ым зэритымджъэ:

Нартымэ яжъу щIэдишъэ зыгъэшьIау, псэуным фэ-
мыежым, шъэфыджъэ лIэнэгъэм зэрэфэйэр, гъэлIэн зэ-
фэс тхъамадэм зытIо зышъэ жыриIэнти, тхъамадэм Нар-
тыхэр зэфигъэсийнт, лIэн фэйхэр махъсымэ пчъечаим ира-
гъэувылIэнти, махъсымабжъэр иратэурэ чэфы зигъотыд-
жъэ дочэшI жыIэрым дахъэти, иштхъэр джатэджъэ фIа-

хырт; апфэдэу ліэнэгъэм идыджыр ямыгъэнэшъкІуурэ ягъелІарт.

Нартымэ жыры хъур мы пфэдэу зэраукІыжъеу зерагъэ-
кІодэу шыттар къэозгъэцІуфыжыру, къэзгъэнэфыжыр
нахъеу, Жъжъамдыужъым ипшисэу мыры къыкІэлъыкІоу
дитхыжъарашь. Абы еджъэм ильэгтиишь: Сэтэнаем
Жъжъамдыужъыр ыукІын фэсыджэ Галаджъэ яунэ зэри-
гъэкІуар; Орзэмэджым а хасэм бжъэр къызэрэштыратэр;
Саусырыкъом а зэфэсым щигъэхъар; зэрэзэбгырифар...

Жъыры хъур яукІыжыру хабзэр ыджыры зымыгъэкІоды-
жъя лъэпкъыхэр щыІэу щыт нахъ мышІэми, адыгэм ижъ-
игъашІоу, илъытэу езыр олІэжъыфэ ишхъагъым итэу зэ-
рэштыр адэ иІэ хэбзэ дахэмэ янахъ дахэшь...

29. НАРТ ОРЗЭМЭДЖЬ УКІХ ХАСЭМ КЪЫЗЭРЭРАЩЫЖЫГЪЭР

(Шапсыгъэ текст)

Натымэ ащышэу Орзэмэджь алоу зыгорэ щыІагъ. Сэтэнаем ай ишъузыгъ.

Орзэмэджым ымышІэу Сэтэнае Саусырыкъор чыунэ-
кІэ ыпІуштыгъ. Шыды фэдиз натымэ шыІагъэ яІэми,
зэкІэ Орзэмэджы ынапшІэ тэлъы хъущтыгъ. Натымэ ар
ашІоигъуаджэу хъун аштэу зэрэштыр ешхэ-ешъо ашы-
ни Орзэмэджь ибжъэ щэджыблэхэр хагъетІысхани ау-
кІынэу агу къекІыгъ.

Натымэ ешхэ-ешъо ашыгъ. А къэбар тІэкІур зэхи-
хыгъагтэ Орзэмэджы. Сымаджъэу зишИ, рэмикІон ыгу
хэльэу гъолъыгъэ. ЗэкІэ къылтыкІохэ шъхъае афэкІуа-
гъэп. Нартымэ Жъэмарыу алоу зыгорэ ахэтигъ, гүшэ-
ним тегъэпсахыгъэу.

— Сэ сыйкІон, — ыІуагъ Жъэмарыу.

— О хъущтэп, зы лажъэ горэ епІон хъалэччи тишыт, —
алуагъ натымэ. Ау сыйдми Жъэмарыу агъекІуагъ. Орзэмэ-
джы дэжкы ихъагъ.

— Зэпэшэу охъужь, — ыІуагъ.

— Тхъэуегъэпсэу, — ыІуагъ Орзэмэджы. — Къэтайс,
Жъэмарыу.

— СытІысыштэп, сильэгъун ослошт. Натымэ ешхэ-
ешъо алоу. КъэрэкІу аүн сыйагъэкІуагъ, — ыІуагъ
Жъэмарыу.

— СыкъекІопени, ау бэу сыйсмэджэ дэй, — ыІуагъ

Орзэмэджь. — Къурэ благъэр къэзгъэнацIэу, къурэ чыжъэм тезгъэцIырэу синыбач.

— Укъызыхъугъэмэ азыфагу ар оIо, дунаем узышъхапэ итэп, — ыIуагъ Жъэмарыу. Ар къыIуи Жъэмарыу ежъэжъыгъ.

Ар зэкIэ шъузым зэхихыгъ. Лыр зэрысым къихъи:

— Тхъэ симыукIи, ныбжы мыр къыпхэфагъэп, кIэлэжъ цыкIум штыид къызэребгъяIорэр! — ыIуагъ Сэтэнае.

Орзэмэджь, мор Сэтэнае къызыреIом, гъукIы къамыщэр къыпихи къеуагъ.

— Ау умышIэу тэджи кIо, укIомэ упсаумэ уипсау къысфиҳыжынэу, уллагъэмэ уилIагъэ къысфиҳыжынэу уаужыпкъэ лы къизгъэкIынджъэ ыуагъ осэты, — ыIуагъ Сэтэнае.

Еуй Орзэмэджь тэджи губжыгъэу кIэй ныбэм риубыти ежъагъ. ЕтIупщиgъаеу, сэпаер пыутысэу макIо хасэм.

Адыджьэ нат чыгышхъарысхэр къаплы къалъэгъугъ Орзэмэджь къызэрекIорэр Натымэ арапотагъ Орзэмэджь губжыгъэу къызэрекIорэр къалъэгъугъ.

— Губжыгъэу къакIо, модэ кIакIохэр аубгъузэ унэIумрэ къэблачэмрэ азфагу кIэко зэпыдзэджъэ унэм рашиагъ. АгъэтIысыгъ. Щэджыблиш хэсэу IэрыкIи горэ къыритыгъ.

— Аш ыужыпкъэ зыгорэ къирекIо, — аIуагъ чыгышхъэрьесхэу зызыплъахыхэрэм.

Мыдыдже Орзэмэджь бжъэм емышъоу шъхъаныгъупчашхъэм тыригъеуцуагъ.

— Тхъамэтэ маф, бжъэр къызыблэгъэкI, ош фэшхъафи аш щэгугъы, — аIуагъ натымэ.

— Нат зыгъо-зыбжъэ.

Нат зыбжъэ закъо.

Адрэбжъэм фигъахъу, — ыIуагъ Орзэмэдж.

— ЦокъэлъэпапцIэу.

КIэлэ гъукIышъоу

Кетэ лъэкъо лъэсэу,

ШыкIоkIашIом фэдэу рэкIоу

Зылы къакIо, — аIуагъ чыгышхъэрьесимэ.

КIалэр къэси:

— Натыхэр дэса? — ыIуи къяупчIыыгъ.

— Дэсих.

— Ахэр сильэгъунэу сыйкъэкIуагъ, — ыIуагъ кIалэм. Натымэ арапуагъ — мы фэдэ кIалэр къэсыгъ — аIуи.

— ХъакІэщым ежъугъэлагъ, — аIуагъ натымэ.

Кіалэр хъакІэщым афемыблагъэу натыхэр зыщешъорэм рэкІоу хъугъэ.

— Пчэр пчешъхъэ зэрынэу шъушІи, а шъхъаубатэр къишъумыгъахъ, — аIуагъ натэу ешъонэу Ѣысхэмэ.

Еүи унэфом кІалэр ашIуекІолIагъ. Натымэ пчэр пытэу пчыхэмджээ зэлъагъэIыгъэ, рагъехъанэп аIуи. Ау Ѣытэу нэссыгъ.

— Мырара натыхэм шъуикъэлэ пытэр? — ыIуи яупкыгъ.

— Ары, — аIуагъ.

— Къятэр къырихи пчыхэр зэпигъэтэкъуи, рэкІуи унэм ихъагъ. Зэрихъагъэм тетэу хащэу ахэсым бжъэр къыритыгъ: «ЫкІэ нэссы» — ыIуи.

ПэкІэкІитIуджэ щэджыблэхэр хиIулIи бжъэр ришъуи, зышъхъапыридыжыгъ. Щэджыблэхэр лъэдакъэджэ ыуцIыцIыгъэх.

— Натыхэр, шъуиещхэ-ешъо мара зэрэшьтэр? — яупкыгъ.

Къятэр къырихи, натымэ аахьи натымэ апыуахьыгъ. Адрэ Орзэмэджи Ѣыс къэмыхъяихэу.

Еүи кІалэр къежъэжыгъ, зэплъэкІи «къакІо» ыIуи. Лыжъэр къэмыхъюжьэу хъугъэ. Зэрэшьсэу Ѣысэу зельэгъум:

— Ы лыжъ тхъапэфэу Іанэр езыфэкІэрэ, шъуиунэ кІожьыкІэ пшIэрэба, тхъазэбгын! — ыIуи кетэ лъэдакъэджэ къыкІэкІай ыцэгэ нэлъиц къакІигъялъи, шъхъаныгъупчъэм джъэ къыридзыгъ.

Лыжъэр Ѣыти анэмыIэу къэсыжыгъ. Адрэ кІалэр лъэсити ыужь къинагъ. Щагум кІалэр къыздэхъажым янэ ыIуунэм кІитIупщыхъажыгъ.

Сэтэнаер илI еупкIыгъ:

— Орзэмэджь, штыд къэплъэгъугъ? — ыIуи.

— Дунаем сэ сыкъызытэхъуи нэпэрэ кІалэу хасэм къа-хэхъэгъагъэм фэдэ ныбжий слъэгъугъэп! — ыIуагъ.

— Адэ дунаем о утэтыфэ нэсфэ пшынахьыкІэнри —зы, пкъонри — тIу, ай ашыщэу тара ыпэ хэпхыштэр? — еупкIыгъ Сэтэнае илI.

— ЧынахьыкІэри дэгъу, ау ар скъоу сэ сигугъу rashы-нэу сшIэмэ дунэерэ мылъкумэ апэу къэсштэн, — ыIуагъ Орзэмэджы.

Сэтэнае рэкІуи Саусырыкъо къыши:

— А непэрэ кІалэр, ар о пкъо, — ыIуагъ Сэтэнае.

30. НАРТ ОРЗЭМЭДЖ УКИ ХАСЭМ КЬЫЗЭРЫРАШЫЖЫГЬЭР

(А б д з э х э т е к с т)

Натхэр зэхахьэхи: «Сэтэнэе-гуашэр — ныбжыИи, бын хэИит. Орзэмэдж—Лыжыы, бын хэИтэп, хъаулыеу щыИэжь къодий ныИэп. Ау зыхьуIе тэжъугъэуКыжыы. Сэтэнэе-гуашэр Лы фэхъун горэ ыгъотыжын — аIуагъ.

Ар аIуи, Лыжьым дэжь Иялэ къаIофытагъ.

Иялэр Сэтэнэе-гуашэм къызельэгъум, Лыжьым къеплъи:

— Мы непэ зы шыу къэкIозы, иш машIор къыIуелъэсIи, — ыIуагъ.

Иялэр къэсыгъэти, шъуз тхъагъэпцIыр къыпэгъоIи, унэм рищагъ.

Орзэмэджди ар ихыи, дэпктыхэр ыплыхыи, шыIе-пишынэр пкъэужъием къыпихыгъ. Къыпихи, еоу ыублагъ Ео зэхъум, пишнэ макъэм гущыИэхэр къыхилъхъагъэх:

«Орзэмэджэу — зэмэджишъ,
Дышъэр мыIуданэ ес,
Остыгъицир дэплы дэль,
Щалъэр Ияхъэу тыралъашъо,
ДжэхэшъуаIер зэлъаубы,
Лыбэ зишъхъагъырыт!
Къозаулъыбжъэр къыфатхьай,
Хъохъубжъэшхор фатхьайижь,
БзашIэм псы из,
Уешъон—уйгъэутэшъоцт,
Ууташъомэ үауIишт,
УауIимэ — узытырауIахъэр
Сэтэнэе шхъухъар ары».

Лыжьым нартым адэжь кIонэу зигъэхъазэрыгъ. Сэтэнае къеупшIыгъ:

— Тэ укIоцт, Лыжъ? --- ыIуи.

— СыкIоцт нартымэ адэжь. ЗэIукIэ яI. Къыслъагъэ-кIуагъ, — ыIуагъ.

— УзыкIоце «Танэххыжъ» аIоны, авшъэ уагъэтIы-сыцт, — шъузым къыриIуагъ. — Бжъэр къахьины къы-уатыцт. Бжъэу къуатырэм, къызэрэуатэу уемышъу. Къэбарым Иихъэ-лыхъэ зегъэшI. Къэбарышхохэр афэ-уатэзэ, а унэм къихъухъаштыр къехъухъафэ уемышъу.

Лыжьыр кIуагъэ нартымэ адэжь.

Ныом Соусырыкъор шъэфэу, лыжъым римыгъашау ылоу щытыгъети, аш моущтэу риуагъ:

— Силыжъ непэ нартымэ ащагъэзы, куун унэу зэрысам ихь. Аш цыф бэу исыщт. Еуй зэхэуихъях, лыжъым ибжъэ Иэпигъэз. КъыкIэкIэунки шъхъангъупшэмIе къидз.

Иялэр шэси куагъэ. Унэм ихьи, исыхэр хвалеч ришыхъагъэх. Лыжъым ибжъэ Иэинути, шъхъангъупшэмIе къыридзыгъ.

Лыжъым ибэш зынгъакъозэ къэкIожыгъ. Лыжъыр къэкIожъэу зельэгъум, Сэтэнаем пшэр ыгъэпытагъ.

— Непэ къохъулагъэр къэмийоу укъизгъэхъажыштэп, — ынуагъ Сэтэнаем.

Хъугъэр лыжъым къыриотагъ:

— Непэ нартымэ бжъэр къысати сышысэу, зы Иялэ унэм къакуи къихъагъ. Цыфэу исыхэр зэхиуихъагъэх, сэри шъхъаныгъупшэмIе сикъыридзыгъ.

Сэтэнаер етланэ къеупшигъ лыжъым:

— Ар пкъонымрэ пшынахыненимрэ таш уахэдэна?

— Скъуагъот, — ынуагъ.

Сэтэнаем лыжъыр унэм къыригъэхъажыгъ.

31. НАРТ ОРЗЭМЭС УКI ХАСЭМ КЫЗЭРЫРАЩЫЖЬА

(Бесслэней текст)

Ильэс пшикIуй Соусырыкъо иныбжъу, Сэтэней-гуашъэм иллыжъ къеджэхэри укI хасэм кюону хъуа. Арати, зэкIом:

— А лыжъ, уиильэс бжъагъэр икъуа, удукIынэ, — къыжырала лыжъым. — Ныджеэ кюжьри уиунэ иллыжъ, пшъэде удукIынэ.

Сэтэней-гуашъэм де нэшъхъю къэкIожъа.

— Но, лыжъ, къехъуар, — жыиэри супшиа.

— СаукIынэу жьиа, неуш палъэр къеса, — жыиа.

— Умыщынэ, уаукIынэкъым, — жыриэри лыжъыр игъэгъолъижъа.

Лыжъ мыгъом зызэпиргъазурэ нэху шъа. Пшъэдыжъым лыжъыр кюону зигъэхъазыра. Сэтэне жыриа:

— Умыгузавэ, умыпашIэ. Махъсымабжъэр къышъаткIэ, псынши уемыфэ, зегъэгъэгувэ.

Лыжъыр шыдэкIым Соусырыкъо де Сэтэней шэхъя. Сэтэней жыриа:

— А Соусурыкъо, сикІалэ, уядэ яукЫну укI хасэм яща, — жыриIа.

— Сэ сядэ зыукЫну къэрү хэт зиIэр? — жыриIа Соусурыкъо.

— Нартхэм яукЫнэ, — жыриIа Сэтэнем.—КІо, сикІалэ, уядэ къещэжь, — жыриIери къышIигъэкІа.

УздэКІонэр мыбходэ. Абы цыхухэр дэт, уядэ махъсымабжъе иIыгъу шыт.

Соусурыкъо кIори пшIантIэм дэхья, Тхъужьеим епсыхри унэм ихья. Нартхэр къеплъя:

— Хэт иIыкIу? — жыриIа.

— ЛІо фызыхэтыр, лІо фиунафэр? — жыриIери яупшIа.

— Диунафэр мо лІыжъыр дыукЫнур, — жыриIа.

— Тхъэ, ар фэзмыгъэукЫн! — жыриIери. нартитI къиу-быдыри зэриудэКІурэ унэм къыридза, пстори зэбгырихуа. Зэбгырихури:

— КІо лІыжъ маxъсымабжъе ефэри кIожь, — Соусурыкъо жыриIа.

ЛІыжъым имахъсымабжъэр ирифри къекIожьа.

Соусурыкъо бахъсымэ чей ирифри, вы гъэшхари ты-рищхыхыгъя.

Абы де жыы укIыныр Соусурыкъо нартхэм харигъэна.

32. НАТ ОРЗЭМЭДЖЬ УКІЙ ХАСЭМ КЪЫЗЭРЫРАЩЫГЪЫГЪЭР

(Шапсыгъэ текст)

Орзэмэджь нат лъэпкъэу щытыгъ. Саусэрыкъо лІы охъуфэ нэсы, лІыпэу натмэ яIагъэр—Орзэмэджь. Натхэр зэIукIэхи, ежь Орзэмэджь зэрагъэкІодыным иIоф тегу-шэIагъэх. «ШъухъошIагъэ хэлтээу бжъэ тшIыни, аш ед-гъягъэутэшьон, едгъэкІодылIэн» язэрэгъэIуагъ. ИтIуа-иэу пIтъэгъурэм, шъухъошIагъэ хэлтээу, щэджыблэу—блы хэлтээу, хафэу, къызэраторэмджьэ, ар зэрэтыгъэм къоунбл ифэу, агъехъазэрыгъ. Щхыныхэри дашIыгъэх аш. Гъэлтэ-хъу нэкупсIэу блы даукIыгъ ашхынэу. Гугъэ шIыгъуибли, аш даухъазырыгъ. Гугъэхэр зыухъазырышт шъузыхэри, мэлыхэри зышишт пIцэрэхыхэри агъэнэфагъэх.

Хъымыщэкъо Пэтэрэз нат гупчэм итыгъэмэ ашы-шыгъ а лъэхъаным. Арыти, ар пIцэрэхыхэу агъэнэфагъэмэ ахэтыгъ. Аш зэрелтэIугъагъэхэр, къоунблэр зэрыфэрэ бжъэр зыIэ лъэныкъомджьэ Орзэмэджы ритынэу ары-гъэ.

«Мэфиҳы хъумэ яблэнэрэ мафэм унэм шъукъекІух» — аIуи натхэмэ пIельэ пытэ зэфашижыгъэ. Ау щытэу аIуи зызэбгырэкIыжыхэм, зыгорэ ахекIи, а къэбарэр шъефыджэ адырэ нат зэшыхэмэ амышIэу Орзэмэджэу плъегъурэм риIотагъ. Ары хъугъэр. Убагъэ къыхы шIоигъопти ары, арэу щытэу къэбарэр щыIэр зыфариIугъэр. ЕзыIугъэу, а къэбарэр фэзыхыхыжыгъэр Орзэмэджым иpxхорэлъфыштыгъ.

— Ioфэу къыпалъхагъэр дэгъоп, умыкIу, ухэкIодэнджеи щынагъо. Мэфиҳ ташIэмэ яблэнэрэм зэхехъаныхи, къоджэнхэу ары яунашъор. Сымаджэу зыпшиими шъидыми укъэмымкIу. Сэ сыйфитымэ уахэзгъэхъаштэп, — йIугъэр иpxхорэлъфым.

Ари арэу хъугъэу, пIуалъэр къеси, зэраIугъэу, гъомлапхъэхэри къирахъылIи, а нат купэр унэжъым къекIоIагъэх.

— Орзэмэджэ, хэты къытфищэн? — аIуи ащ тегуцыIагъэх.

Зы лы горэм зырайом: «А лIым ыджы нэсы, а къэбарэр зэхихыгъах, лы губжыгъэм ыпашъхэ сихъэу зыкъезгъэукишъунэп» — ыIуи кIошъунэу гушаIэ къаритыгъэп.

— Адэ хэт тфэкIон? — аIуи кIьэупкIагъэх.

— Сэ сыйфит, — ыIуи нат Жъэмадыу аIоу зыгорэм гушаIэ къаритыгъ.

— Лые емыIу, тэ уатIорэм фэшъхяф хэмыхъахьу, — аIуи ельэIугъэх.

— Шъыд есIощт? — ыIуи къяупкIыгъ.

— Натмэ ешхэ-ешшо яI, урящыкIагъ, урялъэгъун, бжъэу агъэхъазэрыгъэр къыпагъаплъэ, уакъахъэ ашIоигъу, — eIу, ащ шIокIэу лые зепIорэм, лые къыуишIэн, тэри лажъэ пытхын, — аIуи лыкIом къелъэIугъэх.

— А шъо къэшъуIугъэри есIон, ау сэ синэутхагъэмджеэ зы корти есмыIон слъэкIынэп, — ыIуи, Жъэмадыу ежъагъ.

Орзэмэджэ сымаджэ зиши гъолъыгъэу щылъыгъ.

— Шъыд исымэджакI, зыпари къеузырэп, шъыдэ гъолъыгъэ? — аIуи Орзэмэджы ягуашэ ыгъэшIэгъуагъ, ау еупкIынджеэ тхуугъэ.

Жъэмадыу къесыгъ. Шэр шышIоIум рипхи, ежь унэм ихъагъ. Шъузыр шъефыджэ ядэIун ихъисапэу, пчэкъуахэм екIугъ.

Жъэмадыу зехъэм, Орзэмэджэ щылъэу къыкIэкIыгъ.

— Усымаджъэми тшIагъэп, усымаджъэмэ тхьам зэ-
пэшэу уегъэхъужь, — ыIуагъ Жъэмадыу.

— Тыс, — къыриIуагъ.

— Тыс аIомэ тIысэу, итланэ зихъишъэ аIорэ цыфмэ
сащыцэп, сытIысыщтэп, ау изын къисэптымэ, сильэгъун
ослошт, — ыIуагъ къэкIуагъэм.

— КъаIо, — къыриIуагъ.

— Ашыгъум натхэр зэрэугъоигъэу, уахъэкIэн яхьиса-
нэу бжъэ фагъэхъазерыгъэу къыппаплъэх, уакъыхахъэ
ашIонгъу, — ыIуагъ Жъэмадыу.

— Ныбачэ сыхъугъэу, синыбэ зэкIэчыгъэу сищыт. Си
Пэфыжъ Іущэ (ары ицы ыцIагъэр) лъэшэу щы пхъашэ,
ситэтIысхъэмэ хъалачы сишишт, — ыIуагъ.

— СыкъэкIон Поми, сыкъэкIонэп Поми оры фитэр.
Сэ сыкъэкIуагъи, осIуагъэ. Лыгъэу пхэлъыр макIэ, Ор-
зэмэджь сигу пхъещэ къумашIу, сиңэхэр мэшIо гъестагъ,
сIэшхъитIу лыгъэу ахэлъым фэдиз о лыгъэу пхэ-
лъэп, — ыIуи Жъэмадыу унэм къикIыжыгъ.

Мыдырэмэ «лые емыIу» раIуагъэзэгъэу ежь инэутха-
гъэ рихылIи, а кортэр риIожыгъ. А къэбарэу нэбгыри-
тIумэ зэраIуагъэр, зы гущаIи хэмэзэу, пчекъуахэм къо-
тыгъэ шъузым зэхихыгъэ. Лыэу щэсыжырэм зыкъыримы-
гъэлъэгъоу, шъузэр пчекъуахэм къыкъоIыжы, иунэ
ихъажыгъ. Жъэмадыу щэсыжы зыдэкIыжыхэ нэу-
жым, шъузэр илIэу Орзэмэджы дэжы ихъагъ.

— Ыджы нэсы лыгъэ пхэлъ сиIошIэу сиpkIыгъугъ,
ау лыгъэ хъазынэ зэрэпхэмэлъэр нэпэ къэнэфагъ. Мэ-
фицы хъугъэу зи уимылажъэу ушыль. Лым пцIэу фэу-
усыгъэр фэуусыхъагъэп. Шыдэ утэджэу, ац фэдэу къы-
зыплъагъакIохэу, фэулэухэмэ умыкIон?! — ыIуи шъузэр
егыигъ.

— Натымэ жъалымагъэ агу къисфиль. Ахэмэ сэ са-
хэбгъэхъани сябгъеukIыни, о зябгъэштэжын ою.
Укъысащхъоджэ ар къисэпIуагъ, — ыIуи. Орзэмэджь
шъузым еони ихъисалэу къамышэр къыштагъ. Шъузэр
къельэIугъ:

— Орзэмэджь, къамышэр зэкIэхъажь, укъысэмыогу,
сигушаIэ къэсэгъэух, — ыIуагъ шъузым. — Ац фэдиз
жъалымагъэ хэльэу сэ осIуагъэп. Фэмыфыгъэ къызыхэ-
мыгъафэу, ежъэри кю. О уаужь, ош нахь мыдэеу лы
къэзгъэIыщт. Улсаоу къыпIукIэжымэ, ахэмэ уакъыхи-
шыжыщт сэ къэзгъэIоштим.

Орзэмэджы, Пэфыжъ Іущэр къыкIиши, къоныжъ уа-
нэр тырильхы кIэракIэу ежъагъ.

Мыдышъэ, Жъэмадыу купмэ захэхъажым къеуп-
кыгъэх:

— Лые епIуагъа, хъауми тэ отIуагъэр тэрэзэу епIуагъа?

— Шъо къисэшъуIуагъэри есIуагъ, сэ синэутхагъэ
къыхыгъэ тIэкIури хэзгъэхъуагъ, — ариIуагъ.

Ау щитэу зареIом, адырэхэр ыгъэтхыхи, зыгорэджэ
Орзэмэдж къакIоу хъумэ алъэгъунэу, лъыплъэнхэу чы-
гышхъарысхэр ашIыгъэх. «Лым лые епIуи, къытфэб-
гъэгубжыгъ», — аIуи Жъэмадыу щыхъагъэх. Чыгышхъа-
рысхэр фэсакъыхэу плъхэзэ, щыу горэ къакIоу алъэ-
гъугъ. ИлIо-ЛышъокIэ а къакIорэ щыор зэрэ Орзэмэ-
джъэр ашIэжкыгъ.

— Шым ылэ жьэу къикIырэм гъогохэ-гъогуапчъэм ма-
шиIор хегъанэ, шым ильэгу къикIэзырэр къокIэф-къокIап-
сIэу дефье, ар лым имыIо-мышъу, — аIуи чыгышхъа-
рысымэ къэбар къахыжкыгъ.

— Ащ фэдэу пхъашэу къакIомэ кIэкIо-зэпыдзэкIэ ты-
пэгъокIыщт нахь, амырмэ тфэгъэIесэщтэп, — аIуи купмэ-
кIакIоу аIыгъыр зэпадзи, якIэкIо гъогу цыпи ягъомылап-
хьи аIыгъэу уцугъэх.

Орзэмэдж къакIозэ къэсыгъ.

— Орзэмэдж уиши гъэIасэ, ори зыгъэIас, ешхэ-
ешъом кIасэ уфэхъугъэп, умыгумэкI, — раIуагъ.

Лэр къырагъэпсихи, кIакIом тырагъэуцуагъ. Гъом-
лапхъэм хагъяIи, нэбгыритIу ыблылкъы кIэтэу кIакIом
тыращагъ. Ащ тетэу унэм къагъэси ращагъ. Ежь на-
хыжъи нахыкIи купмэ ахэтыгъ, ау ахэмэ апамыгъэу-
цуу, авшэджэ ащи, жъыгъо тIысыпIэ ратыгъ. Орзэмэдж
зэтIысым, Хъымышыкъо Пэтэрэзы енэкIэуагъэх:
«бжъэр», — аIуи. Бжъэр нахыпэу ратыни щхын рамыты-
зэ рагъегъэутэшъонэу агу къэкIыгъ. Бжъэу сэнэ къоуих
зэрытыр жъабгъумджэ ыIыгъэу, сэмэгур пимыгъяIэу
Пэтэрэзы къышти, Орзэмэджы фишэигъ.

— Мы бжъэм о фэшхъафырэлI щыгугъурэп, уибжъи
шъуатэу итым ыкIэ нэсэу ишъу, — ыIуагъ Пэтэрэз.

— Огъутэр къыбдэжъи
Ожкыифэ ушэIи,
Хъугъэ-шIагъэ сымышиIэу
Бжъэм сытегъуалхъэу
Сэрым сешъонэл! —

ыIуагъ Орзэмэджы. Бжъэр йихи емышъоу жъэнтIашъ-
хъэм тыригъэуцуагъ.

Хъымышэкъо Пэтэрэз бжъэм паплъэу уцугъэ.

— Тхъэмэтэмаф, бжъэр къэмыгъэгужъу, къыбгъодэсихэр къызэмымыгъэнэкІылI, — ыIуагъ Хъымышыкъо Пэтэрэз.

— Натхэр зыгъо-зыбжъэн,

Натхэр зыбжъе закъоп,

Бжъэ фешъхъаф зэгъэгъоти,

КъытэмымыгъэнэкІылIэхэу бжъэ ят, — ыIуагъ Орзэмэджь.

Орзэмэджьы ягуашэу Сэтэнаем къыгъэкІонэу зыфи-
Iогъэ кІалэр, ежь икIэлэ пIугъэу Саусырыкъоти, кІыу-
нэм къыкІищыгъ.

— СиIорэ сишиэрэджьэ натмэ адэжь силы згъэкІуа-
гъэу щыIи, укIони ар псаоу къысфэпщэжьыщт. Зыгорэ-
джэ мыпсаоу, аукIыгъэу укIэжьымэ, — ихадэ къыс-
фэпщэжьыщт, — ыIуагъ Сэтэнاء.

— Дунэе нэфэр ыджы къысэбгъэльэгъугъи, нэлэ сыв-
дэкІоштымджьэ сыгъэгъуаз, — ыIуагъ Саусырыкъо. —
Лэу ар зыхэт купымэ шыдэуштэу ахэсшикІыщт, ныб-
жьи слъэгъугъэп.

— Бжъэу ратыгъэр жъэнтIашхъэм тэтэу къынегъап-
лли, щыт. Ари узэрэIохъэу силы а бжъэр къыфищэицти,
тэгъуашэджьэ уемыу: къэпщэжьыщтэри, къэххыжьыщтэри,
а лээр ары, — ыIуагъ Сэтэнاء.

КІалэр къежьи натмэ адэжы къэкІуагъ. Лы къоп-
цIэ гъукІышъоу, цокъэ хъурэе къуапцIэхэр щыгъэу къя-
тэ зэкъо-лъэсэу щы кІорыкІашъом нахьи нахь кІошIу
хэлъэу къакІоштыгъ.

Чыгышхъэрысыхэр плъэхи залъэгъум:

— Мы лэу къакІорэм ишIэгъу фэдэ наты лы къи-
хъагъэп, лые пытхыщт, тэрэзэу тыпэжъугъэжьокI, —
айуагъ.

— Тэ тызэрыс унэм къэшъумыгъакIу, — аIуагъ лыжъ-
мэ.

КІалэр къэси къыдэхъагъ.

— Лыжъыхэр зэрыс унэм умыкІоу, тэ кІалэхэмджьэ
тызыкIэс унэм еблагъ, — раIуагъ.

— КІалэхэр зыкIэс келым себлагъэджьэ шыд зэхэс-
хын, лыжъымэ адыхы сыйкIон, аIорэм седэIун, — ыIуи
къямыдэIоу лыжъыхэр зыкIэс унэм кІоу хъугъэ.

Къэмыуцуу рэкIо зэхъум, унэр пчышхъэ зэрынэу,
лээр рамыгъэхъаным фэшIыджэ ашIыгъ.

— Натыджьэ мыра шъуикъэмэ пытэр? — ыIуи Сау-
сырыкъо яупкIыгъ.

— Орыджээ къамэ икъущт нахь, тэрыджээ къамэу, нытагъэу тиIэр одгъэлъэгъүгъэп, — къираIуагъ.

— Сызигъэохъурэм сэрыджээ къамэ хъущт, ау сыкъызэrimыубытыщтэр джын дэдэм сэ нафе къышъуфесшын, — ыIуи кята къырипхъоти, пчышхъэмджээ къыриди, пчыкIэмджээ зэхиупкIи, пчыхэр ыбгъуитIумджээ ыгъэфагъэх. Кятэр зэрэихыгъэу Iэджээ зэриIыгъэу, а пчыхэмэ япскIи, пчэгум ашIуипскIягъ. Арэу ошIэ-дэмышиIэу пчэгум ипскIягъэти Орзэмэджэ ыгъашти къызыщылъети, бжъэр къышти, Саусэрыкъо къифищэигъ:

— Ори хъакIэр, якIэ нэсэу ешъю, о нэмыхI мы бжъэм къышыгугъунэу щытэп, — ыIуагъ Орзэмэджэ.

— Тхъэмэтэмаф, укъыздэмымтхъытхъ, кетэ ильхъажыгъо сигъаф, — ыIуи кятэр зырелхъажь нэужым рэIаби бжъэр къыIихыгъ. — УзыгъэлIэр къуати, ожыфэ ўшэI, мы бжъэм шъухъуахышIагъэу пылтым тэтэу мы купымэ садэзэкIоцт, — ыIуагъ Саусэрыкъо.

Саусэрыкъо бжъэр ыIэти, щэджыблэу шъуатэм хэлъэр, шъотабжъэм къыримыгъэкIэу, ахэр пакIэджээриIулыхи, шъуатэр кIиштүгъ. Бжъэу шъуатэр зэртыгъэр кIидзи, лъэдакъэджээ ыкъутагъ. Щэджыблэхери лъэдакъэджээ рищтиIахыгъ. Кятэ къырипхъоти, етIуанэ яоу ыублагъ. Зым ытхакIумэ гуиупкIыгъ, зым ыцагэриупкIэхыгъ, зым кетэ тыкудджээ еуагъ. Ау щытэу зэхъум, купэр щти, зэбгырычыжыхи, мэzym хэхъажыгъэх. Удырэ лыжъэу, Орзэмэджэу плъэгъурэм еон шIошIи, кIэзэзэу, къэтэджыимэ рэтIысыжъэу изакъоу пчэгум къинагъ. Лыжъэр арэу къызэнэм, Саусэрыкъо аш зи римыIоу, лыжъэр къежъэжъэу къыдэкIыжымэ къыдэкIожын ихыисапэу пчэкъуахэм Саусэрыкъо къоуцуагъ. Ау ар зэрэкъоуцуагъэм гу къылтиагъи, аш фэдизэу пхъашэу гъэзэуат зышIыгъэ лым щэшти, къемыжъэжъэу Орзэмэджэ щыс. ЕтIуанэ, лыжъэр къемыжъэжыхэу щыс зэхъум, Саусэрыкъо ышIуабэ шIаIуи унэм ильэдагъ.

— Лыжъ мыгъо пэкIэфхо, яунэ ныбжыи римыхъажын, ежъэжыхыкIэ пшIэрэба? — ыIуи Саусэрыкъо кетэ лъэдакъэджээ лыжъым къыкIай, шъханыгъупчэр къыIуригъэутэу лъэгүцым къытыридзагъ, ыцэгэнэлъищи ыгъэфыкъуагъ.

Лыжъэр щтагъэу къызыщылъетыжыи, ищи ПэфыжъIуши къекIолIэжыхыгъ, къоныжъ уанэу тельым къытэ-тIысхажыи, къежъэжыхыгъ. Къэсыжыи, Сэтэнаем дэжь иххажыхыгъ.

— Шыид илЫо-Лышъу а уаужы къэзгъэкъыгъэм? — ыIуи Сэтэнаер къеупкIыгъ.

— Натым ишIэгъу лы къихъагъэп, нэпэ лъэшэу пхъэшагъэ, сцэгэ нэлъици къыгъэфыкъуагъ, псыкIэу пIэ сферши сыгъэгъоль, щыбжий хэльэу хантхъопс стыр сферши, скюцI ыгъэфэбэн, сцагэхэри щхэпсыкIье къысфызэкIэгъэптахь, — ыIуагъ Орзэмэджь.

Ащ нэсыфэ Саусэрыкъуи къэссыжыгъ.

— Орзэмэджь, нэпэ мы кIалэм лыгъэу зэрихъагъэр плъэгъугъэ. Ари пкъонымрэ е пшынымрэ ахад, узэрэфаеу бгъотыщт? — ыIуи шъузэр еупкIыгъ.

— Нэпэ лыгъэу зэрихъагъэу сэ слъэгъугъэмдже сывэрэфаеу згъотыщтымэ, «ыкъу» сфаIоу зэхэсхыныр зипэ къэссымыштэн щыIэп. «Ыщ» аIоджэ щытхъор сэриджээ макIэ, «ыкъу» аIомэ нахь щытхъу сиIэшт, — ыIуагъ Орзэмэджь захадэм.

Ильэс пшIыкIутф охъуфэ быдзыщэ римытэу кирэджээ шъузыхэмэ аригъэпIугъэу щытыти, ахъретыкъоджээ еубытэу. ыIуи ыбыдз ыгушIуакIэ къидихи, Сэтэнаем кIалэм Iуигъэфагъ.

Сэтэнаем лъфыгъэ хэкIынэу щытыгъ, ау Орзэмэджы лъфыгъэ хэкIыштыгъэп. Арыти, Сэтэнаем а кIалэр щахъо горэм фигъоти ыпIугъ. Лым кIалэр ышнахъыкIэу ригъэIон ылъэкIыгъагъэмэ ащ нахь фэягъ. Ащ фэдизымджеэ быдзыщэ зыфыримыттыгъэр, лЭмэ шъузым Саусэрыкъо лыджеэ ѿштэжкынэу енэцIыти ары. ИлI къаукIыми лЭми, ятэ хъумэ, мыдырэр ѿштэжкынэу гүхэлъ иIагъ. Ары шъхье, ежь шъузэр зыфаем тэфагъэп, лым ыкъоу зеIом, быдзыщэ Iуигъафи ахъретыкъоджээ аштагъ.

Арэу зэхъум, енэсIыжыни ылъэкIыгъэп.

33. НАРТХЭМ СЭТЭНЕЙ-ГУАЩЭР ИСПЫПЩЫМ КЪЫЗЭРЫТЫРАХЫЖАР

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэм я зэманым щыIаш испыхэр лъэпкъыу. А испылъэпкъым я пшу щытар ЖъэкIэжьт. Испыхэм я пшу ЖъакIэжьыр куэд щIауэ нартхэм япхъу Сэтэней-гуашэ дахэ къехъуапсэрт псэгъу ищIыну, ауэ нарт шу мэхъажэхэм ар щыщынэрги дзыхь ищIыртэкъым, нартхэр къазэрытекIуэнур ишIэрти, къытеуэу Сэтэней-гуашэр ихынмикIэ.

Зэгуэрым нэхъ нарт щауэфІхэр илъэс зекІуэ ежьауэ зыкъыхуигъазэри къэкІуаш испыхэм япщ ЖъакІэжыр дээ и гъусэу Сэтэней-гуашэр зыдэс Алыджхэ я унэм. Испыдзэр Алыджхэ я унэм тэуэу Сэтэней-гуашэр яхын цыхъум, зекІуэ мыкІуэу къэна нэхъ нарт щІалэхэм я къару псори къырагъэки испыдзэм шыщ куэд зэтყраущэбащ, зэтყраупшІеташ, ауэ испыдзэм я къарур нэхъ куэдти, нарт щІалэфІхэр япэмъльещу Сэтэней-гуашэ дахэр абыхэм яхъри кІуэжахэш. Нарт къуажэхэм дэс цыху-хэр: цыкІуи ини куэдрэ гузэваш, куэдрэ нэшхъеяхэш посми фыуэ ялъагъу, езыхэм я гуашэ лъэц Сэтэней-дахэр испыхэм я пщым зэрихъам папшІэ. Нэхъ нарт лы хахуэхэр зекІуэ къэтти, къуажэхэм къидэна нарт щІалэхэм ину гузавэ къаштащ, испыхэм япщым и ІэмъщІэм Сэтэней-гуашэр дауэ къырахыжынуими ямыщІэу.

Испыхэм япщ ЖъакІэжыр зыдэсыр хуабжьу чо быдэт. Къуэ зэвым дэт лъэгапІэм ар тетти и екІуэлІапІэр гүгъут, зы лъагъуэ закъуэ иІети хъумакІуэр куэду тетт. АбыдапІэм испыхэм я пщым Сэтэней-гуашэр щиЫгът.

ИкІэм нарт щІалэхэр зэгурыІуэри абыхэм испыхэм я пщыр зыдэс чом зауэ иращІылаш. Нарт щІалэхэр щэ екІуэгъуэ екІуаш ЖъакІэжыр зыдэс чор къаштэн я мураду, испыдзэм ящищ куэдми я пщэм нарт щІалэхэм я джатэхэр щыбзащ, нарт щІалэхэм я бжыхэри, хъуас-кэ пихуу, бийхэм я бгъэм щылыдащ, ауэ сый ямыщІами испыдзэр куэдти ятекІуэфакъым, чори къаштэн ялъэкІа-къым. Итланэ нарт щІалэхэр Уэрсэрыжь деж еупшыну қІуахэш. Уэрсэрыжыр жыы дыдэ хъуати, абы къэхъун къөшІэн псори ишІэрт. Нарт щІалэхэм Іуэхур щайватэм Уэрсэрыжь къажырилаш:

— Фэ иджыри фышІалэІуэши испыдзэм фатекІуэу ЖъакІэжь зыдэс чор къыфхуэштэнкъым, Сэтэней-гуащи ЖъакІэжь къытефхыжыфынкъым. Нарт щауэфІхери илъэс зекІуэ щежъакІэ, ахэр къэкІуэжыху фемыжъеу, нарт Уэзырмэс щІэхыу хъыбар евгъашІи, ар фи гъусэу фыкІуэ ЖъакІэжь деж. Уэзырмэс зекІуэ мыкІуауэ унэм дясхи йозэш, нэгу зегъэужь нывдежъэнш. Езыр гуашІэш, лъэшш.

Уэрсэрыжь и псалъэр зэрызыхыу, нарт щІалэхэр зэшІэшасэри Уэзырмэс деж кІуахэш. Уэзырмэс икъукІэ хабзэшхуэ зыхэль нартти щІалэ гупыр зы тхъемахуэкІэ игъэшхащ, иригъэфащ. ИкІэм, нартхэм я къэкІуэкІэмкІэ щеупшыым, гупым жаIаш:

— Нартхэм гурылъ диIеш ЖъакІэжь зыдэс испы чор

ткъутэу Сэтэней-гуашэ къэтхыжынуи, абыкІэ гъуазэ утхуэхъуну, укъытхету, удипашэу Іуэхур тІэтыну арт.

— Хъуаш, сэ сыхъэзырш, аүэ нартхэ я кхъуахъуэ Гуэргуэнэжь ди гъусамэ, си гуапэт. Ар сый Іуэхуми хуэІэзэнщ, и къаруми, и лыгъэми гъунэ иІэкъым, — жиIаш Уэзырмэс.

Нарт Уэзырмэс — «Гуэргуэнэжь ди гъусам нэхъыфІт» — щыжиІэкІэ къедгъэшэнши гъусэ тщІынщ, — нарт щІалэхэм жаIери, абыхэм кхъуахъуэ блэкІуы зы щІалэ гуэр Гуэргуэнэжь дей ягъекІуаш. ЩІалэм Гуэргуэнэжь зы бгышхуэ гуэрым и щхъэм кхъуэм пэрыту къингъуэташ.

— Бохъу апши, Гуэргуэнэжь!

— Упсэу апши, щІалэфІ!

— Нартхэр ежъенущи уздрашэжъену къоджэ. Уэ укъэтихукІэ кхъуахъуэ блэкІуы сэ сыкъагъекІуаш, — жиIаш щІалэм.

Нартхэм Іашу яІэм и нэхъыбэр кхъуэт. Абыхэм кхъуэуэ яІэр апхуэдизу куэдти хэкІуэдыкІыншэу зыгъэхъуфын нарт щІалэхэм яхэттэкъыми, нартхэ я кхъуэ псори Гуэргуэнэжь игъэхъурт.

— Кхъуэхэм я бжыгъэр къашІи уэ кхъуахъуэ блэкІуы укъэзгъэнэнши сэ нарт щІалэхэм деж сыкІуэнщ, — жиIаш Гуэргуэнэжь.

— Уи кхъуэхэм я бжыгъэр сэ дэнэ щысщІэн! СщІэркъым, — жиIаш кхъуахъуэ блэкІуы ягъекІуа щІалэм.

— Кхъуэхэм я зы лоуи кІуэд хъунукъым, псоми я бжыгъэр сэ бжесІэнщ, уэ къэбжыф: инхэр бгъу, жъабгъуэхэр пщІы, мышхъуэмыфэхэр пщыкІуз, кІэ гъекІэрэзахэр пщыкІуй, зэмыфэгъухэри щэщІ, зэфэгъу защІехэри щэщІ, псоми щэщІ-щэщІ ящІэсыжш. Дапщэ хъурэ псори? — жиIери Гуэргуэнэжь къеупщІаш щІалэм.

— СщІэркъым ахэр бжыгъэкІэ зэрыхъур, — жиIаш щІалэм, зыбжанэрэ гупсыса нэужь.

— Абы щыгъуэ кхъуахъуэ блэкІ ухъунукъым, — жиIери, Гуэргуэнэжь щІалэр къиутІыпщыжаш.

Ар щымыхъум етІыуанэу нэгъуэшІ кхъуахъуэ блэкІ Гуэргуэнэжь деж нартхэм ягъекІуаш. АбыкІ кхъуэ бжыгъэр къыхуэмыщІэу къиутІыпщыжаш.

— Гуэргуэнэжь щымыІэу хъунукъым, къэмыхкІуэу хъунукъым, — жаIери, ешанэрэйуэ нартхэм кІэлъагъэкІуаш нэгъуэшІ щІалэ гуэр Гуэргуэнэжь деж.

Ешанэу кхъуахъуэ блэкІуы Гуэргуэнэжь хуагъэкІуам гъуэгум зышигъэгуаш.

— Апхуэдизу уш҃тэгувар сый? — жиIэри Гуэргуэныжыр къыштэгубжьаш иужым ягъэкIуа щIалэм.

— Нартхэ я хугъюэ мэшыр яIуати гъавэ хъэдзэу къыштэгукIар зыхуэдизыр къэслытэурэ сыйтэгуваш, — жиIаш щIалэм.

— Абы щыгъюэ си кхъуэхэм я бжыгъэр плъйтэфынуш, кхъуахъюэ блэки ухъунуш. Уи хъуэрIусыр махуэ къэсихункIэ пIастэ бэлагтыщхишрэ кхъюэ IэфракIишрэц. Пхуримыкъумэ, хэгъахъюэ, — жиIэш Гуэргуэныжы, щIалэр кхъуэхэм къапэринэри езыр и Пашэжым шэри нарт щIалэхэр щызэхэсым — Уэзырмэс деж къэкIуаш.

Гуэргуэныж Уэзырмэс деж къызэрысу нарт щIалэ гулым аргуэру санэхубжьехэр яIеташ, жыдажэрыбжьехэр къаштэри гъуэгумахуэбжьэр ирафааш. ИкIэм, Уэзырмэс им и шы пэху фейхъуджэ уанэ трильхьаш, Гуэргуэныжыр Пашэм тести нарт щIалэхэр щышишэсийжым мыр жаIаш:

— Дэ ЖъакIэжь зыдэс чом щэхуу декIуэлIэн хуейши ди шхэр мыпырхъын щхъекIэ я пэр ириштихыкIыну кIапсэ псыгъюэ зырыз дIэн хуейш.

Уэзырмэс нартхэм кIапсэ псыгъюэ зырызыхэ яхуйгүэшри езыми зы къиштэри, зэштэшасэри дэкIахэш.

Куэдрэ кIуа а гупыр, машIэрэ кIуа!.. Шу гупыр кIуээрэ ЖъакIэжь зыдэс чом зы махуэ ныкъюэ гъуэгу фIэкI дэмьлъижу щынэсым, нартхэм жаIаш:

— Иджы дишхэм я пэр щыдвгъапхэ мыпырхъын щхъекIэ.

Нарт шухэр епсхри кIапсэ псыгъюэ яIыгъхэмкIэ я шыпэхэр папхыкIаш, шыхэм бэуапIэ зерагъуэтинум хуэдэу ящIри. Гуэргуэныжь псоми я шыпэр жыкIуапIэ имыIэу папхыкIа и гугъюэ и Пашэжым и пэу быдэу жыкIуапIэншэу щипхыкIаш. Нартхэр зэштэшесэжри кIуэуэрэ, адрейхэм я шым ипэ иту кIуэу щыта Гуэргуэныжь и Пашэр гулым къакIэрыху хъуаш. Гуэргуэныжь абы иризэгуэпху еуэуэрэ, Пашэжым бэуапIэ имыгъуэту бамПэри зэгуэудаш.

Нарт шухэм гу лъамытэу Гуэргуэныжь и Пашэжь лам щхъэшыту къагъанэри, гупыр ЖъакIэжь зыдэс чом кIуаш.

— А си Пашэжь, уэ ушыпсэум сэ сыйхьаш, щыпIэ куэдми дэ дитааш, гъуэгу Iэджэми дытеташ. Иджы «мыр Гуэргуэныжь и кхъюэ Пашэжырш» блэкихэм жаIэу, губгъэ нэштэйм дауэ укъизнэн, ар нарт лыгъэми къемызэгъщ, — жиIэри, Гуэргуэныжь Пашэжым и лъакъуй-

плыр ипхщ, и пщэм дилъхъэжри нартхэм якІэлъежьаш. Нарт шухэр ушмэ, Гуэргуэнныжы ядэущу, лъэхъумэ ядэлъэхъурэ, ЖъакІэжь зыдэс Испы Чом нэсащ. Испы Чор ялъагъу и гъунэгъу щыхъум, Уэзырмэс нарт щІалэхэр къигъэувылаш.

—Иджы, щауэфІхэ, дыкъыздэкІуам дыкъэсащ. Фи лыхъугур вгъэбыди нарт лыхэр къивгъэкІ. ЯукІар къанэу, къэнар куэуэ Испы Чом дебгъэрлыкІуэнши ди дзэ бийр хэдгъэццэнш. ЖэкІэжь и лъапсэм псы идгъэжыхыжинши ди Сэтэней-гуашэ дахэр тхыжынш, — яжырилаш Уэзырмэс нартхэм.

Уэзырмэс я пащэу нартхэр бгым ехащ, къуэм дыхъэри Испы Чом екІуалІэ лъагъуэ закъуэм тэхъаш. Испыдзэм ахэр къышалъагъум шабзэшэр къытыракІутэу щІадзащ. БыдапІэм къытет испыдзэм нартхэм щыш зыбжанэ къаулаш, къаукІаш. Нартхэр япекІэ мыкІуэтэфу гугуупІэ шихуэм, Гуэргуэнныжь жилаш:

— Уэзырмэсу ди тхъэмадэ, тхъэ къарури зи щапхъэ, зи лыхъугури домбай Іуашхъэ! Испы Чор икъукІэ быдэш, ЖъакІэжь и дзэри пхуэмбыжынш, нартхэм хэшІыныгъэшхуэ ягъуэт. Си Пашэжым и фэр афэм памышш, щыгум и плътыфэш, зы шэи пхыкІынкъым. Ар ди шэпэйудзу, фынакІуэ си яужь фыниуви!

Гуэргуэнныжь и псалъэр Уэзырмэс къишташ, ясхэр зефІадзэри къуагъэнапІэ ящлаш.

Гуэргуэнныжь Пашэжым илыгъыу япэ иуваш, нартхэри ельэрышауэу абы яужь иувэри лъагъуэ закъуэм тэуващ. Лъагъуэр худэгъэзиуగъуэти испыхэр къеуэху Пашэжым къытехуэрт, нартхэри япекІэ куатэурэ куэрт. Пашэжым шэуэ къытехуар зыри пхымыкыу псори иубыдаш.

Апхуэдэурэ нартхэр ЖъакІэжь и чом зэрыбгъэдыхъэу, Гуэргуэнныжь ПашэмкІэ уэри чор пхыриудаш. Джатэр къирахри лъэрыштыхъу нартхэр испыдзэм хэхъаш.

Уэ, а махуэ мыгъуэм, нартхэм щхъэ куэд фІагъэкІаш, нартхэм лын куэд ягъэжащ. Нарт щІалэхэр, уэ а махуэм, асьэн губжьяуэ мэзауэ. Уэзырмэс и кий макъым бийр щым игъэгъуэлъаш, Уэзырмэс и удын лъэщым бийм и лъапсэр игъэгъушаш.

Уэзырмэс испыхэм я чом едэмэпкъяуэри къигъэуаш, Сэтэней-гуашэр ЖъакІэжь зыщиыгъ лъэгапІэр блыпкъкІэ Уэзырмэс иригъашІэри Сэтэней-гуашэр къышхуэхым Іэбэри щым нэмису къиубыдаш, испыхэм япиц ЖъакІэжым къытехуэри тІууэ зэгуиудаш.

Нарт шухэр испыдзэм анхуэдэу теклааш. Сэтэней-гуаша дахэр Уэзырмэс и шыплээм дэсу къахыжри Нарт хэкум къеклуэжааш.

Нартхэм Алыджхэ я унэм Хасэр ину щызэлуах, нартхэр — цыклюи ини, хъуи бзыи, щэи жыи — псори Хасэм къызэхуос нартхэ я гуаша лъаплэ Сэтэней дахэр къызэрахыжам и гуфлэгъуэшхуэр нартхэм ину зэдаалт, джэгур утыкушхуэу нызэлуах, «шурэльэс» нарт шауэфлхэр зэдоджэту, сэнэху клядэхэр зэтырач, лыххужыбыжьэр нарт Уэзырмэс хуагъефаща, гуфлэгъуэбжьэр нарт псоми фыуэ ялъагъу Сэтэней-гуаша Иэшлагъувэ, Гуэргуэнныжки «Амыц и бохъу» бжьэр ирифааш.

Нартхэр махуэ куэдклэ зэхэсаш, нартхэр махуэ куэдклэ ефэешхэу зэхэташ.

34. НАТ ОЗЭРМЭДЖЬДЭХЭМ БЭДЖЬАПСИЭМ РАЮЛЛАГЪЭР

(Щапсыгъэ текст)

Нат Саусэрыкъорэ нат Хъымыщырэ зыдырищажьэхи, нат Озэрмэджь алохэу Шъхьагошыркын щакло рэклиугъэх. Щэклиуплэ нэсихи щэклионэр рагъэжьагъ. Шэклионыр рагъэжьагъэу, ау хэтхэризэгъум мэzym бэджьапслэ къыхагъэштутыгъ. Нэбгырищэри зэдеохи, бэджьапслэр хагъефагъ.

Нат Саусэрыкъо анахь жьэмийаныти:

— Сэ сицэ тэфагъ, — ылуагъ.

Нат Хъымыши:

— Сэ сицэ тэфагъ, — ылуагъ.

Нат Озэрмэджьи:

— Сэ сицэ тэфагъ, — ылуагъ.

Баджээ еклиулэхи зеплъыхэм, щими алуагъэр шъыпкъэу къыклиэкильгъ: щышэри тэфагъэу, хэлугъэхэу алъегъугъ.

Щымэ ашыц горэм иен фаеу, ау ашыджэе язэрэгъэшшэштэр амышиэу, ашычи ауштэу лъэхамынэ ашлонгьюу хъугъэ.

— Ашыгъум, ташыщэу нахь шлагъо къызэхъуллагъэм бэджашъор ий, — нарт Саусэрыкъо ылуагъ.

— Дэгъу. О алэу къэлият, — алуагъ адирэ шъухочеуйтумэ.

— ...Зы нэбгы сиғъусэу зэ щакло сүклигъагъ, — ылуагъ нарт Саусэрыкъо. — Зи къэсүүщэклиун сымыгъотыгъэу

щытыти, хым балыкъ къыхэсхыгъ. Арти, ар сипщэрахьи ести:

— Моу гъажъэ, — есIуагъ.

Сэ сыгъолти сыйяягъ. Сыкъыззушыжым, балыкъэр ымыгъэжъэгъахэу, кIалэр мэшIо пашъхъэм щысэу къес-лъэгъугъ.

— Адэ, тэдэ хъугъэ балыкъэр? — сIуи сыкъеупкIыгъ.

— Балыкъэр упIагъэу, цацэм пылъэу згъажъэригъу-зэ, «мыр щыугъэн фае» сыгуджъэ сIуи щыугъэм зыхэс-гъаум, балыкъэр цацэм пыкIыжьи хым хэхъажьыгъ, — пщэрахым ыIуагъ.

— Аш фэдэжъэ цыф агъапсIа?! — сIуи сеуи кIалэр сыукIыгъэ.

«Тыу алаусын, псыы ыусыгъ сIуи, кIалэр пкIэ-чэу сэукIы» — сыкIэгъожыгъ. Мы кIалэм ыIуагъэр шыныкъэмэ кыкIэзгъэкIын, сIуи, хъадэр хы гъунэм ыIусхагъ. Хым зыхэсэгъаом, пщэрахь кIалэр къехъу-жьыгъ. Ар сэ къысэхъулIагъ.

Аүштэу къэбар шIагъор нат Саусэрыкъо къызеухым, нат Хъымышэ къехъулIэгъэ хъугъэ-шIагъэм икъэIотэн къыублагъ.

— Зы нэбги сигъусэу мэzym щакIо сыкIуагъ, — ыIуагъ нат Хъымышэ. Шыныхъэр къыхэдгъэтэджыкIи, теуи тыу-кIыгъэ. Чэш ренэм мэzym тыкъэтынэу хъугъэ. Чыжъэу тыIукIыгъагъ. ЗыщытукIыгъэ Кургъомэз лъапэм дэжь шыныхым ышъю щытэтхи, тэри чызплэ аш щитхыгъ. Шы-хъэр зэфэдитIоу зэгосыупкIи, цэцэфом пыслыи, сипщэра-хьи естьгъ. КIалэм ар егъэжъэфэ тIэкIу зызгъэпсэфын зысэIом, сыпшыгъэти сыхэчыягъ.

Бэрэ сыйяягъэми, макIэрэ сыйяягъэми сымышIэу сий-къыззушыжым, кIалэр кэфынчэу мэшIо жъокум пэсэу къыкIэкIыгъ.

— Бгъэжъэгъаха?

— Ихьай,

— Шыидэ?

— Лэр згъажъэри зэгъу, сIашъхъэ ыгъэпшьи, сIэлзыи машIом зыпафэм, псаоу къехъужьи, ишъуи зэришэ-кIыжьи, кИи къушъхъам хэхъажьыгъ.

Сигъэгубжи:

— Аш фэдэ цыф еIуа шыу, — сIуи сыйзэом сыукIын-гъэ. ЕтIуанэ сыкIэгъожыгъ:

— Зыгорэ ыIуагъэ фэшIыджъэ шыид папкIэджъэ мыр сүкIы! «Шыныхъэр машIом зыпафэм, ар псаоу хъужьыгъэ» — мы кIалэм ыIуагъ. Сеплъын машIом хъадэр къыгъэ-

псэожымэ, — сиу хадэр къасчи машюм зыпэсэльхьам, калэр къэхъужыгъ. Ар сэ сшхъэджээ къисэхъулагъ, — ыгуагъ нат Хъымышэ.

Къедэйурэ нэбгыритуюмэ зи агуагъэп, нат Озэрмэджы къылорэм едэйунхэу зыфагъэзагъ.

Арыти, нат Озэрмэджы къиригъэжъагъэ ыдж:

— Сизакъо сежки Фышты къушхъэ лъапэм щакю сыкгуагъ. Зи къесуущэкюн згъотыгъахэп. Мэзыр къескюухъэу сыхэтири зэгъу, зи унэ шау горэм сикулагъ. Лъещ дэдэу мэлакиэ сэлэ. Шаом сидахи унэм сызехъэм, Ганэ шыгытую итэу сүтэфагъ. Язырэ Ганэм мэлэл тэлъыгъ. Адырэ Ганэм цыфыл тэлъыгъ. Цыфылы зытэлъ Ганэм сицымышхэу, мэлэл зытэлъ Ганэм сицышхэу сиублагъэ.

— А Ганэм ушымыхъэу, мыдирэ Ганэм Гутысхы! — ыгуи зыгорэ къистэгъогагъ. Къистэгъогагъэри слъэгъутгъэп. Ащ семыдэйухэу сэшхэ. Ятгуанэ къысфэгубжъэу а мэкъэ дэдэр къитэгъогагъ. Бимакъэ къэйу нахь ежь зыдэшийэр сшэрэп.

Зы къамыщ пако ыыгъэу къяшъом шиуцэфо горэ къепскъяхыгъ.

— Хаджэшьо гъурэу орэхъу, — ыгуи, къамыщ пакомджээ къисэуагъ.

Хъэу сыхъуи щаом сыкъидэнагъ.

— Мы дунаем а хаджашъом фэшюу хъун тэтэп! — ыгуи сицыхъу чыжъэу үргээ.

Наты Пшъэкъякъы имэлхэр тыгъужь горэм ыхызыэ-пытэу щтыгъ. Арыти, сикъэбар зызэхехим къежын сыздэлъ щаом къекуагъ.

— Тыгъужьым симэлхэр сиуещхы, зи къисэлыхэрэп! Уихъэ хяфэу къисэт! — ыгуи сибысымы зэхэсхэу къелъэугъ.

— Сихъа остыщт, ау уземыгугъуджээ зи ишигуагъэ къекюштэп.

— Бэу сегугъун, бэу дэгъоу сыйгын зеюм, — нат Пшъэкъякъы хяфэу бысыымы сицьыритьгъ.

Адырэм сицьырищажыи, ежь имэл пишпээ сицьынн-гъэсигъ.

— Мы хяар дэгъоу шъуыгъ, — ыгуи иширахъэу тэс-симэ сицьарити, ежь ядэжыи кёжыгъэ.

Мэлахъохэр зиджкии къиспылъыгъэхэп, тэрэзэу сагъэ-хшагъэп, гъолынпээ тэрэзи сфашигъэп.

— Хаджэшьо гъурым ежь-ежырэу мэлхэр къыгъэ-гъунэшт! — ыгуи, мэлахъохэр гъолыи чынажыгъэх.

Чэцым, шынды зэхъуми къисэгугъу гъахэпти, сэри сыйхъягъэп.

А чэцым тыгъужъэр къакIуи ыуIагъэми, ылIыгъэми мэл бэкIае зэшIуигъэкIыгъэ.

Пчэдыхжым нат ПшэекIэкI къэси къэбарэр зешIэм:

— Укъисэзытыгъэм шъхъападжъэу уфэхъу! — ыIуи къистахы къамышышъо сиши, сыкъыIуифыгъ.

УкъэмекIожымэ шындей зишIын! Сыкъежъэжы сибысым ишао сыкъекIожыгъ. Сыкъындейхъажы, шаом сыйдэгъолхъагъ. Тхъар къисэуагъэу сидэлъ.

Зы чылэ горэм мышъэжы горэ къыдахы, дэсхэр ыгъэгумекIыхъэу хъугъэ. Мышъэр къыздэхъагъэ чылэм дэс цыфмэ сихъашIыкIэ, сищытхуу зэхахыгъэ. ЛыкIо сибысым къифашIи:

— Уихъа къытэт, — аIуи къельэIугъэх.

— Сихъа шъостын, ау шъуземыгугъуджъэ ишIуагъэ къекIощтэп, — бысымым ариIуагъ.

— Шынды пюми фэтшIэн, — аIуагъ.

— Къабзэу шъуIыгъын фае, шъуегугъун фае, — ариIуагъ.

— ЗэрэтфэлъэкIэу тIыгъын, — къираIуагъ.

Сарити сыздащагъ, лъэшэу къисэгугъух, лъэшэу къабзэу саIыгъ. Ауштэу щытыризэгъу мышъэжъэр чылэм къыдэхъагъ.

— О мадж, Хъаджэшъо гъур, мышъэр къыдэхъагъ! — аIуи макъэ къысагъэIугъ.

Арьти «хъайт!» Ию сыпскIыэмэ-сыльэу сыльежъагъ. Адырэм сукъызэрельэгъоу, кИIэжыгъ. СыкIэхъани фай, ау амалэу сүфэхъурэн: чэкIаеу мачэ.

Ауштэу тызэрэфыры зэгъу, уплъэмэ Iуашхъэ горэ къэлъагъоу щытыти, сIэпкыкIыжы а Iошхъа щыгум мышъэр дэкIоежыгъ. Ау сэри ащ ыужы симыкIынэу щытыти, бэрэ пэмитэу сэри ащ сылъыдэкIоягъ.

— Нат Озэрмэджъ, укъисэмыбэнэу уцу! — аIуи мышъэжъэр къисэгъокIыгъ.

Сцэ къыриIуагъэти, зэджъэм сукъызэтеуцуагъ.

— Мы чылэу сукъызыдакIощтыгъэм сиягъэ якIын-джеэ сукъакIощтыгъэп, — аIуагъ мышъэжъым. — Мыщ о пае сукъакIощтыгъ. Ащ о укъызэращэштэр сэ сшIагъэ. Ар игъотыкIэу узгъотыгъ. Мы къыохъулIэгъэ тхъамыкIагъор птэсхыжы сшIоигъу.

Мы тхъамыкIагъор къыозгъэхъулIагъэр бзылъфыгъ. Ыдж ежъэжы уибысыми ыдэжы кIожь.

Шаом узынэссыжъыджеэ сымэджаеу зышI: моу уебэ-

Джэу, уцалъэу, утэджымэ узэхэфэжьэу. ПчэIу шыпкъэм дэжь Iуцахьи Iугъуалъх. Шыд кыуитыгъеджы умыщхи.

Ауштэу чэш-мэфищэ горэм узыIулъырэм:

— Мыш ишIуагъэ къэкIожьыщтэп, — ыIони уIильэшъуни, пэ зэрэлтым фэшIы укIимытIэу, ыджаяу уигъэтIылъыщт.

Къамыш пакоу ар къизэрэоуагъэр ипIешъхъагъы кIэлъ. Пчэр къиримыгъэтэу ежь икIынэу хъущт. Аш фэдэу зикIырэм, о къэтэджи, унэм ильади, пIешъхъагъым кIэлъ къамыш пакор къыкIэхи, «Сэ сизэрэшьтыгъэу сэхъуж!» Iуи зэожь. Цыфэу укъизыхъужьырэм, о пишэн зыфапIорэм уфит, — мышъэжьым къисиIуагъ.

Ахэр къисэхъулIагъэхэу сыйкеежи сибысым дэжь сыйкекIожьыгъ, мышъэжьым зэриIуагъэм фэдэу сымэджаеу зысIи, пчэм сыйIуцахьи, сидэигъо дэдэу сыйIугъольхъагъ. ЗэриIуагъэм фэдэу сишIи, къамышыр къизIэкIэзгъахи, ашыджье сизэожьи, цыфэу зысIыжьыгъ.

СытIысыгъэу сыйцысэу, бысымэр къэкIожьи, унэм къихъажьыгъ.

— ХъакIэтиI, — ыIуагъ.

Бысымэр пIешъхъагъым екIугъ, — аши еощт! (КъэзыIуатэрэр Ушъий Кыщыкъо мэшхы).

ПIешъхъагъэр къизеIэтым, къамыш пакор кIэлъижъэп.

Ауштэу зысэлъэгъум, адэдэм:

— Щыдыхъоу орэхъу! — сIуи къамыш пакомджээ сыйкеуагъ.

Щыдыхъоу хъуи, сыйкеешэси, садэжьы сыйкекIожьыгъ. А котэр сэ къисэхъулIагъ, — ыIуи нат Озэрмэджы къэбарэр къиухыгъ.

— Бэджы хэты бэджэ шIусIэр еттыщт? — аIуи зэупкIыжьыхи шъхъакIэм, ар къодынеджэ хэти ежь-ежырэу зыфигъэшьоющжыным емыуцуалIэу зэхъум, Иофэр нат хасэм халъханэу аIуи, бэджэ шIусIэм ышъо къытырахи, къыздахы, нат шэкIуищэр къэкIожьыгъ.

Нат хасэм кIэлищэр екIуалIи, яIоф ахалъхи, къяхъулIагъэ къэбарэр къафаIотагъ.

Хасэм бэджашъор ытыгъ.

— Хэта бэджашъор зэрэлэсигъэштэр?

35. УЭЗЫРМЭС И НУЖЬРЕЙ ЗЕЙКИУЭ

(Беслъэней текст)

Нартыжь Уэзырмэсыр и гъашцэм и кIуэцIыкIэ куэд-рэ кIуаш зейкIуэ. Нартхэр куэдрэ игъэгүфIаш къихъ-къихухэмкIэ. Нарт куэдми лыгъэ яритащ зыдишэурэ. Гъуэгур яригъэцIыхащ. Нартхэм я хъуреягъкIэ лъэп-къыгъуэ щынакъым Уэзырмэсыр къэзымыцIыхурэ, Уэ-зырмэсыр зимыбийрэ.

Алхузэдэурэ нартыжь Уэзырмэсыр лыжь дыдэ хъуаш, иныбжыр илъэсищэрэ тIошIрэ, илъэсищэрэ щэныкъуэрэ нэсауэ тIысыжын мурад ишIаш игъашцэм яхуища посом хуэмидэу нэгъуэшI зы лыгъэ гуэрэ яригъэлъагъуну нарт-хэм.

Зы махуэ гуэрым Уэзырмэсым нартхэр къизэхуишэсри яжыриаш:

— Иджы лыжки сыхуаш, куэди згъэцIэжыну къышцIэ-кIынкъым, ауэ мурад сщIаш иджыри зэ зейкIуэ сиф-хуэжжэжыну. СымылIещIыкIэ тенджызым адэкIэ щыIэ нартхэм, ли бий къэралыгъуэм фатезгъэкIуэнун схуэфшI кхъуафэжьей, абы сидэфлъхъэ и щхъэр вгъэбыдэжи жыр абы я дейкIэ щепшэ махуэм дейж тенджызым сывету-тIыпшхъэ, — жиIери.

Нартхэм кхъуафэжьей ящIаш, абы Уэзырмэсыр далъхъэш, и щхъэр траIулIэжри жыр абы я дейкIэ щел-щэ махуэм и дейж зыхуагъазэри Уэзырмэсыр зыдэль кхъуафэжьейри тенджызым траутIыпшхъаш.

Куэдрэ тета Уэзырмэсыр хым, машIэрэ тета!..

Сытми зы махуэ гуэрым кхъуафэжьейр хы Iуфэм и гъунэгъу хъууэ щыхуежжээм, адрей лъэныкъуэмкIэ щыIэ хэку бийм я дээр къыIутти, абыхэм Уэзырмэс и кхъуафэ-жьейр) иралъэфэлIаш Iуфэм. Еплъмэ... кхъуафэжьеним нсыр игъашцIэ лъандэрэ я биижь Уэзырмэсыжьырт!

Дзэри зыхуейр арати, Уэзырмэсыр я пшым и деж яшащ. Пиши Ябгащхы гуфIаш «ныбжькIэ ди биижьыр къысIэрыхъаш» жыхуиIэу.

— Иджы уи щхъэр пэзгъэупшын, хъэмэрэ уи гъашIэр Iэхъульэхъуу уэзгъэхын? Дэтхэнэра нэхъ къихэпхыр а тIум? —гуашIэу къеупшIаш Ябгащхъэ.

— Сэ иджы уи IэмышцIэ сильщ, сыйт къизэпшIэнуми ухуитш. Иджы лыжь сыхуаш, зыри слъэкIыжынукъым. Си щхъэр пебгъэупшыкIи, Iэхъульэхъуу сыбгъэспсэукIи сэбэп уиIэкъым. Абы нэхъэрэ нэхъыфIщ, сэ уи IэмышцIэ сикъихуауз зэрыштыр нартхэм ягъашIи, абыхэм уа-

сөфі къуатынци си щхъэр ящэхужынщ. Сэ нартхэм куэд яхуссіауэ щитащ, фыуэ сыйкъалъагъури си щхъэм щхъекіе нартхэм къыхуамышіэн щыІекъым, — жиІаш Уэзырмэс.

Пшыжъри гупсысэри «мы лыжыр сыйкікіе, пэжу, зы сэбэпи сиІекъым, абы нэхърэ нэхъыфіщ мыйбы сэ щы-щыгъяу къызитар и щхъэ уасэу къынціесхыжынци» игу-кіе жиІаш.

— Сыт хуэдиз къызатын уи щхъэ уасэу? — щыушиІаш пшыжъ Ябгащхъэ.

— Вы щитху, жиІаш Уэзырмэс.

— Хъунщ, ауэ дауэ къеытха хъуну ар нартхэм? Абы-хэмрэ дэрэ дызэлъихъэркъым, — жиІаш пшыжъ Ябгащхъэ.

— Бгъекіуэнщ літіи хъыбар ебгъещиенщ, адекіе нартхэм ящыщи къадекіуэнщи выхэр къыдахунщ, сэри сашэжынщ. Ауэ бгъакіуэну літіыр зэрыштын хуейр мыпхуэдэуш: зыр лы фыціеу, и щалэгъяуэу, и щхъеми и жъакіеми тхъугъэ лъэпкъ хэмьту, адрейр лыжыу, и щхъэри и жъакіери тхъуауэ, — Уэзырмэсым щыжиІэм, Ябгащхъэ къыригъяшащ апхуэдэу літі.

— Нартхэм яжефіенураш, — лыкіуитіым жыриІаш Уэзырмэс, — фи тхъэмадэжъ Уэзырмэс и жыщхъэ къытіерхъяуэ тыгъьчи мэлтаяуэ «мыйбы сыйцивмыгъаліеу си щхъэр фшэхужи си хэкум сыйцивгъэліэж. Къисціэфтынури куэдкъым — вы щитху къудейщи сэ сыйцишіэліэу выхэм хуэдэ нартхэм фымыгъуэтмэ, ди дапхъэм тель мывэупціэжкъым жефіи ди бжэкъуагъым къуэлъ жыхапхъэжкъым зэхицікіиенщ: вишэр — къуагуэу, вишэм — бжъакъуэ ятету, адрей щишири — джэмидэ къуэхухэу. Псори мыйхъяу, мыйхъяу, хэплъыхъяуэ пшэрхэу. Выхэр къышыфхукіе вышіе къуэхур япэ ивгъэуви выхэр нэхъ къыфхуэкіуэнщ абы иужь итурэ. Вышіе къуэхум къекіуэн имыдэм, и щхъэр пывупши вы срыхужым и пшэм щхъэ пывупшиар ифшіэжи, вы срыхухужыр япэ ивгъэуви, абы къишэнщ выхэр гъуэгу захуэкіе. Аращи, фенкъэ.

Уэзырмэс и псальэр иухати лыкіуэхэр нарт Хэкум къызэркіуэну гъуэгур къажыриІери ахэр нартхэм я дејк къекіуаш.

Хым адекіе къикіа лыкіуитіир нарт Хасэм къахэхъаш.

— Гуп махуэ апши, нартыжъхэ!

— Фи Іуэху фы ирикіуэ апши, щалэфіхэ! Фыкъе-

фэт гуп махуэбжьэм, — жиIэри, жъантIэм дэс Хъымыщ къэтэджри, лИтIым санэхубжьэр къаритащ. Бжьэр тIуми ирафа иужькIэ Хъымыщ, лИтIир хъэшIэти, хабзэм тету Iэнэм игъэтIысащ.

— Дэнэ фыкъикIрэ? Дэнэ фыкIуэрэ? — жиIэри Хъымыщ хъэшIэхэм еупщIаш.

— Хым адэкIэ щыIэ хэкум дыкъокI, пшы Ябгащхъэ дырилIыкIуэш.

— Иэу-у, Иэу-у! Ди бинжым фырилIыкIуэ! Хъыбар махуэ къытхуэфхъа? Иейуэ щитми дэ дыштэнкъым. Жыф-Иэт щIэхуу фи пшэ илъыр! — жиIэш нартхэми санэхубжьэр Яыгъыу, я тхъэкIумэ тегъэхуауэ жиIэнум пэплъэу къэтIысахэш.

— Нартхэ фи тхъэмадэ Уэзырмэсыр ди пшы Ябгащхъэ Иэрхъяаш. Уэзырмэс и щхъэ фымыщэхужым, ди пшым абы и щхъэр фIихынущ, — жиIаш лIыкIуэ нэхъыжым.

— Сыт ди нартыжылI Уэзырмэс и щхъэ уасэу фипшым нартхэ къытпиубыдыр? — жиIэри Нэрэн ЖъакIэ еупщIаш лIыкIуэхэм.

— Фи Уэзырмэс и щхъэ уасэу езым вы щитху зыхуи-щIыжащ. А уасэмкIэ ди пшыжьри арэзы хъуаш, — жиIаш лIыкIуэ нэхъыщIэм.

— Ди тхъэмадэ Уэзырмэс и щхъэ уасэу вы щитхур күэдкъым дэ нартхэм дежкIэ. ВыщIэ защIэу, хъэмэ выжь защIэу фи пшыр зэрыхуейр? — жиIэри, Сосым еупщIаш лIыкIуэ нэхъыжым.

— Езы Уэзырмэс зыщIэлъэIуа выхэр зэрыштыр мып-хуэдэш: вишэр къуагуэу, вишэм бжъакъуэ ятету, адрей щицдри джэмидэ къуэхухэу. Псори мыжъу, мыщIэу, хэл-льыхъауэ пшэрү.

ЛIыкIуэм ар щыжиIэм, нартхэр күэдрэ гупсысэш, гупсысэри «вы джэмидэ къуэху» Уэзырмэс зыщIэлъэIур зыдэшциIэр къахуэшIакъым.

— Нартхэм Уэзырмэс и щхъэ уасэу вишэр къуагуэу, вишэм бжъакъуэ ятету къэдгъуэтыфынт, ауэ езы Уэзырмэс и лIыжыгъэм къыхэкIкIэ «вы джэмидэ къуэху» зэрыштымIэр игъэгъуещащ. Вы джэмидэ къуэху. Амыц II Ихъушэм хэткъым — жиIаш Борэжь.

— Дыкъыщежьэм Уэзырмэс къыдэлъэIуаш нартхэм вжетIену: сэ сзыщIэлъэIу выхэм хуэдэ нартхэм фымыгъуэтмэ, ди дапхъэм тель мывэупцIэжжым жефIи ди бжэкъуагъым къуэлъ жыхапхъэжжым зэхищIыкIынш. Ар Уэзырмэс и япэ лъэIурщ... ЕтIуанэу Уэзырмэс къыдэлъэIуаш нартхэм вжетIэжжыну: выхэр къыщыфхукIэ

вышІэ къуэхур япэ ивгъэуви выхэр нэхъ къыфхуэкІуэнш абы иужь итурэ. ВышІэ къуэхум къэкІуэн имыдэм, и щхъэр пывупщІи вы сырхужым и пцэм щхъэ пывупщІар ифщІи, вы сырхужыр япэ ивгъэуви, абы къишэнш выхэр гъуэгу захуэкІэ, — жаіэри лыкІуитІым Уэзырмэс къышІэлъеуа ІуэхугъуитІыр Хасэм щІэс нартхэм жира-Іэжаш.

Уэзырмэс къиІуэхуа псальхэм щІагъыбзэ щІэлъыр нартхэм къагурыІуэртэктыми гупсысэхэу куэдрэ зэхэсаш.

— Нартхэм хэт ди мыункЫыфІыж дыгъэр? Акъыл лъэшкІэ нартхэр хэт дызезыгъакІуэр? Гурылъ дахэр нартхэм хэт къытхузиІэр? Ди щхъэм къимытІэсыр хэт дэ къытхузыщІэжыр? Ар нартхэ дызэрьпагэ ди гуашэ лъэшырщ, нартхэ ди Сэтэней дахэрш. Цыхубзым иыгъыр жыхапхъэщи, шеч хэммыльу, ар Сэтэней гуашэш. ЩІэхуу кІуауэ Уэзырмэс и псальхэмкІэ абы еупщІын хуейш, — жиІаш Хъымыш.

ИкІэм, пцы ябгащхъэ деж къикІа лыкІуитІыр, нартшІалэхэр гъусэ хуашІри, хасэм къышІанащ, езы нартыжхэр Хъымыш я пащэу Сэтэней-гуашэ деж еупщІыну кІуахэш.

Алыдджхэ я пцІантІэм нартхэр дэхъэри Сэтэней зышІэс унэм щІэхъахэш.

— Сэтэнейуэ ди анэ, гуашэ псоми я лей! Хъыбар гъэшІэгъуэн къыпхуэтхъаши къытхуедауи къикІыр къиджеІэжыт, — жиІаш Хъымыш.

— Нартхэм нэхъ гъэшІэгъуэни къэхъуа? Нартхэм къамыщІэфыни щыІэ? — жиІаш Сэтэней гуашэ.

— Нартхэ ди тхъэмэдэжь Уэзырмэс хым адекІэ щыІэ ди бинижь пцы Ябгащхъэ ИещІыхъаши, мэлъайуэ и щхъэр къэтшэхужыну. Щхъэ уасэр нартхэм едмытмэ Уэзырмэс и щхъэр пцы Ябгащхъэ фИхынуц. Шхъэ уасэр зыхуну лыкІуитІри Нарт Хасэм къэкІуаш, — жиІаш Хъымыш.

— Уэзырмэс и щхъэ уасэу пцы Ябгащхъэ сыйт къыф-пиубыдыр? — щІэупщІаш Сэтэней гуашэ.

— ЛыкІуэхэм зэрыжкаІэмкІэ езы Уэзырмэс и щхъэ уасэу вышитху зыхуигъэувыжащ, пцы Ябгащхы абыкІэ арэзы хъуаш, — Сосым жыриІаш Сэтэней гуашэм.

— Нартхэ ди тхъэмадэжь Уэзырмэс и щхъэ уасэу вышитхур куэдкъым, абы щхъэкІи си деж упщІакІуэ фыкъэкІуэн хуякъым, — жиІаш, Сэтэней гуашэ.

— Уэзырмэс и щхъэ уасэу пцы Ябгащхъэ къытпиубыдар тфІэкуэду аракъым, ауэ езы Уэзырмэс зыхуей выхэм хуэдэ нартхэм дымыгъуэтыфу араш, — жиІаш Борэжь.

— Сыд хуэдэвхэ Уэзырмэс зыщIэлъэIур? — щIэуп-
щIаш Сэтэней гуашэ.

— Уэзырмэс зыщIэлъэIур мыпхуэдэвщ: вищэр къуа-
гүэу, вищэм бжъакъуэ ятету, адрей щицри джэмыйдэ
кхъуэхухэу. Псори мыжьу, мыщIалэу, хэплъыхауэ пшэ-
ру, — Нэсрэн ЖыакIэ жыриIаш Сэтэней гуашэм.

— Уэ-у, нартыжых! Уэзырмэс «вы» жыхунIэр дзэш,
«Къуагуэу вищэр» — лъесищэш, бжъакъуэ ятету «ви-
щэр» шууищэш; адрей «щицу джэмыйдэ къуэхеухэр», —
гъуапльэ афэхэр ящыгъыу, бжы лъэшхэр яIыгъыу, Иещэ
псомкИи зэгъэнэщауэ, шу щицщ, ди бинжь пицы Ябгащ-
хъэжым и дзэм зэрэзэуэним хуэщIахэу. «Псори мыжьу,
мыщIэу, хэплъыхауэ пшэрхэу» Уэзырмэс жыхунIэри,
уей, нартыжых, вгъэкIуэну дзэр нэхъ щауэфIхэу щытын
хуейш, — жыриIаш Сэтэней гуашэм нартыжь зэхэсым.

— Уей, Сэтэней-гуашэу зи акъылыр нэху! Уэзырмэс
къиIуэхуаш: «выхэр къыщыфхукIэ вышIэ къуэхур япэ
ивгъэуви выхэр нэхъ къыфхуэкIуэнщ абы иужь итурэ.
ВышIэ къуэхум къэкIуэн имыдэм, и щхъэр пывупщIи вы
сырыхужым и пшэм щхъэ пывупщIар ифщIи, вы сыры-
хужыр япэ ивгъэуви абы къишэнщ выхэр гъуэгу захуэ-
кIэ», — жиIэри. Абы къикIри къыджыIэт, нарт псоми дн-
анэ, — жиIэри Сэтэней-гуашэм Хъымыш ельэIуаш.

— КъэкIуа лIыхэр сыт хуэдэ? — жиIэри нартыжыхэм
къеупщIаш Сэтэней-гуашэр.

— Пицы Ябгащхъэ нартхэ къигъэкIуа лIитIыр зыр лIы
фIыцIэш, и щIэлэгъуэу, и щхъэми и жъакIэми тхъугъэ
лъэпкъ хэмийту, адрейр лIыжьщ, и щхъэри и жъакIэри
тхъуауэ, — жиIаш Ашэ.

— О, нартыжыфIхэ! «ВышIэ къуэху», «вы сырь-
хужь» Уэзырмэс жыхунIэр къэкIуа лIыкIуитIырщ. ЛIы
фIыцIэ щIалээр дзэм и пэм ивгъэуви фимышэмэ, и щхъэр
пывупщIи, щхъэ пывупщIар лIыжым и пшэм ифщIэнци
абы фишэнщ гъуэгу захуэкIэ пицы Ябгащхъэ и хэкум, —
къажыриIаш Сэтэней-гуашэ.

— Абы щыгъуэ «Сэ сзыщIэлъэIу выхэм хуэдэ нарт-
хэм фымыгъуэтмэ, ди дапхъэм тель мывэупцIэжым же-
фи ди бжэкъуагъым къуэлъ жыхапхъэжым зэхицIы-
кIынщ» жиIэу Уэзырмэс щIыжиIар гурыIуэгъуэш: Нарт
Хасэм къыфхуэмыщIэмэ Сэтэней-гуашэ феупщI жыхун-
Iэу араш, — жиIаш Хъымыш.

— АтIэ, нартыжыфIхэ, гъуэгумахуэ! — жиIэри, Сэ-
тэней гуашэ нартхэр къыщIигъэкIыжаш.

Арыххэу, Сэтэней-гуашэм зэрыжиIэм хуэдэу, нартхэм

шу щицт Иашэ-фащэктээ зэштэхуэпауэ, шутиштэ Иашэ ямы-
ыгтыу ягъяшесац, лъэсүи щэ абыхэм щагъуаш.

— Нактуэ, ди Уэзырмэс зыдэшытээм дышэ, — жицэрн
нархэм лыктуу къахуэтэя щалэ фыщээр япэ ирагъя-
уваш. Абы дзэр ишэн щимыдэм и щхъэр паупщири лы-
жым и пщэм ираштэри япэ ирагъяуваш. Лыкъ шынам
щхъэр пщтэхэлъу зыри жимытэу дзэр ишэри ктуэжац.

Адэктээ пщы Ябгашхъэ зыдэс чом дэт лъэгаптээм Уэ-
зырмэси дришеяуэ къаплъехэрт. Абыхэм къалъегъуаш са-
бэр дрихуейуэ ктуэхэу.

— Мес, уи щхъэ уасэ выхэр къаху, — жицашт пщы
Ябгашхъэм.

— Арашт, дэ нарх лъэпкъыр жыттам депцикыркъым.
Сэр щхъэктээ нархэм къыпхуамыщтэн щытэкъым, — жи-
цашт Уэзырмэс.

— Абы щигъуэ Иашу нархэ ятэ псори къызамытауэ
устыжынкъым, — жицашт пщы Ябгашхъэ.

— Уэ ар плъэкынкъым, — жицэри Уэзырмэс пщы-
жыр къицтэри лъэгаптээм къыридзыхри зэгуудац.

Пщыр лъэгаптээм къызэрьридзыхуу, нархэр къэсы-
гъэхти, зауэжыр яублэри ижь лъандэрэ нархэм яхухэ-
мыгъяшт бийр хагъяшт.

Хы адрыштим къикыту нархэм псэуптэ къезымыту
щыта пщыдзэри абдежым щызытрагъяшхъаш Уэзырмэс
и фыгъэктээ.

36. СЭТЭНАЕ ИГЬЫВЗ

(Саусырыкъо къызэктодым, паплъэээ ыусыгъагъэм щыщ
Талэ-цып. Шапсыгъэ текст)

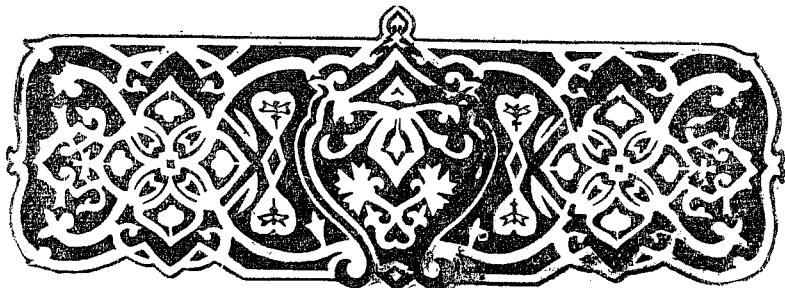
Орэ-орэдэ-адэ,
Орэ-орэдэ-адэ!..
Пщызэ адырэктим
Орэдэ-радэ,
Щакто сэгъактори къэгужъу,
Орэдэ-адэ,
Сэ сыгузажъоуи
Орэдэ-адэ,
А мы псынэпкъышхъами сытет,
Орэдэ-адэ,
Кыгоу сзытетым
Орэдэ-адэ,
Лъэгуджъэм щизэуи хэсэф,
Орэдэ-адэ,

А ифэрэ Тхъожъыри
Орэдэ-адэ,
А кыунэ щэцым щэштыгъу,
Орэдэ-адэ,
Ор иашьо бгъожъыхэр
Орэдэ-адэ,
Пхъотажъ нэкыни дэкIуад
Орэдэ-адэ,
Ащ икIодыжыкIэхэр
Орэдэ-адэ,
Хэты мыгъом кынIотэн
Орэдэ-адэ...¹

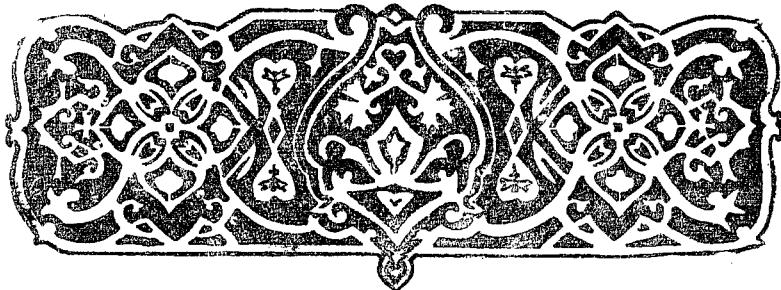

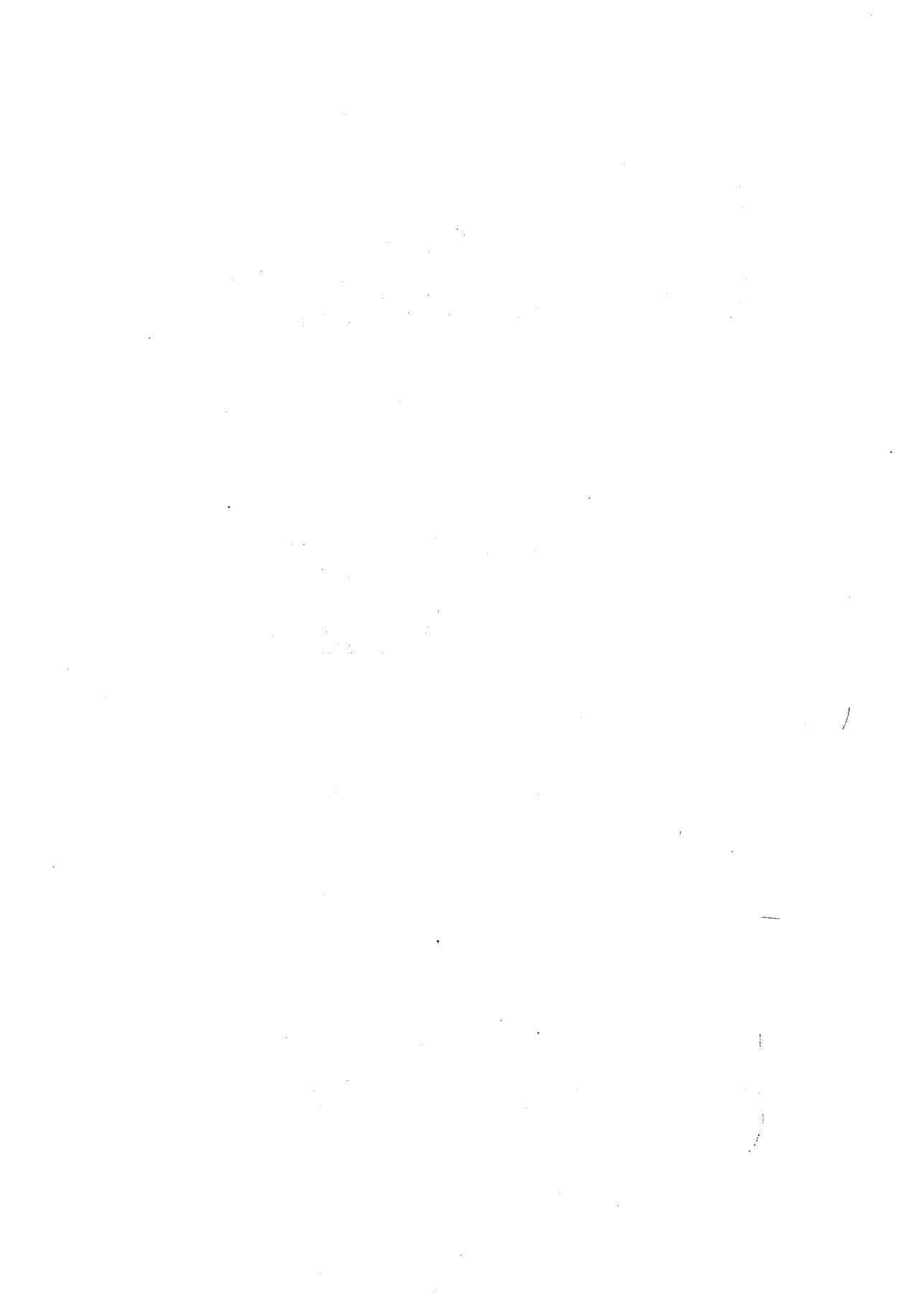
¹ Пыдзагъэр къеснIэжырын, — сю Афыпсынэ щын орэдыйиу Шъхъал-хъо Алын. — Синэжы (сия ян) ПхъукIанхъо наарт орэдыйе юнIентигъо, бэрэ ахэр къылоштыгъех, мэнэ дэгтүү шагъ. Ар Убыхые къышыкхүгъ. 1883-рэ илъесым, апэрэм ашыштуу. Афыпсынэ къяклюжыгъагъ. 1921-өв илъесим илъээ 99-рэ ыныбжьиу шагъ. Мы гъыбзэ-орэдым ежи. Сэтэней-туашым зэхнитхъягъеу тянэжъы ылоштыгъе. — Хь. А.

ЯТІОНЭРЭ ЦИКЛ

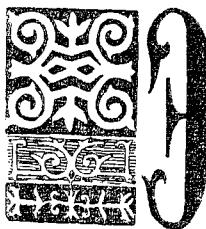
НАРТ ЕРЫГУН

37. ШЪХЬАГЪУМЫКЪО ЕРЫГУНЭ ИОРЭД

(Иорданием къышатхыгъэ адыгэ текст)

Й, нартыжъэун Ерыгун!
Ерыгунэу гуих,
«Хы икІыгъом ар тхэмитэу,
Тенэ тихъэмэ ар ткІымыгъоу,
Шъхъагъумыкъоу Ерыгун,
Нартыжкъмэ язгъайорэр —
Хэта гъуазэ тфэхъуштыр?»
Нартыжъихэр Тене губгъо зегъошыхъэхэм
Мафэ пщагъом,
Гъогунчъэу гъуазэ къэхъуи,
Чэщи зэхъум
Ерыгунэ шыфылъагъом къырыгъуази,
ХыкъумакІэм рыгъозэжки,
Щыгъу фыжъэу шы хыльхъэр
Яльапэмэ арызхэу тинартхэр
Къязыгъэхьи къэзыщэжыр, Ерыгун.
Ерыгунэ Гумэ-губгъо
Гъэтхапэрэ икъохъупІэу,
Гъэмафэрэ Уарпышъхъэ
Ерыгунэ икъушъяхъоу,
«О бэхъуапчи, Ерыгун!»
КъезыИорэм зы къо ритэу,
Ытырэм кІэмышъугъужъэу,
Къехыжымэ домбайтыку
Ерыгунэ икъоIощэу,
Ерыгунэ зы нартыжъ.
Гур изыхэу ынэтIэгу,
ЯмышIыкІэу зы нэ ис,
Унэ шIункIым исмэ,

Зэрысыри ыгъэнэфэу,
Чэшым, шүнкыым къыхахъэмэ,
Мафэм фэдэу нэфы ышIэу,
Цыфыхэмэ ямышикIэр
Ерыгуэн ишIыкIагъ.

38. НАРТ ГОРЭГУАН

(Б жъэдыгъу текст)

Нарт Горэгуани, а лъэхъанэм бывымэу ахъутыгъэр къоти, къохэр ыхъутыгъэ. Къуахъо дэкIыгъэу къэтызэ, хэгъэгу зэйукIэ къэхъуи, нартхэр къекIолIагъэх.

— Горэгуанэр къэкIуагъа? — аIун нартхэр къэупчIагъэх.

— КъэкIуагъэн, — заIом: «Адэ къэмыйоу, щымыIэу хъутэп, кIуи о къомэ апэуцори, Горэгуанэ къэгъакIу», — аIун кIалэ горэ агъэкIуагъ.

— Хэгъэгу зэйукIэру зэхэхъагъи къуаджэх, сэ къохъо блэкIэу сикъагъэкIуагъ, — ыIуагъ агъэкIогъэ кIалэм.

— Сикъомэ япчъагъэ ошIа? — ыIуи къуахъор къеупчIыгъ.

— Сшиэрэп, къаIо.

— Иныр—бгъу, жабгъор—пиIы, мышхъо-мышьор — пиIыкIузы, кIэгъэзазэр — пиIыкIуи, яни—щэкIы, яти — щэкIы, пстэумэ щэкI-щэкI акIэс, тхьапш хъурэ, къэвшIагъа? — ыIуи Горэгуанэ къеупчIыгъ.

— Сшиэрэп, ащ япчъагъэ зэрэхъурэр, — ыIуагъ.

— Ашыгъом, къохъо блэкIы ухъутэп, — ыIуи ытIупчижьыгъ.

НэмийкI къохъо блэкI горэ къагъэкIуагъ. Ащи апчъагъэр риIуи шъхъакIэ, къышIэепышъ, ыгъэкIожьыгъ.

— «Горэгуанэ къэмыйо хъутэп, щымыIэ хъутэп», — аIун ящани къагъэкIуагъ, — лэр дээп, ящыкIагъэти.

— Адэ укъызыфэгужъуагъэр шъыд? — ыIуи аужым къагъэкIуагъэм еулчIыгъ.

— Фыгъо мэшыр зызэпачым гъэжъуацэу кIагъэзыгъэр хысал къесшIызэ сикъэкIуагъэти, тIэкIу сикъэгүжъуагъ, — ыIуагъ.

— Ашыгъум о сикъохэр зэрэхъурэм ибагъи ошIэ, къохъо блэкIы ухъут, — ыIуи ар къомэ къапигъэуци, къохъукIэжъым уанэр тырилхъагъ. Тырилхъын къохъукIэжъым ешэси, кIуагъэ.

Горэгүанэ къэсымэ аюу нартхэр къежэти, икъохъу-
кіекожъ къырипхи, ахэхагъ.

— Ыхын, Горэгүан, укъэсигъя?

— Сыкъэсигъ.

Зэлукіэр рагъажын, Йофхэмэ ахэплъагъэх. Айтэр айу-
хи зэлукіэр заухым, Горэгүанэ, икъо-онэ зэтелъы къекіо-
лэжкыгъ. Къызекіоллэжкым, бзэджашаа горэм къом ыпэ
инпхыкіи зэгуигъэутыгъеу, щылъэу къылухъажкыгъ.

Къохъукиекожъим уанэр зэрэтельэу Горэгүанэ
ыкыбы къырилъхи ядэжкы къылхыжкыгъ. Клюжын,
къом э апэуцожкыгъ.

39. НАРТ ЕРГҮН

(А б д з э х э т е к с т)

Ергунэ биштыгъ, лэблэнагъ. Зыгорэйе хъунье горэ
ашын зыхъуле, зыдашэштыгъэ. Пелыуаныштыгъ. Быг-
куупаар ыбуытымэ, мы (къөгъэлъагъо) фэдэ унэр зэты-
ритхъыштыгъэ.

Иш ыціэр Шъоехъу. Нарты шэу итмэ, тхъамафэрэ
зыкіое, акіугъэр зы мафэйе ыкүщтыгъ. Аш фэдэу шы
пелыуаныштыгъ.

Сэтэнаем епсэлъыхъогъагъ Ергунэ. Къыдэктогъа-
тъэп. Нарт Чэлэсхъэт аш ыужье къепсэлъыхъожкыгъагъ.
Къыдэктонэу къырилуагъэп аий.

Къаригъэхынэу пшъешъэхъэр ыугъонгъэх Чэлэс-
хъеты. Ай зэрэктшхэр Ергунэ раиуагъэп, ежь зэрепсэ-
лъыхъогъагъэм пae атырихынле щыни.

Ау зэрекъагъэхэр ежь зэхихыгъ.

Ергунэ къэшэси, мыдырэхэр нэмисэу ежь нэси, унэр
зэтыритхын, пшъашъэр къырихи, къыхы къекіожкыгъ.

Адырэхэр зынэсым, пшъашъэр щылэжкыэп, унэри къу-
тагъэ. Арыти, къекіожкыгъэх, Йофыр лышу Йофы
ашыгъ. Тхъамафэ исыгъеу, зельэлухэм:

— Къызэрэсамылуагъэм пae къэсхыгъэ нахькіэ, лы-
гъэ-шъузыгъэе къэсхыгъэп, — ылуу пур фэдэу ыны-
гъыгъэти, Ергунэ къаритижкыгъ.

Джары Чэлэсхъеты Сэтэнае къышиенэу зэрэхъугъэр.

Чэлэсхъети адырэм фэдагъэп шъхье, пелыуаны-
штыгъ. Ари Ергунэ къехъуллагъэм ашыщ.

Чэлэсхъэт нартмэ зэхахы зауим, Иэкуандэ дахэр И-
гью, Сэтэнэе-гуашэр Орзэмэджкы ышэжкыгъ.

40. ГОРГОНЫЖЪРЭ СЭТЭНАЙРЭ

(Шапсыгъэ текст)

Натымэ зы пыжъ-тхъематэ горэ ялагъ. А пыжъым зерджеу щтыгъэхэр — пызы ЖъэкIэжъ. А ЖъэкIэжъ цыфхэм лыеу арихырэр афэмьщэIэжъэу хъугъэ. Шъхъафэу зыгорэ хахынэу, зэIукIэ ашигынэу фитыгъэхэп. Зыкортырэ зэIукIэнхэу зыфежъэхэми зэхифыжыгъэх. Шъидэу щытыми, зэхахъэхи Сэтэнае-гуашэр хадзыни адирэ пызы ЖъэкIэжъэр хафынам Йофэр нэсигъэу пыжъым къышлагъ.

Пыжъым игъусэ цыфыхэр дзэфоу ыугъонгъэх, Сэтэнае-гуашэм игъусэ цыфыхэр ыукIыныхэу. Сэтэнае-гуашэм ар къышлагъ. Ежыри аш фэдэкъабзэу зигъэхъазыри зэхахъэхи, пыжъым идзэхэр зэхыраукIахыгъэх. А пызы ЖъэкIэжъым идзэ зэкIогъу къаукIыгъ.

Горгоныжъ ысIэу къуахъо горэ щылагъ. Аш дэжь Сэтэнае сийф ыгъекIуагъ: «къытдэIэпыIэ», — ыIуи.

— ЗэокIо кIонэр сиджагъоп, — къыриIуагъ. — Ау аш фэдэкъабзэу сэ сикъохэми зы къо ахэкIодыкIэу хъущтэп. Къуахъоу о ухъушъущтэмэ сэ сикIошт заом, зы къо за-къо бгъэкIодыгъэу сикъызыкIожырэм пшхъэ шIостхъышт, — къыриIуагъ.

— Сикъомэ ашыщэу инэр — бгъу, жье шъуамбгъор — пшIы, мышъо-мылсыр — пшIыкIутI, кIэзадэр — щэкIы, зэкIэми пшIырыпшI акIэс. ЗэкIэ пчагъэр къызыпIорэм къуахъоу ухъущт, — къыриIуагъ.

Аш ыужьы кIалэр къэкIожыгъэп, земылъытэшъум ыукIыгъ.

ЕIуани кIалэ агъекIуагъ. Аши адэдэр къыришлагъ, къигъази фэмьлъытэу къэкIожыри зы мэц хъасэ горэм щыоу къыххэхьагъ. Лъэрыгъым къыпыни мэшшхъэ горэ къиздихьыгъ.

Нартыхэр зэIукIагъэхэу кIалэр къызщахэхъажынам мэц хъасэр зые кIалэр ыуж итэу а купым къааххьагъ.

— Симэшшхъэ натыхэр, къисэшъутыж! — къариIуагъ.

— Уимэшшхъэ къэзыхыгъэр тхэтэп, — раIожыгъ.

— Симэшшхъэ пчэдыжь къэсэ сэлъытэ. Непэ зы мэшшхъэ къышыкIагъ.

— Мэшшхъэ хъасэр зылъытэрэм Горгон икъохэр ылъытэшъущтых, — Горгон дэжь икъуахъоу укIон фай, Горгон дзэм къэкIон фае. Уимэшшхъи отыжьышт, ымы-

шIэу лъэрыгъым пышIагъэу къыздихъыгъ ныIэп, — къыраIуагъ.

КIалэм зи ымыIоу къохъо зэблэкIэу Горгон дэжь кIуагъэ. Адрэмэ къариIуагъэм фэдэр кIалэми къыриIуагъ. Арыти, къохэр ылтытагъэх.

— Джы къуахъо о ухъушт, сикIал, сэ дзэм сэко. ШъоехъукI ыцIэу щы горэ Горгон иIагъ. А щым уанэ тырилъхын Горгон къежъагъ. Дзэм къахахъи, дзэр ежъагъ, Сэтэнаем езэонхэу, къахынэу.

Чэш рэхъуи щымэ къяхынхи загъэнсэфынэу зэхъум, чэш щылъынэу, адирэ дзэм ящихэм нахъутэ тыралъхъэу рапхэу Горгон ылъэгъугъ. Горгон яупкIыгъ ауштэу зыфашиIырэмджъэ.

— Шъыд пае шъищымэ апэхэр зеташъупхэхэра?

— Ар зыфызэтапхэрэр зиш нычэпэ къэщищырэр нэущ дзэм зыдатщэ хъуштэпи ары, — къираIожыгъ.

Ар къызыраIом ышIошь рэхъуи кIэнсэ пытэ къищти ШъоехъукI э ыпэ зэтэрипхи Горгон гъолъыжыгъэ. Пчэдыжьым нэф къызэшьым иш лIагъэу къыкIэкIыгъ.

— Адэ, шъы сшIэнта, сиш лIагъэ, — къариIуагъ.

— Уиши лIагъэмэ — щы зимыIэр Iахынч, — аIуи дзэхэр ежъагъэх.

МакIох Сэтэнае-гуашэм езэонхэу. ШъоехъукI э лIагъэ нахь мышIэми, къыгъэнэн ыдагъэп, ылъэкъуитIор зэтэрипхи ыплIэу рилъхьи дзэм адежъагъ.

— Е, си ШъоехъукI, узэпсаом сэ сыпхыгъ, ущымыIэжьымэ сэ усхын, — ыIуи. Ай фэдэу щытэу, дзэр ушъэмэ дэушъэу, лъэхъумэ дэлъэхъоу Сэтэнае-гуашэм идзэр къэлъэгъуагъ. Горгон дзэм ыпэ итэу кIоштыгъэ. Сэтэнае-гуашэм идзэми к'ялъэгъугъ.

— Джы дзэу къакIорэм тытекIон тлъэкIыщтэп, зищи зыкIыб изылъхъагъэу къакIорэм, — аIуи дзэр зэбгырыкIэу фежъагъ. Сэтэнае-гуашэр зыдэс щаум Горгон нэсыгъ. Щы хадэр чэпчэблыпкъым пилъи, Горгон еүи щаум дэхъагъ.

Сэтэнай-гуаш зыфаIорэр Iэрыубытэу къыубыти, къырихъыжки къежъэжыгъ. Дзэу къэкIуагъэхэри къидежъэжьи, Сэтэнае ыхъэу Горгоныр къохъо чыунэм кIожынэу ежъагъ.

— А пишIэрэр шъыда? Лым къептын фае пшъашъэр, — къираIуагъ.

— Сиши зэлIэм, «щы зимыIэр Iахынч» шъуIогъагъэ. Шъо кортэри шъуIахынч, пшъашъэр зыер сэры, — ариIожыгъ.

Дзэр рэклюжын дзэпщым рауагъ. Лыр рэгубжын рэшэсн пшъашъэр къыхыжынэу рэклиуагъэ. Еушъыеу гъэрэу къахыгъэ Сэтэнаер къийхыжынэу дэгушэлагъ шъхьам, къиримытыжъэу зэшыхъахи Горгоныжъыр къеун нартыхэмэ ялыхъу къыукыгъ.

Сэтэнай-гуашэ Гортон дэй къэнагъ.

41. НАТ ГОГОНЫЖЬ

(Шапсыгъэ текст)

Гогоныжъэр натыштыгъ. Клюкэфо зэрийэм фэшынжъэ натымэ яджэгъуагъ. Натхэр зэхахъэхи, агъэкюдымэ ашигъоу зэхалхъагъэ.

Сэтэнэе-гуашэр аюу пшъашъэ дэхэ сэрыло горэ натчилэ горэм дэсигъ. Пшъашъэм щынахыжъиш илагъ. Зэшишыри пхъэшэ блэкигъэхэу асээ рающтыгъ.

— Сэтэнэе-гуашэр къедгъахынэу тюни, Гогоныжъ етшэжъэшт, пшъашъэм ыщыхэр пхъашъэхи, къядгъэу-кышт — аюу зэдаштагъэ.

Ау Гогоныжъэр къуахъую къушхъэм киэтыгъ. Къохэр зыгъэхъунго кялэ къушхъэм агъакиуи, Гогоныжъы лягъеклиуагъэх.

— Къохэр умыгъекюдэу фэгъэхъунха? — ыиуи Гогоныжъэр къохьо блэким къеупкыгъ.

— Бэу дэгъоу сыйгыных, — ыиуагъ.

— Пыгъыштхэмэ къохэр зыфэдизэу хъурэр ослон: инэр — бгъу, жъабгъор — пшы, мышъо-мышэр — пшыкүшы, зэшъо-зэшэр — щэки, щэки-щэки акис, тхьапщэу рэхъурэ? — ыиуи къеупкыгъ.

— Сшиэрэп, — ыиуагъ.

— Ашыгъум клюжь, о фэйгъышуцхэп, — ыиуи кялэр ытгупшыжьыгъ.

Кялэри къэсыжьи, къэбарэу къыхыгъэр натымэ ари-ютэжьыгъ. Натхэр егупшысэхи, къалъытагъ. Минрэ зырэрагъэхъугъ. Фэшхъаф кялэ горэ агъеклиуагъ. «Къомэ ялчагъэджъэ къиоупкымэ, минрэ зырэ мэхъу», — ейу рауагъ.

— Къомэ сапэтынгоу сыкъагъеклиуагъ, — риуагъ.

— Уапэтыштымэ пчагъэр зэрэхъурэр ослон: инэр — бгъу, жъабгъор — пшы, мышъо-мышэр — пшыкүшы, зэшъо-зэшэр — щэки, щэки-щэки акис, тхьапщ эзэрэхъурэр? — ыиуи къеупкыгъ.

— Минрэ зырэ мэхъу, — ыиуагъ кялэм.

— Пыгъынхэ плъэкIынджын къэнештэп, — ыIуагъ Гогоныжъя.

— Уихъурэ-Іусэр мафэ къэс шъуний, пIэстэ бэлагъ къо ІашIурэджъэ шъний фэхъунымэ, фэмыхъумэ хэгъахъу, — ыIуагъ.

— Ар сэ илъеси сфэхъунэп, — къырнIуагъ.

Гогоныжъ къежы натымэ адэжь къекIуагъ.

— Сэтэнэе-гуашэр къэтхымэ тшIоигъу, укъыддэкIон-кIэ тыолъэIу, — раIуагъ.

— Бэу дэгъу, сыкъыжъудэкIон, — ыIуи Гогоныжъэр илкIэгъолэжъя ешэси адежъагъ.

Чэц-мэфищэ кIуагъэхэу, Гогоныжъы илкIэгъолэжъ зэгоути лIагъе.

— А синкIэгъолэжъ, о узыщэIэм сэ сыпхыштыгъ, джы о ушыIэжъепи сэ усхьын, — ыIуи илкIэгъолэжъэр ыпшъэдакъэ дилъхын, щымумэ акIэлъежъэжын, зыдэкIон-хэ фаем ежь апэу нэсыгъ.

Гогоныжъэр унэм ихын Сэтэнэер къырихи, илкIэгъолэжъым тыригъэтIысхъагъ, щым пшъашъэр зэрэтэсэу къы-лати, ыпшъэдакъэ къыдилъхъажын, къежъэжыгъ.

Игъусэ щуухэр къыкIэмыхъэу къекIожызыэ, чэц рэхъугъэ. КIымэфэ чыIэу щытыгъ.

— Тэ Гогоныжъы тыкIахъэрэп, ау чынIэм ІуигъэлIахъыгъэу пчэдыжы тыIукIэжъышт, ежь машIо ыIыгъы-хэп, тэ машIо тшIыни, нычэпэ зедгъэоу тыкIэлъырысын, — аIуагъ ыужын къинэгъэ купмэ. МашIо ашIи, чэцым щысыгъэх.

Гогоныжъы джэдыгуфо щыгъыти, чыг къутамэхэр къыпитхын, осым ыкIыIу тырилъхын, джэдыгор аш тырилъхъажыгъ, джэдыгу кIэлъэнэкъом тэгъолъхъажыхи, кIэлъэнэкъор къызытахъуи, Гогоныжъымрэ пшъашъэмрэ чэцым щылъыгъэх. Нэф зэшъым, пшъашъэр щым тыригъэтIысхъажын, илкIэгъуалэр къырихыжъэжын, ядэжын къекIожыгъ.

Гогоныжъым Сэтэнэер шъузэу къифэнагъ. Гогоныжъэри ежъэжын, къохэр ыгъэхъунэу къушъхъэм рэкложыгъэ.

42. НАРТ ЕРЭГУН

(А б д з э х э т е к с т)

Нарт Ерэгунэ пельуаныштыгъ, адырэ нартымэ ялыягъэу. Бгыкъу пайер къубытымэ зи щымыхъоу унэр къызэтыричыштыгъ. Иш «ШъоехъуIе» ыцIагъ, алъпыштыгъ.

Адырэ нартышэу итэмэ тхъамафэIе акIурэр ежь зы ма-
фэIе ыкIуштыгъ. Ежь ИофыIе зыпылъыгъэр «Иашэхэр»
ары.

Нарт Ерэгунэ Сэтэнае епсэлъыхъуи шъхьаIе къыдэ-
кIогъагъэп. Чэлэхъсэт Ерэгунэ ыужьыIе Сэтэнае-пшъа-
шъэм епсэлъыхъугъ, ау аши къыдэкIуагъэп, аши къе-
нэгэIигъ.

Нартыхэр ыугъойй Чэлэхъсэт а Сэтэнаер къыхынэу
кIуагъэ.

Ерэгунэ пшъашъэм зэрепсэлъыхъугъагъэм пае, пшъэ-
шъехымэ ахагъэфагъэп, къыраIуагъэп. Ежь зэхихыгъ.
Шэсызи, ахэр зэрэкIогъэ гъогум рымыкIоу, ежь апэ нэсы-
нэу щытыти, нэмийгъогуIе псынкIэу нэси бгыкъу къуапэр
къуубыти, унэр къызэтыричи, пшъашъэр къурихи къэ-
кIожыгъ.

— Тян, егугъ мый, — ыIуи янэ пшъашъэр ритыгъ.

МыдыIе Чэлэхъсэт икуп нэсыгъэх. Унэр къутагъэу, зэ-
шыдзыгъэу нэсыгъэх.

— А шъо шъукъызыфэкIуагъэр Ерэгунэ ыхьыгъ, унэр
ыкъути, — къараIуагъ.

КъэкIожыгъэх, хъаулыягъэх.

Нарт Орзэмэджь дэхэр лIышIу ИофыIе зэхахъэхи Нарт
Ерэгунэ къельэIунхэу къэкIуагъэх. КъалэгъоIигъ, ри-
гъэблэгъагъэх. ЫхьаIен ылъэIиштыти ыхьаIягъэх.

— Лъэгъунэу тиIэр къэтIошт, — къыраIуагъ. — Мы
пшъашъэу къэпхыыгъэр къытэтыхъ, — аIуи къельэIу-
гъэх.

— Нартыхэм Иофэу рапхыжъагъэу, агу илтыр зэрыса-
мыгъэшIагъэм пае сыгубжы къэсхыгъэ нахь, сэ сифаеIе
къэсхыгъэп. Сэ мый сывэридэгүшIагъагъэм пае къис-
шIуаушъэфыгъ, — къариIуагъ.

Пшъашъэр къарити къыIуигъэIижкыгъэх.

Итанэ Сэтэнае Чэлэхъсэт ишъузэу щыIагъэх.

43. ЕРГУНЭРЭ ЗУЛИХЪЭ-ГУАЩЭРЭ

(Иорданием къышатхыгъэ адыгэ текст)

— Зулихъ-гуашэр пфаусми
О къазэхтю ныоми урипхъу.
О техъон гуашэу ушысми
МастэкIэрэ уIэнэ гуахъу.
Оры гущэ узыштыхъужьми
Сыдыгушэу ушыпсыитхъу.

Нысэин гүшэр къызыхъукІэ,
 Пхъэцуакъэхэр къызэпэокІых.
 ШыкІешъо щыбэр синшъуашэм
 Оры гүшэ укъызейэтим,
 Онекъуапэр о къытепкІыгъ,
 Хэт мыгъом уишэн,
 Нартэ я Зулихъэ-гуаш!
 -- Тызэфэусештмэ, Ерыгун,
 Гъэмафэр къызысыкІэ
 Къо-лэумэ уятІехъузэ огъэхъух.
 Кымафэр къызысыкІэ, Ерыгун,
 Біъусым укІоцысэу цІэр огъэхъу,
 «Бэхъуапщ!» къызыуаюкІэ, Ерыгун,
 Былымтыгъо ІахъекІэ къэоштэшъ,
 Къо-лэури улсэугъэтэу
 Хэтим уемытэрэ, Ерыгун.
 Хэты сэ симыщэм, Ерыгун,
 СыбдакІомэ сыпщэшти, Ерыгун,
 Сыгу себгъэлажын, Ерыгун,
 Симылони сэбгъаюн, Ерыгун!

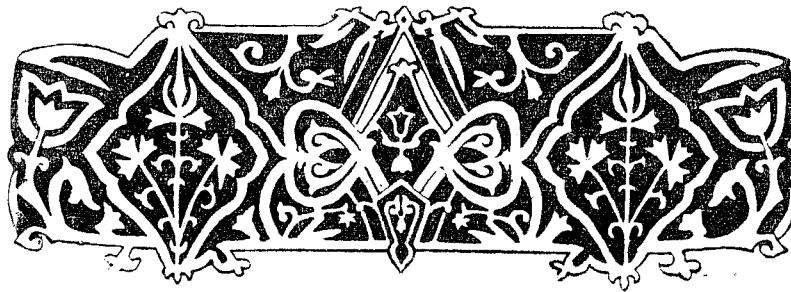
44. НАТ ЕРГУНЭ ИКЬОМЭ ЯПЧАГЪЭР

(Щалсыгъэ текст)

Нат лыжъы сіэрыю горэ къуахъоу щылагъ. Натымэ зэйукІэ зашым, а лы сіэрыю лъагъекІуагъэх.
 А лым ыцлагъэр — Ергун. ЛыкІоу агъекІуагъэр:
 — Къо тхъапша унІэр? — ыиу Ергунэ еупчыгъ.
 — Инэр—бгъу, жъабгъор — пши, мышъо-мышэр —
 пшикІушы, зэшъо-зэшыр — щэкІы, псэуми — щэкІы зы-
 рыз акІэс, джъаш фэдиз, — ыуагъ Ергунэ.
 Ар зышыхъугъагъэр ГъукІыпцІэ ишуашхъэ дэжь.
 ГъукІыпсІэ лым ысI.

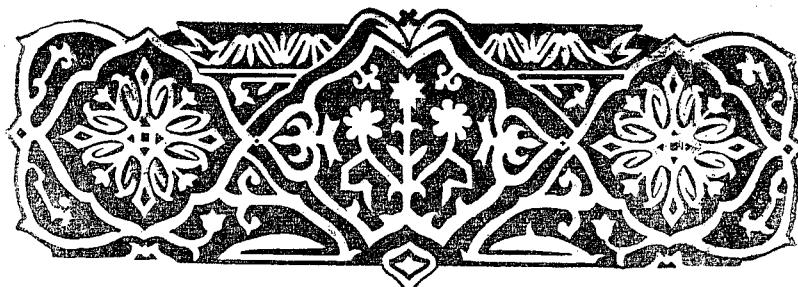

ЯЩЭНЭРЭ ЦИКЛ

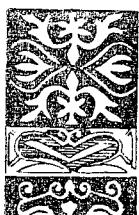
НАРТ ЛЪЭПШЬ

45. ЛЪЭПШЫ ЕХЫЛІГЪЭ ОРӘД

(Шапсыгъэ текст)

Лъэпшъэу уатэр зиuatэмі
Орадә-радә,
Уатэр егъэпсыкъэ,
Орадә-радә.
Лъэпшъэу уатэр зипсыкъэмі
Орадә-радә,
ПсыкIеу къэтәджыжь!
Орадә-радә.
Ор, гъукIы пцумәхәр — Іәдакъ,
Орадә-радә,
Ор, дәкъацәм дефыз,
Орадә-радә.
Ор, ыфызрә Іапшъэр — щылыкъ,
Орадә-радә,
Ор, щылыкеу кятәхәр къытфешI,
Орадә-радә.
Ор, икятә шыгъәхәр лыгъай,
Орадә-радә,
Пым шъхарьомә -- окIяй!
Орадә-радә.
Лъэпшъэу уатэр зиuatэмі
Орадә-радә,
Уатэр егъэпсыкъэ,
Орадә-радә.
Лъэпшъэу уатэр зипсыкъэмі
Орадә-радә,
ПсыкIеу кятэр къытфешIа!
Орадә-радә!

46. «ШЬЫДЭУ ГҮҮКІЭ ІАЗ!..»

(Б жъедыгъу текст)

I

Нъэпшъ нартмэ апэрэ гүкіэу ялагъ.

Гүучір зигъэплъиджэ, арзыләдже машіом къипихыти, адырэ іэбжымымджэ аш еозэ ыфытыгъ. Арэуштэу хэтзэ, ыкъо нысэ къызыфещэм, іадэ бзыпхъэрэ отэ бзыпхъэрэ гүучіыхэу фишіыгъэх. Етланэ Лъэпшъы зы іэ лъэныкъомджэ іадэр ыыгъэу, адырэмджэ уатэр ыыгъэу гүклэнэр ригъэжъагъ

Зы мафэ горэм, Хъэбащэрэ Бәщыкъорэ ыдэжь Йофшіэн къыфаҳы, къекуагъэх.

— Лъэпшъ! — аиуагъ.

— Шъыд? — ыиу апэгъокыгъ.

Зы чатэрэ зы пчырэ пشاҳъо ямыутэу тфэгъажын, чатэр — узаорэ зэпигъэзэу, пчэр — узэпиджырэр пхырилэу тфэші, — къираиуагъ. — Ау пшаҳъо затеутэдже, пынтыкъыпфэхъут. Мыхэр тэ тышытэу неуучы тфэшийт.

Ар къираиу, нэбгыритор іэгум дэкіыжыгъ.

Пшаҳъор тыримыутэу гүучиы цынэу ыгъажъэрэр Лъэпшъы пытэ фешітыгъэп. Арыти, чатэмрэ пчымрэ зэришіитхэм егушисыэу тыйсыгъэ.

Ипиш зэрэнешхъэим нысэм гу къылъитагъ.

— Шъыда типиц зыфэнешхъэр? — ыиу къыригъэупчиыгъэх.

Къэбарэу щиіэр нысэм фаригъахыгъ.

— Сэ гъусэ серэші, — ыиуагъ нысэм, — щыдыбжъауу сыйкъыфекіот.

— Хъунбадэ, — ыиуагъ Лъэпшъы.

Бүжырэ мафэм Хъэбащэрэ Бәщыкъорэ къекуагъэх. Лъэпшъы гүкіэнэр ригъэжъагъ. Инысэ щыдыбжъ пхъекіир ыыгъэу, щыдыбжъым Йоф къирегъашіэ.

А лъэхъаным щыдыбжъэу щиіагъэм ыпхэкіидже гъуанэ иіэу, ашыдже жъэр къихъэу щытыгъ.

Гүучіэу машіом пәлъым мәшіощэ плъыжъ къытэу зэхъум, нысэм ыіэгъуапэ пшаҳъор ритекъуагъэу илъити:

— Ут, ут, синис! — ыиуагъ Лъэпшъы.

Нысэм пшаҳъор щыдыбжъ кюцым къыриути, ар жымдже гүучіым къытыриутагъ.

Гүучіым мәшіощэ плъыжъэр текіи, ар фыжы къэхъугъети, Лъэпшъы псынкіэу къышти, исыдже тыриубыти чатэр ыиыгъ. Аш фәдекъабзэу пчери ыиыгъ.

— Мызитыгъ, мыш пиупкЫн хъатэ щымыI, — ыIуагъ чатэр зыем.

— Мыдэ къахъ, — ыIуи, Лъэпшъы чатэр ыубыти, сыйджэу зыщыгъукIагъэм ыцэ фигъази, лъэшэу зеом, тIоу зэгуиупкЫгъ.

— Шъыдэу угъукIэ Iаz! — ыIуагъ Бэшыкъо.

II

Лъэпшърэ Хъудымыжъирэ нартмэ ягъукIэ Iэзэ блэкIыгъетыгъэх. Хъудымыжъы икIыщ Кургъо бжъапэ тетыгъ, Лъэпшъ зыщыгъукIэтыгъэр джы Едэпсыкъое чылэр зыдэшысым дэжы иIэ «ГъучIыпцIый Iуашъхъ» ары, ашылъапс.

ГъукIитIори а зы отэшком рыгъукIэтыгъэ. Нарт Лъэпшъ ежь икIыщ пчъэIупэ Iутэу къыгъэжъажъэти уатэр нарт Хъудымыжъы къыфидзыти, ежь гъучIэр ыгъеплъэу фежъетыгъ. Ар къэплъыфэ Хъудымыжъ отэшком рыгъукIэтыгъ, игъучI зыучыIужкыджэ, отэшкор «жъужъужъу» Iоу Лъэпшъы къыфидзыжъытыгъ.

А шIыкIэр язэдэгъукIэ хабзэу, зы мафэ горэм Лъэпшъы имышэнныгъэу отэшкор игъом къымыдзыжъэу къыгъэгужъуагъ.

Хъудымыжъы шIуабэ шIаIуи: «Хъунэп, зыгорэ къышыIыгъэнджи мэхъу, зэ ыдэжь сикъокIын» — ыIуи къежы, Лъэпшъ дэжь къэкIуагъ. ИIэгу дахьи кIэупчIагъ.

— Лъэпшъ иса?

— Исэп, — къыраIуагъ.

— Тэдэ щыIа?

— Иныжъхэмэ ешкэ-ешъо яIэти, къылъыкIохи ашагъ. АшLъэпшъ щымыIэмэ, зыдэшыIэр тэри тшIэрэп, — къыраIуагъ.

— Иныжъмэ яунэ хэты ышIэрэ адэ?

— Сэ сэшIэ а иныжъмэ яунэ, — ыIуагъ кIалэ горэм.

— Гъуазэ укъысфэхъуна, сикIал, — ыIуагъ нарт Хъудымыжъы.

— Бэу сыпфэхъун, тят, — ыIуи кIалэр къежъагъ.

НэбгыритIор иныжъхэм адэжь къэкIуагъэх. Ешкэ-ешъо яIэу ахэр зэхэсигъэх.

КъапэгъокIыхи рагъэблэгъагъэх, Хъудымыжъ гъукIэ аIыжъ цIэрыIоу щытыти, шъхъэкIэфэшко къыфашигъ, ыпшъэджэ дащи, нарт Лъэпшъы къыгуагъэтIысхъагъ.

Ешкэ-ешъор зэпагъэуги къэшъон-уджыным хэхъагъэх.

— Нарт Хъудымыжъ, ууджынэу купымэ игъо альэгъу,
— ыГуи хъатиякIор къырагъэджагъ.

— Сыуджыт, — ыГуагъ Хъудымыжъы, — ау сыпсы-
кIаюшъ, зы онтэгъу стамэ темытымэ хъутэп.

Нарт Хъудымыжъ уджым хэкIи, цуй кIэтэу пхъэIаш
шэр аригъэгъэцэкIэжын ыгу хэлъэу зыгорэм кIыщым
къыГуищаагъэу Гути, пхъэIешэ цуй зэкIэтэр кIыш хъэм-
барым ригъэзыхи, пчъэр ыгъэпытэжыгъ. Хылъэ ымы-
ыгъэу уджымэ лые IэкIешIэндже енэгүй, пхъэIешэ цуй
зэкIешIагъэр зэритеу кIыщэр ытамэ тыригъэуци, уджым
къыхэхъажыгъ, цье-цокъе кIыпцIэмэ къизэрышьотым
имыГахь ляягъэу нарт Хъудымыжъ уджыгъэ. Хъуды-
мыжъ уджи зэхъум, иныжъихэмэ агъэшIагъоу, чыгур
ыбгъапэ къесэу рифыгъ.

— Дэгъу, дэгъу! УатекIуагъ! Нарт Хъудымыжъ, тхъа-
угъэпсэу, — хъатиякIом ыГуи ыгъэуцужыгъ.

Зи зэщимигъэзэу къэшъуагъети, кIыщэр зыдэшты-
гъэм ыгъэуцужки, пчъэр къыГуихи пхъэIешэ-цуй зэкIэтэр
нарт Хъудымыжъы къыришыжыгъ.

Нарт Хъудымыжъ уджызэ, пчегор хъураеу къичъахы-
зэ, риутыгъэр джы къызынэсыгъеми нафэу, нахынэ хэ-
гъуашхъэтыгъэу, джы Къунчыкъохъэблэ чылэгум иI.
ЫБгъухэмдже курбэу, ыгузэгу Йошхъэ тешью щит, кIо-
рэмэ къалъэгъу. А чыпцIэм непи «Нарт Хъудымыжъы
иуджыпI» вайло.

47. ЛЪЭПШЬ ГЪУКІЭМ И ТАУРЫХЪ

(Къэбэрдэй текст)

Лъэпш-гъукIэм джатэ ирагъэшIыну лIитI хуэкIуаш.
ТIуми зэшхыиркъабзэу джэтэ зэрыз яхуишIаш. Зым и
джатэм маисэр и пэм пилъхьаш, адрай зым и дзэм икIы-
хъагъкIэ хуIуилъхьаш. КъекIуа лIитIым джатэхэр зэрызу
зэшхъу яритыжри ежъэжъахэш джатэхэр пцIану яIы-
гъуу.

Псым йокIыж иджы нэсыжауэ. ИкIыжырэ пэт зым и
шыр лъэпэррапэри маисэ зи дзэ Гулъхъа джатэр Iэпхури
псым хэкIуэдаш. Абы лъыхъуэу хэувэри псым джэтэпэ-
кIэ хэлъыхъухъуурэ, джэтэпэм джатэр хуэзэри къыхи-
хъижаш. ИтIанэ зи джатэм маисэ пылъыр мэIэбэри ад-
рейм и джатэр къеубыдыр, адрай зи джатэм маисэ Гулъыр
мэIэбэри къиубыдкъым.

ИтIанэ лыры губжыри:

— Сэсейм апхуэдэ маисэ пилъхъакъым! — жиIэри Лъэпщ-гъукIэм еуэну игъэзэжащ.

Мо зыгъэзэжар жэуэ щилъагъум:

— Губжауэ щхъэ къакIуэрэ? — жиIэри кIышым щIэт дэкъэжым зыщIигъэпщикIуаш.

Мор щIыхъэри щимылъагъум, зиплъыхъри мобы щIэлъу илъэгъуаш. Дэкъэжым еуэри дэкъэжым зэгуунуп-шыкIри Лъэпщ и куэнкъитIыр пишащ.

«AI!» жери зыкъышIигъэукиIаш Лъэпщ. Мыйдрэими: «Дыунэхъуаш!» жери, абыикI и жагъуэ хъури, Iэзэ къиши эри щIапщэ хуишIмэ иригъэIэзэурэ хъужыхукиIэ жэщи махуи а лыр пыльаш. Хъужа нэужым ныбжъэгъу ищIыжащ, мо Iэзэ къызэрыригъэIэзамкIэ фышиIэ хуишI хүэдэу.

Атланэ хъужа нэужь шы Iэмэпсымэ дахэ, лы Iэмэпсымэ ищIмэ ириту ныбжъэгъу ищIри, апхуэдэу дзыхьшIэгъу зыхуишIауэ, Истамбыл икIыжащ Лъэпщыр.

Абы икIыжа нэужым Iэмэ-псымэ дахэхэр хуишIмэ къыригъэхъыу щытащ. Атланэ лагъым ищIри къыхури-гъэхъыну пхъуантэм дищIыхъаш. Итланэ: «НызогъакIуэ хъэпшил дэлъу, — жиIэри къыхуиIуэхуаш. — Мы Iэмэпсымэ нэзутIыпщар къесмэ уи закъуэ уемыпль Iэмэпсымэхэм, уи ныбжъэгъу, уи Iыхълы фыуэ плъагъухэр къеджи зэтехи ягъэлъагъу».

Хуигъэхъар къэри, и ныбжъэгъуу фыуэ илъагъухэр къызэхуишэсащ пэшым. ЗэIуихри, лагъымыр къауэри зи къэмьинэу иукIаш щIэсахэри, и унэри икъутащ.

Гъыбзэ хуаусау щытащ: «Лъэпщ и лыр Истамбыл щыIэу ешIэж» жэуэ.

48. ЛЪЭПЩ ГЪУКИЭ ЗЭРЫХЬУАМ И ХЪЫВАР

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэм я зэманым гъаблэ хъуват. Цыхухэм яшхын ямыгъуэту лIэуэ апхуэдэт. Лъэпщре Тхъэгъэлэджрэ зэгъунэгъуу псэухэрт. Лъэпщ а зэманым гъукIэтэкъым. Гъавэ Лъэпщ иIэт. Тхъэгъэлэдж гъэвэншэт.

Лъэпщ фыз иIэтэкъым. Тхъэгъэлэдж фыз иIэт. Тхъэгъэлэджрэ и фызымрэ мэжалIэ щыхъум, Тхъэгъэлэдж и фызыр Лъэпщ деж игъекIуаш.

— Лъэпщ, зыри диIэкъыми гъавэ шыхуэ къидэт, — жиIэри кIуаш фызыр.

— Зэ зызгъэгъути уэстынщ, — жиIаш Лъэпщ.

Фызыми имыдэу къыщIэкIыжри къэкIуэжац. Тхъэгъэлэдж и фызым къимыхыу къышыкIуэжым и лыр еупшIац, «къыбжиар сыйт» — жиIери.

— СиIэкъым жери къызитакъым, — жиIаш фызым. Апхуэдэурэ екIуэкIыурэ нэхъри мэжалIэ щыхъум Тхъэгъэлэдж и фызыр игъэкIуаш етIыуанэу.

— КIуэй къеIых итIэнэгъэ хуэдитI еттыжынщ, — жиIери. Лъэпщ деж аргуэрү фызыр къэкIуаш.

— Иэмал иIэмэ къыдэт, итIэнэгъэ уэттыжынщ хуэдитIу, — жиIаш силым, — жиIери:

ЕтIуанэу къышыкIуами Лъэпщ фызым апхуэдэ жэуапщ иритар.

Фыз гуэрим имыдэу къыщIэкIыжри къэкIуэжац.

— Сыйт къыбжиар, — жиIаш аргуэрү Тхъэгъэлэдж:

— СиIэкъым жери къызитын идэкъым, — жиIаш фызым.

— Дауэ зэrimыIэр, и гуэним изу ильщ, езыр лы за-
къуэщи хуэшхынкъым, — жиIаш Тхъэгъэлэдж. Апхуэдэу-
рэ мэхуитIи щи дэкIаш.

Лапэ щыхъум нэгъуэшI Иэмал имыгъуэтыжу, аргуэрү
фыз гуэррыр игъэкIуэн хуей хъуаш Лъэпщ дейж.

— КIуэ иджыри зэ ельэIуж, — жиIери.

Фызыр ешанэу Лъэпщ деиж къэкIуаш.

— О лю аргуэрү укъышIэкIуар, аращ ухуеймэ зэ зы-
зыбгъэгъуэтмэ уэстынуущ гъавэр. Къэзэфтыжынуми си-
хуейкъым, ауэ арыншауэ уэстынуукъым, — жиIаш Лъэпши.

Фызым имыдэу аргуэрү ИэнэшIу къигъээжац.

— Сыйт жиIэр, — жери Тхъэгъэлэдж и фызым еуп-
щIаш.

— Аращ жиIэр, сиIэкъым, сэ схурикъунукъым жиIэр,
— жэри, идэркъым къыдитын, жиIаш фызым. Аргуэрү
мэхуитI блэкIаш Тхъэгъэлэджрэ и фызымрэ яхуэмыхыж
хъуаш.

— Иджыри кIуэй зэ ельэIуж ахъумэ долIапэ, итIанэ-
гъэ къыдитым хуэдипшI еттыжынщ, — жиIаш Тхъэгъэ-
лэдж.

— СыкIуэнукъым абы фIэкIа щхъэкIэ абы жиIар мы-
ращ, зэ зызгъэгъуэти уэстынщ, арыншауэ уэстынуукъым
жеIэр, — жиIаш фызым. Тхъэгъэлэдж еплъыхри гупщи-
сац.

— КIуэ, абы апфIэкIа напэ щимыIэкIэ кIуэ, сэ хуит
узошI, — жиIаш Тхъэгъэлэдж.

— Хъэуэ, сыкIуэнукъым, — жери идакъым фызым.
АрщхъэкIэ Тхъэгъэлэдж залымыгъэкIэ фызыр ихуаш.

Фызыр къэкIуаш аргуэру Лъэпщ и деж.

— Плоу, арэзы ухъуа укъышIэкIуар? — жиIэри еупщIаш Лъэпщ фызым.

— Араш, сыкъэкIуаш, сый тщIэн нэгъуэшI Іэмал дгъуэттыркъым. Тхъэгъэлэджи жесIэжати ари арэзы хъуаш, — жиIаш фызым кIэзызурэ.

— АтIэ щхъэ укIэзызрэ? Щхъэ ушынэрэ? — жери еупщIаш Лъэпщ фызым.

— СокIэзыз соукIытэри, си напэм щхъэкIэ си цыхугъэм щхъэкIэ. Ныбэ щхъэкIэ сэ мыхуэдэ Iуэху зэрысщIенум сыщоукIытэри, — жиIаш фызым.

— Абы щыгъуз сэри уи цыхугъэмрэ уи напэмрэ щхъэкIэ узот гъавэ. Сэри абы сыхуейуэ аратэкъым, ауэ уи цыхугъэр уи напэр зыдынэсыр зээгъэшIэну арати, укIытэ уиIэу укъышIэкIаш, — жиIэри гъэр иухыу гъавэ къаIэрыхъэхункIэ ирикъун Тхъэгъэлэджрэ и фызымрэ къари-таш.

Фызым гъавэр Лъэпщ къыритауэ къышыщIэкIыжым фызыр тхъэ ельэIуаш:

— Дэ дитхъэу тхъэшхуэ, мы гъавэр дэ къыдэзытам и Iэпкълъепкъ пшыкIутIыр мафIэм шымышынэу, имысу щы, — жиIэри. Фызыр тхъэ зэрельэIуар къыхуишIэрти Лъэпщ и Iэпкъ-лъепкъыр мафIэм имысу хъуаш.

Фызым къэкIуэжри Тхъэгъэлэджым жыриIэжащ Лъэпщ гъавэр къызэрырита щыкIэр.

ЕтIуанэ пшэддэжыжым Лъэпщ мафIэ ищIыжти и Iэр—мафIэм игъэхуабэртэкъым. «Мы сэ сигугъэр сэ ма-фIэм сеIусэфынущ» жиIэри Лъэпщ абдежым гъукIэн шыригъэжьаш.

Лъэпщ и Iэпкъ-лъепкъыр мафIэм ису щытакъым.

Апхуэдэурэ гъэр къэсри Тхъэгъэлэдж гъавэшхуэ къыт-рихащ.

Лъэпщи къырита гъавэ щыхуэр хуэдипшIу ирity-жащ. Абы къышыщIэдзауэ егъашIэм Тхъэгъэлэдж гъавэ щыщIакъым.

49. ИДЭМ ИБЗЫНХЪЭРЭ УАТЭМ ИБЗЫНХЪЭРЭ

(А б д з э х э т е к с т)

Лъэпш гъушIы плъыгъэр Iэле ыфытыгъэ. ыфытэ зы-хъуIе мэшIуачэу къыхэлъетырэм ыIэ ысыштыгъэп.

Нысэр чепшэм дэжь зыгорэм фаеу къэсигь. БлитIу моштэу зэтельэу (бэшыпэмкIэ къегъэлъагьо). А Лъэпш

уатэмрэ Йадэмрэ зэrimы Йэр ышIэти, къыгъотыгъ уатэм ибзыпхъэ. Блэм ышхъэ Йадэм фэдэкъабз, пайер шъуамбгъоу ехъщыр Йадэм. Йадэ бзыпхъэу ышIыгъэр ыхызи тырилхъагъ. Отэ бзыпхъэр ышIызи тырилхъагъ.

Лъэпшы зелъэгъум, аймэ мэхъанэу къиIирэ ышIагъ.

Йадэри ышIыгъ, уатэри ышIыгъ. Йадэ ымыIыгъэу гъуIе зыхъуIе мый къитефэми стыщтыгъэп, Йадэр зегъотым, къитефэрэсы хъугъэ.

ГъуIе Йээ пстэуми «ЛъэпшыIе» яджэхэу ипэум хэбзагъэ.

50. НАРТ ЛЪЭПШЫ АПЭРЭ ЙАДЭР ЗЭРИШЫГЪЭР

(Б жъэдыгъу текст)

Нарт Лъэпш гъукIэ цIэрыIоу щытыгъ. Ащ игъукIа-
кIэтыгъэр гъэшигъонэу къаIотэжы. Йэджэ гъучI плъы-
гъэр машIом къыпиҳыти, ар ыIыгъэу уатэджэ еозэ, ежь
зыфэе сурэтэр хишIыкIытыгъэ. Ар цIыфымэ янэрылъэ-
гъугъ.

Ащыгъум Йадэ щыIагъэп.

Лъэпшы ыкъо ягуашэу нысэ иIагъ. Нысэм ипш зэрэ-
гъукIэрэ шIыкIэр гурыIуагъ. Лъэпш гъукIэ зыхъуджэ,
гъучIы плъыгъэм ыIэ зэрэпистыкIырэр, къин зэрилъэгъу-
рэр зыгурэIом, ипш дэгушаIэрэпти, блитIу ыукIышъи,
ашхъэ зэтырилхъи, гъучIыIунэ пхыригъэкIи, кIыщ
пчъэIупэм Йуилхъагъ. ЗыIуелхъэм, Лъэпш лы акъы-
лынчъэпти, ащ зыгорэ зэрепэсигъэм гу къылъити, егуп-
шысагъ.

— Мыш урыIэбэнэу, гъучI плъыгъэр руубытынэу
къыIузылхъагъэм ышIыгъ, — ыIуи ащ исурэт гъучIым
хишIыкIыгъ.

Йадэр къызыыхэкIыгъэр джэрары.

51. ЛЪЭПЩ И ГЪУЩИ ЙЭДЭМ И ХЪЫБАР

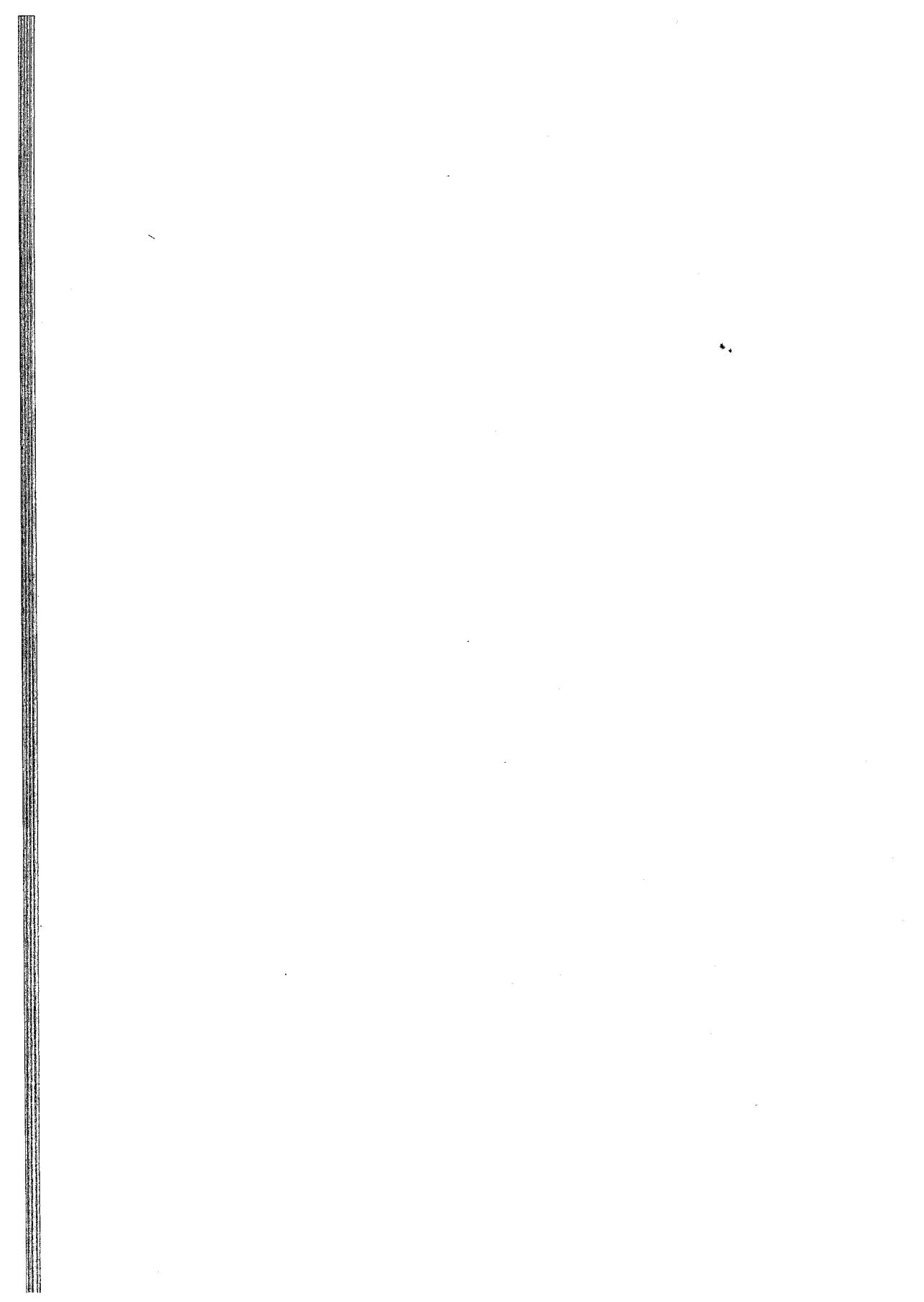
(Къэбэрдэй текст)

Лъэпщ гъущI Йэдэ иIыгъыу гъукIэу щытакъым. Зэры-
гъукIэу щытар иIэмкIэ гъущI плъар иIыгъыу аращ. Пщэд-
джыжь гуэрым Лъэпщ и фызым былымыр дихуауз, гъуэ-
гум блэ укIа тельу ирихъэлIаш, блэм и кIэпитIыр зэблэд-
зауз.

Фызыр къэкIуэжри Лъэпщ жыриIаш:

— Сэ нобэ блэ укIа сыхуэзати абы ешхь Йэдэ пщIамэ,

гъушыр ириубыду, уиіэр имысэу урилажъэ хъунут, — жиіери. Лъепш дәкіри еплъаш. Къекіуэжыри абы ешхү Іәдә ишіри, абыкіә лажеу шіндзац. Абдейжым Іәдер яшіу къежъаш. Абы япекіә Іәдә щылакъым. Лъепш и Іәгъуапәм зыри иригъаплъеу щытакъым. И кіышыр сыт щигъу гъэбыдауэ, абы и кіуэціым езыр щылъажеу щыташ. Фиплъа нәужь и Іәшіагъэм щинәжаш.

52. ЛЪЭПШЫ НИАД

(Кіемгуе текст)

Лъепшъ гъукіә дәгъу дәдагъ, Іашэ шыныр ары анахъеу зыпылъыгъэр. Ау гъукіә зыхъукіә, гъучі плъыгъэр Іәкіә ыІыгъеу ар ыфыштыгъе.

Лъепшы нысә къыфащагъ. Зәлъехахъештыгъехәп. Нысәм Лъепшы иғуукіакіә зыкъыримыгъәлъәгъоу еплъыгъ. Гъучі плъыгъэр Іә сәмәгумкіә ыІыгъеу, уатэр Іәжабгъумкіә ыІыгъеу чәтә щах ыфәу ылъәгъугъ. Гъучі плъыгъэм убытыкіә фәхъущтым нысәр егупшиысагъети, къыгъотыгъ. Ау зәрәриІоштыр ары зыгъәгумәкіыштыгъэр.

Нысәм блитіу ыукІыгъ. Ашъхъэ зәтрилъхыи гъучыІуңәкіә зәтыриІулІагъе. Итіанә кіыш пчъеіум Іуилъхъагъ. Лъепшъ кіышым къычІәкіІыгъеу ылъәгъугъ.

«Гъучі плъыгъэм сывәреІәшт амалын фәе мыр» — ыуи адәдәм гъучі Надә ышІыгъ.

53. ЛЪЭПШ ДУНЕЙМ ИГЬУНЭ ЗЭРЫЛЪЫХЪУАР

(Къәбердәй текст)

— Сә дунейм игъунә къәзгъотыншъ, къызәзгъәлъегъуншъ, — жиіери, гъуші вакъә ешІыри, гъуші бащ ешІыри дунейр къызәпикІухыны нарт Лъепшъ йожъер.

Кодрә кіуашъ, кодрә плъашъ. Ивакъэр лажъери илъапшъэм къыфІәхуәжъашъ, ибащ лажъери ицыпэр Іәдакъэм къыкІәмыштыкъу хъуашъ.

Кодрә кіуашъ, лъыхъуашъ, ауә уафәмрә шылъәмрә зышъзәгъэкъуам нәсаіым.

Абы шъхъакіә нобә къызнәсами:

— Лъепшъ шыым игъунә нәсаіым! — адыгэ лыжъхәм жыаіә.

54. ЛЪЭПЩРЭ ТХҮЭГҮЭЛЭДЖРЭ

(Къэбэрдэй текст)

Лъэпщрэ Тхүэгъэлэджрэ баз зэпихьац. Лъэпщ пшахъуэ тримыкIутэу гъущыр игъэжьену. Тхүэгъэлэдж хутримысэу мэш хъэсэ къигъекIыну.

Лъэпщ къэкIуэжри и фызым жыриIэжац:

— Нобэ делагъэкIэ баз сиха хъуаш. Пшахъуэ тезмыкIутэу гъущI згъэжьену жысIац. Иджы согушицысэри апхуэдэ Iэмал къисхуэгъуэтыркым, — жиIэри.

АтIэ умыгузавэ, сэ щэдыбжьапщэу сыкъыдэгъэтIысхэ, шэдыбжь щIыбагъымкIи сэ уэзгъэгъэжьэнш, — жиIац и фызым.

ЕтIуанэ мацуэм Тхүэгъэлэджыр Лъэпщ деж къэкIуаш. Тхүэгъэлэджи къэтIысац, Лъэпщ пшахъуэншэу гъущI зэригъяжьэм еплъину. Лъэпщ и фызым и IэгъуэпитIым изу пшахъуэ ирикIутэри щэдыбжьапщэу къэтIысац. Лъэпщ лъашэу, и фызыр щэдыбжьапщэу, епщэхукIэ пшахъуэр и IещхъэмкIэ къилтэлъуурэ гъущIым тельялъурэ, Лъэпщ гъущыр игъэжьац. Ар Лъэпщи Тхүэгъэлэджи ялъегъуакъым. Тхүэгъэлэдж кIуэжа иужь Лэпщ и фызым и IещхъитIыр къиригъэлъэгъуаш.

Мыбы из пшахъуэм гъущыр къуигъэгъэжьац, — жиIэри. Лъэпщ Тхүэгъэлэдж деж кIуаш. Тхүэгъэлэдж Лъэпщ дишири ху тримысэу илтъесиблкIэ гъавэр зэрызэраша гъуэгужыр ивац. Гъэр къэсри мэш бэв, къахуемыхэлIэжу хъуаш.

55. ЛЪЭПШЫ АНЭДЭДЭ ГҮУПЧЭ ЗЭРЭРАГЬЭШЫГҮЭР

(Шапсыгъэ текст)

Ижь дэд ар зыхъугъэр. Ашыгъум тихэку натхэр исигъэх. Ахэмэ якъэхэр УбынырыкIы бэу итих. Хы Iушъом пэблэгъэ натхэр хъыджьэ балыкъ ешэштыгъэх, сэнэфым ишIыны бэлахъеу фэIэзагъэх, хашъом щылажьэштыгъэх.

Натхэр лэжыгъэджьэ анахъеу зыпылъыгъэхэр мэшэр ары. Мэшэр ашIэти, аш игъо зыхъуджьэ Iэджьэ хъасэм къытырачыжкыштыгъ. Ау ренэу ауштэу ухэтыныя?

— Лъэпшь! — аIуагъ натмэ.

— Шъыд?

— Мэшэр ритхыкIыжьэ тшIынэу моу зыгорэ тфэшI, IэпIанэджьэ къитхутхъыкIыжьэ тэзэшьгъ, башэри тыпэлъы, — аIуагъ.

— Ар шъыд фэдэу сшЫмэ хъушта? — Лъэпшь къяупкыгъ.

— ТшIэрэп, — аIуагъ — ау пIыгъынджьэ гупсэфэу, зэ Iэбэгъум бэ къырипхыкIын плъекIынэу тфэпшIын фае.

— Арымэ, — аIуагъ Лъэпшьы, — Тхъагъэлыджь яньо зэ шъукъеупкIыжь.

— Хъунба адэ, — аIуи Тхъагъэлыджь яньо дэжь рэклохи еупкIыгъэх. Нат ныом зеупкIыхэм:

— Мы уашъухъу, ар Испы-гуашэ дэгъоу къытиIондже! — аIуи Испы-гуашэ лъигъэкIуагъэх.

— Испы-гуашэр Пэтэрэз янагъ, рэгусалэштыгъ.

ЗэрэггэгушаIэхэу щысхээ, Испы-гуашэри къэсыгъ. Пчашъхъэм къызэпхыкIын зеIом, пчашъхъэр ежь емыпэсигъэу лъагэу къыкIекIы, лъэпэуагъэ.

Тхъагъэлыджь яньо ныю сэмэркъэушIылэ — жъэ маисэкIаеу щытыти:

— О, фэсапщи, фэсапщи,
Испы-гуашэу тикIас,
Укъэмисээ оукIорэи! —

къызыIуипхъоти, кIенэкIалъэ тIэкIуи фишIэу (къэзыIутэрэр мэшхы) риIуагъ аIо.

Исп-гуашэ ар ыгуджьэ ыдагъэп, шIоигъуаджьэ рэхъугъэ, ау ныоми, адырэ щитхэми ашыукIыти зиIэжъагъ.

— Сызыфьюоджъягъэр мырары, — аIуи Тхъагъэлыджь яньо зыфэягъэр Испы-гуашэм риIотагъ.

Испы-гуашэм зи къыримыIоу ыгъэзэжки зыфэсакъыжьэ, пчашъхъэм ебэкъожки, ежъэжъыгъ! (КъэзыIутэрэр ыпакIэ тэIэжъэ мэшхы).

Ыхы, джы шIу пшIагъэмэ урихылIэжъын!

Тхъагъэлыджь яньо нэжъгъурэу, Испы-гуашэм ишэнхэр ешIэти:

— Моу зыгорэ ыужь лъерэхь, ерэдэIу, зыгорэ къыIонджеи мэхъу, — натмэ къариIуагъ.

Арыти, едэIоющэнэу анахыкIьер къырагъэжъагъ.

Исп-гуашэ макIо, мыдырэ нат кIалэри лъэкIо. ЕдэIу, зыгорэхэр рэгубжъагъ, ыгъэжъэ къёIо-еIожых:

«Сэ шъосIонэп,
Шъо шъушIэхэнэп!
АтэкъакIэм фэдэу къэбгъэшьшт,

Блэшырыцэм фэдэу бгъэпсыжышт!
Сэ шъослонэп,
Шъо шъушIэхэнэп!..»

Нат кIалэр Исп-гуашэм къыIорэм етIуани кIэдэIу-
кIыгъ.

— «АтэкъакIэм фэдэу къэбгъэшыщт,
Блэшырыцэм фэдэу бгъэнсыжышт, —
Сэ шъослонэп,
Шъо шъушIэхэнэп!..»

ЫIозэ, «гырц-гырц» ригъяIоу, ышъхъэ ыгъэзазээ мэкIо-
жыы.

— Ыхыы, джыы къашIагъ — мэшых, мэгушIох — Iэ-
мэ-псымэм гъэпсыкIэу иIэштэр.

Натхэр Лъэпшь дэжь рэкIожъхи:
— АтэкъакIэм фэдэу къэбгъэшыщт,
Блэшырыцэм фэдэу бгъэпсыжышт, — раIуагъ.
Лъэпшь — фэдэ къэмыхъугъэу, гъукIэ пстэуми ятхъэ-
матэштыгъ! — узыфаер епIуахэмэ, анэмыIэу къышIымэ
къуитыжъэу щытыгъ. Арыти, шъыд ригъэIон, атэкъа-
кIэм фэдэу ытамэ къэгъэшыгъэгу, блэшырыцэм фэдэу ыцэ
гъэпсыгъэу, зынэссырэр пигъумэ-пибзыкIэу, гъупчэ гоуз
къафиши:

— Ма, натхэр, мыш риупкIын икъун тхъэм шъушерэ-
мыгъакIы! — къариIуагъ. — Шъулажь, шъущхэжь.

Лъэпшь зэриIуагъэм фэдэу, ежь натхэр щэIэфэхэ-
джьэ, ягъупчэ риупкIын икъуни щыкIагъэхэп, ау шъыд
фэдизэуи зырэлажъэхэми Лъэпшьы афишIыгъэ гъупчэр
рэуцэкугъэп.

Джащ фэдагъ Лъэпшьы игъупчэ шIыгъэ!

56. НАРТХЭ Я ГЪУБЖЭР

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэ мэш бэв къахеуэкI хабзэт. Ауэ мэшыр къизэ-
рахыжын яIэтэкъыми IэкIэ щхъэмыхъ зырызурэ къипа-
чыжырт. Ар кIыхь-лыхь хъурти мэшыр хыжъэжырт. Зэ-
гуэрым нартхэм унафэ ящIаш, дяпекIэ жэш мазэгъуэхэмн
щхъэмыхъ къипачыну.

Махуэм жэш хъухукIэ нартхэр лэжьаш. Пшыхъэш-

хъэм шхэну тЫсаҳэу мазэшІэр дышэ шабзэкъум ешхуу уафэм къиуващ. Нартхэр гуфІэри, шхэн зэраухыу, тэджхэри щхъэмыйжыч хыхъаш. Зэрыхыхъарауэ мазэшІэр ехуэх хуэдэу къафІэшІаш. Еплъыпемэ, мазэм и зы кІапэр нубыдауэ Іэ фІыцІэ кЫхъ гуэрим ирилъэфэхырт. Нартхэр къэуІэбжъауэ, щтэІэ-щтблэу еплъу щитт абы. Іэ фІыцІэ кЫхъым мазэр ирилъэфэхри къуршым къуилъэфаш. Арыххэун кЫфІ хъуаш, нэм къышІэІэбэр умылъатгъуу.

ЕтІуанэ пшыхъэшхъэм мазэшІэр аргуэру уафэм къиуважащ. АршхъэкІэ нартхэр щхъэмыйжыч зэрыхыхъэу аргуэру Іэ фІыцІэ кЫхъыр къурш щыбым къыдэІэбыкІри мазэр кІапэр иЫгъыу ирилъэфэхыу щИидзаш. Пшыхъэшхъэ къескІэ апхуэдэу хъурт. Арати, нартхэм мэшым и ныкъуэ фІэкІа къирахъэлІэжыфакъым, адрейр хыжъэжри пыльэлъыжащ.

Мэш къирахъэлІэжар шхын яухри гъаблэ хъуаш. Ауэлы жаІэми, гъешхэкІ жаІэми гъэр ирахъэкІри мэш Іухыжыгъуэр аргуэру къесаш. Нартхэр махуэ псом лажъери пшыхъэшхъэшх ящыну тЫсащ. Мазэ ныкъуэр цІуужуу уафэм итт. Ауэ аргуэру Іэ фІыцІэ кЫхъыр къурш щыбым къыдэІэбыкІри мазэр ирилъэфэхыу щИидзаш.

Нартхэм ящІэн ямышІэу гузэваш. ИтІанэ Сэтэней-гуашэ дежь кІуэхэри я Іуэху зыІутыр жырааш. Сэтэней-гуашэр гупсысэри мыр чэнджешку къаритащ:

— Сосрыкъуэ вгъешэс, шу гупи къуэвдзэжи плъакІуэ вгъакІуэ.

Нарт Сосрыкъуэ ягъешэсц, шу гупи къуадзэжри ирагъэжкаш. КІуэм-лъейм, кІуэм-лъейурэ къуршым нэсаш шу гупыр. Сосрыкъуэ и Тхъуэжьеим уэгъуиш ирихи къурш сиджым къитехутащ. Мыдрейхэри зыр зым дэІэпикъури къуршым дэкІри Сосрыкъуэ бгъуруувахэш. Арыхэу жэш хъури мазэшІэр цІуэ уафэм къиуващ. Къызэриувэу псы Іуфэ гуэрим деж зы лы фІыцІэ кЫхъ къынштэджри лъялэпцій зищІри мазэм и кІапэр нубыдри къырилъэфэхыу щИидзаш. Сосрыкъуэ и шабзэ зыІудзэри тригъэпсаш. Ауэ и гъусэхэм ядакъым, ищІэнум дегъэпль жаІэри. Лы фІыцІэжым мазэ ныкъуэр ирихъэхри губгъуэр нэху къицІаш, итІанэ мазэм и зы кІапэр иЫгъыу адрейр мэшым къыфІигъанэурэ зы пхыр хъун зэуэ къихыу ялъэгъуаш. Шу гупыр зэплъыжащ, ар сыйт хъэлэмэт жаІеу.

Сосрыкъуэ и Тхъуэжьеим аргуэру шІопщ уэгъуиш прихи къурш сиджым ельаш;

— Сэ къэзгъэзэжыху фыкъыспэпльэ! — жиIэри.

Сосрыкъуэ лы фыцIэм бгъэдэлъадэри иджатэр къырихащ. Модрейм мазэ ныкъуэр уафэм къыридзэжри щIэпхъуаш. АршьэкIэ Сосрыкъуэ илъри къыпэуваш.

— Ди мазэр зэрыбдыгъу уи Iэр пызупщIынуш, — жиIэри.

— Тхъэм хъетыр иIэмэ, адыгагъэм и хъетыр плъагъумэ, си гугъу къомышI! — къельэIуаш лы фыцIэр. — Сэ слъэкIыу а мазэр къесхъэхыркъым. Мы хэкум цIыхуу исыр зыгъашхэр сэрэ си къуэш нэхъыжымрэш. Си къуэшым Iещ егъэхъу, сэ мэш сощIэ. Мазэм сиримыхэмэ, си мэшыр хыжъэжынуш. Итланэ ди лъэпкъыр шхын щхъекIэ зэтелIэнуш.

— Хъэуэ, — жи Сосрыкъуэ. — Ар хъункIэ амал зимы- Iещ. Дэри жэцкIэ дымылажьэмэ, ди мэшыр мэхыжъэжри дызэтолIэ. Мазэр дызэдимазэш: фэри къыфхурепс, дэри къытхурепс. Хъэуэ жыпIэрэ, узухъуэнщIынщи сёжъэжынш.

Лы фыцIэжыр гъыри гъуэлъыжащ:

— Сыт мыгъуэр сщIэн, щхъэмых зырызурэ къыпысчыжынш, — жиIэри.

Нартхэм къагъэзэжри ялъэгъуар Сэтэней-гуашэ хуа- Iутэжаш.

— АтIэ щхъэ си дежь фыкъекIуа? ФыкIун флъэгъуар Лъэпш жефIэж, — къажыриIаш Сэтэней.

Нартхэр лъэпш деж къакIуэри ялъэгъуар хуаIутэжаш. Лъэпш еувалIэри жыр мазэ ищIаш.

— Iау, мыбы дауэ урихэн?! — жиIэри и кIапэр къи- гъешри баш фIиукIэжаш.

— КъыфIэнэн щхъэкIэ, — жиIэри къазшырыдзэу дип- кIыжащ. Гъубжэ фIицыхжри нартхэм къаритащ «фыкIуэ, фыхэ!» — жиIэри.

ЕтIуанэу еувалIэри мазэм хуэдиз хъууэ гъубжэшхүэ ищIри лы фыцIэм хуигъэхъаш:

— ДяпэкIэ ди мазэм къыремыIусэ, и сабийхэри шхын щхъэкIэ иремыгъялIэ, — жиIэри.

57. ЯПЭ ГЪУБЖЭР КЪЫЗДИКІАР

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэм ящIа мэшыр хъуауэ, бэвьу, хыжъэжу къызэ- рагхыжыну Iэмэпсымэ ямыIэу, зэращIыну теплъэр ямы- щIэу зэхэтхэт. Лъэпши абы къашауэ щыIэт. Зэныкъуэ-

къуащ, зэдауащ, сый ямышІәми къахуәшІакъым мәшыр къызәрахыжыну Іәмәпсүмәм и щитыкІэн хуейр. ИкІәм икІәжым, зыгуәрым жиІаш:

— Мы къуажәм нәхъыжъ дыдәу дәсүр Уэрсәрыжыщи абы дей фыкІуи къафшә. Абы имышІәмә ар зышІән щыІәкъым, — жиІәри. Нарт щІаләжъхәр зерыхъаш Уэрсәрыжъ и дей. «КъемыкІуәфмә къэтхының» жари.

Уэрсәрыжъ бадырә ешәу дыгъапІәм кІәрыст.

— СынәкІуәфынукъым къажыриІаш, — щІаләхәм. АрщхъәкІә щІалищым къаштәри пхъәхъым тесу къахъри къәкІуәжащ.

Нартхә я унәр кумбу щІат, унәлъәгур. Уэрсәрыжъ щы-щыхъәм джәлаш.

— Уи, нартхә яунә сышІоджагуәри, — жиІаш Уэрсәрыжъ, щыджаләм. Нарт щІаләхәр дыхъәшхри;

— УщІәджәгугақъым, ущІәджәлаш ахъумә, — щыжа-Іәм, Уэрсәрыжъ зигъәгүсәри игъәзәжащ.

— Зумгъәгүсә, умыкІуәж, дә мәшыр къызәрытхыжы-нумкІә дыноупшыну арат. ҚыдҗыпІәм утхыыжынуш, — жаІә щхъәкІә къимыгъазәу ежъәжащ.

— Сә фи гъубжә си лажъәкъым, — жиІәри.

Абдежыраш нартхәм япәдыйдә гъубжәцІәр щызәх-хар.

— Ар щхъә хуә псальещ, Іуэр-вәрш, дә къыдҗимыІа щхъәкІә ишхъә хужиІәжынуш. Яужь фиуви фыкІәлъы-Іуәурә жиІәм федаІуә, — жари щІаләхәр яужь ирагъәу-баш.

Уэрсәрыжъ и щхъәм хуәпсәлъәжурә кІуәжырт,

— Абы лІәу хәлъыр? АдәкъәкІәм хуәдәу къәбгъәшә-рэзынщ къазшырыдзәм хуәдәу упкІыжынщ, кІы тІәкІу фІәплъхъәжынщи — абыкІә къәпхынщ, — жиІәурә.

Ар щІаләхәм зәрызыхахыу зыр къышІәпхъуәжащ:

— АдәкъәкІәм хуәдәу къәбгъәшынщ, къазшыры-дзәм хуәдәу упкІыжынщ. КІы тІәкІу фІәплъхъәжынщи-абыкІә къәпхынщ, — жиІәурә.

ЩІэлитІым Уэрсәрыжъ япхъуатәри яхъыжри и дыгъа-пІәм кІәрагъәтІысхъәжащ.

Къышәпхъуәжа щІаләм Уэрсәрыжъ жиІар зырыжиІә-жу, Лъәпш и кыщым кІуәжри гъубжә яхуниІаш.

Нартхәм я мәшыр а гъубжәмкІә къирахъәлІәжащ.

58. ЛЪЭПШЫ ИЧАТЭУ ПСТЭУРИ ПЫЗЫУПКЫРЭМРЭ ПСТЭУРИ ПХЫРЫЗЫКУЛЪЫРЭМРЭ

(Б жъэдыгъу текст)

Лъэпшъ Іэпэ-Іэсэнгъэшко зыхэль апэрэ гъукIагъ. Зэ ылъэгъурэр ыпэджи ынжиджи фэдэ амышигъэу, ыпшъэ умыкIонэу ышIытыгъ. Аш дэгъою Йоф ышIэтыгъэ, гъучI Iад зыфаIорэри ышIэтыгъэп, Iэ пIанэджэ гъучI плъыгъэр ыштэтыгъэ. Чэшырэ ыIэ стыгъэхэр ыгъэхъу-жытыгъэ, пчэдыхжым ЙофшIэнным фемыхжьээ стыгъэхэр хигъэкIокIэжынэу үц ышIэтыгъэ. Апэдээ мэшиIадэрэ гъупчъэрэ зэришIыгъэм пае щитхбор ай ифэштуаш. Ахэр зэрэпшIытхэр ай пшъэшъэжъыеу кIыщ пчъэIупэм щыджеурэм къыригъэлъэгъугъагъ. Ай шъом хибзыкIи Iадэм яхыщырэу къыфишIыгъ, Лъэпшъ ай лъыпытэу ар ышIи нибжки машIом Iэджэ пэIэбэжкыгъэп, Iадэджэ нахь.

А пшъэшъэжъые дэдэм къыриIуагъ, коцэр риуупкIынэу, атэкъакIэм къазыцэхэр Iутэу пшIымэ зэрэдэгъур. Лъэпшы ари ышIыгъ. Ар джы гъупчъэ зыфаIорэр ары.

Зэгорэм Лъэпшы дэжы дзэкIо лИтIу къэ-кIуагъ. Зир къельэIугъ, гъучIи мыжъуи пиупкIэу чатэ фишIынэу, адэм мыжъуи гъучIи риугъонын ылъэкIынэу. Лъэпшы ышIыгъ, ау зэкIэ пызыупкIырэ чатэр зэрылтыр шъомбгуяIоти, дзэкIолIыхэр псым зэпрыкIыжхэ зэхъум къизи чатэр псым хэфагъ. Чатэр псым къыхихыжынэм пае адэр дзэкIолIым ежь ичатэ пакIэджэ хиIуны псым къыфыхихыжынэу къыIуагъ. Адрэр къезэгъыгъ. Псын-кIэуи зэкIэ зыгъуонрэ чатэмдже зэкIэ зыбзырэ чатэр угъо-ныгъэу псым къыхихыжыгъ.

ЗэкIэ зыбзырэ чатэр зыем ар зелъэгъум лъэшэу губ-жыгъэ, ыджи Лъэпшъ ынкIынэу рихъуахыгъ.

Ар Лъэпшы дэжь къэкIуагъ. Лъэпшъ а мафэм Йоф ышIэтыгъэп, мэшиIо пашхъэм гупшысэу исыгъ. ДзэкIо-лIым къызэрихъакIи зэкIэ зыбзырэ чатэмдже Лъэпшъ къеуагъ, ау ышхъэ къытыригъэфагъэп, лъэгоджэ зэры-тыпIэм къышIокIэу ылъэкъуитIу пиупкIыгъ. Ар зешIахэм дзэкIолIэр лъэшэу кIэгъожкыгъ ыджи лъэр къыгъэуцу-нэу фежьагъ. Зэджэ цыфмэ ар зэлъашIи Лъэпшъ дэжь къэкIуагъэх. Лъэпшъ лъэшэу къин ылъэгъутыгъэ, дзэкIо-лIими зи фишIэн къыгъянэтыгъэп, ау икъин нахь макIэ фэшIытыгъэп. ЕтIанэ лIыжхъэр кIэлъырыIыстэхи ищIу макъэ хагъэкIуакIэу орэдхэр къыфаIоурагъэжьагъ, аш нэужым шыкIэпщынаоми алъагъэкIуагъ, ахэми Лъэпшъ орэдхэр къыфырагъяIоу тарагъэоу фежьагъэх. Лъэпшъ

осымэджэфэ джауштэу къэшъо джэгушко илагъ. Ау ар хъужыгъэп, лагъэ.

Аш щегъэжъагъэу улагъэхэмрэ сымаджэхэмрэ клацщ афашиэу рагъэжъагъ. Апэрэ клацщэр гъукіэ һазэу Лъэпшы зэрэфашигъагъэм пае джы къызынэсыгъэми сымаджэми е улагъэми клацщ зыфашыдже, ыпашхъэ ало — сымаджэм, Лъэпшъ-гъукіэр агу къырыкыжынэу уатэрэ цуабзэрэ ралхъэ.

59. ЛЪЭПШЬ ИЧЭТЭШЫГЪЭИЕ БЛАГЬОР ЗЭРАУИГЪЭР

(А б д з э х э т е к с т)

Шапсыгъэ хыиушъо һутэшъухъагъ зы благъо горэ. Благъор блэгъо инэу, щилэр гьогу римыгъэкіожъэу, лэжакуи сиди къыримыгъэхъажъэу, мэзыми цыф химыгъэхъажъэу хъугъэти хэгъэгур егупшысагъ.

— Ярэби сидэу тшын адэ мыр, мыр сиды тхъамыягъоу тапэ къинагъ! — алу моштэу къэбар хатиупщи хъагъ: «Мы благъор зинаасып къыубытэу зыукырэм мы хыиушъом сатыо щитшырэм федэу къыпыкырэр иуангъо опсэуфэ, щэїэфэ еттын».

Ар залом Гүщикю зэщицмэ анахь یялэм: «мы благъом сэ зезгъэкіодылэшт», — ыиуагъ.

— Уфырикъущтэп, уиioф пылъэп, — алуагъ ышынахъижымэ.

— Тхъам къысиоллагъэм сиукіэн, зезгъэкіодылэшт, — ыиуагъ адырэм.

— Зебгъэкіодылэн уихыисапымэ о уисэшхо ар къыхыщтэп, ау Лъэпшы сэшхо ебгъешїэу, къэпхъэу укъызыкіожыг, джай ыукіэмэ ыукыншт нахь, о уисэшхог, ау унэсыгъэуи унэмисыгъэуи ышїэштэп, ыи хэхъаштэп, — ыиуагъ.

— Ара?

— Ары.

— Адэ ашыгъум Лъэпшы дэй сиқлонба, — ыиуи Лъэпшы ди киуагъэ, гъуиу Абдзахэ йесити.

— Сы, یялэ, уилъэгъуныр?

— Мыры, мыры сильэгъуныр...

— Ара? Ашыгъум тхъамафэрэ къысаж, — ыиуи тхъамафэм یялэр щыдыбжым ригъапцээ сэшхор ышїи, суткэм ехъу пэтэу ыгъэщани къыритыгъ.

— Ярэбый, щаны хъугъэн шъиуа? — یялэм ыиуагъ.

— Мощтэу къэубыт, умыгъэссы, — ыIуи платыкур дидзыий къызезефэхыжым, тIо зэпиупкIыгъ.

— Джы икъугъ! — ыIуи Йялэм сэшхор къыхьи къэкIожыгъ.

КIэпсэ джадэ зэригъэгъоти псыцухъу джадэ горэм нэбгырэ зыбгъупшигъусэу тырагигъяльхи, благъор уцыжъым къыхэкIымэ, хым, зыдакIорэм дэжы, щиты шыгым раригъэпхыгъ пытэу. Раригъэпхи, еозэ кIозэ, иш мэзым хигъэуци зы шыгым ежь къоуцуагъ.

ЕтIанэ кIуи блэщирыхэр зыхэльым машIо ридзыгъ. Благъор псашьо кIуагъэу щыIэти, ышъхъэ гъэIапагъэу къэкIожы зэхъум псыцум ебэньеэзы зырищыхъэIизи, псыцур къырифэIимэ къырифэIизэ кIапсэр ыухи, ынатIэ егъэкъугъэу псыцур къэуцугъ. Псыцур ышхынэу благъор зытегъуалъхъэм, адырэлIыр къыкъоIи къеуи зэфэдишшэу благъор зэпиупкIыгъ. ЗэпиупкIи къыригъэфэхыгъ. Псыцур ыIигъ, благъори ыIигъ.

ЕтIанэ исэшхо ылъэIижьызи шым къешэси чылэм ыгъэIунэу хыIушъом къызыIохъэм къами уани зэрэшти эу мыжъобаеу шыгъэ. Унашьоу ашIыгъэмIе мылъкур Йялэмэ ябынимэ ильэситIо фэдиз арати уцужьыгъэх.

60. НАРТ ЛЪЭПШЬЫ ЧЭТЭЩАХЫМДЖЭ ЕМЫНЭ-ЖАКИЭ ЗЭРИУКЫГЪЭР

(Хатикъое текст)

Нарт Лъэпшь ыкъо Емынэ-жакIэ ыукIыгъагъ. Ареүштэу илъэуасэ Емынэ-жакIэ тефэгъагъ.

Лъэпшь жъы хъужьыгъэу, зекIо Йофхэр IэкIыбы фэхъугъэхэу щитыгъ. Арыти, чэтэщахъ къызылхырыоу ышIи, бзэ пытэ кIэтэу пхъуватэ горэм дилъхъагъ. ЕтIанэ анах лы дэгъуIо горэ ежь ицахъ телъэу къаригъаши Емынэ-жакIэ ыдэй кIонэу, пхъуватэри фихынэу пшъэриль фишIыгъ.

— Ау, — риIуагъ, — мы сиIэпэшысэу фэозгъэхырэр ежь изэкъопцIыраунэу, унэ шIункI горэм щеплъын фае.

Емынэ-жакIэ дэй пхъуватэр зынагъэсым, Лъэпшь Iэнэшысэ зэрэфигъэхыгъэр хэти римыIоу, пчыхъэ нэс ежи унэ горэм изэкъопцIыраунэу зыкъыришIахьыгъ. Пхъуватэр зызэтэхэй, чэтэщахъэр — о зэкIэлъэу щитыни, къызылхырыуи Емынэ-жакIэ къуукIыжьыгъ.

Джары сэ къаIоу зэрэзэхэсхыгъэр.

61. ЛЪЭПШЬ ЖЫИАР

(Къэбэрдэй текст)

Бахъсэн сикъуафу,
Уафэр сикъышъу
СызыгъэгъукIэнур
ПсыкIэхэу фынакIуэ!

Ар жьеIэри нарт Лъэпшь гъукIэныр хыфIедзэ.
Лъэпшь цыхухэм ешхъ зешIри яхохъэжь.

Цыхухэм Лъэпшь къалъыхъожъри аргору гъукIу
ягъэувыжъашъ.

ГъукIэхэм ятхъэр цыхум ешхъ яшIри къырагъэко-
тэхъашъ жьеIэ.

62. ЛЪЭПШЬ КЪЕХЪУЛАГЪЭР

(КIэмгуе текст)

Лъэпшь нартмэ ягъукIэ Iазэу щытыгъ. Мыйжъом гъу-
чыр хишикIыти, зыфаер зэкIэ ышIыщтыгъ. Арыгъэ
игъукIэ шыкIещтыгъэр. Арэу гъукIэ Iазэу, цIэрыIоу щы-
тыгъ.

Мафэ горэм Лъэпшь дэжь шыухэу лИтIу къыдахыи,
къепсыхыгъэх. ЛИтIумэ мыйжъуитIуи къыздахыгъ. Гъук-
Iэм иIэзагъэ аушэтын ясап джы! (КъэзыIорэр мэшхы).
Ыхы!

— Мы мыйжъуитIум хэпшIыкIынышъ, чэтэ зырыз
тфэпшIыщт, — къыраIуагъ лИтIумэ.

ЗылIыр къэгущыИ:

— Сэ сичатэ узаорэр пиупкIынэу пшIыщт, — ыIуагъ.
Адырэм:

— Сэ сичатэ узэпыджырэм пхырыкIынэу пшIыщт, —
ыIуагъ.

— Ащ фэшъхъафырэмкIэ, уашъхъагъы титэу одгъэ-
шIыщт, пшахъо еууты хъухэштэп. Пшахъо еуутэу зы-
пшIыкIэ — утыукIыщт. ЗэрэпшIыщт шыкIэм егулшыс, тэ
мэфишыкIэ къэдгъэзэжыщт, — аIун мыйжъошхунтIур
къышани, нэбгыритIур дэкIыжыгъ.

Шыипкъэу, гъучIэу узыфаер ышIын ылъэкIынэу
Лъэпшь гъукIэ Iэзагъ шхъакIэ, пшахъо химыутэу гъу-
кIэн ылъэкIыщтыгъэп. Пшахъо химылъхъэу гъучIыр
ышIынэу амал иIэгъахэп. Ащ къыхэкIыкIэ, Лъэпшы
ышIещтыр ымышIэу гупшысэгъуае хъугъэ.

Лъэпшъ сыд фэдизэу — мыш сыд амал къыфэзгъотыхэн, — ыIоу егуышысагъэми, зи къыфыхэхыщтыгъэп.

— СаукIыщт нахь сшыни слъэкIыщтэп, сымышIыми сыпсаоу сыкъагъэнэштэп. КIо джы сикIодыгъо къэсигъ — ыIоу гугъум хэтзыэ, а мафэм гъукIэн ылъэкIыгъэп. Щэджэгъо ужы хъугъэу, гупшысэм ригъэзи, къыщым къычIэки унэм къэкIожыгъ.

Лъэпшъы къызихъажыкIэ, инысэ Iанэр псынкIэу чаригъэхы хабзэти, Iэнэ шIыгъэр аригъэхыгъ. Ау Лъэпшъ шхэныр игугъужыгъэп, гугъоу иIагъэр Iофэу лИтIумэ къыфахыгъэр арыгъэ.

Мышхэу Лъэпшъы Iанэр чаригъэхыжыгъ. Лъэпшъ зэрэмышхагъэм зыгорэ зэрэхэлъым иныси гу къылтънтағъ. Ау нысэр ипши лъэхахъэрепти, зэрэупчIын шIыкIэ ышIэштыгъэп.

Зы тЭкIу шIагъэу, етIани нысэм Iанэр къычIаригъэхыгъ. Ау ятIонэрэ къахыгъомкIи Лъэпшъ шхагъэп. Нысэр собэ нэтIапчъэм мэкIэ-макIэу къызыдэплъым, ипши гугъушхо горэ зериIэу, упчIэгъу зэришыкIагъэр къышIагъ.

— Iанэр хыыжь, кIал, сышхэн слъэкIыщтэп, — ыIуи Лъэпшъы кIалэу Iанэр къычIэзыхыгъэм риIуагъ.

Лъэпшъ зэрэмышхагъэр кIалэм шIоигъоджэ дэдэу, Iанэр къышти къырихыжыгъ.

— Типши, мыш фэдизэу Iофэу къыпфэкIуагъэу, узыфэмышхэжьэу, узыфемышъожьырэр къисэпIонкIэ сыольэIу, — унысэ ыIуагъ Iори сфеупчI. Сыбыльфыгъэ нахь мышIэми зы амал горэ къыфэзгъотынкIи хъун, — ыIуи нысэм кIалэр Лъэпшъы дэжы ыгъекIуагъ.

Ау нысэм лIыкIоу ышIыгъэ кIалэм риIуагъэр тэрэзэу фэмыIотэжхыкъомэ ыIуи, ыгу темыпсафэу, пчъэIум Iууцун, нысэр ядэIуагъ:

КIалэм, ханэ фимышIэу раIуагъэр Лъэпшъы риIожыгъ.

— Гугъоу сиIэр, — ыIуагъ Лъэпшъы, — моу щитэу лИтIу непэ мыжъо зырыз ин дэдэхэу къахьи садэжь къэкIогъагъ: «Зым: «узаорэр пиупкIынэу чатэ мы мыжъом сфыхэшIыкI»—ыIуагъ. Адырэм: «Сыд лIэужыгъоми узэгыджырэм пхырыкIынэу мы мыжъом чатэ сфыхэпшIыкIыщт»—ыIуагъ. Ари Iофэп, ау Iофэу тIуми къыпайуахыгъэр «пшахъо емыутэу пшIыщт» зэраIуагъэр ары. Пшахъо емыутэу мыжъом гъуч хэсшIыкIын слъэкIынэу щытэп. ХэсшIыкIыгъапекIи бгъэжъэжын плъэкIыщтэп.

Мың амаләу фәзгъотыщтыр сиІерәпышъ ары гупшысә-
тъуае сыйыфәхъугъэр.

Лъәпшъы ыIуагъэр зәкІә инысә зәхихыгъэ.

— Джы ар Іофәп, Іанәр хыри орәшхә. Угу умыгъекІо-
ды, амал къылфыхәсхыгъях, — инысә ыIуагъ Іори, тәрәзәу
гъашхә, — ипши Іанәр фычIаригъехыгъ.

Лъәпшъы кIалэр къыІофтәжыгъ: «Сыда амаләу къы-
гъотыгъэр?» — ыIуи.

— УиекІуапIә зәбләхъуи, уищыдыбжъ мыдрә къыпыт
хъашпекъым чIэтәу щыдыбжъым къепщәшт, ар къепщәзә
чатәхәр сә сиІышт» Іори, лИтIумә яIу. Сә сыйэрәбзылъ-
фыгъэм фәшIы, ахәр укIытәнхәшъ къычIәхъаштыхәп. О
епиц пIомә сыйеопщәшт, пшахъо уфаеу хъумә «уты, уты»
къаIо, сә сиджәнә гъуапә пшахъор исльханышъ, мыды-
кIә щыдыбжъ гъуанәм къисыутәшт, ар жым къирихызә
гъучIым къытыриутәшт о узэрәфаеу шIы. Джары шIыкIәу
къыфәзгъотыгъэр, — ыIуи нысәм къыриIуагъ.

— Сыхъатмафә сежки, дәгъоу хъущт, — ыIуи Лъәпшъ
гушIуагъэр, Ыисти рәхъатәуи шхагъэ.

ЯтIонәрә мафәм нысәм зәриIуагъэм тетәу ишыдыбжъ
екІуапIәхәр ыгъепсыгъәх.

Палъэр къеси, лИтIур къэкІуагъ.

— УиIоф шIу охъу апици, Лъәпшъ! — аIуи къыIухъа-
гъәх.

— Тхъашъуегъепсәу. Шъукъызыфәгүжъорәр сымы-
шIәу сыйкъеплъагъ, — ыIуи ямыжъохәр къыштагъәх.
Мары шъуимыжъохәр, сяIәгъахәп, сышъожагъә нахъ.
АдырәмкIә, синисә щыдыбжъым къепщәшт, чатәхәр зәр-
шъуIуагъәу шъуфәсшIышт.

— Хәт егъапш фәеми, пшахъо емыутәу зәрәтIуагъәу
шIыри ары ныIәп. УмышIымә утыуқIыштышъ отәIо, —
къыраIуагъ.

Лъәпшъ гъукIәнәу ригъажыгъ. Нысәр хъашпекъым
чIэтәу щыдыбжъым къепщә, Лъәпшъ пшахъо фәеу хъумә
«уты, уты», — еIо адырәм идҗәнә гъуапә къыреғъетәкъущъ.
пшахъор щыдыбжъы гъуанәм регъетакъо, ар жым гъу-
чIәу машIом пәлъым тыреутә. Джаузә, чатәхәр ышIыгъ.

Щылыч гъучI горә щылтыти, узаорәр пиупIынәу
ышIыгъә чатәмкIә зеом — зәпигъэлъәтыгъ, узәпиджырәм
лхырыкIынәу ышIыгъэмкIә зепиджым — пхырилъыгъ.

— Дәгъоу пшIыгъэх, — къыраIуи, тхъауегъепсәун
къырамыIоу лИтIур Iәгум дәкIыжыгъ.

— Тхъам егъепсәун аш нахъ бирисыр къыхәмымкIәу
дәкIыжыгъехәмә, — ыIуи Лъәпшъ гушIуагъә.

ЛитIур кIожкызы, псыхъо горэм пхъэзэкъо лъэмыйдж телъэу Iухъажкыгъэх. А пхъэзэкъо лъэмыйджым имыкIы-хэмэ кIуапIэ яIепти, техъагъэх. ИкIыхэзэ, узаорэр пзы-упкIышт чатэр сапIем къильети, псым хэфэнкIэ ежъагъэу, адырэр ичатэу узэпиджырэм пхырыкIыштымкIэ псынкIэу спыджехи, псым хэфэгъу имыфэу чэтэ пакIем пылъэу къыхихыжкыгъ.

Зичатэ къыхихыжкыгъэ пщым ар шъхъэкIошко щы-хъугъ.

— Сэ сисэшко нахьи о нахь дэгъу пфишIэу, — язырэм ыIуи, губжи къыгъэзэжкыгъ Лъэпшъ дэжь.

Лъэпшы къебар ымышIэу, ылъэкъуитIу чIэгъэIы-лъыкIыгъитIумэ къязюм, пигъэлъетыгъэх, чатэри чIым чIэхъагъ.

— Тхъэм хъэлачэр зыхигъэхъан, сид сзыфэуукIы-гъэр? — ыIуагъ Лъэпшы.

— УсымыукIы пшIонгъуагъэмэ сид пае сэ сичатэ нахьи нахь чэтэ дэгъу сигъусэ фэпшIыгъ, — ыIуагъ Лым.

— Аш узэпиджырэм пхырыкIынэу сфэшI ыIуагъети фэсшIыгъ, о узаорэр пиупкIынэу пIуагъети, зыфэпIуагъэр пфэсшIыгъэкIэ сэ сиягъа, сфэшI пIуагъэмэ уигъусэ ием фэдэу пфэсшIыныеба, аш пае сыбгъэунэхъугъа, — къыIо-жки, Лъэпшъ а чIыпIем щимэхыгъ.

Лъэпшы Iазэхэр еIазээ хъужкыгъэ, ау лъакъо пы-тыжкыгъэп. ГъукIапIем ахымэ рагъэIыстхъэу, щысэу гъукIэ ишэнэгъ.

Нэужыпкъэм, Лъэпшыре а лIэу Лъэпшы ыльакъо-хэр пзыупкIыгъэмрэ зэблагъэхэу зэфэхъужкыгъагъэх. Лыр нахь къыпыльэу къылъыкIоштыгъ. Аузэ, Лъэпшъ хы-къыбым икIыжкыгъ. БылъэкъуитIу зэрэпымыткызызэ, аши гъукIэ цIэрыIоу ихъухъагъ.

Заулэ тешIагъэу, Лъэпшы чэтэ щахь къышIи, пхъуантэм къыдилхъагъ. Ежь ышIыгъэу аш IункIыбзэ пытэ къыIуилхъи, IункIыбзэ Iухыри къыкIигъэгъуи, «ныбджэгъу» IахъэкIэ ыльакъохэр пзыупкIыгъэ лым къыфаригъэхкыгъ.

— Мы пхъуантэр цIыф горэм зыщимыльэгъун унэ нэкI горэм ихъэри, уизакъоу щызэтех, мыш о бгъэшIэштым урышкIэ икъунэу мылъку къыфыдэкIышт, — ыIуагъ Лъэпшы аIуи, а унашъор пылъэу лым къираIожки пхъуантэр къыратыгъ.

Лыр зыфалIэрэр мылъкути, гушIозэ, унэ нэкI горэм пхъуантэр ышти ыхъыгъ. Пхъуантэр зызэтырехым, чэтэ

шыхъэр бзэ щыхъагъэу аш дэлъыти къыдэуи, пшыр къыкъыгъ.

Джары «Лъэпшь хы кыбым къиукIи, ыль ышIэжъыгъ» зыкIаIуагъэр.

63. ЛЪЭПШЫ ИЛЪЭШIЭЖЬ

(Б жъэдыгъу текст)

Лъэпшь нартымэ ашыцыгъ. Лъэпшь гъукIэ Іазэу щытыгъ. Лъэпшь гъукIэу къызыщежъагъэм, цыфми кючIэшкохэр къахэкIэу хъугъэ. Ай ышIыре Іашэр ары хэти зэрэзаетсягъэр. Лъэпшьы гъучIэр мыжъом къыхихыти, Іашэр ышIытыгъэ, пшахъор риутызэ.

Афэдэущтэу лIэр лы гъэнэфагъэ хъуи, бзэджашIэу щыIеми Іашэр рагъешIэу хъугъэ.

Ау хэтызэ, лIитIу ыдэжбы къэкIуагъ, зэр жъалымэ дэдэу. Жъалымэм хэт ыIори ытхъакIумэ имыхъэу ежь шIоигъор ышIэтыгъэ.

— Узаорэм къыпимынэнэу, пиупкIынэу чатэ сфершIын фae, — Лъэпшьы риIуагъ.

Адрэ игъусэ къэгушай:

— Узэпыджырэм хэхъанэу чатэ сфершIын фae, — Iуагъ.

Лъэпшь чатэхэр ышIынэу къеэзэгъыгъ. Ежь зеришIы хабзэу ышIытых шIошIыгъ Лъэпшьы.

— ЗэрэпшIыт шIыкIэр ошIа? — ыIуи къеупчIыгъ лы жъалымэр.

— ЗэрэсшIы хабзэу о узаорэр пиупкIынэу пфэсшIыт, мыдрэм — узэпыджрэм хэхъанэу.

— Лъэпшь!

— Шъыд?

— Чатэхэр тэ зэрэтиоу пшIытых: пшахъо атептакъо хъутэп чатэмэ, пшахъо атептэкъуагъэ зыхъуджэ утыукит, — Iуагъ лы жъалымэм, — тыштыту пшIыт оухыфэ.

Лъэпшьы ыгу кIодыгъэ, ау ышIынэу еуцолIагъ, армэ аукIытыти.

— Мэфищэ тэ тыкъэтыт, тыкъэкIожымэ чатэмэ яшIын уфежъэт, ай унаIэ тегъэт, — къираIуи лIитIор IукIыжьыгъ.

ИтIор зыIокIыжым щэджэгъо шкэгъу хъугъагъэ. Шкэнэу чIэкIыжьи, яунэ ихъажьыгъ. Нысэ дэгъу иIэти, шкэгъу пэпчь шIоигъор ригъешкэу щытыгъ. Иэнэ зэгъэ-

фагъэу фишы хабзэм тетэу зэтэригъэпсахыи фаригъахыгъ. Фахыгъэе Іанэр хэмийгъахэу къахыхыжыгъ. Пшахъо римыутэу хэхъанэу ышын ылъэкІытэпти, аиц игугъу хэтыгъ.

Іанэр къэзыхыхыжыгъэр Лъэпшы ыкъоти, ягуашэ къеупчыгъ:

— Шыыд пай умышкэрэ?

— Сшиэрэп зыкІэмыхшкэрэри, ыгу кіодыгъэу щыс мэгупшишсэшъ, — ыIуагъ.

— Мы Іанэм, тэ тшиэрэп нахь, щыкІагъэ горэ иIэн фае, — ыIуи нэмыхкІ Іанэ фишы фыригъахыгъ.

ЕтІонэрэхъэу ахыгъэри ышкыгъэп.

— Хъутэп мыр, зытехъуахырэр сшиэрэп нахь щыкІагъэ горэ иI, — ыIуагъ нысэм.

Ящанэрэмджи адрэ Іанэмэ анахышIоу зэригъафи фыригъахыгъ.

— А кIал, лыгъэджэ сэбгъэшкыта, сышкэтэп сэ. КъэсымыIо мыхъутымэ къесIон: мы лIитIоу дэкІыжыгъэмэ унашьо къыздашIыгъ: «Мэфишджэ тыкъекIолIэжытышъ, уфэхъазырэу тыкъегъекIолIэжь», — ыIуагъ. Пшахъо есымыутэу чатэхэр сагъэшIынэу къысаIуагъ. Пшахъо есымыутэу сэ сыгъукІэн слъэкIыхэтэп, зэралоу зысымышIиджэ саукIыт. Ай сыгу къыгъекIодыгъ, — ыIуагъ Лъэпшы.

Ящэнэрэ Іанэу лым къыхыхыжыгъэр нысэм къышти лъэххъанэу кIуагъэ.

— Типшы, шыыд пай умышкэрэ? — ыIуагъ нысакIэм.

Къыригъажки, Лъэпшы унашьоу къыдашIыгъэр къыIотэжыгъ.

— Ай сэ сифэгъэзагъ, ай пай ушкэн къэмыхъан. Сэ зэрэсIоу узекIон фае. Пшыхэр къэкIожьэу ІофшIенным уфежкэмэ, щыдыбжым сэ себгъэот. Сиджэнэ гъопитIу пшахъо арызы сышынышъ, пшахъо уищыкІагъэ зыхъуджэ, «ут, ныс, ут» зыпIоджэ, амыльэгъоу къытестэкъот. Лъэпшъ зэрэшкэ хабзэу, дэгъоу шки кыщым чIэхъажыгъ. Ай ыпэу Іоф зэришIэтыгъэм фэдэкъабзэу, фэчэфэу а мэфищым Лъэпшы дэгъоу Іоф ышIагъ.

Мэфищи зыщыхъугъэм шыуитIор къэсыжыгъ. Щыдыбжым ылэ къигъэшыгъэу, щыдыбжь ныбэр дэпкъиджэ пышIыкIыгъэу, щыдыбжым къеорэ умыльэгъунэу щытыгъ.

Чатэхэр ышIынэу Лъэпшы ыублагъ. Лъэпшъ нибжырэмэ анах афэчэфэу ешIы чатэхэр. Пшахъо ищыкІагъэ хъумэ, «ут, ут, ныс» — ыIомэ, нысэм щыдыбжь ны-

бэмдэг гъуанэ фишыгъэу ай къыригъэтакъозэ, чатэхэр ышыгъэх: зы чатэр — узаорэр пиупкынэу, адирэр — узэпыйджырэм хэхъанэу.

Ячатэхэр нэбгыритумэ къаритыжыгъ «зэрэшьую сишигъэ» ышишь. Чатэхэр зыгуалъхи, лийтор къежье-жыгъ. Кложыхээ, лъэмидж горэм икыжынхэ фаеу хъугъэ. Икыжхээ, пши жъалымэр упэрэхъуджи, чаталъэм чатэр къиччи псым хэфагъ. Адрэ игъусэ лийр рэхъатэу къекыти, ичтэ къызыгуилхъоти, епыджи, чэтапэм пылъэу, чатэу псым хэфагъэр къыхихыжыгъ.

Лы жъалымэм ар лъэшэу шиошхъакло хъуи:

— Некло, тэгъэгъазэ, а пцаплиэр тыукыт, о уичатэ фэдэу сэсыер ышыгъэп, — ыши къагъази Лъэпшьиди къэкожыгъэх.

Лъэпшьы пшыгъэу, зигъэпсэфэу, ылъэкъуитло елэлэхэу мэшэум тесэу, лы жъалымэр къылухъагъети:

— Сичатэ шыид пай мыдрэм фэдэу умышигъэ? — ышишь чатэу къыфишигъэр къырихи, джэуап къэтыжыгъо римыгъафэу лъэгонджапэм нэсэу лъэкъуитлири лигъэзыгъ.

— Пиагъэр сшиагъэ, шыид пай сиуукыгъ, — ай нахь къиуагъэп.

Лъэпшь къехъулагъэр хэгъэгум изы хъуи, лээ дэгъухэр къыфагъоти, лъэкъуитлиэр зэрэпүупкыгъэу агъекыжыгъ. Зэрэгтукытэгъэм фэдэу, зы чыпли исэу, гүукытэу къэнэжыгъ. Гүукытэу хэтээ зызэригъэфагъэ. — Стаболэ икыжынэу. Лышлу юф хъуи, имыкыжызэ лы жъалымэмрэ Лъэпшьирэ зэрагъэшигъыгъэ.

Лъэпшь Стаболэ икыжыгъ. А хэгъэгум уасэ щыриэ хъугъэ, фэшигъэ хъугъэ. Лы жъалымэми Лъэпшь къыфатхэтыгъэ: лъэшэу зэшиу хъужыгъагъэх.

Лъэпшьы мыш фэдэ тхылъ лы жъалымэм къыфигъахыгъ: «Пхьотэжъые цыкло горэ къыпфэсэгъахы, ай мылькоу пфикъун ущэлифэ къыдэкит, укыбзэр пахын амыльэкинэу сэ къэсшийт, къыпукытэ зыми емыгъэлъэгъоу укыбзэр о зэлихы».

Пхьотэжъыер лы жъалымэм къыфэсигъ. Пхьотэжъыер зэрэлиэхъагъэм тетэу ышти, унэ нэклим ихни, пчэдадзэр къыригъэтажыгъ. Укыбзэмдже зэлихынэу къызегъазэм, пхьотэжъыер къызэтеки, чатэщахъэр къауи, лы жъалымэр къызэхиупкытэжыгъ.

Лъэпшь зыдэщи сым щысэу джауштэу ипий ыль ышыгъыгъ.

Понэжжыкъуае чыгум къыхиубытэу къутырэу Кочки-

ным пэблагъэу Цызагъо мэзы Лъэпшъы хэсигъ. Джыдэ-дэми а зышигъукIэтыгъэ чыпIэр иI, гъучIыпцIэр а чыпIэм Iуиз. Зэзгъэльэгъун, къэзгъотын а чыпIэр, сылъыхъун ооджи бгъотытэп. ФакIо умыкIуагъэу, угу къемыкIыгъахэу укIозэ укIэт. Мэзпэсэу е пхъашэ кIуагъэу къэзылъэгъугъэу зыборэри бэ.

64. ЛЪЭПЩРЭ ЛЪЭПЩ ЗЫГЪЭСЭЖА ДЭБЭЧРЭ

(Къэбэрдэй текст)

I

Нарт зэшишым шы гъэджэгу яшIырт. Зэрыгъэгубжьри шыгъэджэгур шыбгъэрыуэ хъужащ. Шыбгъэрыуэм и хуабжыгъуэм и къуэш курытым и шыр ираудри и куэр якъутащ.

Зи куэ къута нартыр и къуэшитIым къахъаш Дэбэч икIыщым, и куэ къутар ирагъэшIыжыну. А зэмдэгийн Лъэпщ гъукIэ гъесэн къудейуэ арат. Лъэпщ и гъукIэ тепшэ Дэбэч а дакъикъэм нэгъуэшI юэху ишIэрти, зи куэ къута нартыр къышахым-жилащ; «сэ сыхущIыхъэркъым иджипсту, си гъукIэ гъесэн щIалэм фхуишIыжынщ» — жери. Нарт зэшишитIым загъэгусэри я къуэшыр щIахыжащ. Лъэпщи зыри жимыIэу щIыригъэхыжащ. ГъукIэ тепшэжым и юэхур зэфIэкIа нэужь зи куэ къута нартри и къуэшитIыри игъуэтыжакъым.

Мейс, яхыжри къегъэгъазэ пхуэшIыжынум, — жи-лащ Лъэпщ и тепшэм щхъэкIэ.

ГъукIэжыр якIэлъыджэри зэшишым къаригъэгъэзэжащ. Лъэпщи ауэ къэуври еплъу щIидзаш. ГъукIэ тепшэжкъими лъакъуэр ишIыжу хуэйжъаш. Ауэ Лъэпщ гъущIым нащхъэ хуишIу хуежъэри, гъукIэжь Дэбэч сыйтимышIэми гъущIыр хуэхъуакъым. ГъукIэжыр ешири хуэмьшIу хыфIидзэжащ.

— Мы сэси гъэсэнир мыбдейжым щыту сэ мы гъущIыр сзыыхуей схуэхъунукъым. Сэ нэхъри нэхъыфIщ си гъэсэним евгъэшI, — жиIэри.

Абы иужькIэ Лъэпщ и Иэдэ-уадэ къиштэри нартым и лъакъуэр хуишIыжъашь.

Лъэпщрэ Дэбэчрэ пшыналъи яIэш.

II.

Нартхэ я гъукІэу Дэбэч
 Зэпимыгъэчу кЫш щІэтш,
 Абрэ мывэр и сыджш,
 ГъушІ зыс джафэр и выгуш,
 Іэдэуадэншэш Дэбэч.
 ХъэмкІутІей башыр и шэдыбжыкъуш,
 Бланафэ къуакІэ мафІэм хущІопшэ,
 Пщэдджыжь пшэплъыр и жъэгуш,
 Банэ гъупцІари и фамышІш,
 ГъушІ зэфІэгъашІеш Дэбэч,
 Къуэдзэншэ гъукІеш Дэбэч,
 Жышхъэр зи махуэш Дэбэч.
 Нартхэм къуэдзаплъеу щахыхъэм
 Къызэхиплъыхъри къахилъэгъуакъым,
 КъызэпикІухъри къахихутакъым
 КъарукІэ гъушІым пэхъун,
 Къыпэхъуу кЫшым щІетын.
 Арти, Дэбэчыр щхъэзакъуэт,
 Гум и ныкъуакъуэр и хъещІэт,
 ШЫр игъесысу ар лъащэрт,
 ЩІэпщэм, и мафІэр лыгъэдзт.
 Мыудзэгуж джатэр ипсыхът,
 И гум и лъагъуэт гъушІыпсэр,
 ПсынщІэрылъашэт Дэбэч
 Куэдрэ кЫшыбжэм къыкъуэплъу,
 Зы щІалэ гуэрым гу лъетэ,
 Дэбэч еупщІуэ щІидзамэ,
 ЗыИудзти щІалэр бзэхыжырт.
 Ауэ зэгуэрим а щІалэр
 Дэбэч къепсалъэри жиIаш:

— МафІэхъу апиши, Дэбэчу Дадэ!
 Зи жышхъэр къуэдзэрыпэплъэ,
 Лъэбыхъуэ хъэльэрьбауэ,
 ЗыкъомкІэ сыпшхъэпэфынуш,
 Сэ, нобэ къышыщІэдзауэ
 КЫшыбжэр къысхузэIух,
 ГухэлъкІэ сыйдэIуэтэнш.
 А щІалэр уардафэ, уардаблэт,
 А щІалэр бгъэгу ІэмышІиблт,
 А щІалэр жыр зыс блылкът,
 А щІалэр Іэпкълъэпкъ гъэжат,

А щІалэр жыр ІэмышІабгъуэт,
А щІалэр жыр дзажэ пхъэбгъут,
А щІалэр ІэмышІэ бгъуфІэт,
И плъэкІэр бгъащхъуэ зиуэгъуэт.
Къызэпеплъыхъри Дэбэчым жеІэ:

— Уи нэгу сышІоплъэри ушІалэш,
Уи блыпкъ соубыдри угъущІш,
Уи псальэр гушІэм щотІыс,
Сыпхуейши уи цІэр къэІуатэ.

— Дэбэчу Дадэ сэси цІэр Лъэпщш,
Сэ мыльхуа анэм сирикъуэш,
Къуэншэр зи натІэр си адэш,
Уадэм хуалъхуахэм сиращхъэш,
Тхъэгъуэм хүэушэу сышІэблэш,
Пэублэ кІышуэ усхутэш,
ЩэныфІэ къуэдзэу сыплъакІуэш
КІышыбжэ Іухыр къысхуэшІ,
Сэси цІэр Лъэпщш, Дэбэчу Дадэ —
Жери Дэбэчым и къуэдзэу
Лъэпщым гъукІэнным къышІедзэ.

Апхуэдэу гъукІэурэ Лъэпщым зиужьт,
Апхуэдэу гъукІэурэ Дэбэч ужыхт.
Дэбэчыр жэшым жеуяэ
Мыпхуэдэ пшІыхъыр елъагъу:

Дэбэч и кІышым Лъэпщыр щІыхъауэ
ГъущІхэм епсалъэу,
Нащхъэ яхуишІу,
ГъущІхэр къедаІуэу,
Іуашхъэу къэбэгхэу.
Ябгэу зытеплъэр
Къеплъхэу жъэражъэу,
Жыыбгъэм хигъапсэм
Жыру запсыххэу,
Дэбэч щІэхъамэ
ГъущІхэм загъэпщкІуу,
Лъэпщу и къуэдзэр
Думпу кІуэдыжу.
Дэбэч къэушри
Хэплъэш гүпсысэу,
«Къэсащ си піалъэр»

ЖиIаш Дэбэч.
Дэбэч етIанэ махуэм
Хүэм дыдэу кIыщым щыхьаш,
ШхъэIэт имышIу лъащети Лъэпш.
Уващ еплъакIуэу Дэбэч.

— Ауэ, IækIэ гъущI жъэражъэм уеIусэм
Лы ухъунуш, си щIалэ, — жыреIэ
ГъущI жъэражъэр Лъэпш къиубыдри нухуэш,
Зыхуей псори гъущI жыIешIэм
къыхищIыкIщ.

Ауэ щытхэу, и жыр куэпкъыр якъутаэ
Нарт зэшигIым къуэш ещенэр къыщIахьаш.
— Тхъэм и фIыщIэ щымыщIэну ди Дэбэч.
Нарт зэшищым нобэ тIырти щыгъэджэгу
Ди гушиIэм шыбгъэрыуэр и лъэужът,
Дыжыхэуэри курит куэпкъыр фIэткъутэш,
Дыщуами, ди щIалэгъуэш, къытхуэгъэгъу,
Жыгъуэ махуэ, хуепсынщIэкIи ар тхуэщIыж.
— Си нарт щIалэхэу зэшишу теплъэ щий,
Иджыпсту сэ хушIыхъэгъуэ сымыгъуэт,
Къуэдзэ дэгъуэ къэзгъуэтащи фхуишIыжынщ,—
Жери, кIыщым Дэбэчыжыр къыщIокIыж.
ЗэкъуэшигIир Лъэпш и нэгум тIоуи къиплъэш,
КъызэщIэпльэри нэмыпль хуашIу
къыщIэкIыжщ:
— Сыт емыкIуу Дэбэчыжь ар къыдиущIэ,
ЩIалэжь цIыкIум нарт жыр куэпкъыр
хуэщIыжын?
Къуэдзи, тепщи щIагъуэ зырагъэхь?
Ди тхъерыIуэш, я кIыш ди щхъэ щIэдмыхъэн,—
ЖаIэу джабэмкIэ я къуэшыр ныдахыжт.

Дэбэчыжым тIækIу зеIэжъэри
Гупсысэбэу къегъэзэж:
— ПщIыхъ слъэгъуам пэж теслъэгъуэнум,
Лъэпш жыр куэпкъыр ишIыжауэ къыщIэкIынщ,
Арш къыщIэзинэу къуэдзэр кIыщыр щIэзбгынар.
КъыщIохъэжри тепщэр Лъэпщыми къоупшI
«ПхуэщIыжакIэ?»
— ИупшIэ ящIри щIэкIыжахэш,
Мес мэкIуэжхэр, къегъэгъазэ.
— ПхуэщIыжыну ягу щIыхъами къагъэзэнщ.

Дэбэчыжыр нарт зэкъуэшхэм ныкІэлъоджэ,
Джабэм дэкІхэм
Ар зэхахри къагъэзэж.
Кышым зэшхэр къыщІохъэжри
Сыт Дэбэчым имышІами
ХуэшІыжактым нарт гъушІ-куэпкыр.
Дэбэч куэпкыр зэрэгсэу
Лъэпщым гъушІым нащхэ хуещІри
ГъушІыр Дэбэч едэгІэжкыр.
ГъукІэ тепщэр, Лъэпщ и къаным
Къеплъщ, къепсалтъэри къыжыриІэш:
— Уэ Лъэпщу си къан,
ГъушІ нэгум иплъыхь,
Зэйхъэ сыхъуаш,
Ущыту мыбдеж
Жыр куэпкыр схуэшІыжкыр.
Къарууэ си гар
Иэрылтхъэ мыхъуж,
Жыр куэпкыр сезэгъкыр
ЕувалИ уэ щыж.
Гъесэну ушытми,
Мы Гуэхур пщІаш фыуэ,
Сэ сфиІэфІу мы кышыр
Уэ нобэ узот,
Уэ нартхэм я гъукІэ
Си гуапэу узощи,
Си гъашІэм уэ пхуэдэ
Сылъыхъуэу къесхъаш.
Си жыщхъэм къуэдзэфІу
Тхъэм уэ укъызитщ.
Ар жеІэри Дэбэч
Лъэпщ къегъанэри мэкІуэж.
Абдежым нарт куэпкыр
Лъэпщ псыншІэу ешІыж,
Жылагъуэу хъуауэ щыІэм
А Гуэхур зэхах,
Нарт Хасэ зэхэтым
Лъэпщ хуашІыр лыкІуиш,
Нарт Хасэм Лъэпщ къокІуэ.
Нарт Хасэм зэхэтым
Лъэпщ хуашІыр щыхъ ин:
Санэхууэ кІадибгъур
ГъушІытхъэм хураф,

Хуэфащэу хъэшIагъэр
Лъэпш гъукIэм къирах.

65. НАРТ ЛЪЭПШЬРЭ ХЪУДЫМЫЖЬРЭ

(Б жъэдыгъу текст)

I

Нарт Хъудымыжъ, Рязанскэм ыпшъэджэ километриблэу узыкIоджэ, Нарт Iалэдж зыдэшысыгъэм, нартымэ ягъукIэу щысыгъ. Лъэпш Едэпсыкъоешкомэ адэжы «ГъучIыпцIый Iуашъхь» зыфаIорэм щысыгъ. Тори гъукIэ Iазэххэу, а зы уатэмджэ зэдэгъукIэххэу щытыгъ.

Зы уатэ щэххуу яIагъэп. Уатэр къызэфадз-зэфадзыжызыгъ гъукIэтыгъэх.

Хъудымыжъ гъучIэр егъэплъыфэ нэсы, уатэр Лъэпшы къыфидзыти гъукIэтыгъэ. Лъэпш гъучIэр егъэплъыфэ нэс, Хъудымыжъы уатэр къыфидзыти гъукIэтыгъ.

Зы мафэ горэм Лъэпшы имыхэбзагъэу уатэр къыгъэгүжкуагъ.

— Мыш фэдэ ышIэу Лъэпшы ихэбзагъэп, зэ сыкIон, икъэбар къызэзгъэшIэн, — ыIуи Хъудымыжъ Лъэпшы дэжь къэкIуагъ.

Хъудымыжъ Лъэпш дэжь дахьи епсыхыгъ. Лъэпшы кIэупчIагъ зыдэшыIэмдже.

— Иныжъмэ ешкэ-ешъю яIэти къеджэхи ашагъ, ашщымыIэмэ тшIэрэп, — аIуи къыраIуагъ.

— Хэты ышIэрэ адэ ар?

КIалэ горэм: «Сэ сэшIэ», — ыIуагъ.

— Ашыгъум хэгъырэи къысфэхъу.

— Бэу сыпфэххун, ами сыкIомэ сшIоигъуагъ, — ыIуи гъусэ къыфэххуугъ.

Нарт Хъудымыжърэ игъусэрэ Лъэпш зыдэшыIэ ешкэ-ешъюм къэкIуагъэх, рагъблэгъагъэх. Хъудымыжты нахь цIэрыIо хэкум исыгъэп. Уджэр агъеуцуи, Хъудымыжъ къызэраххяагъэмдже кууакIор агъекууагъ, уцу-пIэ фашIыгъ. Уджыр рагъэжъэжыгъ, Хъудымыжъы кууакIор къырагъэкууагъ:

— Нарт Хъудымыжъ, ууджынэу игъю алъэгъугъ! — ыIуи. Хъудымыжъы: — Сыуджыт, ау сыпсынкIаIу, зыгорэ стамэ темытымэ хъутэп, — ыIуагъ. Уджым ахэкIи, кыншым цуйй кIэтэу, пхъэIашэр аригъэгъэцэкIэжын ыгу хэльэу зыгорэм къыIуищаагъэу Iутыти, пхъэIашэ цуинер

кынышым ригъээзыхи, пчъэр ыгъэпытэжки, ытамэ тыри-
гъеуци уджым къахахи цые маистэ цокъэ кынчиэмэ
къызырышъотым имылахълыягъэу нарт Хъудымыжъ къэ-
шъуагъ — уджыгъэ.

Уджы зэхъум нарт Хъудымыжъ чыгор ыбгъапэ нэсэу
рифыгъ иныжъымэ агъэшлагъо.

— Хъугъэ, уцужь, нарт Хъудымыжъ, тхъауегъэпсэу! —
айо къеколлагъэмэ, — ылуу кууакюор кууни, нарт Хъу-
дымыжъ ыгъеуцужыгъ.

Нарт Хъудымыжъ зэуджым риутыгъэр къыклиуахыгъ.
А пчэгор джы къызынэсыгъэми нафэу Къунчыкъохъаблэ
иI. Нахыпэджэ хэгъуашхъэтыгъ, джы къуаджэр тесы
хъуажыгъэ.

А чыпIэм — «Нарт Хъудымыжъы иуджыпI» — райо.

Илъэс 35-рэ фэдизкIэ узэкIэлбэжьмэ, Къунчыкъохъа-
блэ джэгу щыIэу сыйлиуагъэу «Нарт Хъудымыжъы
иуджыпIэ» лыжъхэр тесэу мы хъишъэр къайлотэжъэу
зэхэсхыгъэ.

Лъэпшрэ Хъудымыжърэ япшиналъэ къэбэрдейхэм
къайл

II

Хъудымыжыр ыалыдж къуажэ
Къургъутамэ тесу псэурт,
Хъудымыжыр нартхэ гъукIэу
Күэд дэклиуэ къахэклиат.
Ауэ сыйтыр имышIами,
Хъудымыжъ хуэшIакъым уадэ.
Дэнэ кIууэ щIэупищIами,
Игъуэтакъым чэнджещэгъу.
Санэхуафэ нартхэ яIэу
Уэрсэрыжъри къекIуауэ
Хъудымыжыр Уэрсэрыжъым
Мыр жыриIэу елъэIуаш:
— Сэ ун уз къэзыхь, Уэрсэр,
Нартуэ щыIэм уанэхъыжъш,
Нартуэ щыIэм уанэхъ Iущш,
Уэ плъэкинынуш, сыйущий,
Дауэ уадэ зэрысщIынур?
— Уадэр зыщIа дунейм нарт
Теткъым Лъэпш нэмыщIа.
ЯтIэпсыкъуэ деж, мэз лъяпэм
Лъэпш кыщ щэху щищIауэ щIэсш,

Псэ зыIут и кIыщ щIыхъакъым,
Кыры бгъуэшIагъш зыщIэсыр ар,
Нартхэр кIуэрэ щэ еджэм,
Джатэр къихауэ къыщIокI,
КъыщIэкIа нэужж қъэкIуахэм
ЖарегъэIэри зыхуейхэр
ЩIым щIохъэжри ешI щIалъэIухэр
КIуэ екIуалIэ ЯтIэпсыкъун
Щэ тхъэлъанэкIэ егуэу,
ТIэкIу упэплъэм къыщIэкIынщ.
Щхъэр хуэбгъэшхъуи елъэIу,
Iуэху зыIутыр зэхегъэх,

Хъудымыжь а Уэрсэрыжъым
КъиIуатэр зэрызэхихыу,
КъахэкIыжри Санэхуафэм
Лъэпщ и унэм хуунэтIаш.
ЯтIэпсыкъуэм ар щинэсым.
Iуашхъэ техъэри зиплъыхъаш,
ГъэшIэгъуэни къилъэгъуаш:
ЯтIэпсыкъуэ деж мэз лъапэр
БгъуэшIагъ инт,
А бгъуэшIагъым къыщIиху Iугъуэр
Пшэ гуэрэну уэгум йохъэ,
МафIэбзийри а бгъуэшIагъым
Благъуэм и жъэу къыжъэдеху,
ЯтIэпсыкъуэм йокIуэталIэ,
ЗилIэжуи щэ мэгуо.
МафIэри Iугъуэри зэпоури
Лъэпщ и къыщым къыщIокI:
— Уэ мафIэхъу апши, Лъэпщ!
— Жъыщхъэ махуэу, хахуэлI,
Зи лIэжыгъуэр къеса пэтми
Гъущым щIалэу хуэдэлья,
Псалъэ машIэ, куэд щIэнныбэ,
Сыт уи бампIэ, сыт ухуей?
— Уей си Лъэпщу тепщэ махуэ,
Iуэху пхузиIэши къедаIуэ,
Iуашхъэмахуэ деж сышыIэу
Санэхуафэ сыйздыхэтым
КъысхуаIуатэри къесщIаш,
Уадэ уиIэу уригъукIэу,
Уи гу пыкIынум, къысхуэхашэ,

Уадэр тыншу зэрыпшыфыр
Хъуну щитмэ, сыгъэльагъу,
Е хуэфащэу нарт хабзэм,
Сынолъэйури, къызэт уадэр!
— Сэси уадэр си тхъэ Іэщэш,
Уепэшшэцкіэ пхуэмьшыншэ
Нартхэ гъукіэу ушыраїкіэ
Хъэхуу уэстурэ дыгъукіэнш.
Сэ ныпхуэздзу, уэ къэбдзыжу,
Енж тхэмьту дэ түми
Махуэ къескіэ дыгъукіэнш.
— Тхъэм уиузэші,
Гъуші тепшэу Лъэпш, —
Жери, Хъудым и кыщ күэжш.
Хъудымыжыр бауэ-бапшэу
Кыщым мафіэ щызэшіишіэри
Иухш кыщыбжэри гуоаш:
— Уей, си Лъэпшу тепшэ махуэ,
Уей, си Лъэпшу йумахуэжь.
Дэп жъэражьэу плъаш си гуушыр
Псыншіэу уадэр къэдз си деж.
Іэпшіэлъапшіэу Лъэпш гъукіэжым
Уадэр къищтэри и бгъуэшіагъым
Епсыншіэкішу къыщіэкіаш,
Бгъуэшіагъ кыщым и шхъэм техъэри
Нэ жанитіэкіэ зыщиплъыхым
Іуашхъэ щибл шхъэпырыплъш,
Щыналъиблым зэпрыплъри,
Псиблым адкіэ Алыдж къуажэр
Бжъэпэм тесу къилъэгъуаш.
Гъукіэжь хахуэу Хъудымыжьри
Кыщ бжэйупэм зэрыутым
Зэбгъэдэт хуэдэ гу лъитащ.
Ар щильагъум Лъэпш и уадэр
Блэ щиупскіэри щиутіышым
Пшищэм я шхъэм нышхъэшидзш,
Лъэта уадэм пшэр зэйуихуу
Іуашхъэ щиблым нышхъэшыкіш,
Щыналъиблри зэринэкіри
Кыщ бжэйупэм щехуэхащ.
Хъудымыжым ар къинхъуатэри
И гуаші плъари иупіэшіыху
Лъэпш и гуашіыр мафіэм хилъхъэри
Дэп жъэражьэу игъэплъаш,

БгъуэшIагъ кыщми кыщIэплъри
Къегуоаш ар Хъудымыжым:
— Хъудымыжъу жыщхъэ махуэ,
Сыхуэнкъуэш, уадэр къэдз,
Дзы хуэпщIынкIэ хуэшынагъуэу
ГъушI си мафIэм хэлъхэр плъаш.

Хъудымыжым ар зэхихри
Уадэр кыщым кыщIихаш,
Блэ щIиупскIэри щиутIыпщым
Пшищэм ящхъэшыгу ныридзаш,
Лъэта уадэм пшэр зэIуихуу
Iуашхъэ щиблым нышхъэшыкIш,
Щыналъиблми кыкIыжш,
Псиблми псынщIэу къепкIэжри
Лъэпщ и лъапэм шIэхуэжаш.
Мис апхуэдэу, къадз-надзыжу
Хъудымыжъ Лъэпщ дэгъукIаш.
Аурэ гъукIэурэ, зэгуэрым,
Уадэр Лъэпщ кыщигъэгувэм, —
«Къэхъуа Iамэ сеплъинщ» — жери
Хъудым Лъэпщ дэж иунэтIауэ,
Нартхэ Санэхуадэ яIэу
Гъуэгу зыдырикIуэм яхэхуаш.
Ешхэ-ефэр зэрекIуэкIыу
Къафэ-уджым и чэзур
Хъудымыжым кылъысати
«Уи чэзущ Хъудым» — щыжайэм,
Мыр жэуапу яриташ:
— Сэ сыбзуупсэкъым,
Сэ сыпсынщIащэш,
ЩIэшхъу кыфщымыхъуу
СызыхэвгъэкIи
СыкъэкIуэжа нэужь
Сыкъивдэфэнщ,
СыкъэкIуэжа нэужь
Сыкъеуджынщ, —
Жери, Хъудымыр яхокI.
Жым хокIэрахъуэри мэкIуэд,
Адэ, губгъуэжым ику дыдэм
Вийм ялъэф пхъэIэшэр къельягъу.
Вийм зы пхъэIэшцэт ялъэфыр,
Вийм я вауэлIри я пхъэIэшэжырт,
Вийр щывэм кIуэри Хъудымым

Вийм а щIалэр ящIыгъуу
Къихури и кIышым щIихуаш,
ЩIихуэш, кIышыбжэр хуищIыжри,
КIышыр и дамэм тыригъэувэри
Нарт Санэхуафэм къэкIуэжри
Нартхэм я пащхэм къышыфэу
Къихъаш уэтыкум Хъудымыр.

А Хъудымыжыр къышыфэм,
Уафэр и сабэм щIигъанэрт,
ЩIыр сысти нартхэр зеджалэрт,
Блыпкъыр хигъэштурз
И плIэм тет кIышыр
ПыIеу хыфIидзэрти
ПлIэкIэ къиубыдыхт.
ХыфIидзэхункIэ
Вийр зэриудэкIт.
ЩIыгу къызышыфэр и лъэгум
ХъэмипIэ ину ириубыкIт.

Апхуэдэу къафэу, къэуджу
ИрихъэкIынут Хъудым
Жэшибл махуиблыр мыйзэшу.
Нарт шу нэхъыфIхэр ельэIури
Щигъэтыжащ Хъудымым.
Нарт лIы жьэкIэхухэм къыжайэ:
— Уэ, Хъудымыжь, вийр тфIэбукиц
Уэ, Хъудымыжь, пхъэIещэр пкъутэш.
А уи къэфэкIэр зэпыпшым
Нарт шу нэхъыфIхэр букIынц.
Щыгъэт къэфэныр, Хъудым,
Уадэ къэгъуэти нэхъыфIц.
Уи фIыщIэрыхъкъым къэфэныр,
Ныджэр къуэладжэу дэпхъуаш.
Нартхэм апхуэдэу щыжайэм.
Iэсэ къэхъужри Хъудым
ГүпхэкI Нарт Хасэм яхуицIри
ПсынцIэу Лъэпщ дежкIэ бэкъуаш.
(Хъудым дитхъуа къуэладжэм
Иджыри йоджэ ХъудымыкъуекIэ).
Жэшибл-махуиблкIэ гъуэгу тетри
Хъудымыжь Лъэпщ деж щинэсым,
«Сеплъынти щэхуу Лъэпщ ищIэм»

Жери, зиудыгъуу щыкъуэлъым,
Лъэпщ уадэ ишырт и фIэшу.

Еплъщ, кIэлъыплъыжри жиIаш
Хъудым:

— ЗезгъэгъэшIагъуэу щхъэ Лъэпщ
сеубзэрэ,

Сэри схуэшIынуш а уадэр
Нэхъ быдэу, куэдки нэхъ дахэу.

Ар игу хэлъу гъуэгу къытохъэж,
Хъудымым и кIышми къэкIуэжри
Лъэпщ хуэдэу уадэр ишIаш.

А Iуэхур Лъэпщым зэхех,
Лъэпщ хахуэр щыблэу къогубжь,
Бжыпауэ хуещI Хъудымым

Мыр жиIэу Лъэпщу тхъэ ябгэм:
— Сэ гъукIэу щыIэм сыратхъэш,

Тхъэхэм я Iещэр сильэшщ,
ЩыIэкъым уадэ ишIыпхъэу
Сэр фIэкIа гъукIэ, зэгъашIэ,
Уэ си IещIагъэм и ныкъуэр
Бдыгъуаши къаштэ уи бжыпэр!

ЖеIэри Лъэпщым кьеIэт
И бжыпэ хъэлъэ гуэуашIэр.

Щыр игъэхъеийуэ жъэхоуэ,
Уадибл удыну зэхишIэу
И бжыжь хъэлъэу гуаашIэр
Хъудым и мэIухум хуегъансэ,
Лъэпщ идза бжыкIыр мэIухум
Къегъэлъеижыр арыхэу.

Абдеки Лъэпщи къыжеIэ:

— Уий, Хъудымыжь, уэ нобэ
ГъукIэ ухъуну сыбгъашIэш,
УхэзгъэшIэну синоуати
МэIуху къыспэхъуи къысIубдзэш,
Си гъукIэ къуэдээу узоштэ,
Нарт къамыштэжхэр гуфIэнш,
Ди Iэдэ-уадэр дгъэлъэшмэ
Лъэшыгъэ инкIэ дызэбэу
Нарт бынхэм Iещэ яхуэтшIимэ
Ди щIыхъ мыкIуеду къэнэнш.
Абдеким Лъэпщрэ Хъудымрэ
Зэкъуэт — зэкъуэдзэ щыхъуаш.

66. ЛЪЭПШЫ ИЧЭТЭШНЫГҮЭУ НЭМЫРЫФОМ ИЛГҮҮГҮЭМ ИХЬИШЬ

(А гуе текст)

Абын псыхъо кіэн Намырыфо дэсигъ, — нарт лъэпкъыгъ. Зы кіалэ горэм пшъашъэ къышэн ыгу хэлъэу хъаблэ гъунэгъу горэм кіуи, пшъашъэ зидэкІогъу горэм епсэлъыхъугъ. Пшъашъэм «Мыш фэдэ мафэм укъекІуалІэмэ сыкъыбдэкІон», — ыIуи пАлъэ къиритыгъ. Ащыгъум цыфмэ хабзэу яIагъэр пшъашъэр къыбдакІо шъхъаекІэ унагъоу къызэрыкІырэм уасэр фэмыгъэIылъэу къыуагъэштгъагъэп. Кіалэм уасэу ытын фаер имыкъоу щытыти, нарт Нэмымырфом дэжь кіуи, ежь нахын нахыжъеу щытыти:

— О уапашъхъэ мыш фэдэ ЙофкІэ сыкъихъанри емыкІу, ау мыш фэдэ Йоф сиIешъ укъыздэкІуагъэмэ сшоигъуагъ, — риIуагъ.

Лір лы дэгъути, аш гугъапIэ фишIыгъ.

ПАлъэр къызэсым, ишъэогъумэ макъэ аригъэIуи, Нэмымырфоми макъэ ригъэIуи, ежъэхи пшъашъашэ кІуагъэх. Пшъашъэр ябынмэ амышIэу, чэщым яунэ къикИ лъыкІуагъэмэ къадэкІуагъ. Ащыгъум пшъашъэр шыоу къахъыщтыгъ нахь, кукІэ къащэштгъэп. КъэкІожыхэ пэтзэ, Нэмымыфор аужы итэу, кІо сэмэркъэу кІалэмэ ашIынным пае аужы итыгъ. Зыкъырагъэхызыэ, чылэгъуитIумэ азыфагу иты къэхалъэм къыщызэбгырыкІы пэтзэ, а тІэкІум'къызэсыхэм, пшъашъэр къэзыщэрэ шыу купэр зэупчыжыниххеу къызэтеуцуагъэх.

А къэхалъэм гъогоу пхырыкІырэм чэшрэ цыфрыкІоштыгъэп, щынэштыгъэх. ЕтIанэ зэупчIыжыгъэх.

— Гъогу щыдзые кІахъкІэ тыкІощта, хъауми къэхалъэм пхырыкІырэм гъогу кІэкІыкІэ тыкІощта? — аIуи.

— Хъау, къэхалъэм тыпхырышъумыгъэкI, бзыльфыгъи тигъусэ—зы купы ыIуагъ, зы купы ар ыштагъэп. ЗыдэкІощтхэр зэдамыштагъэу, Нэмымыроу къакІэхъажыгъ. Пшъашъэу къащэрэм:

— Шыхъанчарие шууигъусэмэ, сэ сышынэрэп гъогу кІэкІыкІэ шъукІу нахышиIумэ, — къариIуагъ.

— Сыд зэхэшъухыгъэкIи, сыд шъулъэгъугъэкIи шъукъэмүуцоу къэхалъэр зэпышъучы, — Нэмымырфом игъусэмэ къариIуи, кІалэхэр ыпэ къыригъэшъыхи, къытIушыжыгъэх. Ежь аужы зыкъишиIыгъ. Шыу купэр самбырэу къэхалъэм къызэпрыкІыгъ.

Къэхэлъэ гъогур зэфэдитIу къызышиIынным Іауу

гъоргы макъэ Нэмэрыфом къеIугъ. А мэкъэ Iаер къызы-
пыIукIырэм зыпэКIырэплым, мэкъу Iатэм фэдиз иина-
гъэу, зигъэчэрэзызэ зыгорэ къакIоу ылъэгъугъ. Уцуи
къакIорэр къызкIэлъыригъахъэ фежьагъ.

Ежъ шым тес пэтзэ, къакIорэр нахъ лъагэу хъугъэ.
ЫлъакъохэмкIэ лъэрыгъым зыригъэIети, зандэу уции чат-
тэмкIэ къыкIэлъырыхъэрэм еуагъ. КъещхыгъакIэмэ шы-
лъэмакъэхэр нахъ шъабэ къызэришIырэм фэдэу, зэуагъэм
чыгур ыгъэшъокIэу бэу лъы кIэкIыгъ. А зэогъум
нахъ емьюу, адырэр Iесагъэ...

Пчэдыжым иунэ лыжъхэр къакIохи къеупчIыгъэх.

— Тыгъопчыхъэрэ кIалэмэ гъорг макъэ горэ къяIу-
гъагъэу, ау ащ рыкIожыгъэр амышIэу аIо, — аIуи къэба-
рым пэплъагъэх.

— Сызэуагъэр сшIэрэп, ау псэушъхъэу сызэуагъэм
лъыбэ къыкIэкIыгъэн фае, — ариIуагъ.

Къэхальэм лыжъхэр кIохи къэплъагъэх. Къызэп-
лъэхэм, лъы ужыр къэ горэм екIолIэжъэу алъэгъугъ. Ащ
ыужы а чыпIэм хъакIэ-къокIэ мэкъэ Iае къыхэIукIы-
жыгъэп. Къэхельэ гъогум цыфхэр чэщри мафэри ры-
кIохэу аублагъ.

Чатэу лыр зэрэуагъэр хъафэун чыфэун амтынэу
унагъом тхъарыIо ашIыгъагъ.

А чатэр зышIыгъагъэр Лъэпшъ арыгъэ. Ар Нартмэ
ащышыгъэу гъукIэ Iазэ дэдагъ. Лъэпшты чатэ ебгъэ-
шIын зыхъукIэ:

— Урьюощта, хъауми урыпыджэшта? — ыIоти къыо-
упчIыштыгъ.

— Рыонхэу хъумэ ыпэ гъуанэу чэтэпэгъуанэ ышIы-
штыгъ. Сыд уеоми зэпиупкIынэу щытыгъ. Ащ фэдэ чэ-
тэпэгъуан Нэмэрыфор зэрэогъагъэр.

Рыпыджэнхэ хъумэ сыд фэдэ псэушъхи пхырыкIы-
нэу, ау пимыупкIынэу ышIыштыгъ.

Арэущтэу Лъэпшты ичэтэшIыгъэ джэуап къыфэхъу-
гъагъ. КъекIугъэр блэгъо ин дэдэу щытыгъэнки хыисап
ашIыштыгъ, гъэнэфагъэу екIодылIэштгъагъэ.

67. НЫСАШЭХЭМРЭ ЛЪЭПШРЭ

(Къэбэрдэй текст)

Хъыу лъэгукIэ къыдэкIыжауэ (иджи Дыгъужы-
куеир здэшысым дежш) нарт фызышэ гуп нысащIэ къа-
шэу, ефахэу къэкIужырт, Жэмтхъэлэр иджи зыдэс ау-

зымкіә кіуәжу. Абы къарихъәлІаш, алъп пшІегъуалә кіәупс щхъә гъурыжь тесу, зы лыжъ бәләбанә. Нарт гуп ефауә зи ныбәм изхәм лыжъ бәләбанәр ауан яшІу щІадащ. ШыбгъәкІә зәрахуәу, щыдыхъәшхуу, еІуншІу.

— Сигугъу къевмышІ, сэри щыдыхъәшхуу, еІуншІу. Сә си ныбжъ фынэсым, фәри сә схуәдә фыхъунущ, — жи-Іеүрә куәдрә лъәІуаш. Ауэ нәхъри ауан яшІу щыхуежъэм, лыжъыр и шым еуэри, зи тхъәкІумә гуәләлу щыта шыжъым и тхъәкІумә зырисаш, пкІатә-лъатәу хуежъаш. Лыжъыр яхыхъәри нартхәр зэтриудащ, зәбгырихуаш, гум ирихулІәщ, нысащІәр къырихри ирихъәжъәри ежъәжащ.

Сосрыкъуә а меданым и Тхъуәжъейм тесу Вындыбышхъә зигъәкІәрахъуәу тетти, ильәгъуаш а псори. Нартхәр кіәшІәмыхъәу лыжъым нысащІәр ихъ щыхъум, Сосрыкъуә къежәхри кіәлъышІәпхъуаш.

Сосрыкъуи нартхәри зәракІәлъыжәм хуәдәурә, лыжъри нысащІәри зәрытесу пшІегъуаләр яфІәкІуәдащ. Нарт фызышәм я нысащІә къашәр ямыгъуэтыху кіуәжащ.

Ауэ Сосрыкъуә ерышти пшІегъуаләм и лъыхъуакІуә ежъаш. Лъыхъуаш куәдрә Сосрыкъуэр, уанәсесыхуу. ИкІәм, БанәІәбжә деж (иджы Аргуданыр зыдәшысым икІәкІә) банәм и кум унә тІәкІу хәту, пшІантІәм зы цыхубз гуәрим ху щІигъәпшү, абы къышІих куэнцапІәм ебзейүә пшІегъуалә кіәупсыжыр щыту ильәгъуаш. Сосрыкъуә дыхъәри хъәшІәшымкІә ебләгъаш. Лыжъри къакІуәри фІәхъус къырихри къыбгъәдәтІысхъаш. ПшІантІәм дәта цыхубзми Іәнә къихъри игъәшха нәужъ, лыжъыр Сосрыкъуәм къеупшІаш, къыздикІ-зәкІуәмкІә. Сосрыкъуәми жиІаш, зәрихуә Іуәхумрә зылъыхъуәмрә.

— Ар сәращ къэзыхъар, — жиІаш лыжъым, — уишри, нартхә яшхәри си пшІегъуаләжъым къышІыхъәнкІә амал иІәкъым. Ауэ уи шыр шы хъунущ и ныбжъ нәсым, ильәсишкІә бгъашхәм. Цыхубзыр къышІәсхъар сә сыхэтми закъезгъәшІәну аращ, ахъумә нәгъуәшІкІә сышыгугъыркъым. Пхъу сщІауә си деж щыІәщ. Мы Іәнә къытхуәзыхъу дызыгъәшхаращ. Нартхә хуеймә, фызышәу, хъәгъуәлІыгъуәу къырекІуи дырырешыж, — жиІәри, Сосрыкъуэр къыдигъәкІыжащ.

Сосрыкъуә нысащІәр къызәригъуэтыхамкІә нартхә хъыбар яригъәшІаш.

Нартхә хъәгъуәлІыгъуәшхуәу Лъәпиц деж къакІуәри къыдыхъаш. Лъәпиц хъәгъуәлІыгъуәр игъәлъапІәщ, я нысащІәри яритыжри дигъәкІыжащ.

68. ХҮҮДЫМЫЖЬ ИУДЖЫПІ

(Б жъэдыгъу текст)

Хүудымыжъ нарт лъэпкъеу, Лъэпшъ иғъукІэ гъусэу кіочІешко зыхэлъ цыфъу щытыгъ. Пхъэ куахыблэр аш изытэмэрхыгъеу къајотэжы.

Аш фэдэу зэгорэм мэзым ар къикІыжъэ, ТІатІрыхъу иорэдыю макъэ зэхихыгъ. Хүудымыжъ къэшьокІо Іазэу щытыгъети, пхъэкуахыблэр ытамэ зэрэтельеу, къечъекІ-зэ къашьоу фежьагъ. Ауштэу къашъозэ, лъэгъо хъурэешко риубыкІыгъ, аш ыгузэгү Іуашъхъеу къэнагъ. Аш джыри Хүудымыжъы иІуашъхъэджэ еджэх.

Непэ къакІорэм ыльэгъунэу, Хүудымыжъ иІуашъхъэ Къунчыкъохъаблэ чылэ гузэгум ит, уфаеми сурэт тех.

69. ПСЭКЮДИШЪЭ ЗЫГЬЭХЪАГЬЭР

(Шапсыгъэ текст)

Натхэмэ гукІэгъуфо ахэлтыгъ: нахъ кІокІаджъэм ебэнхъу, тхъамыщкъэ егъэзыгъэ амышыІеу, псэкІод зышыІэрэм фамыгъэгъоу яхабзэуষтыгъ. Арэу хэтхэузэгъо Хъымыщыжъри Шъэофыжъ Іэпшъабгъом къыукІыгъеу щытэу Пэтэрэзи щымыІэжъеу рэхъуи, Исп-гуашэр изакъоу къэнэгъагъ, аІуагъ, етІэ унэм исэу.

Хъымыщэкъо Пэтэрэзы Испы-гуашэр янагъ, Хъымыщыжъым ишъузыштыгъ. Ау, зэ зэмыкІуныгъэ горэ къахахъи, зигъэгуси икІыжыгъэуষтыгъ, аІуагъ.

КІо арэуштэу шхъазэкъо нью дэдэу щыІэуэгъо нат хасэм игугъу щашыІи, аІыгъынэу, хэти жъалымагъэ рурамыгъэхынэу, мыхъунджъэ дэзэкІорэм псэкІодишъэ ыгъэхъагъэу алтытэнэу, Іехъу-пшъэхъу ашыІынэу, къушхъэм раІулЫнэу Іуагъэ ашыІыгъагъ. Лъэпшъы гъупчэр ышыІынэу зэхъум, ай исурэти арикІыгъэуষтыгъ.

А тІэкіум иныжъхэр цыфмэ къяпыйхэштыгъ. Арти, Иныжъ Шхъабгъор еджэ къыфыкъокІи, хъункІэ къыришыІылИи, илИи икъонхъ тІэкІухъу къыфэнагъэри, зэуҗъэу, кІо иИэр зэкИпхъуи рэкІожыгъэ.

Натыхэмэ хэбээ пытэ яІэу рэпсэухэу, натэхэмэ яІо амыгъэпцыжъэу, яІо хэти риутыжын фимытэуষтыгъ. Арти, Лъэпшъ ыкъо Нэгурэфор лъагъекІогъагъ, а Шхъабгъор къыхынэу.

Нэгурэфор лІэ Іэмышъеу, ылъэ тэтэу иуутын умылъэкІынэу, блэкІыгъэу лъашэу�тыгъ. Исп-гуашэм ишъэо

гъэшьIуагъэмэ ащыщэу, дэхабэ ныом къыриIуагъеу щытыти, шьIоигъуаджьэ рэмыхъоу натэмэ зыдаIофытагъэм рэкIуагъэ.

Зэрэнэсыгъэм тэтэу, чьыгыжъ къогъу зыкъыфишьIи, «уахъу!» ригъаIоу къыджъэхэбани, къеIи къызэкIыиубыти, дийэтэени Кидзын исапыгъ шъхье, пытэу ылъэ тэтэу, зэрэмьгугъагъеу къыкIэкIыыгъ.

Натэр, ылъэ кIым тэтэу, хэти риутын ылъэкIыигъэп. Аш фэшьIы, мо иныжъэр рэгубжьыгъэу, кIуакIэу иэр риҳылIи, зэ шъхъамэ натэр кIым тырикъи, хъоужъ тIуакIэм дидзэнэу зеIэтым, Лъэвшъ ыкъо Нэгурэфор иным ышъхъэ ыуплIэплIэу зэфифызи, къытигъэфагъ. КIо бэрэ пэтыжьыныя, еIи зэкIосIипхи, ыкIыб къыридзи къыхыгъ. Къыхыри натэмэ яхасэ ыпашъхъэ къырилхъагъ. Ыхы! (къэзыIуатэрэр мэшхы).

Мо натыжъхэр зэкIэгубжьагъеу щысити: «Исп-гуашэ емыблагъэу, псэкIодишьэ зыгъэхъагъэм, нэпэтехэу зеIуагъэм тышъхъас хъунэп», — аIуи, унашьо ашьIи, пшъэхъуджьэ «жъгъау-сау» ригъаIоу, хъэзабишьэ ыщэкъынэу, тыгъэм ыIу фагъази, — мафэрэ ау ынэгу ыжъенэу, ыIу ыгъэгъукIэнэу, — чэшрэ къеупсэупсэжьмэ мылIэнэу, мафэрэ ыщхынэу Пэстэ гъүгъэ, ай нэсыкъодынэу, фагъэIылъи, къушъхъэ натIэм даIэтайи раIулIыгъ, моу адирэ бзэджьашIэхэми янэрыльэгъунэу: «ЫIджары, хэти Ѣэрэмьгъупш: натэ ийо епсIыжь хабзэп пстэуми арэшI», — аIуи.

Арэу раIулIыгъэ иныжъэр къушъхъэм еIулIыгъ, аIо, мыIэ-мылIэу, аш тэтэу хъазабишьэр ешэккыжьы: нэпэ Пастэу ыщхырэм нычэпэ къыхэхъожьы, нэпэ тыгъэм ыIу регъэгъукIы, ау чэш чыIэтагъэм осэпс къышехи, ай ыIу къегъэушъэбыхь.

КIо ай тэтэу иныжъым къехы, псэкIодишьэр епшыныжьы.

70. КЪУШЪХЪЭМ НАРТЫМЭ РАДЫГЪЭ ИНЫЖЬЭР

(ХъакIуцу текст)

Нартмэ гуэIэгъуфо¹ яIагъ. Ежьмэ анахь цыкIоу, ежьмэ анахь макIэхэр щыхъагъу ашIыщтыгъэп ыджи агу хагъэкIыщтыгъэп — испмэ язаощтыгъэхэп, къаухъумэштыгъэ нахь.

¹ «ГукIэгъухро» фэдэу къеIо.

А хабзэм тэтэу рэпсэухэу, Исп-гуащэм илI Хъымышыжъэри щымыIэжэу, ыкъо Пэтэрэзи рэкIодыгъэу изэкъо дэдэу къызэнэм, нарт хасэр зэхэтийсхьи, Исп-гуащэм, нэожъ дэдэу рэхъужыгъэу щитыти, щыIакIэу фэхъуштым тэгүшIахыгъэх.

Хасэм унашъо зытиkyуахыжыгъ:

«Исп-гуащэр тинысэ гъэшIуагъэу щитыгъ. ТигъэхъагъэкI, тищыIакI ыгъэдахэу шьыды игъоджи тхэтыгъ; тинарт лъэнкъ ыгъэшIуагъ, ылъытагъ. Уасэу къытитыгъэмджээ тыйдээзэкIужыны фай. Ай къыхэкIрэджээ Исп-гуащэр псаоу дунаем тэты нэсыфэджээ гъэшIоныгъэ фытиIэу тыгъэнэу къыттафэ. Ыгу хэзыгъэкIрэм, псэкIодишъэ ышъягъэджээ тлъытэшт, ай ыуасэджи игъо фэтлъэгъущт.

Ар унашъоу агъеуци, хасэр зэхэкIыжыгъ.

Афэдэз рэмышъягъэу зы мафэ горэм Иныжъшхъабгъэм нартылIыхэр дэмысэу зыкъытигъафи, Исп-гуащэ иунэ зэтэриути, мылькоу илъэр зэпыришIи, ытамэтыридзи ежъэжыгъ...

Зэужье ышъягъэ зэхъум, нэожъэр ельэIугъ:

— О сикIал, нэпэ-нэущым сиfэкIожыгъэу, емыкIу шыдэ къысапшъяэрэ? — къыIуи.

Иныжъэр къыпымыльэу, ышъяштэр ышъягъ.

Ашь фэдзызэу пэтынхэя, нартхэри къесыжыгъэх, рэхъугъэри алъэгъугъ. Аш тэтэу зэджээм нарт Лъэпшъыкъо къеджъэхи, Иныжъ-шхъабгъэр къыхынэу къагъеклуагъ.

Зынэсым ышъяштыгъ: нарт лъэнкъыр чIыгум ыльякъо тэты нэсыфэджээ зэrimыутыштэр. Арти, иныжъым нарт Лъэпшъы ыкъо къизэкIиубыти къыгум къытэриIэтыкъыгъ. Ыгу илъыгъэр: къыIэтыни нэкъу¹ Iаэм ридзыхыни ыукIынэу арыгъэ.

Ау ежъ зэрэгугъагъэм фэдэу рэхъугъэп: зеIэтым, нарт Лъэпшъы ыкъо къэIаби иныжъым ышъхъэ зэшъяуериубыти ыцIыцIыгъ, зэджээм къызэхэригъэтIысхъагъ.

Ыубыти къызэтэрипхи, нартмэ адэжыы къылъэштъугъ. Майдэджээ папльэхэу хъазырэу щысыгъэхэти, Иныжъшхъабгъэр апашхъэ ралхьи, унашъо тэрашьIыхыагъ.

А унашъом тэтэу, къушхъэм кIыралъэшъуи, къушхъэ задэм кIырахи, гъукI Iэхъу-лшъэхъуиблыджээ зэтэрэхипхи хэрадагъ.

Хэрэди, ыпашхъэ Пэстэ тIэкIу агъэтIылъыгъ: мафэ-

¹ Нэкъу — иенкъы.

рэ ыщхыми зимыгъэцхэкІэу, чэшь кІоцІым пІастэу ыпашхъэ ралъхъагъэм фэдзыз къабзэ рэхъужъэу, къин ыхъоу, ыныбэ етхъожбы зэпытынэу, ыджыкІь нэкъум дэкІье псэр ылъэгъоу, ау ешъони ымылъекІэу, магфэрэ тыгъэм фабэу къыпыкІырэм ынэгу рижъэу, ыкыупштыгъэхэр ыгъэкъэпэу, псэхэхыгъор къесыгъ шъюшыгъэу, ау чэш зыхъуджэ отэпсэу къехырэм къыгъэнэхъэжъэу, —аджъауштэу нартхэр шъыди ибгы¹ шъыпкъэнэгъэм фэбанэхэу, ягучай агъэцэкІэжъэу, хэбзэ пытэ ахэлъэу рэпсэухэушигъэу адигэ лыжъымэ къакІутэжбы.

71. ЛЪЭПЩ, УЭЗЫРМЭС, ИМЫС СЫМЭ Я ХЪЫВАР

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэм я зэманым Тэрч нэгъуэшгъэкІыу яхъумэу щитащ. Тэрч Іуфэр нартхэм щагуэшым Имысрэ Уэзырмэсрэ зэшитым зы щыпІэ гуэрэри къалъисат яхъумэну. Ауэ зэрахъумэн Иещэ ягэтекъыми Лъэпщ дейж къэкІуахэш, Иещэ ирагъэшгыни. Лъэпщ къышым къыщгэкири къаупщикхэш; —

«Сыт хуэдэ Иещэ фызыхуер? — жиИери.

Джатэ дыхуейш, — жиаш зэшитыми.

— Сыт хуэдэ джатэ фызыхуейр?

ЖыфІэ фызыхуем хуэдэу фхуэсщгыниш, — жиаш Лъэпщ.

— Уеуэм пиупщиу схуэшг, нэхъыбэ сыхуейкъым, — жиаш Имыс.

— Уеуэми пиупщиу, уепыджыми хыхъэу схуэшг, — жиаш Уэзырмэс.

— Захуэш, пшэдэй фыкъакІуэ, — жиИери къиутыпщижахэш.

Лъэпшъ жэшым джэтитыр ишгаяуэ нэху къыригъэкІаш. Пшэдджыжым зэшитыр Лъэпщ и къыщым шынэсүм Лъэпщ джэтитыр къыщгихыжри я зэрызу къаритыжыурэ жиаш:

— Мыр уеуейш, нывэм уеуам пиупщиу пхуэсщгаш.

Уэри мыр уи джатэш, нывэм уеуам пиупщиууш. ХэпІуами хыхъэнущ, — жери.

Зэшитым я джэтитыр зыкІэрашгэри къыдэкІыжаш. Я Иэнатгэми Іуувэжахэш Тэрч Іуфэ яхъумэу.

Абы лъандэрэ зэман зыбжанэ дэкІаш. Зы махуэ гуэ-

¹ Шъыды ибгын — ренэу, шъыдигъун, сидигъу.

рым Имыс и джатэр Іэпыхури псым хэхуаш. Имыс и джатэм лъыхъуу псым хэту Уэзырмэс къынухъэри и джатэмкіэ псым хэпиджэу щіндзащ. Псым хэлъ Имыс и джатэр Уэзырмэс иджатэпэм къыхуээзэри пхырыкІаш. Къынудырихъейри Имыс и джатэр Уэзырмэсым и джатэпэм фэлльу къышыхихыжым Имыс къильагъури абдэйжым тхъэ иНуаш:

— Сэси джатэр уи джатэм нахъри нахъ Іейу зэришІам напшіэ Лъэпш хуэзмыгъэгъун, — жиІэри.

Жэш зэрыхъуу и джатэр къиштэри Лъэпш деж кІуаш. Лъэпш кышым шыжайу щіэлти, Имыс и джатэр Лъэпш и кыщ бжэИум Іуипхащ, и күэцЫмкіэ гъезауэ.

Езыр мыдэ жыжъеу къынукІри кыяш ину. «Хъэхьей Лъэпш, саукI къыздэІэпыхкъу» жиІэри. Лъэпш и уэдэжыры къиштэри къышыщіэжым и лъэгүэжитІыр пихаш.

— СыбукІш, бэлыхъыр зытехуэн, — жиІэри къауэри и уэдэжыры зытехуа щІыр шу зэтес дэхуэну жьэдитхъуаш. (Араш иджыри къэсихукиэ Лъэпш и уадэр къыптихуэ—шыкаІэр).

Лъэпш и лъэкъуитІыр къиштэжри щіыхъэжащ. Имыси къышіэпхъуэжки къэкІуэжащ.

Лъэпш гъущым и тхъети гъущI лъакъуэ еzym зыпигъевэжащ. Пцэдджыжым джатэм еплъри Имыс хуишІа джатэр къицЫхужащ. Ауэ а щыпсэурэ щІыпІэр имыдэжу Псыгуэнсу псыхъуэ кІуаш .Абы щыпсэуурэ зы зэман зыбжанэ дэкІа нэужь пхъуантэ зэрыз зэкъуэши-тіым къахуигъехъащ.

Уэзырмэс и пхъуантэр икъутэри дыщэрэ, налъкъутналмэрэ дэзу дэлъ. Имыс и пхъуантэр икъутэри щыдэ-плъэм лагъым дэлъти къауэри Имыс абы иукЫжаш. Араш и гъушI вакъэр къызыхэкІар.

72. ЛЪЭПШЫ ИДЫШЪЭ КЫУН

(Шапсыгъэ текст)

Лъэпшы ипхъорэлъфэу Хъотхъошъдэмырэр гъукІэ-ным фигъэсэнэф ыдэжыи къыщагъеу щылагъ. Ауштэу кІалэхэр ыгъасэхэри кыыш-афишиыри унагъоу ыгъэтІы-сихэуштыгъ. Мафэм бэрэ Іоф ашлагъеу Лъэпш лъэшэу пшъыгъэти кыышым зыщиригъекІи хэчаягъ.

Хъотхъошъдэмыр Лъэпшьеу чыерэм ышъхъагъы еплъеу итыгъ, ышІэштыр ымышІеу. Аш нэсы Лъэпшы

ылэ бадзэ горэ къикIи ынэгуджэ къакIи, ыбгъэ къырикIи, ылъагъоджэ къехыгъ. Джэхашьор къызэпки къышыпсэр зэрит пхъэкяем ышъхэ гъукIэу тельымджэ кIи, шюмыкIыхэр зэрилъ къогъум къуахы къокIодагъ.

Бадзэр къогъум зыкъуахъэм Лъэпшь нахь ерхъатэу чьеу ыублагъ. ЗыкотышIу шIагъэу бадзэм къыгъэзэжы зэрикIогъэ гьогу шыпкъэм къырикIожьэу Хъотхъошъдэмыри ылъэгъугъ.

Бадзэр пхъэкяем къэсыжьэу зэхъум Iаби гъукIэу зэрээпкIырыэм дыхэтэу Лъэпшьи зэрэчьеизэгъу лъэшэу гумэкIэу ыублагъ. Ар зэрэгумэкIырыэм Хъотхъошъдэмыр Лъэпшьыре бадзэмрэ ягумэкIыкIэ тIэкIурэ шIогъэшIэгъонэу яплъи, гъукIэр зидэщылъгъэм ыгъэтIылъыжыгъ. Бадзэм гъукIэр зегъотыжым Лъэпшьы ыдэжы кIожи ылъапэджэ кIи ыбгъэджэ кIи ыпэ ихъажыгъ. Лъэпшь а дэдэм пкIатIэр къечехэу къэушыжки къыIуагъ.

— Пэу алаусын, дэгъоу сичий, пкIыхы гъэшIэгъони слъэгъугъэ!

—Хъярэу тхъа ешI, къэIуат, — ыIуагъ Хъотхъошъдэмырэ.

— ЗыпакIэгорэм сикIори зэгъу гъукIы лъэмиджы горэм сикIыгъ. ТIэкIурэ сикIуагъэу кIыгор къызэкъокIи гъокIэгъы горэм сикIэхъагъ. ГъокIэгъым дышъэр кIэзэу кIэлъыгъ. Дышъэм сеплъи: «СикIожыни ясIони, мы дышъэ котэр язгъэщэн», — сIуи сикъэкIожье-зэгъу лъэмиджым сикъызэсым, лъэмиджэр тэмилъыжьэу хъуи бо фоу сыгумэкIыгъ, ау пхъашIэхэмрэ гъукIэхэмрэ къакIохи ошIэ-дэмышиэу лъэмиджэр къашIыжки сикъикIожыгъэу сикъэушыгъ, — ыIуагъ Лъэпшьы.

Хъотхъошъдэмыри бадзэмрэ Лъэпшьы ипкIыхыре янэ риIожыгъэх.

— Сяте узигъэсахэджэ кIыш пфишIыни унэгъо штъхафэу уишIынэу къууиIощти, уемыуцуалIэу еIо: «Олэхъэ, мы кIышым сесэгъяпэу щытым, мыш фэшъхаяфырэ кIышым Iоф сфишымышIэхэн». КIышэр къиплъэхинэщ. ЕтIуанэ бадзэр зидэкIогъагъэм дышъэ кIэлъи къикIэтхыщт, — ыIуи ным Хъотхъошъдэмыр ыуIу-шыгъ.

Хъотхъошъдэмыри янэ зэриIуагъэм фэдэу ышIыгъ. Лъэпшь зэлIэм Хъотхъошъдэмыры дышъабэ къикIихыгъагъэу, бай дэдэу хъугъагъэу къаIотэжы.

73. ЛЪЭПЩ И ГЪЭХЪАХЭР. ДЗЭХУЩ И ХЪЫВАР

(Къэбэрдэй текст)

I

Лъэпщ Сосрыкъуэ щилъагъум гуфIаш.

Сосрыкъуэ псынщIэу хэхъуэрт. Зы мазэм хэхъуэнур зы мацуэм хэхъуэрт. Сэтэней ипIырт Сосрыкъуэ мывэр и уэншэкуу, уафэр и тепIэну, щтаучыр и Iусу. Сосрыкъуэ кыдалъхуа сабийхэр гущэм щыхэлъым ар кIэн джэгум хыхъаш. Щыхъ куцIрэ фо цIынэрэ зэрагъэш нарт сабийхэр къышышинарт. Абыхэм Сосрыкъуэ къагъэгубжья нэужь, Сосрыкъуэ мафIэ къыхэлъэлъырт, щтаучым хуэдэу.

Сосрыкъуэ кIэн джэгунри иужэгъури Лъэпщ и кIышым кIуэрэй хъуаш. Лъэпщ и лъэщекIэм фIэтельыджэу ар еплъырт. Сосрыкъуэ Лъэпщи деж кIуэрэй щыхъум, зэгуэрым, ар Сосрыкъуэ къелъэIуаш шэдыбжыр щигъэштэну. Сосрыкъуэ шэдыбжым щеуэм кIышым и щхъэр трихащ, кIышым щIэлъ гъушыкIэхэри дырипхъеяш.

— Мыбы и къарур зыдынэсыр згъэунэхунщ, — жиIаш Лъэпщ, Сосрыкъуэ сиджым бгъэдишащ.

Лъэпщ и сиджыр щыкъатибл и кууагъыу хэтIат.

Ар зыгъэхъеиф нартыр Нарт Хасэм хашэрт, нартылы хъуауэ ябжырт. Сосрыкъуэ сиджым бгъэрыхъэри еIаш, арщхъэкIэ хуэгъэхъеякъым. Аргуэру еIаш — хуэгъэхъеякъым, ешанэу еIаш — хуэгъэхъеякъым.

ИтIанэ Лъэпщ къэпсалъэри жиIаш;

— Хьэуэ, Сосрыкъуэ, уэ иджыри ушIалэш; уи къарур зэрүүбыдакъым. КIуэ, кIуэж Сэтэней дежи иджыри жье-гум дэс, щтаучым уедзэгъуу.

Сосрыкъуэ ищIэрт Лъэпщ и сиджыр зыгъэхъеиф нарт щауэхэр лы хъуауэ къызэррабжри, сиджыр зэдыхуэмыгъэхъяэр и жагъуэ хъуауэ кIуэжащ Сэтэней деж. Сэтэней ар нэшхъеийу щилъагъум еупшIаш, — Сыт къыпщицIар? — жиIэри.

АрщхъэкIэ Сосрыкъуэ зыри жимыIэу макIуэри жье-гум дотIысхъэж, щтаучым мафIэ хъуескIыр къыхигъэлъэлъуу йодзэгъуу. АпуэдизкIэ къэгубжыат Сосрыкъуэ!

Пшэдджыжым жыгуэ, Лъэпщ кIышым къышIэмыхъэу, Сосрыкъуэ кIышым кIуэри аргуэру еIаш сиджым. ЕIэри сиджыр игъэссысащ.

— НобэкIэ ар куэдщ, — жиIэри, кIышым къышIэ-кIыжри псыхъуэ мылым кIуэри дэгъуэлъхъаш зигъэун-

щыңу жыну. Апхуэдизкіә зәштәплъат Сосрыкъуи мылыр ткіүри псышхуә хъужаш.

Къыкіәлъыкіүә пщәдджыжъ гуэрым, Лъәпш къыщым къыштәмыхъә щыңкіә, Сосрыкъуә къыщым кіүэри сыйджым елаш. Еңэри сыйджыр къыхитхъаш. Сыйджыр къыштыбжәм Ыүидзәри еуэри и унә кіүэжаш. Лъәпш къыщым къакіүэри, щыңхъәпіә игъуэтакъым. Лъәпш ар игъәштәгъуаш. Нартхәм я нәхъ бләнәм абы и сыйджыр хуэгъэхъей къудайт.

Къыштыбжәм Ыүадзәжа сыйджыр щилъагъум Лъәпш жиңаш: — Мы дунейм къытехъаш зыгуэр, дунейм тетхәм хуэмыйдәу. Я дә ди Псатхъә, ар уэгъурлыуә къыштәгъәкі армыхъумә, апхуэдиз зи къарур уэгъурсызу къыштәкімә, күэд зыкъуильхъәжынш! Мыр зи бләнагъым и дуней къытехъэгъуэр күэдым я дуней текіңжыгъуә хъунш.

Лъәпш ар игъәштәгъуәу зыдәштым, къыщым къыңу хъаш нарт зәшиш. Лъәпш мағіохъу къирахри нәхъыжым къыргыгъажаши жиңаш:

— Дә зәшишыр зы маҳуәм дыкъалъхуаш. Сә пщәдджыжым, курытыр шәдҗагъуәм, нәхъыштәр пщыхъәшхъәм. Дә зәшишыр мәкъу деуәу нәкіүшхъәм дитт. Дызәрыгъэгубжаяуә аргынәр етхъәкіпирт. Ди нәхъыштәр япә индъевүәмә, дыштыхъәртәкъым, ди яужь къиувүәмә, къыштыхъәрти мәкъум дыхихурт, апхуэдизкіә гуаштәу мәкъу еуерти. Дә нәхъыжытпир дызәгуәпирт, нәхъыштәр къышәрттекіүәм папштә.

— Атіә, емыкіутәкъә нәхъыштәр нәхъыжыхъәм ятекіүәну! — къәпсәлъаш курытыр.

— Тіәкіу дедзәкъенш — жытіәри шәдҗагъуәм пщыңиәм дытехъәжаш, ди шәмәдҗхәр бғышхъәм шәмәдҗыкіымкіә щыххәтсәри. Дышхәу дыздәштысым нәхъыштәм и шәмәдҗ хәсар къауәри мәкъум хәхуаш. Дыплъәмә, шәмәдҗ джәлам мәкъури, мәкъум хәт жыгхәри къыриупштәхъу бғым къоджәрәзәх. Жыг хуэзәм зәпегъәлъәт, мывәм хуэзәм зәпегъәш.

— Иджы, — жиңаш, нәхъыштә дыдәр къәпсалъәри, — дә зәшишым унафә тщіаш мы шәмәдҗыр джатә тщыныи, хәт мы джатәр зылъысынур?

Ар жиңәри нәхъыштәр Лъәпш еупштәш. Лъәпш зыри жимыңу шәмәдҗыр къиңтәри еплъаш. Ар шәмәдҗым зәреплъу, шәмәдҗыр Дәбәч зәриңштәгъәр къиңтәш. Лъәпш гъукіәнкіә зыгъесәжар Дәбәчт. Нарт зәшишыр шәмәдҗым къыхиңкіынду джатәм щхъәкіә зәфіәненүти Лъәпш жиңаш:

— Мы шэмэджым къыхэсщыкыну джатэр зылъысынум щыхэкіэ фэ зэшицыр фызэфІэнэжынущ. Нарт зэфІэнэр нарт зэзауэш, нарт зэзауэр лъепкъ гъэкіуэдщ. Сэ унафэу мыр фхузоющи: мис, фольагъу, си кыщыбжэм си сыджыр Іулъщ, кыщым щыхэпіэ згъуэтрыкъым. Атіэ, мэуэ дывгъэші: хэт мо сыджыр къиіету и піэ иригъэувэжыфми, абы естьнщ джатэ сщынур. Хъункъэ?

— Хъунщ! — Нарт зэшицыр зэуэ зэдыхааш.

Еүэш аби, нэхъыжыр сыджым бгъэдыхъэри елааш. Еіэш, еіэри хуэгъэхъеякъым. Нэхъыжым Лъепш и сыджыр щыхуэмгъэхъеям курытыр елааш. Еіэш, еіэри тіэкіу игъэхъеяш. Курытым Лъепш и сыджыр щыхуэмгъэтым нэхъышіэр елааш. Еіэш, еіэри тіэкіунитіэ щым къытригъэтакъа къудайш.

— Хъэуэ, фэ фхуещіэн щыгъектым мы си сыджым. Щыри мы джатэ сщынум фыпыкааш, — жиааш Лъепш.

— Сыт тщиэн? Нарт псалъэр быдэш, дыпыкааш, — жиааш нарт зэшицыр.

Нарт зэшицыр гъуэрыгъуэрэ сыджым щеіам щигъуэ, Сосрыкъуэ адкіэ кыщыту къеплъакіуэрт. Зэшицыр сыджыр щахуэмгъэтым, Сосрыкъуэ қынхъэри Лъепш елъяаш:

— Кхыніэ, сегъеплъ зэ сегъеи — жиіери. Зэшицыр нэхъыжыр къеплъакіри Сосрыкъуэ къышилъагъум ауан ишіу дыхъешхааш — «сит уи еіэ» — жиіэ щыкіэу.

Курытым жиааш:

— Сыт уи еіэ уэ, тхъэмадэ къуагуэрэ егуэжь цыкіуэжым ешхь уэ іейм. Уи еіэ къэт уэ. Уи кіэтійр гъушакъым, уи анэм и быдзышэри пурыйгъушакъым.

Нэхъышіэ дыдэри къепсалъэри, — сыйт уи еіэ уэ тхъэмьшкіэм, куэн ху хъэтакъым еіэ, — жиааш.

Сосрыкъуэ къогубжь. Зыри жимыіэу сыджым бгъэдохъэ йоіэбыхри Сосрыкъуэм сыджыр кызэшіубыдэ. Нарт зэшицыр Сосрыкъуэр ауан къаші. Нарт зэшицыр мэдыхъешх.

Сосрыкъуэ йоіэри сыджыр къеіэт, зыхэтіауэ щитам деж ехъри нэхъ быдэжу хесэж. Хесэжри Сэтэней деж мэкіуэж. Нарт зэшицыр ар гъэшігъуэн ящыхъуауэ хъыбарышхуэ нартхэм хуаіуэтэжыну тхъэ зыхуаіуэ.

Нартхэм я псалъэр Лъепш гуапэ щохтури жеіэ:

— Хъунщ, хъунщ, нартхэ я зэшиш. Зэшиш-джатищым къыфпэхъуи щимыіэу дунейм фытетынкіэ сыйфхуохъуахъуэ! Нобэ тлъэгъуа тельыиджэм и фыгъекіэ майсэ зырыз фхуэсщынщ, нэгъуэші гъущым къыхэсщыкынщи. Мы

фэ къэфхьа шэмэджыр Дэбэч езы Тхъэгъэлэдж хүнцIауз щыташи абы къыхэсщIыкI джатэр сэ зыхуэфащэм естыниц. Сэ мацуэ къэс зы майсэц схуэшIыр. Пшэдджыжь къэс хэт япэ си кIыщым къыщIыхьеми, япэ сщIы майсэр абы ейш.

Арати, Лъэпщ зэрыжиам хуэдэу мацуищым майсэ зырыз нарт зэшищым яхуищIаш. Тхъэгъэлэдж и шэмэджу щитам мацуибгъукIэ джатэ къыхищIыкIыу Лъэпщ кIыщым цыльяшаш. Джатэр ищIри фидзэжащ зыхуэфащэм иритыну.

* * *

Іуэху хуэзэшу Сосрыкьюэ жъэгум дэст. Сэтэней унэм къыIыхьаш. Сосрыкьюэ нэцхъеийуэ щилъагъум еупицIаш:

— А си щIалэ, щхъэ унэцхъеий? — жиIэри.

— Сэ сымынэцхъеийм хэт нэцхъеин? — жеIэ Сосрыкьюэ. — Сыныбжъэгъукъым, сижэрэгъукъым. Мо пшцIантIэм дэт ди хъэжье пэт Іуэху ешIэ, зи мыхъуми хъэулей къыдыхьэмэ, мэбанэ. Сэ сыйдэсщ жъэгум яжъэр зэIызощIэри, дунейм щащIэри сымыщIэу, зэрысщIэни симыIэу.

Сосрыкьюэ апхуэдэу щыжиIэм, Сэтэней къэпсалъаш:

— А си щIалэу, си щIалэ закъуэ, хамэкуэм пэццтыфын! Уэ иджыри ущIалэш, бий уиIэнкIэ игъуэджэш. Къуэш пэжым, ныбжъэгъу-жэрэгъум улъыхъуэмэ, нартхэ сахоплъэри уэ бдэхъун хэслъагъуэркъым. Нартхэ ныбжъкIэ псори лIыпIэзэрьихъаш, абыхэм яхэткъым уэ пхуэдэу, щIалэ уи напэр тримыхыну, ныбжъэгъу пэжи къыпхуэхъуфыну.

— А си анэу Сэтэней, — жиIаш Сосрыкьюэ, — сэ сывалъыхъуэ ныбжъэгъур уэ жыхуэпIэракъым. Сэ сыхуейш ныбжъэгъу, уэгъуэм щыгъуэ мыкъутэжыну, гузэвэгъуэм Ѣыгъуи мыдзыхэжыну: сэ сыхуейш зы джатэ, сэ сыхуейш уанэ тельузы шы закъуэ.

Сэтэней къогуфIэри Лъэпщ и деж макIуэ.

— Си къуэм сигъэпсэуркъым дуней текъэныр къышыхьаши, — Сэтэней жыриIаш Лъэпщ, — джатэ схуегъешI, шы схуэгъуэт къызжеIэ. Ар шыгъэ-лIыгъэм пыхъэнкIэ иджыри сфицIалэIуэш.

— Хъэуэ Сэтэней гуашэ, ушоуэ, — идакъым Лъэпщ, — уи къуэм и жаныгъуэш. ФэкIэ щIэлашэми гукIэ лIыщ.

Упэрымыуэ, шыгъэ-Лыгъэм щыпыхъакІэ утЫпш. Ар джатэ хуеймэ кІуэжи къэгъакІуэ си деж.

Сэтэней къэкІуэжри, — кІуэ, Лъэпш къоджэ, — жырн-Іаш Сосрыкъуэм.

Сосрыкъуэ гуфІэжу къышолъэтри Лъэпш деж мажэ. Сосрыкъуэ кІышым зэрышІыхъэу, Лъэпш къоупшI, — Сыт хуэдэ джатэт узыхуейр?

— Сэ сыхуейщ джатэ мыкІыхъу, мыкІещІу. Бий жыжъэр къышышиныу, бий гъунэгъур хигъашІэу. Сеуэм пигъэшү, сепыджым пхигъэшү, — жиІаш Сосрыкъуэ.

— АтІэ, мис мы джатэр апхуэдэ джатэ пхуэхъунш, — жиІещ Лъэпши, Тхъэгъэлэдж и шэмэджым къыхищІ-кІауэ щыта джатэр къыпихри къыритащ Сосрыкъуэм.

Джатэр къырита нэужь, къеупшІаш:

— Иджыри сыт ухуейт? — жиІери.

— Иджы зы шы закъуэ сырежъену сиІэжатэмэ нэгъуэшI зыри сыхуейтэкъым, — жиІаш Сосрыкъуэ.

— Шы ухуеймэ, — жиІаш Лъэпш, — уи анэм ельэІу, абы шыфI иІещи къуитынц.

Сосрыкъуэ джатэр кІэрышІауэ къышыкІуэжым, Сэтэней еплъщ, еплъри, — СоцІэ иджы укъызыхъэтыр, си щІалэ; Лъэпш а джатэр уэ щыпхуигъэфэшакІэ зыгуэр къипхэкІыну къышІэкІынчи накІуэ, сэ уэ пхуэзгъэшхащ шы, — жиІещ Сэтэней-гуашэми Сосрыкъуэ къыришэжъаш.

Сэтэней бгъуэшІагъыжым Сосрыкъуэ Іуишэри, — Мис си щІалэ, мы абре мывэр ІубгъекІуэтыфрэ бгъуэшІагъым ушІыхъэфмэ, абы шы щыбгъуэтынц. Абы щІэт шым ушэсыфмэ, ар шы пхуэхъунш, — жиІаш.

Сосрыкъуэ абре мывэм еІэри Іуидзащ. БгъуэшІагъыжым щышІыхъэм шыр щыщащ, фІальэ лъакъунтІымкІэ шІыр къыриудаш. Абы шІыр къышыриудым бгыхэр дэхъе-йрт. Сосрыкъуэ шым сэмэгурабгъу зыхуїри бгъэдыхъену хуежъаш, арсхъэкІэ, шым зыбгъэдигъэхъакъым, къауэу щІндзэри. Сосрыкъуэ, шым ижърабгъу лъэныкъуи зыхуї-Іаш. АбыкИи зыбгъэдигъэхъакъым. Ар Сэтэней щилъагъум и жагъуэ хъуаш.

— А си щІалэ, абы лІыуэ укъилъытэркъыми араш ушІызыбгъэдимыгъыхъэр, — жиІаш Сэтэней. Ар Сосрыкъуэ щызэхихым къэгубжыри зэ лъэгъуэу шыбгым зыри-дзащ. Шыр бгъуэшІагъым къышІэлъэтри Сосрыкъуэр ирихъэжъаш.

— А си гуІэгъуэ маҳуэт, си щІалэ закъуэр сфиекі, — гуІаш Сэтэней. Сосрыкъуэ умылъагъужу лишэм хихъац

шым. Сэтэней гүлэжу къэкүүэжри унэм щэтысхъэжащ. Атээ, сый ищэжынт абы?

Шым Сосрыкъуэ пшэм дырихъейри иудыныцлаш, щылъэм къырихъэхъижри зырисащ, зыритлаш.

ИтаникI, Сосрыкъуэ шым къыридзыхыфакъым.

Аргуэрү ирихъэжьэри пцлашхъуэр зыдэмымлъэтыф къыр зэхуакум дихъаш. ИтаникI, Сосрыкъуэр шым къыридзыхыфакъым. Аргуэрү ирихъэжьэри хы къуэпсив щызэхъуэм хэлъэри зэприсыкIаш, къызэприсыкIыжащ.

ИтаникI, Сосрыкъуэр шым къыридзыхыфакъым.

Жэшибл-махуиблкIэ лъэритетыту шым Сосрыкъуэ къырихъэкIаш. Жэшибл-махуиблыр дэкири шыр ешири увылаш.

Шыр ешу щувылаам Сосрыкъуэ жилаш:

— Нежьэ, хъэм яшхыжын, уэ уи джэгун икIами сэси джэгугъуэр иджыш къышыхъэр.

АршхъэкIэ шым и лъэр зэблихакъым. Сосрыкъуэ елъэдэкъеуш — шым зигъэхъеякъым.

Щымыхъужым Сосрыкъуэ къэгубжыри зей дэмэкъуйблыр шым трикъутащ. Итланэш шыр къышыпсэльяар. Къэпсалъэри жилаш:

— Амышу си тхъэммыгъэпци, жыпIэм семыпцихъинкIэ, уэ лы ухъумэ, сэ шысыпхуэхъункIэ!

— Атээ, шы ухъунум, нежьэ, — жиэш СосрыкъуйунэмкIэ къытрихъентлаш. Бжэхулем къыгулъэдэжа Сосрыкъуэр Сэтэней къышилъагъум — къышылъэтри гуфIэжу къыпежъаш.

— А си щалэ, сэ уэ узгъеижу сыщисти, — жилаш Сэтэней.

— Хъэуэ си анэ, уэ сэ сумыгъей!

ИИэ иджы, си анэ, СхуэшI гъуэмылэ:

Ари машIэу.

Ари псынщIэу.

Ари куэдрэ схурикъуну.

Сэ иджы сежъэнущ.

Си гугъэш си дуней техъэгъуэу! —

Жилаш Сосрыкъуэ, анэ Сэтэней хуэгүфIэурэ.

II

Нарт зауэм щылауэ, нартхэм псоми ятекIуауэ Лъэпиц и къуэ нарт Дзэхуш къэкIуэжырт. И алъыжыр унэ хуэкIуэт. Дзэхуши и щхъэр лъагэу Iетауэ, и бгъэр япэ иту

«Сэ схуэдэ дэнэ щыІэ?» — жыхунІэу, нарт шу хабзэу шыбгым итт. Нартыр губгъуэшхуэкІэ къокІуэжыр. Нэм къиплъыхыр губгъуэшхуэщи псэущхъэ закъуи щилъагъуркъым. Қэущащ, къэлъэгъуаш. Ауэрэ къакІуэурэ вийкІэ вэуэ зы нарт лыжь къыхуэзащ. «Дзэхущ и алтыпир бгъэдихуаш.

— Бов апщий, тхъэмадэ! — жиІаш Дзэхущ.

— Бэв тхъэм къуит, Дзэхушу нарт шу, зи адэм и Іэшагъэр зымыдэжу нарт шу хасэу ежъэжа, — жиІаш нарт лыжь Тхъэгъэлэдж. Выхэми яшІэкІиери ежъэжащ.

Дзэхущ къэгубжыш, и нитІыр вагъуэу къилыдыкІш, и пацІэкІитІым зырасэри и алъпыжым елъэдэкъауэри кіэлъежъаш. КіэшІэмыхъэурэ къекІуэкІыгъуиш къикІухаш. ЯпекІэ къильэдэн и нарт напи иригъэкІуакъым. ЯужькІэ сыйт имышІэми щыыхъакъым. Еуэну амал имыгъуэту къигъэзэжри къекІуэжащ. Иадэ Лъэпщик йыщым щІэтти, щыыхъэри хүиІутащ.

— ВинкІэ вэуэ зы лыжь гуэрим сыхуэзат. «Бов апщий» — щыжесІэм, «Бэв тхъэм къуит», — къызжиІаш. «Зи адэм и ІэшІагъэр зымыдэжи» къызиудэкІаш. Сытеуҳыну сышежъэм, вым яшІэкІиери ежъэжри сышІыхъэну амал хуэзгъуэтакъым. ЯпекІэ сыкъильэдэн си щхъэ еспэсакъым. Абы ивхэм си алъпыжри кіэшІыхъакъым.

Лъэпщик къицІаш ар и ныбжъэгъуж нартхэ Тхъэгъэлэджыр арауэ зэрыштыр.

— Умыгъэгүзавэ, сэ уэ абы уезгъэуэжынц амал имыгІэу, — жиІаш Лъэпщик.

Апхуэдэурэ гъэр кіуаш. Гъэ мэкъумэшыр къирахъэллэжри нартхэ я Санэхуафэри къэхъуаш. Нартхэ я тхъэлъэйум и къуэ Дзэхущ и гъусэу Лъэпщик къекІуаш.

Нартхэ я тхъэлъэйум Тхъэгъэлэдж лыжьри къашаш, жьантІэми дагъэтІысхъаш. Лъэпщик яшэри абы бгъурагъетІысхъаш. Дзэхуши бжэ къуагъым къуеуаш.

Тхъэгъэлэдж лыжым санэхубжьэр къицтэри хъуэхъуаш. Бжэ къуагъым къуэт нэхъышІэ Дзэхуши хигъэфыну къыритащ. Дзэхуши укЫйтэри хэфащ. Бжъэр щыритыжым, Лъэпщиком и къуэм нащхъэ хүишІаш, «Уеуэжынум — еуэж, еуэжыпІэ уихуаш» — жиІэ щыкІэу.

Дзэхущ укЫйтэжри бжъэр Дзэхущ къыІихъжьри къыжиІаш:

— Сэ сывэу сыхэтт. Мы уи щіалэм и бгъэр итІауэ, и щхъэр уафэм иту, жыр къыщепщэр имышІэрэ, «Сэ схуэдэ дэнэ щыІэ?» — жиІэу къызэбгъэдыхъяуэ щытыгъаш, — жиІэри.

Дзэхущ укытэри нарт тхъэлъиум къыхэкыжаш. И адэм и кымыш щэубэри щуишэ я фаши ищаш.

74. ЛЪЭПШЫКЬО НЭГУРЭ ЕХЫЛЭГЭ ГЫВЗ

(Бжъэдыгъу текст)

Ом лъагъо хеши,
Щэм шъоу хехы,
Зыушнэшныкырэр —
Нэгурэм ичат!
Пчэгъэлэнтхь — Нэгур киэкиэр!
Къонтхъ емыплъэу,
Псэ емыблэжъэу
Епсыхыжыгъэр
Нарт Нэгур.
«Чэлэхъсэт — мэхъэджэ жаки
Нэгурэр ыкуи
Сигъэунэхъу!» — ылуи
Усагъэр
Лъэпшы иныс.

75. ЛЪЭПШЫ ИНЫСЭ КЪЫЗЭРИГЪЭНЭЖЫГЪЭР

(Шапсыгъэ текст)

Мафэ горэм Лъэпшы ыдэжьы Шупэкио зэшигэор къыдахьи кыраиуагь:

— Сэфом шуагъэу пылъыштыхэр: пшахыжын плъекынэу, псыпхъекаем ыкыгъы киэль гъукэр къыриккэхъи махъщэдэз хэлъэу. Етиуанэ сэфор бгъажъэу хъумэ пшахъо тэптэкъоштэп. Зыфэтюгъэ сэфом фэдэ зуумышыджээ утыукишт.

Лъэпш лъэшэу гумэкиэу ыублагь ышнэштэр ымышнэу. Нысэм ар зельэгъум ипш зыгъэгумэкирэмджээ ригъэуичыгъэх, ежь дэмыгушаиэти. Хъакиэу кыфэкиуагъэмэ кыраиуагъэр нысэм раригъэиуагь Лъэпшы.

Аш фэшхъяфэуи Лъэпшы нысэм раригъэиуагь:

— Сэфор сишишт шхъакиэджэм гъукэр згъэплъимэ зэрэпсаоу сээ къесты сиубытын слъекырэп. — Лъэпшы ашыгъум 1адэ илагъэп. Нысэм гъукынэдэбзыихъэ ышни Лъэпшы фаригъахыгъ. Адрэри бзыпхъэм зэрэтаплъэу, 1адэ ышни, нысэм пшахъэу къыхаджи щыдыбжыккэгъым кыкынтикъуагъэр Шупэкио зэшигэумэ амышахэу тиутэри зэггуу сэфор ыгъэжъагь, ышнэгъ. Ар икъэнэжыккээу Лъэпшы инысэ кыгъэнэжыгъэу къяотэжы.

76. ЛЪЭПЩРЭ ЖЫГ ГУАЩЭМРЭ

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэр зыхуей псоу яхуищир Ильэпщ ищіэн имыгъуетыжу къанэри зэш хъуаш. Хуэмышечиж щыхъум, Сэтэней гуашэм деж күуэри елъэйуаш.

— Сэтэней гуашэ, созэш, сиціэн згъуетыркым. Си къарур зэсхъеліэн сымыгъуэту, гъущу сиціэр супіещиаш. Гуашэу щыіэм уэ нэхърэ нэхъ юш яхэмиту жаіэ, сиціэн къыхуэзгупсыс! — жиіэри.

— Сыт къыхуэзгупсысын? — гузэващ Сэтэней гуашэ. — Нартхэ Іэщэ хуейм яхуепщиаш, нартхэ гъубжэ хуейм яхуепщиаш. Цыху зыхуей псори пщиаш. Иджы еуй ежы дуней къекіухь, адрей цыхухэр зэрыпсэур зэгъэлъагъун нартхэ щіэнгъэ къахуэхь. Тхъэм укъимыужэгъужамэ зыгуэр къэбгъуэтинш.

— Дунейр къэскіухын щхъекіэ сый сыхуениу!

— Зикі узыхусишихуэ щвуэкым. Мылэжъэнэу зы феильхъэгъуэ зэгъэпэши ежъэ. Мэш зыщіэм фыуэ укъелъагъу, Іэщ зыгъэхъур уи ныбжъэгъущ, абыхэм щхъекіэ уагъеліэнныкым.

Лъэпщ еуваліэри нэхъ жыр быдэ дыдэм къыхихри жыр вакъэ ищир ар Іэщіэльту ежъаш. Лъэпщ апхуэдиз-кіэ псынщіэу күуэрти, зы мазэ гъуэгур зы маҳуэм икіурт, зы илъэс гъуэгур зы мазэм икіурт; къурш хуэзэм — ебакъуэрт, псы хуэзэм — ельэрт. Күүэм-лъейм, күүэм-лъейурэ псибл зэпиупщири тенджыз Іуфэм Іухъаш. Жыгищэ къыричш, иухъуэнщиаш, зэрипхри хым тригъэлъэдаш, езыр абы теувэми тенджызым икіаш. Зэрикіыу псы Іуфэм джэггуу Іусу ирихъэллаш хъыдижэбз гуп, набдзэ зытэлъым я нэхъ дахэхэу. Лъэпщ занщіэу хъэшыкъ яхуэхъуаш абыхэм, ауэ епхъуэ пэтми зыри къыхуэубыдакъым, апхуэдизкіэ цалъэхэти Іэщіэціэфтыжырт. Ирихъжъэри ящіэрыхъакъым. Итланэ лъэйуаш:

— Тхъэр фызогъэлъэу, фызищысыр къызжыфіэ. Фэ фхуэдэ си ныбжым слъэгъуакъым. Сэ слъэгъуам хъетыр къыхуэзмышика къахэкіакъым, — жиіэри.

— Жыг Гуашэм дыртхъэйуудш, — жааш хъыджэбз гупым. — Ди гуашэм уныхуеблагъэм уи хъетыри къылъагъунш.

— Накіуэ, сифшэ, — жиіэри Лъэпщ тхъэйуудхэм я ужь иувэри күуаш. Нэсмэ, зы жыг вэррамышіэж щытиш, жыгыуи мыжыгыу, цыхуун мышыхуу, — зи щысыр къылхуэмышиіну. И лъабжъэр кууэ щым хэту, и щхъэ-

цир пшэм хуэдэу уэгум иту, и ИтЫр цЫхуIэу, и нэкIур дахэм я нэхъ дахэу, дыщэмрэ дыжынымрэ къыхэшIы-кIауэ. Жыг Гуашэр Лъэпщ къышыгуфIыкIри иригъэблэгъаш, игъашхэш, иригъафэри игъэгъуэлъяжащ. Жэшыбгым Лъэпщ къэушри «зызгъэгъуэт» — жиIэри пиубыдаш.

— Дауэ хъун, — идакъым Жыг Гуашэм, — сэ сыгуашэш, цЫху цЫкIу иджыри къэс къыслэIэсакъым.

— Сэ тхъэм сащыш, — жиIэш Лъэпши тэджыри лЫгъуэ-фызыгъуэ ирихащ.

Гуашэм ар игу ирихьри Лъэпщым къельэIуаш «умыкIуэжу къанэ» — жиIэри.

— Хъэуэ, хъунукъым сакъанэ, — идакъым Лъэпщ, — сэ щЫм и гъунэр къэгъуэту Нартхэм щIэнэгъэ яхуэсхын хуейш.

— Ущымыуэ, Лъэпщ, — щIэнэгъэ ухуейм сэ уэстынш, сэ си лъабжъэр щЫм хэтш, щЫм щIэль псори сощIэ, си щхъэцыр уэгум итши уафэм ит псори сощIэ. ЩЫм гъунэ IЭкъым, — и фIэш хъуакъым Лъэпщ.

— ЩЫм фIЭкIа гъунэ зимыIэ щыIЭкъым, уемыжьэ. Сэ уэгум ит вагъуэхэр уэзгъэцIыхунш, щЫм щIэль псори уи IЭмыщIэ ислъхъэнш, щЫы щхъэфэм тетри уэстыныш.

АрщхъэкIэ Жыг Гуашэм жиIэр и фIэш мыхъуу, Лъэпщ ежъэжащ. И вакъэр лажъэу и лъапэм къыфIэхуэжыху, и башыр лажъэу и IЭмыщIэм къимышыж хъуху, и пыIэр унэшхым ишхыу и пшэм уэрдыхъуу къыфIэхужыху къикIухьри щЫм и гъунэр игъуэтакъым. Къигъэзэжри Жыг Гуашэм деж къекIуэлIэжащ.

— Къэбгъюета щЫм и гъунэр? — къеупщIаш Жыг Гуашэр.

— Хъэуэ.

— АтIэ сыйт къэбгъюета?

— ЗырикI.

— АтIэ сыйт зэбгъэшIа?

— ЩЫм гъунэ зэrimыIэр зэзгъэшIаш.

— ИтIанэ щЭ.

— Цыхум и IЭпкълъэпкъыр гъущIым нэхърэ зэрынэхъ быдэр зэзгъэшIаш.

— ИтIанэ щЭ?

— Зи закъуэ гъуэгурлыкIуэм нэхърэ нэхъ гугъу зэрышымыIэр зэзгъэшIаш.

— А псори хъарзынэш, — жиIаш Жыг Гуашэм. — Ауэ Нартхэр ирипсэуну сыйт къахупщIа, сыйт къахуэбгъуэта?

— ЗырикI.

— АтІэ абы щхъэкІэ къышІепкІухын щыІакъым. Сэ жысІам укъеІуау щитам, фи лъепкыр псэуху яхуэмыухын щІэнгъэу уэстын. Нартхэр фыцІыху ерыщ, фыпагашщ. Абы фытекІуэдэжын. Ауэ къанэр ирипсэуну мис мыр фызот, — жиІэри Лъепш зы сабий дыгъэ къыІешІилъхьаш. — Мыр уэ уи къуэм здэхъыж. Сэ щІэнгъэрэ ІешІагъэу сиІэр абы хэслъхьаш. Къэхъумэ зэрыхъу фльагъункъэ.

Лъепш сабийр къихъри къэкІуэжащ. Псалъэу и бзэр къышиутІыпщым Нартхэм къажыриаш:

— Мо уафэм ит Шыхулъагъуэр фльагъурэ?

— Долъагъу.

— АтІэ зекІуэ фыщыкІуэкІэ, фыкъышыкІуэжкІэ ар фымыгъэгъуашмэ, фэри фыгъуэщэнкъым, — жиІэри.

— Алыхъ-алыхъ, мыр къэхъумэ зы бэлыхъир къигупсынын, мыр хуэсакъыу пын хуейш, — жаІэри фызибл бгъэдагъеуващ япІыну, кІэлъыплъыну.

АрщхъэкІэ зы махуэ гуэрым фызхэр сабийр дэкІуэсикІри джэгуурэ гъуашщэри кІуэдащ. Фызхэм сабийр ягу ирамыгъашІэу зэбгырыжхэри лъыхъуаш, арщхъэкІэ ягъуятыжакъым.

Къэхъуар Нартхэм къышащІэм, шэсхэри лъыхъуакІуэ ежъаш. Хуэзарэ зылъэгъуар къагъуэт мыхъумэ, езыр ягъуятыжакъым.

— И анэм деж кІуэжа хъунщ, — жаІэри Лъепш ягъэкІуаш. Ауэ сабийр абы кІуэжатэкъым.

— Сыт тщІену, сыт ди Іэмал? — еупщикаш абы Лъепш.

— Зы Іэмали иІэкъым. И зэманыр къэсмэ, еzym къигъэзжын. Ауэ къышигъэзжынур тхъэм ешІэ. Фыпсэуэ къекІуэжмэ — фи насыпш, къэмымкІуэжмэ — фи бэлыхъши, абы фытекІуэдэжын, къышыриаш.

Лъепш и щхъэр фІэхуау ю къэкІуэжащ.

77. НАРТ ЛЪЭПШЫ ИЛЛАКІ

(Хъатикъое текст)

Зэгорэм нарт Лъепшы дэй лы бэлахьитІу къэкІуагъ.

— Лъепш! — аІуагъ!

— Сыд шъузыфаер?

— Чэтэ зырыз тфэшІ, — аІуагъ.

— Таш фэдэхэу ара шъузыфаер? — ыИуи къяупчыгъ.

Нахыжъым:

— Зэкіә сызаорэр мыжъуи гъучи пиупкІынэу сфер-
шЫтъемэ дэгъугъэ, — ыуагъ.

Нахыкіэм:

— Зэкіә сызэпиджырэр мыжъуи гъучи пхырикулъэу
сфершЫтъемэ дэгъугъэ, — ыуагъ.

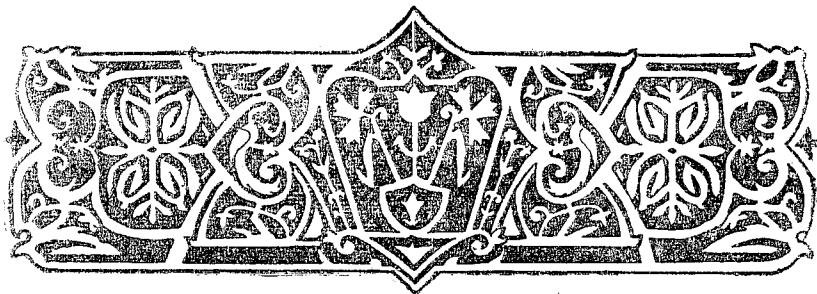
Туми зыфауагъэм фэдэ чэтэ зырыз къафиши, къа-
рити къитГупицыхыгъ.

Мартэ къызэпиркІыжыхэ зэхъум, сапIэр фэиниIуа-
гъэу къычIекIын, зэкіә зэпизуупкІырэ чатэр къизи псым
хэфагъ. Арыти, игъусэ ичэтапэ пхырикулъи зэкіә зэпизу-
турырэ чатэр къыштэжыхыгъ. Ичатэ пхырикулъыгъэу зе-
льэгъум: «СигъепцIагъ, чатэ хъун мый сфишшЫтъэп! Сыу-
кIын нахь, псаоу щызгъэIэнэп!» — ыIуи Лъэпшь дэй Iу-
фэфыкІэу къэсыжхи, мо лы губжигъэр унэм зэрипкIа-
гъэм тетэу, гъукIэр джэнныкъо машIом пэсити, укIфау
еуагъ. Зеом, ышъхъэ чатэм фэхымэу хъуи, ышъхъэ къэ-
нагъ, ау ылъэгонджитIу пыригъэхыгъ.

Лъэпшы гумекIышхо иIэ зэхъум, лыр ышIагъэмдже
кIэгъожыхыгъ, ау кIэхъажыхыгъэп. Цыфхэр къэзэрэугъои-
гъех, ау сид ашIежыхыни! Лыжъхэр къеIыстекIыхи, иуз
щагъэгъупшэнным пае, орэдхэри, гъыбзэжъхэри къифа-
Iуагъэх, къамлапщэхэри, сыринапщэхэри къащэхи джэ-
гүи ыпашъхъэ щашIыгъ, щыджэгугъэх, щысэмэркъэугъэх.
Ау а пстэумэ яшIуагъэ къекIожыхынэу щытыгъэп, —
Лъэпшь лIагъэ.

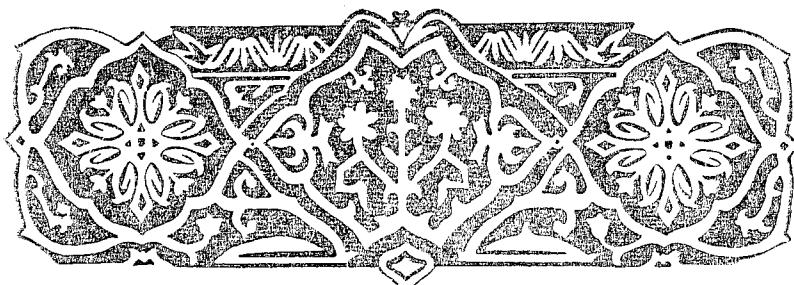
А лъэхъаным щегъэжъагъэу адигэмэ кIэпщэшшЫныр
къахэхъагъэу аю, «Лъэпшь ехылIэгъэ кIэпщэ орэдыри»
ахэлъ.

ЯПЛІЭНЭРЭ ЦИКЛ

ОРЗЭМЭДЖЫКЪО
ЕРЫЩЭКЪУ

78. НАРТ ЕЩЭРЫКЬО ЗЭРИУШТАГЬЭХЭР

(Хъатикъое текст)

ахэмыхъэу ліэр пшіэрэп аю. ГушыІэным-
джэ маисэу, ліыгъэ зехъаным фэсэмэгоу
шыІэр макІэп.

Нарт Ещэрыкъо «СылI» зыІорэмэ ашы-
шыгъ, лы фэмыфыгъэп, Поны хъуми.

Пшъашъэ горэ лы ратынэу, мэфибл
джэгу фашыгъэу, ар аухмэ пшъашъэр
ащэнэу, шъузыщэхэри хазырэу щытыгъ.

Арэущтэу хазэрэу шъузыщэхэри щитхээз, нарт Ещэ-
рыкъо джэгум ахэти:

«Сеплтын мыш яліыгъэ къыхырэм!» — ыIуи пшъашъэри
ыпхъуати, ишыплэ ригъекIуи — укIехъажымэ
упэт — рильесэжьагь!

— О мардж, емыгъэх! — аIуи, «хайт-сайт» аIозэ
льежьагъэх. Ау, ежыхэмэ яшихэр Іэгум къидамыгъекIы-
шьузэ, адирэр — «тэ щыI?» — нэплъэгъум икIодыкIы-
жы фежьагь.

Къизэлпльэки: «Мыш саIекIэкIыжыни хъунэн», —
ыIуи, иши къижедай, шыухэр нахь зыкIигъэхъагъэх.
Джы кIэмыхъапэхэмэ джы кIэхъэпэнхэба зыфэпIоным
хэтхэу зэлъэклох. Аузэ, купэу ыуж итимэ ашыц горэмн
кIэхъанэу, пшъашъэр къыІекIихыжынэу унэшъо тэубы-
тагъэ зэrimыІэр нарт Ещэрыкъо къизешIэм, иши ельэ-
нэкъеожы, жым хэфти зыригъахыжыгъ.

Арэущтэу зэхъум, зыдачъэрэри амышIэу делэ фачъэу
чъэ зэпытыныеха? — зырыз, тIуритIузэ шыумэ къагъэзэ-
жыгъ. Пшъашъэр къезыщэнэу щыт кIалэм къыгъэза-
гъэп. КIозэ чэш хъуни, мэз гъэхъунэ горэм чэшыпэ чые
шырихыгъ.

Нэф зэшьым, тэджи чылэ горэм дэхьагъ. Зыдахьэм, а ліэу зыкіемыхъагъэм иш шыпсыхэгъахъэ къашагъэу ышІэжыгъ. А шэр зиїэгу дащэжыгъэ унагъор бысым ышИ, лъэгъунэу иїэр щијотагъ.

Бысымэу ышІыгъэр нарт Ещэрыкъоу къычІекі:

— Дэгъу, укъылъыкІуагъэшъ, пшъашъэр остыжын, — ыши пшъашъэри адырэ унэм къыфычиңицжыгъ.

КъадэкІуати кытІупицижыгъэх.

Нарт Ещэрыкъо ар ышІэгъагъэу къајотэжы.

79. НАРТ ЕРЫШЭКЬО ЫГЬЭХХАГЪЭХЭР

(Б жъэдыгъу текст)

Нарт Ерышэкъо ятэ лы пхъашэу хэгъэгум исымэ ашыщигъ. ПшъэтыхъкІекі ишъуз мылъфэу щытыгъ. ЧынлІэ горэм кІуагъэу, мафэ горэм гъогу рыкІогозэ, тхъэр пыкІыжыгъэу инэу, джадэу, плъэгъуныджэ Ѣынагъоу, Нарт ПшъэшІукІ алоу Нартиеу зэрысихъэм Ѣыщыщтэхъэу, ай фэдиз ибэлахъыгъэу къылукІэгъагъ. Ерышэкъо ятэ. Арти къышІокІынэу Ѣытэпти къеуи зэкІоцИлхи, зыдихын кІожыгъэ.

Үдж ПшъэтыхъкІекі ишъуз гъумы хъуишъ, лъфи шъао къылъфыгъ. Аш «Ерышэкъу» фаусыгъ. Шъэожъынеу къылъфыгъэр күшъэм хапхэмэ, күшъэпсыр зэпиутэу, ауцтэу кІалэр ыпІугозэ, кІалэр лъэреркІо хъугъэу, кІэлэціыхъкІумэ ахахъэмэ аІэхэр зэпикІэу, атІупициныджэ Ѣыщтэхъэу хъугъэх.

Еүи кІалэр дэгъоу апІу, кІалэр ильэс 14-м ихъагъ, ятэ аш фэдизым гъэрэу айыгъ. Янэ Ѣыхъагъ кІалэр, иакъыл къэкІуагъэти.

— Тян, тятэ тэдэ хъугъэ, зыдэхъугъэр къисэмийо хъутэп, — ыши риІуагъ.

— А, сикІал, уятэ зыдэхъугъэр шъыд фэсшІэн, — къыриІуагъ. КІалэр шІокІалэу къиримылоу ильэситІу зэпичгъэх.

Еүи кІалэр етІуани янэ ельэлоу фежъагъ. ЗэрэшІомыкытэр янэ ышІошъ ыгъэххуугъ.

— Ашыгъум, сикІал, укъысшІомыкытэмэ о ныбэм уилъэу уятэ дэкІыгъагъ. Ау уятэ пелууаныгъ, уятэ нартымэ амбуутыгъэмэ къыфырикъун зи исэп.

— Адэ тятэ шы илагъэба, къотхъ илагъэба? — ытуагъ кІалэм.

— Ши и!, къотхъи и!, — ыIуагъ.

Рищажки кIалэр чыунэм чищаагъ. Шы къэрэ шу-
цабзэ плъегъунджэ уигъещтэнэу чIэт.

— О лы ухъумэ ар шы хъут, къотхъи хъут, — къыри-
Iуагъ янэ.

КIалэр къызэхъум Ерышэкъо фаусыгъагъ.

Ези кIалэм зызэтыригъепсахы «сятэ дунаим тетымэ
къесымыгъотэу сыкъыдэхъанэп», — ыIуи ежъагъ. КIалэр
макIо, шэу зытесыр шы дэгъу, иашэхэри дэгъу, мафэм
кIалэр гъогу риKогозэ куо макъэ горэ зэхихыгъэ. КIалэм
ритIупшишь куом кIалэр ечъагъ. Зынэсым лъэс закъо го-
рэм ритIупщиgъэу мэкуошь ит.

— Шыид хъугъэр шыуу, шыид узкIекуорэр? — ыIуи
еупчиgъ.

— Хъугъэм Iоф дыуиIэп, модэ шыоу кIорэм сиши ешэ
емыгъаш, — ыIуагъ.

Ерышэкъо плъегъурэр лъежки шум кIэхъагъ.

— Шыид адэ пиIэрэр, мыш фэдэ цыф ешIа, — ыIун
шири шури къыщэхи къэкIожыгъ.

— Мыш, — ыIуагъ, — сэц нахь дэгъуджэ сиши рифы-
жъагъэп. Сиши сицъехыгъэу сицъысызэ сиши рифыжъагъ, —
къыIуагъ. Амалэу сиIэтыр сымышIэу зэхъум укуомэ
дэгъу аIуагъэти сикууагъ.

Шым лIэр тетIысхажки адэр кIалэри къаригъэтIуп-
шижъыгъ, — ыдж улIымэ сиши стех, — къыриIуагъ кIа-
лэм. Адрэр ыtIупшижъыгъ, Ерышэкъом къыриIуагъ:

— Гъусагъэ бдэсшиIын, Iофы уиIэу уежъагъэмэ си-
даш, — риIуагъ.

— Адэ хэтымэ уашыш? — ыIуи кIалэр еупчиgъ.

— Тутарищыжъыр Помэ сизышIэн гори къикIын, —
ыIуагъ.

— Ашыгъум сэ гъогу сиует, ау сизышыгузажъо горэм
сиольтэIунджи мэхъу, — ыIуи кIалэм лым ыIалэ къиу-
быти къежъажъыгъ.

КIалэр ези ежки, укIозэпытымэ унэмисы хъуна, Нарт
хэгъэгум ихъагъ. Нарт хэгъэгуджэ заджетыгъэр Шапсы-
гъэрэ Армавирырэ азыфагу къушхъэм чIэгъэзыхъагъэм
Нарт хэгъэгуджэ еджетыгъэх. КIалэр чылэм дэхъагъ. Зы
Iагу горэм дахьи кIалэр епсыхыгъ. Джалэу, инэу зыгорэ
къикIишь, «хъакIэтиI», — ыIуишь иши шэшым кIишагъ,
ежкыри унэм рищагъ. Ези кIалэри къахъэкIагъ, къагъэ-
шIуагъ, унэм бзылъфыгъи хъулъфыгъи исэр джадэ.

КIалэм ипIи къахъыжъыгъ, кIалэр ипIэ хэIыстэжы-
гъэу:

— Ыдж сибысым, Йофышко си!, зынэ плъагъэ, зытхъакъумэ дэйуагъэ—пшэрэ щынэмэ къемыгъан, уищыгъупластэ сшкыгъешъ.

— Къайл, сикъал, сшнэмэ ослон.

— Тянэ ышъо сыхэфагъэу, тятэ къыдэкишъ къодыгъэ. Арырэ ыджырырэ азфагу тятэ икъэбар сымышшэу сэри лы сыхъехъугъ, шынэ тятэ нарт хэгъэгум щымыкъодыгъэмэ фэшъхъаф щыкъодынэу щытыгъэп. Тятэ ылъапсэ сымышшэу эгъазэу сидэхъажытэй. Мардж лъапсэр зыгорэдже ошнэмэ къысаню сшноигъу, — ытуагъ къалэм.

— Олахъ сымышшэ, мы Нарт хэгъэгум уятэ къихъагъэу, аубытыгъэу щытымэ, Пшъешноижъ алоу зыгорэ ис. Ар плъэгъундже щынагъоу нартыхэр зэкъ щыщтэхэу щытых. Щынагъо, ыджай уятэ Иекиэфэгъэндже.

— Тэдыдже ар нахь щызгъотыт, гъуазэ сыпшинын плъэкъина? — ытуи еупчыгъ.

— Слъэкъит, — къыри туагъ нартым. Пшъешноижъ псы хъураем ис. Цыфэу пшылшэу ии а псыхъор ары зэрысири, псыр ор хазыр ай уникъит, ау ежым уфырикъунэу щытэп.

— Ар Йофэп, — ытуагъ къалэм.

Чэщым рищэлнэнэу къалэр къыгъэгугъагъ ар зидэшниэм. Мафэм щысыгъ, пчыхашъхэм зызэтрагъэпсахи чэщым рищэлнагъ.

— Сыхъатмафэ ургъажь, сэ сэклиожьы, — ытуи иным къыгъэзэжьыгъ.

Къалэм зызэкъиупки псым хэсихъишъ, адрабгъу къалэр икъыгъ. Иши ытиупишишъ чэщым къалэр щысыгъ. Пчэдыхым зэплъэм, шэр иекиагъэу итэу, Пшъешноижъ ипшыпэ щытэу ылъэгъугъ. Еуишъ къалэм иши къубытыжки къэшэсишъ еуи пшылшэм къытехъагъ. Инэуджадэхэу унэм къикигъэх.

— Шъыд пай укъихъагъ, мый укъихъэ зэрэмыхъутэр пшэрэба, — алуи къалэм къышыхъагъэх, — икъ джидэдэм, мый узэrimысы хъутэр пшэрэба?

— Шъо икъ шъуомэ сикъинэу мый сыхъихъагъэу хыисал шъюшта? — ари туагъ къалэм. — Ыдж Пшъешноижъ дэжь шъукъори—зэ ушэсэмэ зыпылхъан фаеу уиэр къызылылхъари пшылшэм къакъо шъуори ешъуу. — Ерышэкъо ары зыборэр шъуу ишъуу.

Еуи иным ашыц къытеки, ежы къохи, Пшъешноижъы ра туагъ Йофэр зытетэр.

— Шыоу къытехъагъэр цыф цыкъу, ау изэхэлъыкъэ-

дже шыу мэхъэшагъу.—Іешъо-лъашъоу зэ къэпштэжын плъэкІйтэр пштэни удэкІынэу — ыIуи тыкъигъэкІуагъе.

— СыкъекІот, — ыIуи кІуагъэр къыгъэкІожыгъ.

Зыкъзэтригъэпсахы зэ къыштэжын фаеui иIэр къышти, къежьишъ къэкІуагъ пшыпIэм.

КІалэр тесыти къыриIуагъ:

— Сэ изын осымытэу, умыупчIэжъэу шыдэуштэу мый укъихъагъ, — къыриIуагъ.

— ПшъэшІоижъ, кІочIэ тIэкIу сиI олошъ пшІоижъор иошIахыы, ау мизыгъогум ушIонэгъэнджэ къэнэнэп, — къыриIуагъ кІалэм. ПшъэшІоижъ лъэшэу къыгъэгубжыгъ.

— Ерышэкъо моу пIапэхэр къысэт, — ыIуи риIуагъ.

— Алахъэм сзыфигъялIэрэр ары. ЗыIэр ара, хъауми ИитIори ара, — ыIуи еупчиIыгъ.

— ИитIори ары, — къыриIожыгъ. ЫИитIу Ерышэкъо зефызым ПшъэшІоижъым ыИитIу зэхигъэшкъэшкъагъе. ПшъэшІоижъэр зэхигъэтIысхъэгъагъе.

— ПшъэшІоижъ кІочIешку ало зэхъум укІочIешко дэд сшишIыгъ. Мый щэхъу кІуачIэ уимыIэу ущ, фэдиз цы-фэр зэрэуубытыгъэри къызгурыIорэп, — ыIуагъ Ерышэкъо. Къеплъы щытых пшыпIэм тетэу игъусэхэри. Цы-фэу зылъэгъугъэмэ агъешIэгъуагъ.

— Сыуау усыкуIытэп, ПшъэшІоижъ, ыджауштэу пIитIу уимыIэжъэу гъэшIеныр озгъэгъешIэт, нартымэ боу бэ льеу явшIагъ, нартымэ язакъоми икъун фэдиз псэкIод бгъэхъагъе.

— ШъхъарытIупши шъухъужыгъ, мылъкоу иIэр шъутеудоу шъуугощын шъуIоми шъуфит, — ариIуагъ Ерышэкъо щытхэмэ.

ПшыпIэм тесымэ ашыц гъусэ къышIи ПшъэшІоижъ исэрай сыш джы, — ыIуи зыкъыригъещагъ. Зыкъыздари-гъещагъэр сэрай бэлахъ, сэраихэр мыжъох, гъэпштагъэх. Еүишъ цыфэу ПшъэшІоижъы иIэгу Iоф щызышIэу дэтыгъэр зэкIэ къаригъэугъоишъ, шъхъафит зэрэхъужыгъэхэр ариIуагъ, мылъкоу иIэр агощынэу ариIуагъ. Ащ фэшъхъафэу мы гъэрэу иIэр зэкIэ къатIупшижынэу ариIуагъ. Еүишъ гъэрэу иIэр зэкIэ къатIупшигъ.

КъатIупшигъэхэр зэхэкIахыжыгъе, шъуагъох.

Ятэ шыид фишIэн, ныбжыи ылъэгъугъэп. Унашъо ышIыгъ, ащени зэкIэ къагъэпкIыни щыгъын къабзэ ащаалъэнэу.

Лабэ ащи гоузэу къагъэпкIыхи еуи къащэжыгъэх. ЕтIанэ ариIуагъ:

— Тят, уахэтымэ къахэкъыжь, — ыIуагъ. — Адрэ къэнагъэмджэ шъхъафит шъухъугъешъ шъуфит шъукъожын шъуомэ.

Чэш мэфэ-зытIущэ ятэ зыкъыригъэгъэпсэфыгъ. Ежь Iашэу пылъэр зэкIэ ятэ къызыпыригъэльхъагъ. ПшъэшIоижы ежь къотхъэу Иэмрэ иширэ къатетIысхын къежъэжыгъэх. (Еүи ятэ къыгъэсыжы ежыри ПшъэшIоижы иши къатетIыстишь еүи къежъэжыгъэх). Къекъожыхэгозэ, зы къамыл горэ орыжъэу, къамылым мэшIошко кIэнагъэу стэу чэщым альэгъугъ.

— Мир шъыд машIу, — аIуи ятэрэ ыкъорэ елбэтэу нэсыгъэх машIом. Къамылэр къауцуахъыгъэу кIэкIатIу-пщыхъагъэу инымэ агъэсты.

— Шъыд щыхъугъэр, шъыд мы къамылэр зыкIэжъу-гъэстырэр? — аIуагъ.

— Ар зыкIэдгъэстырэр отIон, инымэ ашыщэу зы тхъамыкIэ горэ дэситыгъ а чылэу ахэр къызыдэкIырэ чылэм, ар бзэджашIэу чылэмэ бзаджэ аришIэу щытыти ар къирафыжы мы къамылым хагъэзыхъагъ. Ары мы къамылым зыкIагъэстырэр.

— Тят, ашыгъум моу щыт, — ыIуи ятэ къыгъэуци, кIалэр ежыи машIор нэсынджэ бэ имыIэжъэу нэси у иныжъэр къыпигъэтIысхын иш къыхихъагъ.

— Шъущыт шъо, сэ сыкъэсыжыйт, — ыIуи чылэм кIуи, къэбарэу щыIэр ариIотагъ:

— ЫIджы аш иягъэ анахъыджэ къышъокIыжытэп, — ариIуагъ. ЕтIуанэ къамылым къыхищыжыгъэ нартэр шым къытыригъэтIысхын, къэсыжыгъэх.

80. ЕРЭШКЪЭУРЭ НАРТХЭМРЭ

(А бдзэхэ текст)

Ыгу ябгъагъэти, Саусырыкъу, ПшъэтыхыкIэкI, БлынкъыкIэкI ыуIэнхэ исалэу нарт Ерэшкъэу Лъэпшь дэжь кIогъагъэ.

— Щиц сферI, — риIуагъ.

— Щицым си ешIешта? — ыIуи Лъэпшь Ерэшкъэу къеупшIыгъ.

— Саусырыкъу, ПшъэтыхыкIэкI, БлынкъыкIэкI аюхэу сүүIицтых, — ыIуагъ.

— Ашыгъум, си пае щиц къесшIына? Зы щэ къып-фесшIымэ, шыри ыуIишт, — Лъэпшь ыIуагъ.

Зыщэ къыфиши къыритыгъ.

— Сы адэ мый зериу Йыщхэ шыIер? — ыIуагъ. Ерещкъэу ары къеупшиэр.

— Саусырыкъо къыфэсэщэ,
ПшъетыкъыкIэки фэсэщэи,
БлыпкъыкIэки есэтиупщи! —

джар Iуи, бзэм далыхи, щэр тIупщи, — Лъэпшыы ыIуагъ. — Ай фэдэу сыйушыIе, дунаем тетхэмэ язи къелыштэп, — ыIуагъ. («Спутникир дагъэкIуаешь,—еIо щыс КIуай Исмахыилэ, — дунаер къекIухъэ аIуагъ. Аш фэдэныIа ари!»).

А шыIем тетэу Ерещкъэу ищэбзащэ ытIупщиагъ. А къэбарыр Саусырыкъо зэхихыгъэти, адыритIумэ ариIуи, хигъэхъажыгъэх, ежыри хэхъажыгъ. Ежыри а щэр ыуж зэрэрыкIотыр ешIэ.

Саусырыкъо а щэм IэпымыIинIе зэгугъэм, ятIэ зышIи, къушхъэ лъапэм щыщэу хэхъагъ, Саусырыкъо дунаем тетыжъэп джы!

ПшъетыкъыкIэки ыужы щэр ихъагъ, «ТIури зы, мый сыйельштэп сэ!»—ыIуи, гъодыдж горэм зыридзи, зыригъэуIижьыгъ.

Джы къенагъэр БлыпкъыкIэкити, аш ыуж щэбзащэр ихъагъ, ифэжъу макъэ зэхихэу, оIе кIоми, мыйе кIоми лъяIахъэ зэхъум, къушхъэ лъагэм зыкъыридзыхи зыригъэуIижьыгъ.

Нэбгырищри щымыIэжы зэхъум щэр Iыстыжьыгъэ. Щэр зэ зыIстыжьIе, къэтэджыжынэу щитыгъэп.

ЕтIанэ Саусырыкъо къэтэджыжьыгъ.

Саусырыкъо ыужым зыIоIем Лъэпшъ къеупшигъ:

— Саусырыкъу, зы хъэлэбалыкъ горэ къюхъулIагъэба? — ыIуи.

— Сэ зысымыгъэбылтыгъэу, мыйжо е ятIэ зысымышыгъагъэемэ сэри сыйодыштыгъ. Ау ятIэ зысши, зышхъащизгъэIигъ, адырэхэр хэкIодагъэх, — Саусырыкъо ыIуагъ.

Нартымэ яльэхъаны тэ тилъэныкъо иныжъхэри спы цыкIухэри исыгъэхэу аIо. Иныжъым ыпэ къиIрэжьым спы цыкIур зэрилъасэштыгъ.

— Сы пшIэрэр? — иныжъым ыIоштыгъ.

— Бэш сштэнзы, сыоон сихыисап! — спы цыкIум зи-
IоIе, адырэмэ кIаIэштыгъ.

Иныжъхэр лъэшэу кърабгъэштыгъэх.

81. ОРЗЭМЭДЖЫКЬО ЕРЫШЭКЬО КЪЕХҮУЛАГЪЭР

(Б жъэдыгъу текст)

Нарт Орзэмэдж лІэным ыпэ ыкъо Ерышэкъо осыет къы-
фишЫжыгъагъ: «СикІал, тхъамыкІэм уиягъэ емыгъекі,
о пшхъэджэ къыохъулІэмэ умыдэтэр цЫфым емыш!». —
ыИүн.

Пчыхъэм хъэкІэщым кложы зыригъекІыгъэу щы-
лтыгъ. Ятэ гушаІэу къыриуагъехэр ыгу къыгъекІыжы-
хэу, ахэмэ ягупшисэу, ишъузи дэй, джэхашъом теубгъогъэ
мышъашъом тесыгъ.

Лэр хэпэзагъэм фэдэу, ау мычъяягъэу щылтызы, шъу-
зэр тэджи икІыгъ. Шъузым лэр чыьеу щылъэу ары къы-
зэрэшІошЫгъэр.

Шъузэр зыдэшыІэм угупшисэнэу бэрэ къеты хъугъэ.
КъикІыны лыплэнджи зеримыпэсыжъэу охътэ шІукІае
ыхыгъ. Чэщыр хэкІотагъэу лым ыгу мыпсэфэу янэ
лэжь пытм къэкІуагъ, ау къызыфекІуагъэри ригъешІа-
гъэп. Янэ зыкъыримыгъашІэ шІоигъоу еупчІыгъ.

— Тят, чыІэ олІа? ЧыІэмэ машІо къыфисшІахыт, —
ыИүн машІор зэкІигъэуІи, джэхашъори рипхъекІэхызы, —
нэфыль къызэкІичыгъэу шъхъаныгъупчъэм къызеплъым
шыу ээтегъэпсахыгъэ щагум къыдахъэу ылъэгъугъ.

Шыу къыдэхъагъэр къакъырым занкІэу екІуалІи
пчъэр Іуехыфэ шэу зытесыгъэр гъолъыгъэ. Пчъэр къызы-
Іуехыхэм шым ысэку ыубыти къакъырым чИлъэшъуагъ.

Шэу чИлъэшъуагъэм ифІо-фаши лэр хъа-
кІэщым къекІужжи ихъагъ.

«Хъэйнапэ, хъэкІэщым симысэу, лэр ихъагъ», —
ыИүн гуаІэзэ лыкІуагъ.

ХъэкІэщым зехъэм, ишъуз зэрэшысыгъэм фэдэкъаб-
зэу дэу щысэу ылъэгъугъ. Лым упчІэн къызэрэригъэжъэ-
тэр зешІэм, шъузэр тэджи пытм кложыгъэ. ШъхъэкІэ-
фэ-укІытэу ежь ахэлтым елъытыгъэу шъузым зи къыри-
мыІоу чещ-зымафэ тешІагъ.

Шъузэр хъэкІэщым къихъагъ лэр текІозэ-озахъэу
джэхашъом тетэу. Лым къызэрэригъэжъэтэр ешІэти, аш
емыжэу ежь-ежьэу къыригъэжъагъ.

— Дунаер зэрэпсау къысатынэу аІоу, о усІахын хъу-
мэ, орышъ къечъэтэр, къысэпшІэн зыфапІорэм уфит. Іо-
фэр зытехъуахыгъэр къэсэгъэІуахи.

— Дэгъу къаІо, сюодэІу, — лым ыІуагъ.

ЕтІанэ нарт Ерышэкъо ягуашэ къехъулІагъэр къыри-
гъэжъагъ.

— Тгъоспчыхъэ ухэпэзагъэу ушылтъызэ, чьыпхъу Іэгум къыдэхъагъэу слъэгъугъэти сикЫыгъ. Ащ моуштэу къыси-
Іуагъ: «Нычэпэ укъызымысыджэ тльэпкъ егъашІэм плъэ-
гъужытэпышъ, къакІо! Иныхэр къытэкІугъэх, ташІотхъа-
мыкІ, ташІокІочІадж. ЗэкІэ таукІын агу хэлъ». — Ар
ыИи дэкІыжыгъ.

Очые ушылтъити, уятэ Іашэу къыщина гъэхэр зы-
псылъхи сежъагъ, тибынмэ апае узгъэгумэкІынэп сІуи,
сэри сызыщэгугъяжыти.

Унэу сызэрыхъагъэм чъинахъыжъиц пхыгъэу илъэу,
джы ахэмэ укъыкІэу афашитым иныхэр егупши сэхэу
щысихэу сатефагъ. Инэу джэхашъом тетэр къысфи-
лъыгъ.

— Шъыд лъэгъунэу уи! Зегъахь угъогурыкІомэ! —
ыИуагъ. Лышкоу пчэгум итыгъэм псынкІэу ичатэ къыри-
хи къысэонэу зежъэм, сэри зыфэдэ къэмыхъугъэ чатэу —
уеомэ пызыупкІэу, уепыджымэ пхырызкулъырэр — сы-
тъити, ар нахь шіхэу къиспхъоти, чатэу къыІэтыгъэм
лэзгъодзыгъ. Адырэм ичатэ зэпигъэзи, ынатІи сыуІагъэ.

Ащ лъыпытэу сыжэхэбани тызээрэдзээ иныр къэ-
куагъ:

— Бзылъфыгъэ нартэу зигугъу къесшІыгъагъэр ары
мыр! Мардж, шъукъеу!

Иныжъихэр къысэонхэу зыкъагъэхъазырызэ, лъакъо-
кІэ сыкъыкІоцІыпкІи зы нэбгэ сыукЫыгъэ, сышпхъу на-
хыхкІэ унэм къильяди, адирэ къэнагъэм къебэнэу фе-
жъагъ.

Сышпхъу нахыжъ кІуачІэу иНэр рихылІи иныр зы-
чедзым, иНалъэ ринагъ...

— СэгуІапэти ащ лъыпытэу сиши сыкъещэсыйки сы-
къыдэкІыжыгъ.

Гъогум сыкъырыкІожызэ шыу зэтес тетэу зысэльэ-
гъум, о укъыспэгъокІыгъ сиНошІыгъ. Ау о зэрэарымырэр
зысэшІэм, сыкъебгъукІуагъ. Шыур: «Къэуцу!» — ыИи
къысэджагъ. Ащ сыпымылъэу сыкъакІозэ ищэрэ ищабзэ-
рэ къызэГуилъхи къысэуагъ.

Сиашъо пытэти, щэр къыпхырыкІыгъэп. Зызэзгъэзэ-
кИ сищэрэ сищабзэрэ зэГуслъхи сызеом, лІэри шъхъа-
фэу, щэри шъхъафэу зэшысыутыгъэх...

Джары сыкъызыфэтыгъэр, еппэсырэр къаІо, — ыИи
шъузэр лІым къеупчИыгъ.

ИНэр егупши: «Ащ фэдэ хъумэ, макъэ сэ къысэб-
гъэГунэу ары шъхъэгъусэу сызыкІиуиИэр», — ыИи лІым
къыриІуагъ.

— Аш нахыбэрэ ар къыхэмыйгъэфэжь.

Загъэпсэфынэу гъолъыжыгъэхэу шылъэмакъэ къэгүгъ. Аш ыужы бэрэ пэмитэу къамыщикиймиджэ зыгорэ пчъэм къытеуагъ.

— Хэт ар? — ыIуи лIэр еупчыгъ.

— Хъугъэ, зыкъэмыйфапэу зэ къикI, — ыIуи адырэм къыриуагъ. Ымакъэ ышIэжки унэм къикIыгъ.

— Шыид узыгъэгумэкийрэр, нарт Чэтэхъожъ?

— Хъугъэ, зыгъэпсэф. Пчэдыхы тыгъэр къыкъокIымэ, етианэ къэбар пишиэн.

— Ау щытыми, зызгъэпсэфитмэ аш пай къэнэна, къаю? — ыIуагъ.

— Иныдээ къызэрэокIугъэр къыослонэу сыйке-кIуагъ, — ыIуагъ Чэтэхъожъ. — Умышиэрэмэ сIуи. Дзэм пчэдыхы нэс сэ сифэгъэзагъ. Тыгъэр къызыкъокIыдже къидэки.

Чэтэхъожъ Орзэмэджыкъом ипиймэ аахьи зэонэр ригъэжъагъ.

Тыгъэр къыкъокIи Орзэмэджыкъор унэм къызекIым. чылэм дэс цыфхэр гумэкиэу ичэупчъэ Иутыхэу ылъетгъугъ.

Орзэмэджыкъо Ерышэкъо дэкIы зэхъум: «КIэсэн ебагъэр шыидэу Iае ма!» — ыIуи кIэсэним лъапэджэ еIункIыгъ. Ау зи фешIагъэп.

Ягуашэ ар къызелъэгъум: «Уш фэдэмэ уагъэгумэкихъуна ма!» — ыIуи кIэсэним лъапэджэ къызелукIым, нэмыкIырэбгъу ригъэбыгъ.

Орзэмэджыкъор зежьэм ищэрэ ищабзэрэ щыгъупшагъэу къыгъэзэжынди къытэкийлIагъ. Ахэр егъашIэм типийзэ къэтэхы, мыш фэдэ щыу мэхъадж узыIукIэтэр. Зытесэр шы шIуцIэ кIахь, ытхъакIумэ лъэныкъо гомытыхъэу аш лы ин тес. Джаш унаIэ тегъэт! Аш нэужым, Чэтэхъожъы о плъэкIытым фэдиз ылъэкIытэпыш къеухъум, а уинибджэгъу типий зыгъэкIоды зышIонгъор!

Орзэмэджыкъо Ерышэкъо хэгъуашхъэм къидэки, Чэтэхъожъ заоу ахэтэу иныдзэмэ къахэхъагъ. Чэтэхъожъы иIуагъэ ыгъэцэкиэжыгъ: дзэм язаоу тыгъэр къыкъокIыфэ ахэтыгъ.

Орзэмэджыкъом иIашэ къырихи пчыхъэ охъуфэ язэуагъ. Шыуиш анэсынхэ амылъэкIэу дзэм хэтыгъэх.

Чэш хъуи заор нахь макIэ ашIыгъэу Орзэмэджыкъор къызэплъэм, Чэтэхъожъ иш Iэдэжъэу ыIыгъэу дзэм къахэкIыжъэу ылъэгъугъ. Орзэмэджыкъор аш къыкIахьи къеупчыгъ:

— Шы о къьюхъулIагъ, ууIагъа, уиши мыхъура...

— Хъау, сиуIагъэп, ау сиши жъалымагъэ есхыгъ, зезгъэгъэпсэфымэ шы хъужьыт, — къыриIуагъ.

Лэр гъогу къырыкIуагъэу, зэуагъэу, пшыгъэу шытыгъ.

КъэкIожыхи чэщым загъэпсэфыгъ. Пчэдыжым тыгъэр къызыкъокIым, Орзэмэджыкъом ишъоIуджэ джыри зызэтыригъэпсахи, ищэрэ ищабзэрэ зэIунлъхи ежьагъ. Хэгъуашъхъэм зыдэкIым, ыпэрэ пчэдыжым фэдэкъабзэу, Чэтэхъожъ заоу ахэтэу ахэхъагъ. Мэфэ реным дзэр IэмэкIэ-лъемакIэ ашIэу зэуагъэх. Пчыхъэм фигъэзагъэу Орзэмэджыкъор зэплъэм, Чэтэхъожъ хъаджыцэмджэ шым зэртесэу ины батырым езаоу ылъэгъугъ.

А лъэныкъом Орзэмэджыкъом ыгъэзагъ. Нэси шыоу Чэтэхъожъ къезаорэм къыбгъодэлъади къеуи къыриутэхыгъ. Аш лъыпытэу зэонэр ратъэжъэжыгъ, икубзыпIэм къихъахи. Заор аухынам ыпэджэ Орзэмэджыкъо ылъэгъугъ Чэтэхъожъы иш шхъарытIупицэу кIожьэу.

Чэтэхъожъ зыщяотыгъэм Орзэмэджыкъор зэкIом, лэр уIагъэу щылъэу къыштэжыгъ, шыкIэм ышъхъэ гъэзагъэу къэкIожызэ, Чэтэхъожъы шыу бэлахь ауж итэу къакIоу ылъэгъугъ.

— Ерышкъу, сэ мыхъужын уIагъэ стельэпышь си-
гъэIылти мы къакIорэм пэгъокI, — ыIуагъ.

Орзэмэджыкъо мыгумэкIэу кIотыгъэ. Шыоу ынужитым ищэрэ ищабзэрэ къызэдилъхи ыблэгъуитIу азыфагу къыриубыти къеуи хъам иашъо пытэти, зи къыришIагъэп.

Чэумэ атет цыфэу къаплъэрэм къалъэгъутыгъ Орзэмэджыкъом зыгорэ къызэрихырэр. Цыфэу къыпэгъо-
кыгъэмэ уIагъэр къарити, шыоу къеуагъэм ыуж ихъагъ хъам, шыдэу зешIи, кIэхъан ылъэкIытыгъэп. Заорэм щыохъоу цыпIэ икIыжынэу щытэпти, ищэрэ ищабзэрэ тириубыти зеом, шэр кIэхъушъути лэрэу шым тесэр зандэу къэуцугъ.

ЕкIуалIи ичатэ къырихи еонэу зежьэм:

— Укъысэмыу, сэ хъадэгъущэ къыстечагъ. Цыфэу лэрэм зыфаер къырагъэIожы хабзэшъ, сзыфаер къэсэ-
гъэIожь, — ыIуи къельэIугъ.

— Дэгъу, къаIо, — ыIуагъ Орзэмэджыкъо Ерышкъо.

— Апэрэмджэ, о уихыягъэ пшIагъэ, зи лажъэ уиIэп. Джы, ятIонэрэмджэ, сызэрольЭутым къедэIу, игъуаджэ къызэмыхъулIэ пшIоигъо цыфмэ афэгъэпытээ яложь: «ТхъамыкIэм уиягъэ емыгъэкI, о пшъхъэджэ къюомыхъулIэмэ пшIомыигъотэр цыфым емышI». А гущыIэхэр сэ нарт лыжъым къисиIогъагъэх. ТхъарыIуи сигъешIыгъагъэ. Ар згъэпцIыгъэ. Лажъэр сэ къесхыжъагъети, лажъэм сыйтекIодэжъыгъ.

Джащ лъыпытэу лыым ыпсэ хэкIыгъ.

82. ОРЗЭМЭДЖЫКЬО ЕРЫЩЭКЬО-ХАФЭ ИКЮДЫКИ

(Б жъэдыгъу текст)

Орзэмэджыкъо Ерыщэкъо сабыйзэ янэ ли, ебэу къызэнэм зыпIужыгъэр Сэтэнэе-гуашэр ары. Сэтэнае шинахыкIибл иIагъ. Ахэр мэфэкIуиблджэ пэчыжъэхэу, шхъафэу псэутыгъэх. Ащ ашыпхъу закъоу Iакондэ-дахэри пшъашъэу алъэхэсигъ.

Нарт Ерыщэкъо ылъэ лъэрыгъынэм ригъэуцоным ыныбжыджи илIыгъэджи зынэсим, ятэ ишъуашхэри зыщиригъалъи, ятэ иши къырити:

— Джы сшыхэмэ адэжь сыкIон пIомэ уфит, къахэс, къахэт, — ыIуи къытIуищыгъ. — Ау афэсакъ, — ыIуагъ, — пелуанхэшь Йогъу-шIэгъу пшIыхэу бгъэгубжыкъоных.

Кьеуи мэфибл гъогури къызэпичи, Сэтэнэе-гуашэм ышхэмэ адэжь къэсигъ.

КъыпэгъокIыгъэх, илIы гъэпсыкIэджэ Орзэмэджы зэрыкъор къашIагъ. Ашыпхъу зэрипIужыгъэми щыгъуазэхти, лъэшэу фэчэфхэу къыпэгъокIыгъэх.

Зэшыхэмэ кIалэр ахэтэу, ахэсэу зэхъум ихэфэгъэлIыгъэджэ аблыригъэдзэу, икъарыуджэ аблыригъэхэу зэхъум:

— Хъунэп, мыш пыуты техъулIэт. ТэжъугъэгъэкIожы зэшиблымэ аIуагъ.

Ушхъагъу горэ къагъоти, икIожыгъо зэрэхъугъэр раIуагъ:

— Ерыщэкъо-хаф, нычэпэ тшыпхъу пкIыхы тльэгъутгъэ, къыпфэзэщэу къычIэкин, — аIуи. — Дэгъоу укъытхэсигъ. Зэ укъокIыжымэ нахышIу, гъое-щэнджи мэхъу.

— Дэгъу, сыкIожыт, — ыIуагъ Ерыщэкъо. — Ау си-закъоу сыкIожытэп: Iакуандэ сщэнышь сыкIожыт.

Къебэныжъхэмэ къытекIонхэу щытыгъэхэп.

Пшъашъэм иоф зытетэр къыраIуагъ:

— Палъэ ытыгъэу, Йаужи Йахыгъэу щыт. Гъэрышэ-къор непэ-неущэу къылъыкйонэу щыт, — аЙуагъ.

АЙорэм емыдэЙоу, пшъашъэр ишыплэ къыдигъэйсти, техъо гори фишЫжки: «Тхьашъуегъэун!» — къарнИуи къыдэкИйжыгъ. Мэфих гъогу зэринэкИйжыгъ.

Къеомэ зыкъыригъахызэ, Гъэрышэкъор къежъагъэу шъузыщэ къакЮ пэтхэу къаIукIагъ.

— Гъогу мафэ уежь аищи! — ыIуагъ Ерышэкъо-хафэм. — Шъыд уилъэгъун? — ыIуи еупчыгъ.

— КъыриIуагъ зыдакИорэр.

— Гъазэри кIокIожь, — риIуагъ. — Йакондэ-дахэр пшъешъапIэм икоощыкИйгъ.

Ерышэкъо-хафэм ыIохэрэр Гъэрышэкъом ышIошъ мыхъоу зэхъум:

— Пшъашъэм иIальын пльэгъумэ пшIэжына? — ыIуагъ.

— СшIэжын, — ыIуагъ.

Пшъашъэм ыIэ лъэнныкъо техъом къычIигъэши, Йа-льынэу пылъыр ригъэлъэгъугъ.

— Куогъуибл сышыНэми къесшIэжыни! — ыIуагъ Гъэрышэкъом. — Ары дэд!

— Ашыгъум о титЮ тээблэкIынэу хъурэпышъ, текIорэм пшъашъэр къылъэханэ, ий — ыIуагъ Ерышэкъо.

Ор зэдаубли чэц-мэфищэ зээзуагъэх, пкъы мыфыкъо къахэмийнэу утын-ужъгын езэрэгъефагъэх.

Іэгъо-благъом къихъажыгъэхэти, аш фэдизым Сэтэнэ-гущэр зэзаохэрэмэ къалъыплъагъ. Зым адырэр ыу-къыжын ылъэкIынэу кIуачIэ ахэлъыжыгъэп. Арыти Сэтэнэ-гуашэр тхъэм ельэIугъ мыжъоу ыгъэчъинхэу. Арыти, Ерышэкъо-хафи, Гъэрышэкъу, Йакондэ-дахи мыжъоу чъыгъэх. Джыдэдэм къушъхъэм укIуагъэми къышыплъэгъутыхэу аю.

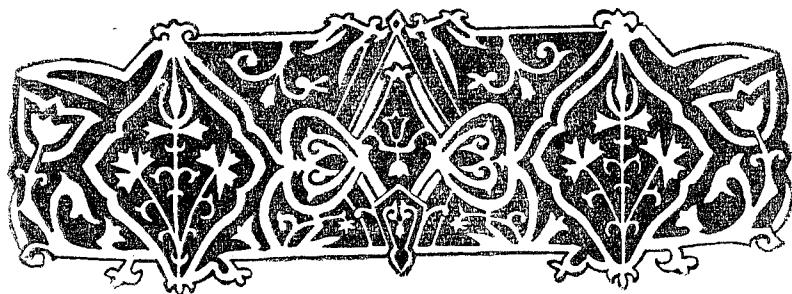
Джар а нэбгищмэ якIодыкIагъ.

Сэтэнэе-гуашэм имылтфыкъо ехылIэгъэ гъыбэр тихъакIэшмэ пчыхъэрэ къащаIожьэу бэрэ зэхэсхыгъэ.

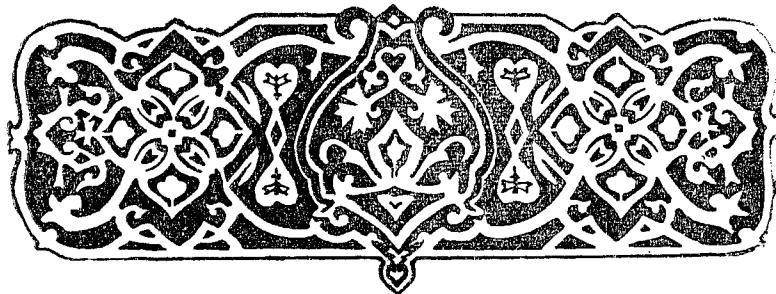
ЦыкIу дэдэу укъысфани
Іэ къыпщысфэу усиIагъ,
О си Ерышэкъу, — ыIуагъ,
Шъыд пае удэзгъэкIи,
Шъыд пае ем уIокIи
О си Ерышэкъу, — ыIуагъ.
Йакуандэ пай писэ бгъэIылъи
Лъэпкъынчэ дэдэу сыкъэбгъани,
О си Ещэркъу, — ыIуагъ.

Аузэ тхъамыклагъоу къехъуллагъэр къыпчызыэ имылъфыкъо дэжь шыгъи, шыпахъи, шъхъацэу тетыр ышъхъэ къытыриуп! Эукыжкызыэ ыухи, а чап! эм ежыри шыл! Эжкыгъэу къайлотэжкы.

НАРТХЭМ ЯХЫЛІГЬЭ АДЫГЭ
ОРЭДХЭУ, ПЩЫНАЛЬЭХЭУ
МАГНИТОФОНКІЭ ТХЫГЬЭХЭМ
ЯОРЭДЫШЬОХЭР

1. СЭТЭНАЙРЭ ОРЗЭМЭСРЭ ЯНЩЫНАЛЪ

Къэзынагъэр Жанэ Шзалихъэр Жанэ Исмахыилрэ, бжъэдыгъух.

Зытхыгъэр: Хъэдэгжэлэ Аскэр, 1 Едэп-сикъуай, 2/IX 1960.

Самбырэу

Къыхээзын
дээрер

Нар-ты шъа-ор

Е-е е-орэдэ о.

къе-жагъ ў-джы,

Ор-ээ - мэ - си

Е-е е-орэдэ о.

дэ-жы къа-хуи.

Е-е е-орэдэ о.

2. СЭТЭНАЙ-ГУАШЭ ИГЬЫБЗ

КъэзыIуагъэр Шөхөлэхъо Алий, шалсыгъ, къ. Афысын.

Зытхыгъэр Хьэдэгжэлэ Аскэр, Мыецкъуапэ, 25/XII-1958.

Самбырэу

Жыкхээзыдээз-
рэр

Жыгу
о - ра ри-ра-рэ
о-рэ,
Пышэ а-ды-рэким
о - ра
ри-ра-рэ
о-рэ
Ша-кло у-сэгъя-хло -ри
къэ-гужу.
о - ра - ри-ра - рэ
о-рэ.

3. ЛЪЭПШЬЫ ЕХЫЛІЭГЪЭ ОРЭД

Къэссыуагъэр Шыхызлехъо Алий,
шапсыгъ, къ. Афынсып.

Зытхыгъэр Хөдөөгжэлэл Аскэр, Афын-
сып, 30/VIII-1958.

The musical score consists of four staves of music in G major, common time. The lyrics are written below each staff in Chuvash. The first staff starts with 'Лъэп - шъэу уа - тэр эи - уа - тэ - ми,'. The second staff starts with 'О - ра - дэ ра - дэ,'. The third staff starts with 'Уа - тэр е - гъэ - псы - къэ,'. The fourth staff ends with 'О - ра - дэ ра - дэ!'

4. НАРТ НЭГҮРЭ ИГҮҮВЗ

КъэзыIуагъэр ЦэлгэшиIу Ислам.
бжъэдыгъу.

Зыщатхыгъэр Адыгейм щыщ къуаджэу
Хъалъэкъуай, 8/VI-1935.

самбэрэу

орэдьиIу

1 2 3 4

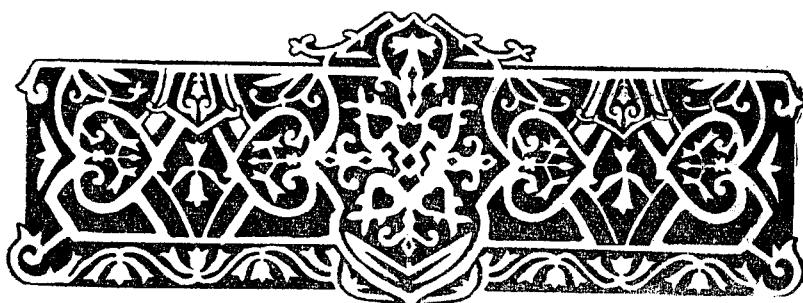
Он лъа-гъор хе-щи,

щэм лъагъор решы, симыгъо занъор июди

си-гъэ-у - нэ - хъу-гъи сэ.

ТИОРЭДЫНОХЭМРЭ
ТХЫДЭІУАТЭХЭМРЭ

Адыгейм иорэдынхэмрэ тхыдэйуатэхэмрэ. Мыеекъуапэ, 1960.

КІУАЙ ЗЭФЭС

Кіуай Зэфэс — адыгэ ЙорыІуатэм иэнциклопедие шылыкъэу алтыте, 1880-рэ ильэсүм Хякурнэхъаблэ къышыхъугъ, абдзах.

ИцЫкІугъом щегъэжъагъэу адыгэ тхыдэхэм, орэдхэм, пшыналъэхэм, язэгъэшиены ыгукІэ фэшагъэу хууи, адыгэ хякіэшхэм ашызэхихъэрэр зэригъашіэзэ, цыфмэ ахэлъ ЙорыІуатэхэр бэ дэдэу къызэкІиугъоягъех.

Орэдэу, пшыналъэу, хьишишэу адыгэмэ ахэлхэмэ лъапсэу, ежъепІэ-ублапІэу афэхъугъэр куоу, уигъеразэу къырнІотыкІын елъэкы, ашыкІэ блэкІыгъэу Іазэ.

— Адыгэ пшынэлъабэ, орэдьбэ сэшіе, шылыкъэр плоштмэ, — ело ильэс 90 фэдиз зыныбжь орэдьло цэрылом. — Орэдыр къызтегуыцэрэр пшіэу, аш ыцыпэ зыуубытыжкІэ, ежъ-ежъырэу, мыдэ пхъэтетым Іуданэр къызэрэтекІэу, адыре Іэклапэм нэс къыомыхыльэкІэу пкъудынин, къытепщиин олъэкІы. Зы гушыІэхэм акІэлтыкІорэ орэдьломкІэ джэуапышху. Ай сэри ишІуагъэ къисэкІы... Арышты, адыгэ орэд цыпэр гъюгупэ ублапІэм фэд.

ЕджакІи тхакІи зымышІэрэ орэдьло-тхыдэлотэ цэрылом адыгэ ЙорыІуатэмкІэ ишІэнгъэ ины, къыІуатэхэрэмэ народнэ Іушынгъэмрэ адыгэ жабзэм ибайныгъэрэ ахэлъ. Анахъэу къыІонкІэ икла-сэхэр нартэу Хъымыщыкъо Пэтэрэзэрэ Шэбатыныкъорэ япшына-лъэхэр, лъыхъужкхэм ябатырыгъэрэ язэфэныгъэрэ къызхэшхэрэ ЙорыІуатэхэр ары.

— Цыысэхэр сІуатэхэрэп сэ, — ело Зэфэсы. — Нарт Саусырыкъо икъэбархэр сІотэними сыфечэфэп, — лъыгъэ хъатэ хэлъыгъэн, хъор-шэрыгъ нахь, лъэкІэпІэшэ цыкІур.

Кіуай Зэфэс къыІохэрэр атхынхэу зырагъэжъагъэр ильэс 40 фэдиз хъугъэ, ау аш ЙорыІуатэхэр атхынхэу ыдэжь зыкІохэкІэ: «СШІэхэрэм ятхын джыри тыублэгъэ къодый ныІеп!» — къарело.

Шогъэшхоу орэдьло-тхыдэлотэ ялым хэлъмэ ашыщыр а зылъэхъаным тхыдэ зэфэшхъафхэр нэбгыритІумэ, нэбгырищымэ — зи Ѣшуагъэ фэмыхъоу — аригъэтхын зэрилъэкІырэр ары.

«Адэбият» зыцІэ тхылъэу Москва 1924-рэ ильэсүм адыгабзэкІэ къышыхаутыгъагъэм Кіуай Зэфэс къыІогъэ тексти 4 къыдэхэгъагъ («Хъатх я КъокІас», «Нарт Шэбатыныкъу», «Нысэиц орэд», «Хъымыщыкъо Пэтэрэз»). Аш ыужырэ лъэхъанхэм Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтын къыдигъэкІырэ ЙорыІотэ тхылъ пстэуми аш морэдхэри, ипшыналъэхэри, итхыдэхэри къадэххэ зэ-птиых.

ДжырэкІэ Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтын ифоль-клорнэ фонды Кіуай Зэфэсы къыІуагъэу, тхыгъахэу хэлъыр автор-скэ печатнэ листэ 40 Іэпэцыпэ хъущт. Ау Зэфэс джыри ышІэрэр, псынекІэчъ мычъакъом фэд: аримыгъэтхыгъэтоу къэлонэу иІэр бэ.

КІУАЙ ЗЭФЭС

ШЪЭОЖЬ ЕЛИ ҮРЗЭ

Шыкіәпшынэо ціәры I о у Шъэожь Елмырзэ 1882-рэ ильясым Къэбэртае щыщ къуаджэу Ижърэ Лескэн районым къышыхъугъ. «Пицинэр Гупкіэу къегъэбэрабзэ!» зыфаорэм фэд. «Нарт Сосрыкъ», «Бадиныкъ», «Хъымыщ икъо Бэтэрэз», «Лашынэ нарт лыхъужхъем зэрахоусар» зыцэ адигэ орэдхэмрэ пицинальжэхэмрэ фэйазэу ипицинэ къирегъякъях.

КъэбарIотэ-орэдыIо Iазэм лыхъужъ, нарт орэд бэдээ аригъэтхыжыгъеу тхылхэмэ къадэхъягъех.

ШЪХЪЭЛЭХЬО АЛЫЙ

ОрэдыIо-тхыдэIотэ ціәрыIоу, усаклоу щыт Шъхъэлэхъо Алый Мыхамэт ыкъор Адыгэ-им щыщ шапсыгъэ къуаджэу Афыпсынэ 1882-рэ ильясым къышыхъугъ, «Ар орэдим къыдалъфыгъ» зыфаорэмэ Шъхъэлэхъо Алый ашыщ. Янэ орэдыIо Iазэу щытыгъ. Ашкылоштыгъэ орэдхэу «Сэтэнэ-гуашэ игъыбзэ», «Хъатх Къо-класэ порэд» «Лъэпшь ииысэ нигъыбз» зыфэпшоштмэ афэдэхэр; ильзэ 60-м ехъу тешлагъ нахь мышлэми, непэ къызниэсигъэмэши эшлэх, магнитофонкъэ аригъэтхыжыгъех.

Шъхъэлэхъо Алый препертуар Iордстэ 200 Iэпэцинэ мэхъух. Ахэр — шапсыгъэ лыхъужхъем япшинальжэхэр, нартмэ яхылIэгъэ орэдхэр, тхыдэ-пшишэ зэфэшхъяфхэр, къэбар щхэнхэр.

Шъхъэлэхъо Алый адигэ культурэм зыгукэ фэшэгъэ цыфмэ ашыщ. Ар Адыгэ хэку музеим изэхэцэнэ аш чэлъышт экспонатмэ яугъоини чанэу хэлэжъагъ, ежь пхъешIэ Iэпэласэу щытыти, ящынIэгъэшт адигэ Iэмэпсымэжхэр ыIэшхьитIукэ афишIыгъагъех.

ОрэдыIо, тхыдэIотэ ціәрыIоу зэрэштым даклоу ар усаклоуи щыт. Зэоуж лъэхъянхэм Шъхъэлэхъо Алый Родинэм, щыIэкIакIэмтицIыфхэр зэрэфаклохэрэм яхылIагъеу орэдхэр зэхилхъягъех.

Ыныбжькэ ильзэ 90-м нэсэ пэт нахь мышлэми, пхъашIеу мэлажье, якъуаджэ унакIэхэр къафыдегъеуцох.

ХҮЭПЭЕ МЫХЬАМОД

(1887—1967)

Шыкэпцины эзэу, адыгэ шыкэпцинэм нартмэ яхылэ гээ пцыналъэхэмрэ орэдхэмрэ гүетныгъэ ин хэлтээ къезгъа. Ёщтыгъэ Хьэпэе Мыхъамодыр 1887-рэ илъесым къуаджэу. Аш Хъатикъуае къышыхъугъ.

норэдхэр магнитофонкэ атхыжыгъэхэу АНИИ-м ифонотекэ хэлъых.

Хьэпэе Мыхъамоды аригъэтхыжыгъэ адыгэ Йорычотабэ АНИИ-м къыдигъэкыгъэ тхылъыбэмэ къадэхъагъ.

ХЬЭХҮУПАЩІЭ ІЭМЫРХЪАН

Хъэхъупашіэ Іэмымрхъан Асхъадэ ыкъор — адыгэ орэдыю, усекло цэрыюмэ ашыщ. Ар 1882-ре илъесым адыгэ чилэу Къэхъун къышыхъугъ, ашщэпсэу. Ицыктугъом щегъэжкагъеу орэдхэри тхыдэхэри шту елзэгъух. Іэмымрхъан гулъытэ ин зыдэзыыгъ усекло бзашлу, искуствэмкіэ Тофышіэкюшху.

Ижъре лэжъекло, лыкъужь, нарт орэд шагъохэу орэдыю и препертуары хэтхэр шъэ Іэпэцыпэ екъу. Ячылэ лыжъхэри, ежь ыкъо шыкіепщиинэо Индрыси дежъуухээ Хъэхъупашіэ Іэмымрхъаны орэдыбэ научнэ Тофышіэхэм къаригъэтхыгъ. Ахэмэ ашыщхэу «Лащынэ нартхэм зэрахоусар», «Нарт Сосрыкъо илициналъэ», «Нарыбгейм икъо закъо Шъяуей» зыфиюхэрэмэ ацло къеплон плъэкнышт.

— Сыныбжь илъес тюкнищым ехъугъ, — ело Іэмымрхъанэ. — Цыфыр жъы зыхъукло, ашь игъерети, ымакъи къышэкло. Ашь фэшы, сикталэ сэш фэдэу шыкіепщиинэм еоу, сэш фэдэу адыгэ орэдхэр къылохэу згъесагъэ. «Хъэхъупашіэ нахыжъым нахын Хъэхъупашіэ нахыкіер» ало зэхэпхыникли хъун!...

А шюгъэ пстэуми адакло, етлан къэлогъэн фаер Хъэхъупашіэ Іэмымрхъан усекло цэрыю зэрэштыр ары. Ар СССР-м иписательхэм я Союзы хэт. Іэмымрхъан иусэхэу «Ди дыгъэр Лениншъ» «ЛыфI нэшъянэ», «Нобэр гуфIэгъуэшь, пшъэдэйир нахыфыжшъ», «Цыхур дэхэн хуейшь», «Москва», «Пушкин» зыфиюхэрэр дэтхэу итхыльхэр Нальчики къышыдэкынгъэх, ытхыгъэмэ ашыщыбэхэр урысыбзэклээ зэдээклигъэхэу Москви къышыхаутыгъэх.

Хъэхъупашіэ Іэмымрхъан — орэдыю Газ, усекло лъэш, дунэя-кээм игъэпсынкло киешекло чан.

ХЪУШТ ИБРАХЫМ

(1878—1960)

Хъушт Ибрахымэ Афыпсы-
лэ щыщыгъ. Ар адыгэ орэды¹о
Іазәштыгъ, мәкъе чан дахэ
иIагъ. 1959-рэ илъесым ибжы-
хъэ Хъушт Ибрахымэ къыIозэ,
шыкIәпщынауу Джамырзэ Иб-
рахымэ дежтыузэ, адыгэ оред
72-рэ магнитофонкэ тигъэ-
тхыжыгъагъэу Адыгэ научн-
исследовательскэ институтым
имузыкальнэ фонды хэлъ.

Ежь мәкъе гъешIагъонкэ
адыгэ орэдхэмрэ пицыналъ-
хэмрэ къызериIорэм нэфш-
хъафз, аш илъесыбэрэ адыгэ
IорыIотэ текстхэмэ яугъонны
чанэу Iоф дишIагъ.

— Зы лы гъесагъэ горэм, — къыIотэжкыщтыгъэ ежь Хъуштым,—
сикIәлэгъум къысиIогъагъ: «Шъо шыулъепкъ ихъиншъэхэр, итхыдэ-
хэр, иорэдхэр тхы. Ахэмэ адыгэмэ яисториекэ мәхъанэшхо яI, ахэ-
мэ арыгъозэштых». А гущаIэхэр сыгу искубыти седжагъ. Еджак-
Iьеэрэ тхакIьеэрэ зысэшIэхэ нэуужым, илъесибгъум, сэ амал сызэ-
рэфхъурэм елъытыгъэу, цыфмэ сахахъэм-сахкIызэ, адыгэ
IорыIуатэу згъотырэр стхызэ къушъхъэкIес щапсыгъэхэр, Адыгэ
ыкIыи Черкэс хэкухэм якъуаджхэр, къэбэртэе чылэхэр къескIуа-
хыгъэх...

Хъушт Ибрахымэ усакIоу щытыгъ. Аш орэдхэу «Родинэр»,
«Афыпс — псыхъо шэрыIу», «Колхоз оред» зыфиIорэр зэхилъхыа-
гъэх.

¹ Хъушт Ибрахымэ ехылIагъэ тхыгъэм епль: ХъэдэгъэлIэ А.
Адыгэ оредишигъ, г. «Социалистическая Адыгей», № 241 (6303), 5/XI-1965, н. 3.

кИн сшIэрэп. СинIалэхэр — Iазэх, тхылъыр къизэгуахышь — дунаир янэрыйлъэгъу! Ау зэсIожырыр ары: синIалэхэр — насынышIохэшь, сэри сыIахынчъэн!

Уэрдокъуэ Мырзэбэч зэрэцIэрыIор иIофишиIэкIе къодыиеп, кIэлэ шIагъохэр зэрипIурэ къодыиер арэн. Мырзэбэч — адигэ орэдыо-тхыдэIотэ лIы губзыгъе шIагъу. Ащ къыIозэ 1962-рэ иIльесым иIев-раль мазэ хъишъэхэу «Сосрыкъуэ и шыгъэджэгукIе щыкIэм и хъыбар», «Сосрыкъо и къэхъукIе», «Сосрыкъуэ и лIЭкIар», «Сэтэ-ней и хъэку», «Iэдниху», «Нартхэ я пицадэ и хъыбар» (ПIэтIэрээ нартхэм пицы зэрahuэхъуар)» зыфиIохэрэр аригъэтхыгъэх.

УЭРДОКЪУЭ МЫРЗЭБЭЧ

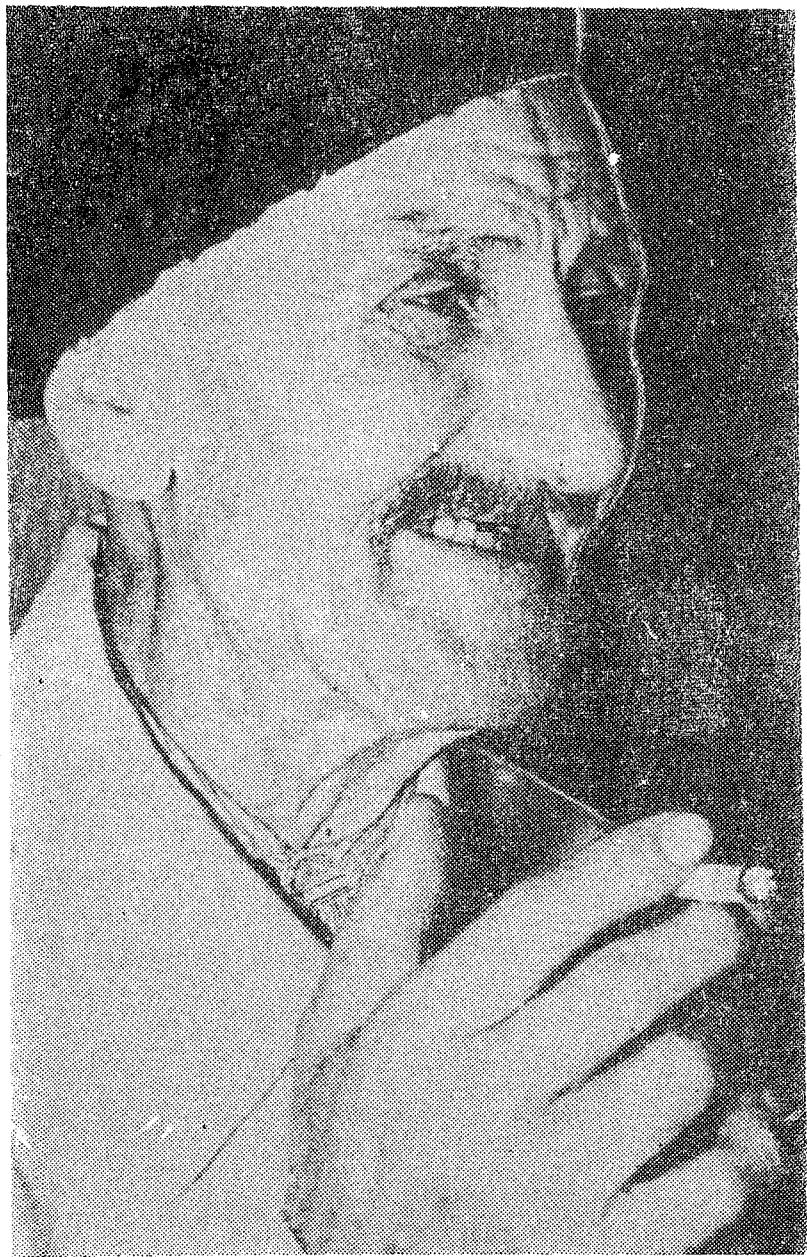
Черкесием иорэдыIо цIэры-
Iоу Уэрдокъуэ Мырзэбэч Сэ-
лихъ ыкъор 1884-рэ иIльесым
адигэ къуаджэу Хъабэз къы-
щыхъугъ. Колхоз гъэпсыним
IэнитIэ зэфэшхъафхэр иIэхэу
чанэу ар хэлэжъагъ, ээ брига-
дирэу, ээ былымахъоу, ээ хы-
мэм иIэшхъэтетэу, ээ бжъэхъо
хъупхъэу ар лэжъагъ. Ащ кIа-
лэхэр епIух. Ащ языр — къо-
дже Советым итхакIу, ятIонз-
рэр — Советскэ Армием икъу-
лыкъушI, ящэнэрэр — Наль-
чик дэт къэралыгъо универси-
тетым щеджэ...

— СинIалэхэм сяплъышь,—
еIо Мырзэбэчы, — сяхъуансэ:
лъэхъан шIагъом къэхъугъэх!
Ахэр — еджэх. Сэ ащ фэдэ
амал сиIагъэл. Сэ еджакIи тха-

АДЫГЭ ОРЭДЫНО КУГ.
МЫЕКЪУАПЭ, 1938.

Къэбарытэ лазэу
ЗАПСЭКЬО ХЪУСЕН
(Еджэркъуай, Адыгэ хэкур).

ШОРТЭН АСКЭРБИЙ

Адыгэ ЙуэрыIуатэхэм орэдхэм, пишынальэхэм яугъоин изэхэщэнкіэ, фольклор тхылхэм якъыдэгъэкIынкIэ Йофыгъуабэ зезыхъэгъэ Шортэн Аскэрбийр Къэбэрдейм щыш адыгэ къуджэу Лескэн я II-рэм 1916-рэ ильясым къышыхъугъ.

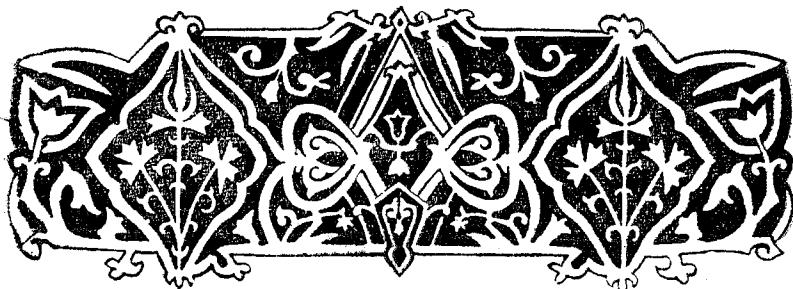
Къэбэртэе-Бэлъкъар научнэ-исследовательскэ институтын бэшлагъеу щэлажьэ. Ар научнэ экспедициехэу КБ НИИ-м зэхицэхэрэмэ пещэнгъэ адзыэрихъээзэ Къэбэрдей-Бэлъкъарыми, Къэрэшэе-Черкесиими, Адыгэими, Хыушъо Шапсыгъэми адыгэ фольклор текстхэр бэу ащарагъэугъоигъэх. «Нартхэр» зыфиIорэ тхылъыр адыгабзэки урысыбзэки Нальчики, Москви къащыдэгъэкIыгъэним Иоф чанзу хэлэжьагъ.

Шортэн Аскэрбий СССР-м иписательхэм я Союзы хэт. Аш роман нэу «Бгырысхэр», пьесэхэу «Батыр и къуажэ», «Нэхур къышыщIенним щыгъуэ», «ИгъашIэкIэ», «Зы унагъо гуэрэм», «Сурэт» зыцIехэр ытхыгъэх.

Къэбэрдей искусствэм, пстэуми афэмыйдэу театрэм гъэхъагъэхэр ышIынхэмкIэ ишIогъешхо къызэригъэкIуагъэм фэши Шортэн Аскэрбий Къэбэрдей-Бэлъкъар АССР-м искусствэмкIэ изаслужен-нэ лэжъэкIуацIэр къыфашигъ. Тхылъэу «Театральное искусство Кабардино-Балкарии» зыфиIорэр ытхыгъ (Нальчик, 1961), искусствоведческэ наукахэмкIэ кандидат.

КОММЕНТАРИИХЭР

I. СЭТЭНАЙРЭ ОРЗЭМЭДЖРЭ

Сэтэнайрэ Орзэмэджрэ апылъ ЙорыГуатэхэр (орэдхэр, хъиншъехэр) адыгэ лъэпкъ истэухэми зэлтшаш!э: Сэтэнай-гуашэ цыф йушэу, упч!эхэр рахыл!эжьэу «гощэ акъылэу» нартымэ я!. Эпосым зэрэхэтымк!э «гуашэр» социальнэ терминэу щитэп, ар гъэшигүабзэу бзылъфыгъац!эмэ къапхэхэ, «бысынгуаш» е «унэ гуаш» мэхъянэр и!. «Сэтэнайр» дэхагъэм искимволэу щит: «пшъэшъэ дахэ горэ ялагъ» алоным ычыл!эк!э, адыгэ тхыдэгүатэхэм Сэтэнай дахэ горэ ялагъ алоу мэхъу. Адыгэхэмэ нахь аш!одэхэ къэгъэгъэ лъэпкъ заулэмэ «Сэтэнай» цэу афаусыгъ, ахэмэ ящи!эк!э-псэуки!э нэшэнэ зэфшъяхъафхэр арапэссытгыгъ. «Ежь пхъэ цык!ур шхъуант!эу, чым фэдэу тимэзы хэт, къэгъэгъэ дахэ къыпек!э. Ар адигэмэ календарь папк!эу ялагъ, «Сэтэнаер къызышъхъалъек!э — жъогъэ бзыгъэ имыгъэчыгъ», — алоштгъэ. Бжыхъомэ ар дэгъоу аш!э: «Сэтэнаер къешъхъалъэмэ бжъэм тельхъэ фэмышигъжь», — ало къеуатэ абдзэхэ-орэдиго-тхыдэготэ Йазэу Хьаткъо Теуцожь. Сэтэнаер хъачым фэдэу, пхъэ цык!ур лъэпкъ, ылъапсэ пырац, куаш, къэгъэгъэ к!эпхъ т!ып!эгъашъоу, анджырэф т!эп!ыгъэм фэдэу щит. «Сэтэнай» пхъэми, аш къыпек!эрэ къэгъагъами ыц!, — ело тхыдэготэ Йазэу К!уай Зэфэс¹. Коллекциону тыугъонгъэмэ, титхыдэгүатэмэ къызырагъэльягъорэмк!э, «Сэтэнай» зыц!э къэгъэгъэ лъэпкъэу зыбгъу-зыпш! адигэмэ аш!э.

«Сэтэнаер» — адигац!э, къик!ырэмк!э ублэп!э очеркым епль.

Орзэмэдж — арэуштэу наарт лыжъым еджэх. Аш ыц!э бэу зэтирауки!: Орзэмэдж, Орзэмэс, Уазырмэс, е Уазырмэдж алоуи мэхъу. Сэтэнаер Орзэмэдж ышылхъоу, аш ил!эуи ЙорыГуатэмэ къахафэу урехыл!э. «В первобытную эпоху сестра была женой, и — это было нравственно», — ытхыгъагъ К. Марксы².

Орзэмэдж — шъяхъак!афэ зи!э лыжъ йушэу, нартымэ япиц-тхъэмэтэу эпосым къыхафэ. «Пшыр» социальнэ терминэу щитэп, «паш» — йашъхъэтет», «тхъэмэтэ» зыфеп!оным фэдэ мэхъянэр къек!ы.

Орзэмэджи, Сэтэнай, фэшъяхъафрэ нартхэми як!алэхэм (акъохэм, алхъухэм) ац!эхэр гъэнэфэгъэ хъазырэу адигэ тхыдэгүатэхэм

¹ К!уай Зэфэс ехыл!агъэу тхылъым ык!эк!э Ѣы!э тхыгъэм епль.

² Аш ехыл!агъэу епль: Ф. Энгельс. Право и право семьи, частной собственности и государства, М., 1948, н. 45.

къызэрәйорәм пае, ахэмә яхыл!эгъэ Йорыңуатәхәмә янахыбәр цикл-цикләу дгощынхә, генеалогическә зэкіәлъык!уак!ә я!әу ахәр дгъәпсынхә нахыбәрәмк!ә тәлъек!ы.

Сэтэнайре Орзэмәджрә яхыл!эгъэ Йорыңуатәхәр нәпәмыйырә циклхәми къаҳәфә.

ТЕКСТХЭР

1. **Сэтэнай-къэгъагъ** — къэзы!уагъэр Шыбләкъо Исхъакъ, 1887-рә илъесым Адыгейм щыш къуаджәу Хъатикъуае къышыхъугъ, хъатикъуай, къур!аным къеджән еш!ә, орәд!о-тхыдә!отә Йаз.

Ноябрәм и 12-м 1948-рә иль. Хъатикъуае щызытыхъгъэр Хъэдэгъэл!ә Аскэр, 1922-рә илъесым Хъатикъуае къышыхъугъ, Адыгэ научн-исследовательскә институтым (АНИИ) инаучнә Йофыш!, СССР-м иписательхәмә я Союзы ичен, адыгэ поэт, филологическә наукәхәмк!ә кандидат. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

Къытырадзагъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, Краснодар, 1967, н. 267—268.

2. **Сэтэнай-гъагъэ** — къэзы!отагъэр Аргъещокъуэ Талиб, 1889-рә илъесым Къэбэрдеим щыш къуаджәу Къэләжъ къышыхъугъ, къэбэрдей, еджак!и тхак!и ыш!эрәп.

Мартым и 14-м 1946-рә иль. Къэләжъ щызытыхъгъэр Щоджэн-цык!у Адэм, СССР-м иписательхәмә я Союзы ичен, поэт. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

3. **Орзэмәджрә Имысрә якъәхъуэ** итхыд — къэзы!отагъэр орәды!о Йазеу Хъушт Ибрахым, 1881-рә илъесым Адыгейм щыш къуаджәу Афыпсылә къышыхъугъ, шапсыгъ, арапыбзек!ә еджак!и тхак!и еш!ә, илъесыбәрә еже зэхигъяуцогъэ алфавитымк!ә адыгэ Йорыңуатәмә я угъюон пылъыгъ, ахәр еже ытхыгъеху и!әх.

Сентябрәм и 20 1959-рә иль. Афыпсылә щызытыхъгъэр Хъэдэгъэл!ә Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэль.

4. **Нартхә я дыщә жыгыр** — оригиналры Къэбэрдей-Бэлъкъар НИИ (КБ НИИ) иархив хэль.

5. **Нартхәм я дыщә жыг** — къэзы!отагъэр Тымыжъ Мухъемәт, 1872 илъесым Черкесием щыш къуаджәу Бесльэнейм къышыхъугъ, бесльэней, еджак!и тхак!и ыш!эрәп.

Июном и 23-м 1949-рә иль. Бесльэней щызытыхъгъэр Къэрдэнгъущ! Зырамыку, 1919-рә иль. Къэбэрдейим щыш къ. Псыгуэнсу къышыхъугъ, КБ НИИ инаучнә Йофыш!, драматург, КБ АССР-м изаслуженнә ләжъеклошху. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэль.

6. **Үэзүрмәсым Дадыхъуэ фызу къызәрища** — къэзы!отагъэр Къушъхъэ Бэгъ, 1884-рә иль. Къэбэрдейм щыш къуаджәу Къулъкъужын къышыхъугъ, къэбэрдей.

Майм и 9-м 1949-рә иль. Къулъкъужын щызытыхъгъэр Къэрдэнгъущ! Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэль.

7. **Сэтэнайре Орзэмәджы ри!уагъэр** — къэзы!уагъэр Хъэпәе Мынхамод, 1887-рә иль. Адыгейм щыш къуаджәу Хъатикъуае къышыхъугъ, ылъепкъыл!ә хъатикъуай, еджак!и тхак!и ыш!эрәп, шык!еп-щынәо Йаз, къэшъок!о ц!әры!у.

Октябрэм и 10-м 1959-рэ илъ. Хъатикъуае щызытыхъгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

8. **Орзэмэджрэ Сэтэнайрэ язэпсэлъыхъуакI** — къэзыIуагъэр Сирнем ис адыгэу Шъэокъарэкъо Хъаджахъмэт. Къыздэтхыгъэр: Адыгэ усэнэр, Дамаск, 1940, н. 21—23.

9. **Сэтэней-гуашэрэ нартхэмрэ** — къэзыIотагъэр Къэбэрдейм щыщэу Унэгъэс ХъатIиб. 1949-рэ илъ. зытхыгъэр Албэч Iэуес. Оригиналыр КБ НИИ-м наархив хэлъ.

Къытрайдзагъ: Адыгэ IуэрыIуатхээр, Налшык, 1963, н. 298—300.

10. **Тыгъэр пишхъэрэ къызфызэтеуцогорэр** — къэзыIотагъэр КIуай Исмахыил, 1876-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Хъакурынэхъаблэ къышыхъугъ, абдзах, еджакИи тхакИи ышIэрэп, къэбарIотэ Iаз.

Маим и 26-рэм 1958-рэ илъэсым Хъакурынэхъаблэ щызытыхъгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

Къытрайдзагъ: А. М. Гадагатль, Героический эпос «Нарты» и его генезис, Краснодар, 1967, н. 266—267.

11. **Уэзырмэс нартхэр гъаблэм къызэрыригъэлар** — оригиналыр КБ НИИ-м наархив хэлъ.

12. **Нарт Мыгъээшыкъо Орзэмэсы Псэтын-гуашэ къызэри-шагъэр** — къэзыIотагъэр Баркий Тыу, 1877-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Тэхъутэмыкъуае къышыхъугъ, бжъэдыгъу, къэбарIотэ Iаз.

Сентябрэм и 20-м 1960-рэ илъ. Тэхъутэмыкъуае щызытыхъгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

13. **Нарт Орзэмэс икъещакI** — къэзыIуагъэр Жанэ Шъалихь, 1897-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. I Едэпсыкъуае къышыхъугъ, бжъэдыгъу, орэдыIо Iаз.

Сентябрэм и 21-м 1960-рэ илъ. I Едэпсыкъуае щызытыхъгъэр Хъут Шамсудин, 1936 илъ. Джэджэхъаблэ къышыхъугъ, Адыгэ педагогическэ институтын истудент. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

14. **Сэтэнайрэ Орзэмэсрэ япщыналь** — къэзыIуагъэр Жэнэ Исмахыил, 1892-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. I Едэпсыкъуае къышыхъугъ, бжъэдыгъу, еджакИи тхакИи ышIэрэп, орэдыIо Iаз.

Сентябрэм и 23, 1960-рэ илъ. I Едэпсыкъуае магнитофонкIэ щызытыхъгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

15. **Орзэмэджрэ Сэтэнайрэ** — къэзыIуагъэр Иорданием ис адыгэу Мухъэджыр. Текстыр Оман зыщатхыгъэр, 1956-рэ илъэс. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

16. **Орзэмэджы имыжъоупциш зэритыгъэ шыкIэр** — къэзыIуагъэр Сирнем ис адыгэу Хъапыццт Аэмэт.

Январым и 9-м 1966-рэ илъ. Дамаск щызытыхъгъэр Тыгъуж Фуад, университетын щеджэ, адыгэ поэт, адыгэ ЙорыIотэ угъоякIу. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

Къытрайдзагъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, Краснодар, н. 1967, н. 278—283.

17. Гъунд-Гъунд къалэ къашти Сэтэнэе-гуашэр натмэ къызэр-хыгъэр — къэзыIотагъэр Нэгъуцу Сэпцахь, 1878-рэ илъ. ХыIушъо Шапсыгъэм щыш къуаджэу Агуе къышыхъугъ, шапсыгъ, къэбарIотэ лы губзыгъ.

Июлым и 1-м 1949-рэ илъэсым Агуе щызытхыгъэр Хъолыш Сэфэрбый. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

18. Сэтэнай-гуашэ нархэм къызэрхъам и хъыбар — къэзыIотагъэр Хъот Осмэн, 1881-рэ илъ. Адыгейм щыш къуадж. Кошхъаблэ къышыхъугъ, къэбэрдей.

Июлым и 8-м 1949-рэ илъ. Кошхъаблэ щызытхыгъэр КъэрдэнгъушIэ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м наархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ IуэрыIуатэхэр, Налшык, 1963, н. 303 — 304.

19. Сэтэнэе-гуашэ ихъишь — къэзыIотагъэр Натхъо Кърымчэрий, 1882-рэ илъ. ХыIушъо Шапсыгъэм щыш къуаджэу Агуе къышыхъугъ, шапсыгъ, колхозым щэлажэ.

Сентябрэм и 10-м 1949-рэ илъ. Агуе къышызытхыгъэр КъэрдэнгъушIэ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м хэлъ.

20. Сэтэнэаэрэ Нартышкомэрэ — къэзыIотагъэр СтIашъу Бжъетыгъухъан, 1887-рэ илъ. Адыгейм щыш къ. Гъобэкъуае къышыхъугъ, бжъэдьгъу, еджакIи тхакIи ышIэрэп. ЯхъакIещ нартмэ яхылIэгъэ орэдэу, хъишъеу къышаоцтыгъэхэр ицIыкIугъом къышыкIэдзагъеу ешIэх, адыгэ жэбээ дахэ Iуль, губзыгъ.

Февралым и 16-м 1959-рэ илъ. Тэуцожхъаблэ (нахынэрэ Гъобэкъуаэм) щызытхыгъэр Шынынхъо Аслъанбий, Адыгэ педагогический институтын щеджэ, адыгэ IорыIуатэхэм язэгъешIэн дэлажэ.

21. Сэтэнай-гуашэрэ Лъэпшрэ — къэзыIотагъэр Къуэдзоккууэ Талиб, 1875-рэ илъ. Къэбэрдейм щыш къ. Старэ Урыху къышыхъугъ, къэбэрдей.

Зытхыгъэр Нало Заур. Оригиналыр КБ НИИ-м наархив хэлъ. Къытырадзагъ: Адыгэ IуэрыIуатэхэр, Налшык, 1963, н. 300.

22. Орзэмэджрэ Саусырыкъорэ — орэдэу къэзыIуагъэр Иорданiem щышауэ Бгъуашъэ Исхъакъ, абдзах.

1950-рэ илъ. Муибидж щатхыгъ. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

23. Сэтэнэе-гуашэр зэрэхагъэукуягъэр — къэзыIотагъэр Лыпный Бильэустэн, 1878-рэ илъ. Адыгейм щыш къ. Хъатикъуае къышыхъугъ, ылъэнкъыкIэ хъатикъуй, къэбарIотэ-орэдьIо цIэрыIу, нартмэ, лыхъужхъэмэ яхылIагъеу орэдэути тхыдэуи адыгэхэмэ ахэлъхэр зэкI пломи хъунэу ешIэ, гулъытэ ин иI, чыпIэмэ, лымэ ацIэхэр, ахэр зыфэдагъэхэр тынчэу къеIох. Пчыхъэрэ ихъакIещы цIыфхэр щызыэIокIэх. «Ащ иорэдрэ ихъишъэрэ уязэшынэу щытэп!», — ало цIыфмэ. «Хъымыщыкъо Петэрэз», «Саусырыкъу», «Шэбатыныкъу» зыцэ пыциналъхэр IупкIэу къеIох.

Августым и 10-м 1946-рэ илъ. Хъатикъуае щызытхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м наархив хэлъ.

24. Сэтэнай ихъэку — къэзыIотагъэр Мэремыкъуэ Хъэрун, 1883-рэ илъ. Черкесием щыш къ. Инджыдышио къышыхъугъ, беслъэнай, еджакIи тхакIи ышIэрэп, тхыдэIотэ Газ.

Февралым и 25-рэм 1962-рэ илтээсүм Беслъэней къуаджэм магнитофонкї щызытыхыгъэхэр Хъэдэгъэлї Аскэр, Сэкий Нурдин, Къэрдэнгъущи Зырамыку. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ ЙуэрыГуатэхэр, Налшык, 1963, н. 257.

25. **Сэтэней ихьэку** — къэзыютагъэр Ордэктю Мирзэбэч, 1884-рэ иль. Черкесиөм щыщ къ. Хъэбээз къышыхъугъ.

Февралым и 23-м 1962-рэ иль. Хъэбээз магнитофонкї щызытыхыгъэхэр Сэкий Нурдин, Хъэдэгъэлї Аскэр, Къэрдэнгъущи Зырамыку. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ ЙуэрыГуатэхэр, н. 257.

26. **Сэтэней-гуашэмрэ Лъэпшрэ зэрызэшыхъар** — къэзыютагъэр Къуэдзоккуэ Талиб, къэбэрдей.

Зытхыгъэр Нало Заур. Оригиналыр КБ НИИ-м хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ ЙуэрыГуатэхэр, н. 74—75.

27. **Сэтэнай - чыжъэрыплъэм Орзэмэдж къызэрэригъэнэжыгъэр** — къэзыютагъэр СтПашъу Хыисэ, 1884-рэ иль. Адыгейим щыщ къ. Гъобэкъуае къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Июлым и 3-м 1963-рэ иль. Теуцожхъаблэ (нахынэрэ Гъобэкъуае) щызытыхыгъэр Гъукїлї Рэмэлан. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

28. **Нарт Орзэмэдж укI хасэм къызэрэрашыжыгъэр** — къэзыютагъэр Сирием ис адыгэу Шъэокъаркю Хъаджахъмэт.

Къыздэтхыгъэр: Адыгэ усэнэр, Дамаск, 1940, н. 24—25.

29. **Нат Орзэмэджь укI хасэм къызэрэрашыжыгъэр** — къэзыютагъэр Ацумыжъ Юсыф, 1881-рэ иль. Адыгейим щыщ къуаджэу Псэйтику къышыхъугъ, шапсыгъ.

Августым и 16-м 1959-рэ иль. Псэйтику щызытыхыгъэр Бырсыр Батырбый, Адыгэ педагогическэ институтын истудент. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

30. **Нарт Орзэмэдж укI хасэм къызэрэрашыжыгъэр** — къэзыютагъэр Аульэ Мыххамэт, 1878-рэ иль. Адыгейим щыщ къуаджэу Хъакурынэхъаблэ къышыхъугъ, абдзах.

Июным и 4-м 1955-рэ иль. къэзытыхыгъэр Мэрэтыкю Мухътар, 1927 иль. Хъакурынэхъаблэ къышыхъугъ, АНИИ-м инаучнэ ЙофышI, этнограф, историческэ наукахэмкї кандидат. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

31. **Нарт Орзэмэс укI хасэм къызэрэрашыжъар** — къэзыютагъэр Гъойкю Хъазрэил, 1884-рэ илтээсүм Къэбэрдейм щыщ къуадж. Къергъещ къышыхъугъ.

Июлым и 26-рэм 1961-рэ иль. Адыгейим щыщ къуадж. Еджэр-къуае къышызытыхыгъэхэр Къэлэегъяджэу Шышъхэ Аслъан. АНИИ-м инаучнэ ЙофышIэу, фольклористкэу Аульэ Сарет. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

32. **Нат Орзэмэджь укI хасэм къызэрэрашыжыгъэр** — къэзыютагъэр ДзэлI Шъалихъ, 1880-рэ иль. Адыгейим щыщ къуадж. Псэйтику къышыхъугъ, шапсыгъ, тхыдэютэ Газ.

Августым и 10-м 1946-рэ иль. Псэйтику щызытыхыгъэр Хъэдэгъэлї Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

33. Нартхэм Сэтэней-гуашэр испытывым къызэрэтырахыжар—
оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

34. Нат Орзэмэджьыхэм бэджапсIэм раIолIагъэр — къэзы-
Iотагъэр Ушыйй Кыщыкъу, 1883-рэ иль. Адыгейим щыщ къ. Псэйт-
тыку къыщыхъугъ, шапсыгъ, къурIаным къеджэнэу ешIэ, орэдыIо
цIэрыIу, губзыгъ, нарт пищыналъэхэр бэу ешIэх.

Майм и 5-м 1946-рэ иль. Псэйттыку щызытыхыгъэр ХъэдэгъэлIэ
Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

35. Уэзырмэс и иужьрей зейкIуэ — къэзыIотагъэр Тымыжъэ
Мухъэмэт, беслъеней.

Июлым и 7-м 1949-рэ иль. Черкесием щыщ къ. Беслъеней щы-
зытыхыгъэр КъэрдэнгъущIэ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м
иархив хэлъ.

36. Сэтэнае игыбз — къэзыIуагъэр Шъхъэлэхъо Алый, 1882-рэ
иль. Адыгейим щыщ къ. Афысыпэ къыщыхъугъ, къурIаным къе-
лже, урыс хъарыфхэмкIэ еджакIи тхакIи ешIэ, орэдыIо Газ, нарт-
мэ яхылIэгъэ адыгэ орэдхэри, пищыналъэхэри, хъишъэхэри бэу
ешIэх.

Майм и 20-м 1959-рэ ильэсым Афысыпэ магнитофонкIэ щы-
зытыхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты»
и его генезис, Краснодар, 1967, н. 322.

II. НАРТ ЕРЫГУН

Нарт Ерыгунэ ехылIэгъэ хъишъэхэр шапсыгъэхэм, абдзахэ-
хэм, Иорданием ис адыгэхэм нахь зэлъашIэ. Пстэуми мы нартым
иобраз зэфэдэ хъазырэу — берчэтэу, раIорэр зышIошъ хъурэ цы-
фзу, кIочIашхо зыхэлъ къуахьоу къаIуатэ, ыцIэ бэу зэтраIукиы
(Ерыгун, Горэгуван, Гогоныжъ, Ерэгун).

37. Шъэхъягъумыкъо Ерыгунэ иорэд — къэзыIуагъэр ЯхъулIэ
Щэбан, 1887-рэ иль. Иорданием щыщ къ. Уадисер къыщыхъугъ.

Июнум и 12-м 1955-рэ ильэсым Уадисер щатхыгъ. Оригина-
лыр АНИИ-м иархив хэлъ.

38. Нарт Горэгуван — къэзыIотагъэр ЩашIэ Бый, 1874-рэм
Адыгейим щыщ къ. ПчыхъалIыкъуае къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Сентябрэм и 20-м 1938-рэ иль. ПчыхъалIыкъуае щызытыхыгъэр
Меркицкэ Рэщыд, АНИИ-м инаучнэ ЙофышI, адыгэ поэт. Оригина-
лыр АНИИ-м иархив хэлъ.

39. Нарт Ергун — къэзыIотагъэр КIуай Зэфэс, абдзах, орэдыIо-
къэбарIотэ Йэээ дэд.

Майм и 25-рэм 1958-рэ иль. Хъакурынэхъаблэ (джы Шэуджэн-
хъаблэ) щызытыхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м
иархив хэлъ.

40. Гогоныжъре Сэтэнайрэ — къэзыIотагъэр Натхъо Кърым-
чэрий, шапсыгъ.

Сентябрэм и 10-м 1949-рэ илъесым зытхыгъэр КъардэнгъущIЭ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

41. **Нат Гогонижь** — къэзыIотагъэр ШъэошIу Хаджэмос, 1892-рэ илъ. ХыIушъю Шапсыгъэм щыш къ. Агуе къышыхъугъ, шапсыгъ, гъукIэ, еджакIи тхакIи ышIэрэп.

Июным и 20-м 1935-рэ илъ. Бысыдж Хъусенэ Агуе щитхыгъ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ шысэхэмрэ тхидэжхэмрэ. Мыекъуапэ, 1955, н. 61—63.

42. **Нарт Ерэгун** — къэзыIотагъэр КIуай Зэфэс.

Февралым и 12-м 1959-рэ илъ. Адыгейн щыш къ. Хъакурынэхъаблэ щызытхыгъэр Гъыш Нуух. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

43. **Ергунэрэ, Зулихъэ-гуашэмрэ** — къэзыIуагъэр ЯхъулIЭ Щэбан, Иорданием ис адыгэмэ аышыщ.

Июным и 12-м 1955-рэ илъ. Иорданием щыш къ. Уадисер щатхыгъ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

44. **Нарт Ергунэ икъомэ япчагъэр** — къэзыIотагъэр АкIегъу Иб-рахым, 1875-рэ илъ. Адыгейн щыш къ. МэзкIахь (Пэнэхэс) къышыхъугъ, шапсыгъ, шыкIепшинау, орэдыло Iаз.

Декабрэм и 18-м 1958-рэ илъ. Адыгейн щыш къуадж. Тэхъутэмыкъуа щызытхыгъэр ХъэдэгъэлIЭ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

III. НАРТ ЛЪЭПШЬ

Нарт Лъэпшь-гъукIэ Iазэм ехылIэгъэ ИорыIуатэхэр адыгэ лъэпкь пстэуми жъугъэу зэлъашIэ, игъэкIотыгъэу къызэлъяIуатэ.

45. **Лъэпшьы ехылIэгъэ орэд** — къэзыIуагъэр Шъхвалэхъо Алый.

Августым и 30-м 1958-рэ илъ. Адыгейн щыш къ. Афыпсыпэ щызытхыгъэр ХъэдэгъэлIЭ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

46. «**Шъыдэу гъукIэ Iаз!..**»—къэзыIуагъэр Бэрэтэрэ Исмахьил, 1887-рэ илъ. Адыгейн щыш къ. Аскъэлае къышыхъугъ, бжъэдыгъу, къэбарIотэ Iаз, гъукIэ.

Ноябрэм и 23-м 1951-рэ илъ. Аскъэлае щызытхыгъэр ХъэдэгъэлIЭ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

47. **Лъэпшь гъукIэм и таурыхъ** — къэзыIуагъэр Гуэндэхъу Сыхъатджэрий, 1884-рэ илъ. Черкесиен щыш къ. Зеикьюэ къышыхъугъ, къэбэрдей, еджакIи тхакIи ышIэрэп, мэкъумэшьишI.

Мартым и 20-м 1960-рэ илъ. Черкесиен щыш къ. Куэцхъаблэ щызытхыгъэр ГъукIэмыхъу Абубэчыр, КIэлэегъадж, филолог. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

48. **Лъэпшь гъукIэ зэрыхъуам ихъыбар** — къэзыIотагъэр Щоджэн Хъэмзэт, 1857 илъ. Къэбэрдейм щыш къ. Урыху къышыхъугъ, къэбэрдей.

Апрелым и 5-м 1949-рэ илъ. Урыху щызытхыгъэр КъардэнгъущI Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ IуэрыIуатэхэр, н. 78—80.

49. Йадэм ибзыпхъэрэ уатэм ибзыпхъэрэ — къэзыЙотагъэр Күай Зэфэс, абдах.

Маим 10-м 1959-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Хыакурынэхъаблэ щызытхыгъэр КIэрэшэ Зэйнаб, АНИИ-м инаучнэ ЙофышиI, филологическэ наукахэмкI кандидат. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

50. Нарт Лъэпшы апэрэ Йадэр зэришЫгъэр — къэзыЙотагъэр Зэрамыко Шумоф, 1879 илъ. Адыгейм щыщ къ. Джэджэхъаблэ щызытхыгъ, бжъэдыгъу, еджакИи тхакИи ышIэрэп, тхыдэЙотэ Йаз.

Декабрэм и 14-м 1959-рэ илъ. Джэджэхъаблэ щызытхыгъэр Мэ-ретыкъо Муххтар. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

51. Лъэпшь и гъущI Йадэм и хъыбар — къэзыЙотагъэр Бжэнис-КIе Мышэ, 1905 илъ. Къэбэрдейм щыщ къ. Кыщпэк къыщыхъугъ, къэбэрдей.

Апрелым и 21-м 1949-рэ илъ. Кыщпэк щызытхыгъэр Къардэн-гъущI Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

Къытрайзагъ: Адыгэ ЙуэрыIуатэхэр, н. 80.

52. Лъэпшь Йад — къэзыЙотагъэр Шъаукъо Имсыкъу, 1869 илъ. Адыгейм щыщ къ. Хъатыгъужъыкуае къыщыхъугъ, кIэмыйгүй.

Ноябрэм и 20-м 1958-рэ илъ. Хъатыгъужъыкуае къыщызытхыгъэр ШъхъапцIэжъыкъо Шухъанб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

53. Лъэпшь дунейм игъунэ зэрэлъыхъуар — къэзыЙотагъэр Нало Заур, къэбэрдей.

Ноябрэм и 2-м 1962-рэ илъ. Нальчик щызытхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

54. Лъэпшрэ Тхъэгъэлэджрэ — къэзыЙотагъэр Щоджэн Хъэм-зэт, къэбэрдей.

Апрелым и 5-м 1949-рэ илъ. Къэбэрдейм щыщ къ. Урыху щызытхыгъэр КъардэнгъущI Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

Къытрайзагъ: Адыгэ ЙуэрыIуатэхэр, н. 69.

55. Лъэпшы апэдэдэ гъупчэ зэрэрагъэшЫгъэр — къэзыЙотагъэр Шъхъэлэхъо Али, шапсыгъ.

Августым и 30-м 1958-рэ илъ. Адыгейм щыщ Афыпсыпэ щызытхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

56. Нартхэ я гъубжэр — къэзыЙотагъэр Къуэдзохъуэ Талиб, къэбэрдей.

Ноябрэм и 1-м 1962-рэ илъэсэм текстыр зытхыжыгъэр Нало Заур.

Къытрайзагъ: Адыгэ ЙуэрыIуатэхэр, н. 70—71.

57. Япэ гъубжэр кызыдзиkар — къэзыЙотагъэр Жыкъуэхэ Чаус, 1889-рэ илъ. Къэбэрдейм щыщ къ. Сэргакъэ къыщыхъугъ, къэбэрдей.

Маим и 12-м 1949-рэ илъ. Сэргакъэ щызытхыгъэр КъардэнгъущI Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м хэлъ.

58. Лъэпшы ичатэу пстэури пызыулкIырэмрэ пстэури пхыры-зыкулъырэмрэ — къэзыЙотагъэр Бэгъушэ ЗекIошыу, 1876-рэ илъ. Адыгейм щыщ къуаджэу Аскъэлае къыщыхъугъ, бжъэдыгъу, еджакИи тхакИи ышIэрэп.

Мартым и 26-рэм 1961-рэ илъ. Аскъэлае щызытыхыгъэр Наурзэ И. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

59. **Лъэпшъ ичэтэшЫгъэIе благъор зэралыгъэр** — къэзыIотагъэр Хъаткъо Теуцожь, 1882 илъ. Адыгейм щыщ къуаджэу Хъакурынэхъаблэ къышыхъугъ, абдзах, пшыналъэхэр фэIазэу къеIох, тхыдэIотэ цIэрыIу.

Июным и 13-м 1960-рэ илъ. Хъакурынэхъаблэ къышызытыхыгъэр Хэшхы Индар. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

60. **Нарт Лъэпшъы ичэтэшахыдже Емынэ-жакIэ зериукЫгъэр** — къэзыIотагъэр Нэскурэ Ибрахым, 1874-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Хъатикъуае къышыхъугъ, ылъэпкъкIэ хъатикъуай.

Апрелым и 22-м 1952-рэ илъ. Хъатикъуае щызытыхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

61. **Лъэпшъ жIар** — къэзыIуагъэр Нало Заур, къэбэрдей.

Октябрэм и 22-м 1959-рэ илъ. Нальчик щызытыхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

62. **Лъэпшъ къехъулIагъэр** — къэзыIотагъэр Щыгъущэ Хъадж, 1872-рэ илъ. Адыгейм щыщ къуаджэу Хъатыгъужъыкъуае къышыхъугъ, кIэмгүй.

Октябрэм и 1-м 1930-рэ илъ. Хъатыгъужъыкъуае щызытыхыгъэр Лъэустэн Юсыф, АНИИ-м ИофышI. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ пшысэхэмрэ тхыдэжъхэмрэ, Мыекъуапэ, 1955, н. 65—69.

63. **Лъэпшъы ильэшIажъ** — къэзыIотагъэр Хъут Умар, бжъэдигъу.

Августым и 11-м 1966-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Понэжьыкъуае щызытыхыгъэр Бэгъ Нурбий, Адыгэ педагогическэ институтым истудент. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

64. **Лъэпшърэ Лъэпшъ зыгъесэжа Дэбэрчэ** — къэзыIотагъэр Жыгуунхэ Кургъуэкъуэ, 1863-рэ илъ. Къэбэрдейм щыщ къ. Аргудан къышыхъугъ, къэбэрдей.

Апрелым и 12-м 1949-рэ илъ. Аргудан щызытыхыгъэр КъардэнгъущI Зырамыку. КБ НИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ IуэрыIуатэхэр, н. 80—81; Нартхэр. Налшык, 1951, н. 335—339.

65. **Нарт Лъэпшърэ Хъудымыжъырэ зэрээдэгъукIещтыгъэхэр** — къэзыIотагъэр Гашъинэ Ахъмэт, 1893-рэ илъ. Адыгейм щыщ къ. Гъобэкъуае къышыхъугъ, бжъэдигъу, адыгэ ЙорыIотэ угъоякIу, усакIо, тхыдэIотэ Iаз.

Октябрэм и 2-м 1946-рэ илъ. Гъобэкъуае (джы Теуцожъхъаблэ) щызытыхыгъэр Лъэустэн Юсыф. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ пшысэхэмрэ тхыдэжъхэмрэ, Мыекъуапэ, 1965, н. 63—64.

66. **Лъэпшъы ичэтэшЫгъэу Нэмэрыфом ыIыгъыгъэм ихъишъ** — къэзыIотагъэр Нэгъуцу Сэпцахь, шапсыгъ, тхыдэIотэ Iаз губзыгъ.

Октябрэм и 8-м 1951-рэ иль. ХыIушъо Шапсыгъэм щыщ къ. Агуе щызытхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

67. **Нысашэхэмрэ Лъэпшрэ** — къэзыIотагъэр Мирзэкъан Чэшиф, 1859-рэ иль. Къэбэрдейм щыщ къ. Псыгуэнсу къышыхъугъ, къэбэрдей.

Апрелым и 16-м 1949-рэ иль. Псыгуэнсу щызытхыгъэр Къардэнгъущи Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м хэлъ.

Къытырадзагь: Адыгэ ИуэрыIуатэхэр, н. 301—302.

68. **Хъудымыжь иуджыпI** — къэзыIотагъэр Къэзан Мос, 1875-рэ иль. Адыгейм щыщ къуаджэу Къунчыкъохъаблэ къышыхъугъ, бжъэдыхъу.

Декабрэм и 17-м 1959-рэ иль. Къунчыкъохъаблэ щызытхыгъэр Пэнэшьу Хъазрэт. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

69. **Псэкиодишъ зыгъэхъагъэр** — къэзыIотагъэр Нэгъуцу Сэпщахъ шапсыгъ.

Сентябрэм и 20-м 1952-рэ иль. ХыIушъо Шапсыгъэм щыщ Агуе щызытхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

70. **Къушхъэм нартмэ радыгъэ иныжъэр** — къэзыIотагъэр Пыф Хъалид, 1924-рэ иль. ХыIушъо Шапсыгъэм щыщ къ. Тхьагъэшьи къышыхъугъ, хъакIуцу.

Августым и 3-м 1959-рэ иль. ПсышIуапэ щызытхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

71. **Лъэпш, Уэзырмэс, Имыс сымэ я хъыбар** — къэзыIотагъэр Унэгъесхэ ХъатIиб, 1876-рэ иль. Къэбэрдейм щыщ къ. Псыгуэнсу къышыхъугъ, къэбэрдей.

Апрелым и 14-м 1949-рэ иль. Псыгуэнсу щызытхыгъэр Къэрдэнгъущи Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагь: Адыгэ ИуэрыIуатэхэр, н. 82—84.

72. **Лъэпшь идышъэ кыун** — къэзыIотагъэр Натхъо Мыхьамод, 1902-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. Псэйтыку къышыхъугъ, шапсыгъ.

Апрелым и 1-м 1959-рэ иль. Псэйтыку щызытхыгъэр Натхъо Къырмыз, КЭлэегъадж. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

73. **Лъэпшь и гъэхъахэр. Дзэхуш и хъыбар.** — къэзыIотагъэр Клычев Николай, 1870-рэ иль. Ставропольскэ краим щыщ Курскэ районым къышыхъугъ, мэздэгу адыгэ-чыристан.

Мартым и 10-м 1949-рэ иль. зытхыгъэр Къардэнгъущи Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

74. **Лъэпшыкъо Нэгурэ ехылIэгъэ гъыбз** — къэзыIуагъэр ЦэIогъюшIу Ислъам, бжъэдыхъу.

Мартым и 2-м 1948-рэ ильэсым Адыгейм щыщ къ. Хъалъэ-къуа щызытхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагь: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, Краснодар, 1967, н. 336.

75. **Лъэпшъы инысэ къызэригъэнэжьыгъэр** — къэзыIотагъэр Натхъо Мыхамод, шапсыгъ.

Апрелым и 1-м 1959-рэ илъ. Къэзытхыгъэр Натхъо Къырмыз. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

76. **Лъэпшрэ Жыг Гуашэмрэ** — къэзыIотагъэр Къуэдзокъуэ Талиб. Зытхыгъэр Нало Заур. КБ НИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ IуэрыIуатэхэр, н. 72—73.

77. **Нарт Лъэпшъы илIакI** — къэзыIотагъэр Нэскурэ Ибрахым, Хьатикъуай.

Апрелым и 22-м 1952-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Хьатикъуа Ѣцызытхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

IV. ОРЗЭМЭДЖЫКЬО ЕРЫШЭКЬУ

Нарт Ерышэкъу (Ерыщэкъу, Ещэркъэу, Ещэрыкъо) ехылIэгъэ IорыIуатэхэр зэгорэм адыгэмэ жъугъеу зэлъашIэштыгъэнкИ хъун, ау тэ зэфэтхысыжын тлъекIыгъэр текст заул ныIэп. Апэрэ текститIур ягъэпсыкIэ-шыкIэкIэ — нахыжъых, ящэнэрэр — адыгэмэ дин фэIо-фашIэхэр къызаххэхэ нэүжым зэхалъхыагъеу, нахь «ныбжыкIэн» фае, е фэмэ-бжымакIэхэр техъагъэх.

КIуай Зэфэс къызэриIорэмкIэ, Нарт Ерышэкъо иIуашхъэджири Кужорску къутырым ыкIоцIы дэт. Ац икъэбар КъуйцIыкIожъым итаурыхъы къыхэфэ. Нарт Ерышэкъо лы ебгэ-лы пхъашэу эпосым хэт. Саусырыкъо ипшиналъэхэм загъорэ «Ерышэкъо-хаф» ыIоу ахэтэу уарехылIэ.

Нарт Ерышэкъуэ икъэбар Адыгейим нахь щызэлъашIэ.

78. **Нарт Ещэркъо зэриушшетагъэхэр** — къэзыIотагъэр Хъэпсе Мыхамод, Хьатикъуай.

Майм и 20-м 1956-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Хьатикъуа Ѣцызытхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

79. **Нарт Ерышэкъо къехъулIагъэр** — къэзыIотагъэр Мугу Хъалид, 1901-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Джэджэхъаблэ къышыхъугъ; бжъэдыгъу, къэбарIотэ Газ.

Ноябрэм и 18-м 1959-рэ илъ. Джэджэхъаблэ Ѣцызытхыгъэр Зэфэс Лид, Адыгэ къэралыгъо педагогическэ институтын щеджэ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

80. **Ерэшкъэурэ нартхэмрэ** — къэзыIотагъэр КIуай Зэфэс, абдзах.

Июним и 29-м 1956-рэ илъ. Адыгейим щыщ къ. Хъакурынэхъаблэ Ѣцызытхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

81. **Орзэмэджыкъо Ерышэкъо къехъулIагъэр** — къэзыIуагъэр ХъуакIо Ибрахым, 1891-рэ илъ. Адыгейим щыщ къуадж. Қуңчыкъохъаблэ къышыхъугъ, бжъэдыгъу.

Августым и 20-м 1963-рэ илъ. Қуңчыкъохъаблэ Ѣцызытхыгъэр Цурымыт Шумаф. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

82. Орзэмэджыкъо Ерышэкъо-хафэ икЮдыкI — къэзыIуагъэр Күшъу Исмахыил, 1884-рэ иль. Адыгейм щыщ къуаджэу. Очэпщие къышыхъугъ, бжъэдыгъу.

Октябрэм и 10-м 1948-рэ иль. Очэпщие къышызытхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м нархив хэлъ.

**НАРТХЭМ ЯХЬЫЛІЭГЪЭ АДЫГЭ ОРЭДХЭУ, ПЩЫНАЛЪЭХЭУ
МАГНИТОФОНКІЭ ТХЫГЪЭХЭМЭ ЯОРЭДЫШЬОХЭР**

1. Сэтэнайрэ Орзэмэджкэ япщиналь — къэзыIуагъэр Жанэ Шъалихъэр Жанэ Исмахыилрэ, бжъэдыгъух, зэшых.

Сентябрэм и 23-м 1960-рэ иль. Адыгейм щыщ къ. 1. Едэпсы-къуаем магнитофонкIэ щызытыхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

Къытырадзагъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, Краснодар, 1967, н. 377.

2. Сэтэнай-гуашэ игъыбз — къэзыIуагъэр Шъхъэлэхъо Алий, шалсагъ.

Декабрэм и 25-м 1958-рэ иль. Мыекъуапэ магнитофонкIэ щызытыхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

Къытырадзагъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, н. 379.

3. Лъяпшы ехылIэгъэ орэд — къэзыIуагъэр Шъхъэлэхъо Алий.

Августым и 30-м 1958-рэ ильэсым Афысыпэ къуаджэм щызытыхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

4. Нарт Нэгурэ игъыбз — июным и 8-м 1935-рэ иль. текстыр къэзыIуагъэр Хъалъэкъуае щыщэу ЦэIогъошIу Ислъан; сентябрэм и 20-м 1964-рэ иль. орэдышшор Хъалъэкъуае щязгъэтхыгъэр Іэшъинэ Ахъмэт. Оригиналыр АНИИ-м нархив хэлъ.

Къытырадзагъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, н. 385.

ДЭТХЭР

Предисловие (вместо аннотации)	5
Псэлъалэ	7
Псэлъалэ	9
УблэпIэ очерк	11
Нартхэр	13
Текстхэр	71
Текстхэмэ зэкIэлъыкIокIэ-гъэпсыкIэу яIэр	73
Текстхэмэ зэкIэлъыкIуэкIэ гъэпсыкIэу яIэр	76

Апэрэ цикл

Сэтэнайрэ Орзэмэджрэ

1. Сэтэнай-къэгъагъ	81
2. Сэтэнай-гъагъэ	—
3. Орзэмэджрэ Имысрэ якъэхъукIэ хъишъ	86
4. Нартхэр я дышэ жыгыр	90
5. Нартхэм я дышэ жыг	99
6. Уэзырмэсым Дадыхъуэ фызу къызэришагъэр	101
7. Сэтэнае Орзэмэджы риIуагъэр	104
8. Орзэмэджрэ Сэтэнайрэ язэпсэлъыхъакI	—
9. Сэтэнай-гуашэрэ нартхэмрэ	106
10. Тыгъэр ящыхъэрэ къызфызэтеуцогорэр	108
11. Уэзырмэс нартхэр гъаблэм къызэрыигъелар	109
12. Нарт Мыйгъээшкъо Орзэмэсны Псэтын-гуашэ къызэришагъэр	113
13. Нарт Орзэмэс икъэшакI	124
14. Сэтэнайрэ Орзэмэсрэ япшыналъ	126
15. Орзэмэджрэ Сэтэнайрэ —	131
16. Орзэмэджы имыжъоупцIиц зэритыгъэ шIыкIэр	134
17. Гъунд-Гъунд къалэ къащти Сэтэнэе-гуашэр натмэ къызэрахыгъэр	137

18. Сэтэней-гуашэ нартхэм къызэрахъам и хъыбар	141
19. Сэтэнэе-гуашэ ихъицъ	143
20. Сэтэнаэрэ Нартышкомрэ	145
21. Сэтэней-гуашэрэ Лъэпщрэ	149
22. Орзэмэджрэ Саусырыкъорэ	150
23. Сэтэнэе-гуашэрэ зэрэхагъяуагъэр	155
24. Сэтэней и хъэку	156
25. Сэтэней и хъэку	156
26. Сэтэней-гуашэрэ Лъэпщрэ зэрызээшыхъар	—
27. Сэтэней-чыжъэрыпльэм Орзэмэдж къызэригъэнэжыгъэр	158
28. Нарт Орзэмэдж укI хасэм къызэрэращыгъэр	164
29. Нар Орзэмэджь укЬ хасэм къызэрэращыгъэр	167
30. Нарт Орзэмэдж укI хасэм къызэрэращыгъэр	170
31. Нарт Орзэмэдж укI хасэм къызэрэращыгъэр	171
32. Нат Орзэмэджь укЬ хасэм къызэрэращыгъэр	172
33. Нартхэм Сэтэней-гуашэр испыщым къызэрэтырахжар	178
34. Нат Орзэмэджьдыхэм бэджансIем райолIагъэр	183
35. Уэзырмэс и нүжьрэй зейкIуэ	188
36. Сэтэнае игъыбэ	193

Ятлонэрэ цикл

Н а р т   Е р ы г у н

37. Шъхъагъумыкъо Ерыгунэ иорэд	197
38. Нарт Горэгуан	198
39. Нарт Ергун	199
40. Горгоныжъэрэ Сэтэнайрэ	200
41. Нат Гогоныжъ	202
42. Нарт Ерэгун	203
43. Ергунэрэ Зулихъэ-гуашэрэ	204
44. Нат Ергунэ икъомэ япчагъэр	205

Ящэнэрэ цикл

Н а р т   Л ъ э п ш

45. Лъэпшты ехылIэгъэ орэд	209
46. «Шъидэу гъукIэ Газ!..»	210
47. Лъэпш и таурыхъ	212
48. Лъэпщ гъукIэ зэрыхъуам и хъыбар	213
49. Гадэм ибзыпхъэрэ уатэм ибзыпхъэрэ	215
50. Нарт Лъэпшты апэрэ Гадэр зэришигъэр	216
51. Лъэпшь игъушI Гэдэм и хъыбар	216
52. Лъэпшь игад	217

53. Лъэпшъ Дунейм игъунэ зэрэлтыхъуар	217
54. Лъэпшъре Тхагъэльджрэ	218
55. Лъэпшъы апэ дэдэ гъупчэ зэрэрагъэшЫгъэр	218
56. Нартхэ я гъубжэр	220
57. Япэ гъубжэр къыздикIар	222
58. Лъэпшъы ичатэу пстэури пызыункIырэмрэ пстэури	224
59. Лъэпшъ ичатэшЫгъэе благъор зерауЫгъэр	225
60. Нарт Лъэпшъы чэтэщахымджэ Емынэ-жакIэ зэрнукIыгъэр	226
61. Лъэпшъ жиIар	227
62. Лъэпшъ къехъулIагъэр	—
63. Лъэпшъы илъэшIэжь	231
64. Лъэпшъре Лъэпшъ зыгъэсэжа Дэбэчрэ	234
65. Нарт Лъэпшъре Хъудымыжъирэ зэрэзэдэгъукIэштыгъэр	239
66. Лъэпшъы ичэтэшЫгъэу Нэмырыфом ыЫгъыгъэм нхъишъ	246
67. Нысашэхэмрэ Лъэпшрэ	247
68. Хъудымыжъ иуджыпI	249
69. ПсэкIодишъэ зыгъехъагъэр	—
70. Къушхъэм нартмэ радыгъэ иныжъэр	250
71. Лъэпшъ, Уэзырмэс, имыс сымэ я хъыбар	252
72. Лъэпшъы идышъэ кIыун	253
73. Лъэпшъ и гъэхъахэр. Дзэхущ и хъыбар	255
74. Лъэпшъыкъо Нэгурэ ехылIэгъэ гъыбз	262
75. Лъэпшъы инысэ къызэригъэнэжыгъэр	262
76. Лъэпшрэ Жыг Гуашэмрэ	263
77. Нарт Лъэпшъы илIакI	266

ЯплIэнэрэ цикл

Орзэмэджыкъо Ерыщэкъу

78. Нарт Ещэрыкъо зэрнушэтагъэхэр	269
79. Нарт Ерыщэкъо къехъулIагъэр	270
80. Ерэшкъэурэ нартхэмрэ	274
81. Орзэмэджыкъо Ерыщэкъо къехъулIагъэр	276
82. Орзэмэджыкъо Ерыщэкъо-хафэ икIодыкI	280

Нартхэмэ яхьылIэгъэ адыгэ орэдхэу, пыныналъэхэу магнитофонкIэ тхыгъэхэм яорэдышъохэр

1. Сэтэнайрэ Орзэмэджрэ япшыналь	285
2. Сэтэнай-гуашэ игъыбз	286
3. Лъэпшъы ехылIэгъэ орэд	287
4. Нарт Нэгурэ игъыбз	288

ТиорэдыЮхэмэрэ тхыдэЮатэхэмэрэ

Сурэт. Адыгейим иорэдыЮхэмэрэ тхыдэЮатэхэмэрэ. Мыекъуа-	
лэ, 1960	291
Куай Зэфэс	292
Шъэожъ Елмырзэ	294
Шъхъэлэхъо Али	294
Хъэпэе Мыхъамод	295
ХъэхъупашЦэ Амыхъан	296
Хъушт Ибрахым,	297
Уэрдокъуэ Мырзэбэч	298
Адыгэ орэдьЮ куп	299
Запсэкъо Хъусен	300
Шортэн Аскэрбий	301
Комментариевэр	
I. Сэтэнайрэ Орзэмэджрэ	304
II. Нарт Ерыгун	309
III. Нарт Лъэпшъ	310
IV. Орзэмэджыкъо Ерышэкъу	314
Нартхэм яхылIэгъэ адыгэ орэдхэу, пщыналъэхэу магни-	
тофонкIэ тхыгъэхэмэ яорэдышъохэр	315